پ.هـ.د.شیرزاد سەبری عەلی

م. ئاراز مونیب

وشەسازی

دهۆك - 2016

DEZGEHÊ NALBEND YÊ ÇAP Û WEŞANÊ
www.nalbendpublishing.com

پ.هـ.د.شیرزاد سەبری عەلی
م. ئاراز مونیب

وشەسازی

دەزگەهێ نالبەند

یێ چاپ و وەشانێ

خودانێ ئیمتیازێ:

ئەمیر سەید حامد

رێڤەبەر و سەرنڤیسەر

د. ئەمین عەبدولقادر

ناڤێ پەرتوکێ:

وشەسازی

بابەت:

زمان

نڤیسەر:

پ.هـ.د.شیرزاد سەبری عەلی

م. ئاراز مونیب

دیزاینا ناڤەرۆکی و بەرگی:

ناسر منبەری

dnalbend@gmail.com

009647734529554

تیراژ: 500

چاپ: ئێکێ 2016

هژمارا سپاردنێ:

چاپخانە: هیڤی ل هەولێرێ

مافێن چاپێ © د پاراستینە بۆ دەزگەهێ نالبەند یێ چاپ و وەشانێ

www.nalbendpublishing.com

پ.هـ.د.شیرزاد سەبری عەلی

م. ئاراز مونیب

وشەسازی

دهۆك – 2016

سۆپاسی:

• سۆپاسییا خودێ مەزن دکەین، کو شیان دایە مە، ئەڤێ پەرتووکێ ب دوماهیك بهینین.
• سۆپاسییا (م.ئەحمەد ڕەمەزان هەسنی) دکەین، کو ل گەل مە د وەرگێڕانا ژێدەراندا هاریکار بوویە.
• سۆپاسییا مامۆستایێ هێژا (پ.هـ .د.بائیز عومەر ئەحمەدی) دکەین، کو ب سینگەکێ بەرفرەهـ بەرسڤا هەمی پرسیارێن مە دای.
• سۆپاسییا هەڤال و برایێ خۆشتڤی (ئیسماعیل تاها شاهین) دکەین، کو یێ هاریکاربوو ل گەل مە، هەتاکو ئەڤ پەرتووکە ب دوماهیك هاتی.
• سۆپاسییا برایێ هێژا (د.ئەمین عەبدولقادر)ی دکەین، کو پشتەڤان و هاندەرێ چاپکرنا ڤێ پەرتووکێ بوویە.
• سۆپاسییا برایێ هێژا (هاریوان محمد أحمد)ی دکەین، کو ب راستڤەکرنا شاشیێن تایپێ رابوویە.

ناڤەرۆك

پێشەكی ٧

پشكا ئێكێ: وشەسازی و شرۆڤەكرنا ئەوێ ٩
بەشێن ئاخڤتنێ (پۆلێن رێزمانی): ٩

پشكا دووێ: مۆرفیم و جۆرێن ئەوێ ٥٣
چەمكێ مۆرفیمێ: ٥٣
جۆرێن مۆرفیمان: ٦٦
جۆرین مۆرفیمان ژ لایێ پێكهاتێڤە: ٦٦
مۆرفیما دارشتنێ (نەرێزمانی، وشەدارێژ): ٧٩
مۆرفیما رێزمانێ (وشەگۆڕ): ٨٢

پشكا سێیێ: گرفتێن مۆرفیمێ و پەیوەندییێن ئەوێ ١٨٧
١- مۆرفۆفۆنیم: ١٨٧
مۆرفیم و مۆرف و ئەلۆمۆرف: ١٨٣

پشكا چارێ: شرۆڤەكرنا چەند زاراڤێن وشەسازی ١٨٧
١- مۆرفۆفۆنیم: ١٨٧
٢- مۆرفۆسینتاكس: ١٩٠
٣- ئەلۆمۆرف: ١٩٣
٤- مۆرفۆفۆنۆلۆژی (فۆنۆمۆرفۆلۆژی، مۆرفۆفۆنیمك - مۆرفۆفۆنیمكس): ٢٠٠
٥- مۆرف: ٢٠٥
٦- جووت پەیڤ: ٢١٥
٧- مۆرفیما (مۆرفا) دوولایەن: ٢٢١
٨- مۆرفیما فرە ئەرك: ٢٢٦
٩- فۆنۆسیمس-phonesthemes: ٢٢٧

١٠- ئالوگۆرکرنا ئەرکی یان ڤەگوهاستن-conversion: ٢٢٨
١١-گرافیم-Grapheme: ٢٢٩
١٢- سیگمێنت: ٢٣١
١٣- مۆرفۆتاکتیکس: ٢٣٣
١٤- مۆرفۆسیمانتیك: ٢٣٤
١٥- پەیڤێن نوی بەلاڤ (نوێباو): ٢٣٤
١٦- پەیڤێن سست و چالاك: ٢٣٧
١٧- مۆنۆمۆرفیمیك - Mononmorphemic: ٢٣٨
١٨- هاپلۆلۆجی: ٢٣٩

پشکا پێنجێ: پەیڤ و جۆرێن ئەوێ د زمانێ کوردیدا ٢٤٥
چەمکێ پەیڤێ: ٢٤٥
پۆلینکرنا پەیڤان: ٢٤٩
پۆلینکرنا پەیڤێ ل دویڤ جۆرێ مۆرفیمان: ٢٥٢
پرۆسەیێن دروستکرنا پەیڤێ: ٢٥٧
دابێشەیا جۆرێن پەیڤێ: ٢٦٠
پەیڤ ژلاییێ فۆرم و واتاییڤە: ٢٦١
پەیڤ ژلاییێ پێکهاتێڤە: ٢٦٤
ناڤ: ٢٦٩
جهناڤێن جودا (سەربەخۆ): ٢٧٧
هەڤالناڤ: ٢٨٥
جۆرێن هەڤالناڤان: ٢٨٥
پلەیێن هەڤالناڤی: ٢٨٩
هەڤالناڤ ژلاییێ پێکهاتنێڤە: ٢٩٧
کار: ٣٠٠
هەڤالکار: ٣٤٣
ئامراز (بەرناڤ): ٣٤٦
لیستەیا ژێدەران ٣٥٧

پێشەکی

وشەسازی ئێك ژ ئاستێن سەرەكییێن زمانییە، كو ڤەكۆلینێ ل مۆرفیم و پەیڤێن زمانی دكەت. وشەسازییێ دكەڤن و نویداگرنگیيا خۆ هەیە، ژبەركو مل ب ملێ ڕستەسازییێ ب ئاستەكێ سەرەكییێ ڕێزمانێ دهێتە هژمارتن.

د دیالێكتا مە دا، گەلەك ڤەكۆلین و پەرتووك ل سەر ئاستێ وشەسازییێ نەهاتینە نڤێسین، ئەڤە ئێك ژ ئەوان هۆكاران بوو، ئەم پالداین ئەڤێ پەرتووكێ ل سەر ئەڤی ئاستێ زمانی بنڤێسین.

ئەڤ پەرتووكە ژ پێنج پشكان پێكدهێت. پشكا ئێكێ ب ناڤونیشان: وشەسازی و شرۆڤەكرنا ئەوێیە و پشكا دوویێ یا تایبەتە ب مۆرفیم و جۆرێن ئەوێ و پشكا سێیێ بەحسێ گرفت و پەیوەندییێن مۆرفیمێ دكەت و پشكا چارێ یا تایبەتە ب شرۆڤەكرنا چەند زاراڤێن وشەسازییێ و پشكا پێنجێ بەحسێ پەیڤ و جۆرێن ئەوێ دكەت.

پێدڤییە ل دوماهییێ ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، كو ئەڤ پەرتووكە ژكێماسییان یا ڤالا نینە، بەلێ هەرچەوان بیت هەولەكە بۆ چوونا د ناڤ وشەسازییا كوردیدا و بۆ هندێیە داكو قوتابییێن مە بشێن مفای ژێ وەربگرین و داخوازا مە ژ خودێ مەزن ئەوە، كو خێرا ئەوێ ل بن دنیایێ بگەهینیتە مە.

پشکا
ئێکێ

وشەسازی و شرۆڤەکرنا ئەوێ

بەشێن ئاخڤتنێ (پۆلێن ڕێزمانی):

دابەشکرنا پەیڤان بۆ پۆلێن فەرهەنگی هەر ژ ساتا ئێکێ ژ مێژوویا زمانڤانییێ هەبوونا خۆ هەبوویە. ل چەرخێ پێنجێ و شەشێ بەری زاینێ، ڕێزمانڤێسێ سانکسیریتی، Yask ڕابوو ب گەردانکرنا چار پۆلێن سەرەکییێن پەیڤێ، ئەوژی (ناڤ، کار، پێشگر، ئامراز). پشتی دوو چەرخان ڤەکۆلەری گریکی(پلاکۆ) هات، ئەوی ژی وەکو ئەفلاتونی دوو بەشێن ئاخڤتنێ دەستنیشانکرن، ئەوژی ناڤ و کار بوون. پشتی ئەوی، ئەرستۆی کرنە سێ بەش، ئەوژی (ناڤ) و(کار) و(syndesmos–[1] ئامرازێ لێکدانێ) بوو،[2] پاشی (تراکس) هات، تراکسی بەشێن ئاخڤتنێ د ناڤ زمانێ یۆنانیدا کرنە هەشت، ئەوژی ئەڤەنە: (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار، کار، جهناڤ، ئامرازێ نیاسینێ، ئیزافە، ئامرازێ بەستنێ). پاشی زمانڤانێن دی هەولدان ڤەکۆلینێن هویرتر و پتر ل سەر بەشێن ئاخڤتنێ بکەن، کو هەتا ئەڤی سەردەمی ئەڤ ڤەکۆلینە و هەولدانە ژلایێ زمانڤانانڤە هەنە و دبەردەوامن.

ویلیام لەیلی ل چەرخێ شازدێ د پەرتووکا ڕێزمانا خۆدا ئاماژە ب هندێ دایە، کو د زمانێ لاتینیدا (٨) بەشێن ئاخڤتنێ هەنە، ئەوژی ئەڤەنە: (ناڤ، جهناڤ، کار، ناڤێ بکەری-participle، هەڤالکار، ئامرازێ بەستنێ-conjunction، ئامرازێ پەیوەندی، سەرسوڕمان-interjection)، ئەوی هەڤالناڤ سەر ب ناڤی دانایە وکرییە پۆلەکا بەشی ژ ناڤی.(٣)

ل چەرخێ هەڤدێ بێن جونسنی پەرتووکا زمانێ ئینگلیزی پێشکێشکر و ئاماژە ب هندێ دا، کو د زمانێ ئینگلیزیدا هەر هەمان ئەو بەشێن ئاخڤتنێ هەنە، ئەوێن د زمانێ لاتینیدا هەین، کو هەشتن، ئەوژی ئەڤەنە: (ناڤ، جهناڤ، کار، ناڤێ بکەری -participle، هەڤالکار، ئامرازێ بەستنێ-conjunction، ئامرازێ پەیوەندی، سەرسۆرمان -interjection) و ئەوی پێشبەند و پاشبەندژی ل سەر زێدەکر.(٤)

ئەو زمانڤانێن ل دویڤ بێن جونسنی چووین، ئەوان ژی بەشێن ئاخڤتنێ وەکو جونسی ددانان. ئانکو بەردەوامبوون د کارهینانا بەشێن ئاخڤتنێ یێن زمانی لاتینیدا، لێ ل گەل هندێ هەمی زمانڤانان هەمان بۆچوون و دابەشکرن بۆ بەشێن ئاخڤتنێ نەبوون، ئانکو زانا د ناڤبەرا خۆدا ژێکجیاوازن و خودان هەڤ بۆچوون نینن، کو جیاوازییا ئەوان د ناڤبەرا دوو هەتا نەهـ بەشێن ئاخڤتنێدایە.(٥)

ل سالا ١٧٦٠ ئانکو ل چەرخێ هەژدەیێ پێشبەند و پاشبەند ژ بەشێن ئاخڤتنێ هاتە دویرئێخستن. پشتی ئەوی دەمی، لینلی مارای هات و ئەو دابێشەیا پشتبەستنا بەشێن ئاخڤتنێ، کو دڤێت پشبەستنێ ل سەر دابەشکرنا پەیڤان بکەت ڕێخکخست. ل ئەمریکا بەری سالا ١٨٠٠ نێزیکی ٣٠ ڕێزمانڤیس و د ناڤبەرا سالێن ١٨٠٠ هەتا ١٨٥٠دا ٢٦٥ ڕێزمانڤیس پەیدابوون، ئەڤ ڕێزمانڤیسە ل دویڤ مودێلا مارای بۆ بەشێن ئاخڤتنێ چوون.(٦)

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین: کو هەر پەیڤەك د زمانیدا هەبیت یاگرێدایە ب

بەشەکێ ئاخڤتنێڤە، کو هەر ژکەڤن و هەتا نوکە ب شێوەیێن جودا جودا هاتینە دابەشکرن، بەلێ ئەڤ دابەشکرنە ژی ب ئەڤێ واتاییێیە، کو هەر ئێك ژ ئەڤان بەشان ل دویڤ تایبەتمەندییێن خۆ دکەڤیتە ژێرخانەکا دیارکری، بۆ نموونە پەیڤا (هەسپ) ناڤە، (دچم) کارە، ((باش) هەڤالناڤە، (ئەز) جهناڤە، (سپێدە) هەڤالکارە، (بۆ) ئامرازە، ... هتد.

هەر مۆرفیمەکا سەربەخۆ هەبیت سەر ب بەشەکێ ئاخڤتنێڤەیە و مۆرفیمێن سەربەخۆ و بەند پێکڤە دهێنە گرێدان داکو پەیڤان سەر ب بەشێن ئاخڤتنی دروستبکەت. ب هەر حال بیت، هەمی مۆرفیم ب هەمان ڕێك کارناکەن. ب ئەڤێ ڕەنگێ ل خوارێ:

١- دارشتن:

ئەڤە ب پاراستنا بەشی ئاخڤتنێ(پۆلا پەیڤێ) ڕادبیت. ئەڤجا چ پێشگر یان پاشگر ل سەر پەیڤێ بهێنە زێدەکرن، دڤێرێدا هەر چەندە ئەڤ گیرەکە پەیڤێن نوی دروستدکەن، بەلێ پۆلا پەیڤێ ناهێتەگوهۆڕین. ئەڤجا هندەك ژ مۆرفیمێن دارشتنی ب پاراستنا پۆلا پەیڤی ڕادبن[٧] وەکو پاشگرێ(ڤان) د پەیڤێن: (دارڤان، مەلەڤان...هتد)دا، کو پۆلا ئەڤان پەیڤان نەهاتییە گوهۆڕین، بەلکو هەر ماینە ناڤ.

٢-گوهۆڕینا پۆلێ:

هندەك گیرەکێن دارشتنێ هەنە، ل دەمێ ل گەل پەیڤێ بکاردهێن و پۆلا ئەوێ دگوهۆڕن[٨] وەکو پاشگرێ (ەر) ل دەمێ دچیتە سەر کاری (بنیاتێ کاری) دکەتە ناڤ. وەکو د پەیڤێن(نڤێسەر، دانەر، بێژەر...هتد)دا دیاردبیت.

٣-گەردانكرن (مۆرفیمێن ڕێزمانی):

مۆرفیمێن ڕێزمانی بەردەوام و ب شێوەکێ ڕێزمانی کاردکەن، کو دڤێرێدا پۆلا پەیڤێ ژ بەشەکێ بۆ بەشەکێ دی ناهێتە گوهۆڕین، بەلکو ب تنێ گوهۆڕین د دارشتنێدا ڕویددەت.[٩] بۆ نموونە ئەگەر مۆرفیما کۆمکرنێ (ان) ل سەر پەیڤا (زەلام) هاتە زێدەکرن، کو ناڤە، پۆلا ڕێزمانییا ئەوێ پەیڤێ ناهێتە گوهۆڕین، ئانکو دێ هەر مینیتە ناڤ. هەروەسا زێدەکرنا مۆرفیما نەنیاسینێ (ەك) ل سەر پەیڤا (ئافرەت)، دێ هەر مینیتە ناڤ.

کەواتە گەردانکرن ب پاراستنا پۆلێ ڕادبیت، نەکو ب گوهۆڕینا پۆلێ ژ بەشەکێ ئاخڤتنێ بۆ بەشەکێ دییێ ئاخڤتنێ سەبارەت زمانێ کوردی، ئەو نڤیسەرێن ل بەر ڕۆناهییا ڕێزمانا ئینگلیزی بەحسێ ڕێزمانا کوردی کرین، (٨) هەشت بەشێن ئاخڤتنێ یێن دیارکرین، ئەو ژی ئەڤەنە:[١٠]

١- ناڤ: ئازاد، نەوزاد، دیوار، دار، ... .

٢- هەڤالناڤ: جوان، کرێت، ..... .

٣- هەڤالکار: سەر، بن، ڕەخ، .... .

٤-کار: دچم، بگرە، هات، ... .

٥- پێشبەند و پاشبەند، وەکو: د...... (دا) یان (را) یان (ڤە) (د مالدا، د پەنجەرێرا، د ژوورڤە). د(پێشبەندە) و(دا) و (را) و(ڤە) (پاشبەندن).

٦- ئامرازێ پەیوەندییێ: ل ، ژ ، بۆ ، ....

٧- ئامرازێ سەرسۆرمان: (مخابن، تەحەم، پەع، ئوحوو،....) و ئامرازێ گازیکرنێ: (هۆ، گەلی، ئەی، هێ، ئۆ، ۆ، ێ، ......)

٨- جهناڤ: ئەز، تۆ، کی، هەمی، .....

بەلێ ئەو نڤیسەرێن کورد، ئەوێن مفا ژ ڕێزمانا ڕوسی وەرگرتین بەشێن ئاخڤتنێ دکەنە ١٠، ئەوژی ئەڤەنە: (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار، کار، پێشبەند و

پاشبەند، ئامرازێ پەیوەندییێ، (ئامرازێ سەرسۆرمان و بانگکرنێ)، جهناڤ، پارتیکەل، ژمارە).[11] ئاشکەرایە (ژمارە) هەمی جۆرێن ژمارەیان ب خۆڤە دگریت، وەکو بنجی: (دوو، سەد، هزار)، ڕێکخستن: (دوو دوو، سێ سێ، چار چار)، کەرتی: (نیڤەك، چارێکەك، ... هتد). و پارتیکەل ژی ئەوان فۆرمان ب خۆڤەدگریت ئەوێن د ڕێزمانا کەڤندا دگوتنێ پەیڤێن هاریکار: (ڕەنگە، لەوانەیە، خوزی،.. هتد) و کارێن هاریکار: (دڤێت، دبیت، دەبێت، دەتوانم، دەشێم، دەبووایە، ... هتد).

جوداهی د ناڤبەرا ڕێزمانا (ڕوسی) و (ئینگلیزی) دا، د ئەوێ چەندێدایە، کو پەیرەوکەرێن زمانێ ئینگلیزی (ژمارە) و (پارتیکەل)ێ ناکەنە بەشێن ئاخڤتنێ، بەلێ پەیرەوکەرێن زمانێ ئینگلیزی (ژمارە) و (پارتیکەل)ێ ب دوو بەشێن ئاخڤتنێ دهژمێرن[12].

ب دیتنا قوتابخانا ئینگلیزی (ژمارە) سەر ب بەشێ ئاخڤتنێ هەڤالناڤییە، و (پارتیکەل) سەر ب ئامرازێ (سەرسۆرمان و بانگکرنێیە)، بەلێ دراستیدا پارتیکەل (با، دا، دەبێت، دەتوانێت، دشێت،... هتد) هیچ پەیوەندییەك ب ئامرازێ سەرسۆرمان و بانگکرنێڤە نینە، بەلکو بەشەکێ سەربەخۆیێ ئاخڤتنێیە.

د ڕێزمانا نویدا، هندەك ڕێزمانڤیس د ئەوێ باوەرییێدا نە، کو بەشێن ئاخڤتنێ ب تنێ دبنە سێ بەش، ئەوژی (ناڤ، کار، ئامراز)ن، ئانکو د دیتنا ئەواندا (ژمارە، هەڤالناڤ، هەڤالکار، جهناڤ) ناڤن و سەر ب پۆلا ناڤیڤەنە، کو دبێژنە ژمارەیێ، (ناڤێ ژمارەیی) و دبێژنە هەڤالناڤی (ناڤێ هەڤالناڤی) ... هتد.

ئەگەرئەم تەماشەی ئەوێ دابەشکرنێ بکەین، ئەوا دبێژیت بەشێن ئاخڤتنێ سێ بەشن، کو (ناڤ، کار، ئامرازن)، ئەو چەندە دێ بۆ مە دیار دبیت، کو ئەڤ دابەشکرنە، هەر ئەو دابەشکرنە ئەوا عەرەبان بەری چەند سەد سالەکان بۆ بەشێن ئاخڤتنێ دانای، کو ل دەڤ ئەوان ژی بەشێن ئاخڤتنێ (ناڤ، کار،

ئامراز) بوون. هندەك زمانڤانێن دی بەشێن ئاخڤتنێ دكەنە دوو بەش، ئەو ژی (ناڤ) و(كار)ن، كو ب دیتنا ئەوان (ئامراز) سەر ب ناڤی ڤە دهێتە هژمارتن.

ژ هەژییە بێژین، كو هەتا ئەڤی سەردەمی ژی هندەك ڕێزمانڤیسێن كورد هەنە، بەشێن ئاخڤتنێ دكەنە(١٠) و هندەك دكەنە(٨) و ئەوێن ل دویڤ ڕێزمانا نوی دچن، دكەنە(٣) بەش.

ل دووماهییێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، كو چەند ڕێكەك هەنە بۆ پۆلینكرن و ژێكجوداكرنا بەشێن ئاخڤتنێ، ئەو ڕێك ژی ئەڤێن ل خوارێنە:

١- ب ڕێكا سروشتێ پەیڤێ ب خۆ:

د ڤێرێدا پەیڤ ب خۆ دابەشدبن بۆ ناڤ، هەڤالناڤ، كار، هەڤالكار... هتد، كو زۆربەیا جاران ب ڕێكا واتاییێ دهێنە دیاركرن.[١٣] وەكو(دیوار) ناڤە، (ڕەش) هەڤالناڤە، (گرت) كارە و(ل بن) هەڤالكارە و ب ئەڤی ڕەنگی پێناسەیا بەشێن ئاخڤتنێ دكەن: (ئەڤە واتاییێ دكەنە پیڤەر).

- ناڤ: ئەوە بۆ ناڤلێنانا گیانلبەرەكی (مرۆڤ ، گیانەوەر ، بالندە ، ڕوەك) یان بێگیانەكی (تشت) بهێتەگوتن، وەكو: (زەلام ، ژن ، كور ، كچ ، مامۆستا ، پولیس ، هەسپ ، كەو ، كوتر ، مێز ، دیوار ، ....).

- كار: سێ مەرج تێدا هەنە (بكار یان بكەر یان شولكەر) و(دەم) و (ڕوویدانەكا دیار بەرچاڤ دكەت).

- جهناڤ: ئەو جۆرە پەیڤە یا بشێت ل جهێ ناڤی بهێت و ئەركێن ئەوی ناڤی و تا ڕادەكێ ئەركێن ئەوی ژی ب خۆڤە بگریت، وەكو بێژین (نەسرینێ چیرۆك خواند : ئەوێ چیرۆك خواند) ل ڤێرێ (ئەوێ) ئەركێ ناڤێ (نەسرین) وەرگرتییە ، كو بكەرە و تایبەتمەندییا (نەسرین) وەرگرتییە ، كو مێیە و تاكە.

- هەڤالناڤ: ئەو پەیڤا یا وەسفا ناڤەكی یان جهناڤەكی بكەت.

- هەڤالكار: وەسفاكاری دكەت ژ لاییێ دیاركرنا (دەم و جە و چەوایی و

ڕیکخستن و چەندیيا)کاریڤە. ئەڤ ڕێکە تایبەت بوو ب ڕێزماناکەڤن ڤە، ئانکو ڕێزماناکەڤن واتا دکرەپیڤەر بۆ ژێکجوداکرنا بەشێن ئاخڤتنێ.

٢- ب ڕێکا هندەك گیرەکان:

هندەك گیرەك هەنە، دشێن بەشێن ئاخڤتنێ دیاربکەن.[١٤] بۆ نموونە ئەو پەیڤا مۆرفیما پلەیا بەراورد (تر) و پلەیا بالا (ترین) وەربگریت، ئەو پەیڤ هەڤالناڤە و ئەو پەیڤێن مۆرفیمێن کۆمکرنێ (ان، ات، جات، هات، ..) و مۆرفیمێن نیاسینێ (ەکە) و نەنیاسینێ (ەك، یێك، ێ) و نفشی (ی، ێ، ا) وەردگرن ناڤن، ئەو پەیڤا مۆرفیمێن دەمی وەردگرن وەکو(د، دێ) و(ی، ا، وو، د، ت) ئەو پەیڤ دبیتەکارن.

٣- ب ڕێکا جهێ کەرەستەی د ناڤ گریێ یان ڕستەییدا (ب ڕێکا بکارهینانێ):

د ڤێرێدا بۆ دیارکرنا بەشێ ئاخڤتنێ پشت ب جهێ کەرەستەی د ناڤ ڕستەییدا یان گرێییدا دهێنە بەستن.[١٥] ئانکو د زمانێ کوردیدا (کار: ئەو پەیڤە ئەوا دکەڤیتە دووماهییا ڕستەیێ و د ڤێرێدا ب ڕێکا ئەرکی دبیتە (کار) و (ناڤ: ئەو پەیڤە، کو ل دەستپێکا ڕستەیێ دهێت یان ل پێش کاری دهێت) و (هەڤالناڤ: ئەوکەرەستەیە ئەوێ دبیتە دیارکەر بۆ ناڤی یان بۆکارەکێ بێهێز ، بەلێ ب مەرجەکی وەسفا ناڤەکی بکەت، هندەك جۆرە هەڤالناڤ هەنە، بەری ناڤی دهێن، وەکو هەڤالناڤێن دیار و نەدیار و پرس و ژمارە و نیشانە (چەند مرۆڤ)، هەروەسا هندەك هەڤالناڤ هەنە، ل پاش ناڤی دهێن ، وەکو (هەڤالناڤێ چەوایی و پرس و نەدیار و ژمارەیا ڕێکخستن)، د ئەڤی بواریدا دڤێت ئامرازێ خستنەسەر د ناڤبەرا ئەواندا بهێت، وەکو(کچا جوان، کوڕێ لاو، خانییێ دووێ، بابەتێ چەوا؟... هتد).

ژ هەژییە ببێژین، کو هەر دوو ڕێکێن (٢) و(٣) تایبەتن ب ڕێزمانا نویڤە و ڕێکا (١) تایبەتە ب ڕێزماناکەڤنڤە، چونکی سەرەدەرییێ لگەل واتایێ دکەت، بەلێ ڕێکا (٢) و (٣) هەولددەن ب ڕێکا بکارهینانێ یان گیرەکان بەشێن ئاخڤتنێ پۆلین و دابەشبکەین.

پشتی بەحسێ بەشێن ئاخڤتنێ(پۆلێن ڕێزمانییێن پەیڤێ) هاتییە کرن، ل ڤێرێ دێ هەولدەین ل دویڤ دیتنا فینجی پۆلێن ڕێزمانییێن پەیڤێ دیاربکەین. فینج ئاماژەیێ ب هندێ ددەت و دبێژیت: پۆلێن پەیڤان گرنگن بۆ پرۆسەیا وەرگرتنا زمانی، ژبەرکو ئەو هاریکارییا مە دکەن ژبۆ دروستکرنا ڕستەیان ب شێوەکێ ئابوری. دیسان پۆلێن ڕێزمانییێن پەیڤان دابەشی دوو جۆران دکەت، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە.[١٦]:

١- پۆلێن فەرهەنگی: ئەڤە ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت، ئەوێن واتا ژدەرڤەی دەوروبەرێ تێدا دهێتە بکارهینان هەین و ئەڤەژی دبنە (ناڤ و کارێن فەرهەنگی و هەڤالناڤ و هەڤالکار).

٢- پۆلێن ڕێزمانی: ئەڤە ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت،ئەوێن واتا ئەوان بەشەك بیت ژ چارچۆڤێ ڕێزمانی، ئانکو ڕۆلێ ڕێزمانی دبینن. وەکو(ئامرازێن پەیوەندی، ئامرازێن بەستنێ (لێکدانێ)، جهناڤ، (کارێن هاریکار).[١٧]

دیسان فینج ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت و دبێژیت: هندەك جاران پۆلێن فەرهەنگی ب پۆلێن ڤەکری دهێتە نیاسین و پۆلێن ڕێزمانی ب ناڤێ پۆلێن گرتی دهێتە نیاسین.

ل خوارێ دێ هەولدەین ب کورتی جوداهییێ د ناڤبەرا پۆلێن ڤەکری و گرتیدا بکەین:

١- دپۆلا ڤەکریدا ژمارەیا ئەوان سنووردار نینن، واتە ئەم نەشێن ژمارا ناڤان دیاربکەن، کا د هەر زمانەکیدا چەند ناڤ هەنە، بەلێ ژمارەیا پۆلا گرتی

دیارکرینە، ئانکو د هەر زمانەکیدا دیارە کا چەند ئامراز هەنە.

٢- پۆلا ڤەکری دشێت ئەندامێن دی وەربگریت، بەلێ پۆلاگرتی زوی ب زوی ئەندامێن دی وەرناگریت، ژبەرهندێ ئەڤ پۆلە هەر ب هندێ ناڤدارە، کو ئەندامێن ئەوێ دیارکری و جێگیرن.

٣- کەرستێن پۆلا ڤەکری ژ لایێ فۆڕمی و واتایێڤە سەربەخۆنە، چونکی کەرەستێن ئەوێ پەیڤێن فەرهەنگینە، بەلێ کەرەستێن پۆلاگرتی ژ لایێ واتایێڤە بەندن، وەکو(ئامرازان) یان ژ لایێ فۆڕمیڤە دبەندن. وەکو جهناڤان(جهناڤێن لکاو).

٤- پۆلا ڤەکری یان ب ڕێکا ناڤکرن و بکارهینانێ یان ب ڕێکا دارشتن و لێکدانێ بەردەوام دشێن پەیڤێن نوی پەیدابکەت، بەلێ پۆلاگرتی ب ڕێکا ئەوان کەرەستێن سنووردار و دیارکری پەیرەوەکێ دیارکری دروستدکەت.[١٨]

- وشەسازی (مۆرفۆلۆژی):

أ- مۆرفۆلۆژیا تیۆرییا دەستپێکێ:

زانا (Goethe) ب بابێ ڕوحییێ مۆرفۆلۆژییێ دهێتە هژمارتن. ئەوی ئەڤ زاراڤە داهێنا، ل دەمێ ئەوی ل سالا(١٧٩٥) نڤیسای، کو مۆرفۆلۆژی وەك تیۆر هەبوونا خۆ هەبوویە و مۆرفۆلۆژی بریتییە ژ بنەماییێن شێوەیێن لێکدای و دروستکرن و ڤەگوهاستنا تەنێن ئەندامی (الاجسام العضوية).[١٩] ب شێوەکێ گشتی، ئەوگریمانەیا گرێدای ب ڕێکخستن د سروشتیدا و لێگەڕان ل یاسایێن سروشتی ئەڤ هزرە سەرکێشییا ئەوان د مۆرفۆلۆژیا تیۆریدا هاتە کرن و ئاماژەپێکرنا ئەوان بۆ ئێکبوونێ ژ هەمەجۆرییێ. پەیدابوونا داروینی و مندالییی و تیۆرین جۆری یێن ئەوان یێن جیاواز پەیوەندی ب تیگەهشتنا هەمەجۆرییا مۆرفۆلۆژییێڤە هەبوو.[٢٠]

دیسان ئارنوف و فەدیمان ژی ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەن و دبێژن: زاراڤێ مۆرفۆلۆژی بۆ شاعر و فەیلەسۆف و ڕومانڤیس و شانۆنڤیسێ ئەلمانی (Johann Von Goethe) دزڤریت، کو ئەوی ئەڤ زاراڤە ل دەمێ نوی ل چەرخێ نوزدەیێ د بیاڤێ بایلۆلۆژیدا دارشتیە و دیاردکەن، کو نەژادێ ئەڤێ پەیڤێ گریکییە و ژ پەیڤا (Morph) دروستبوویە، کو ب واتایا شێوە یان فۆڕم دهێت و مۆرفۆلۆژی ڤەکۆلینێ ل شێوە و فۆڕمی دکەت. د زانستێ بایلۆژیدا پەیڤا مۆرفۆلۆژی ئاماژەیێ ب ڤەکۆلینا شێوە و پێکهاتا ئەندامان ددەت و د زانستێ جیلۆجیلیدا پەیڤا مۆرفۆلۆژی ئاماژەیێ ب پێشکەڤتن و دروستکرن و پێکهاتنا شێوەیێن زەڤی (ئەردی) دکەت؛ بەلێ د زانستێ زمانیدا پەیڤا مۆرفۆلۆژی ئاماژەیێ ب سیستەمێ عەقلییێ هەڤپشك د دروستکرنا پەیڤێدا دکەت یان ئاماژەیێ ب ئاستەکێ زمانڤانییێ دکەت، ئەوێ سەرەدەرییێ ل گەل پەیڤان و پێکهاتا ئەوێ یا ناڤخۆیی دکەت و چەوا ئەو پەیڤ دروستبووینە.[٢١]

ب- مۆرفۆلۆژیا نوی:

McGhee نواندنەکا ئێکگرتی یا فعلی بۆ مۆرفۆلۆژیا نوی پێشکێشکر، کو پێکهاتییە ژ:

١- لاسایکرنا شێوەیی(فۆڕمی).

٢- دروستکرنا ڕوبەرێن مۆرفێ، کو دشیاندایە بهێتە پێشکێشکرن و بەراوردکرن.[٢٢]

لاسایکرنا شێوەیی دبیت یان نە ل گەل پێکهاتا ڕوبەرێن مۆرفێ بیت، بەلێ هەر وەکو McGhee ئاماژەپێکری بەراوردکرنا ڕوبەرێ مۆرفێ بۆ دابەشکرنێن تیۆری و پراکتیکی ئەڤە بەشدارییەکا سەرەکییە بۆ مۆرفۆلۆژیا نوی و ڤەکۆلینا گەشەکرنا ئەوێ.[٢٣]

دشیاندایە بێژین مەبەست ژ وشەسازییا نوی ئەو وشەسازییە ئەوا

مۆرفیمێ ب بچویکترین یەکەیا واتادارا زمانی ددانیت، نەکو پەیڤێ. ئەڤ جۆرێ وشەسازییێ هەڤدەمە ل گەل پەیدابوونا زاراڤێ مۆرفیم د زمانیدا، کو ڤەکۆلینێ ل جۆرێن مۆرفیمێ و دیارکرنا ئەلۆمۆرف و مۆرفان دکەت، زێدەباری پەیوەندییا مۆرفیمێ ل گەل پەیڤێ و بەشدارییا ئەوێ د ناڤ یەکەیێن زمانیدا.... هتد.

ج - چەمکێ وشەسازییێ (مۆرفۆلۆژییێ):

مۆرفۆلۆژی وەکو تێگەهـ د ناڤ پەرتووکێن ڕێزمانڤێسێن کەڤندا هەبوونا خۆ هەبوویە، وەکو ل دەڤ پانینی یێ سانسکریتی ل چەرخێ پێنجێ بەری زایینێ دهێتە دیتن. دیسان تەقلیدا مۆرفۆلۆژی د پەرتووکێن یونانی و ڕومانییانژیدا هەبوونا خۆ هەبوویە.(٢٤)

هەتا چەرخێ نوزدەیێ زایینی، زمانڤانێن ڕۆژئاڤایی بۆ هندێ دچوون، کو ڕێزمان پێکهێنێ ئێکێیە بۆ شرۆڤەکرنا پێکهاتا پەیڤێ.(٢٥)

ئانکو بەری چەرخێ نوزدەیێ، زاراڤێ مۆرفۆلۆژی هەبوونا خۆ نەبوویە، ژبەرکو وەکو ل سەری مە دیارکری ڕێزمانێ پێکهاتا پەیڤێ شرۆڤەدکر، لێ ل نیڤا چەرخێ نوزدەیێ مۆرفۆلۆژی وەکو زاراف و پێکهێنەکێ نوی هاتە د ناڤ گۆرەپانا زمانیدا و گرنگی ب پێکهاتا پەیڤێ دا. ئەڤجا ژبەر هندێ پەیدابوونا زاراڤێ مۆرفۆلۆژی یێ نوییە.

زاراڤێ (مۆرفۆلۆژی) د بنەرەتدا د بایلۆجییێدا دهاتە بکارهینان، بەلێ ل نیڤا چەرخێ نوزدەیێ ئەڤ زاراڤە بۆ سالۆخکرنا جۆرەکێ ڤەگێڕانێ هاتییە بکارهینان، کو هەمی ڕەگەزێن سەرەکی ئەوێن د زمانیدا بکارهاتی شرۆڤە دکەت. د ڤێرێدا مەبەست ژ ڕەگەزێن سەرەکی د پەیاما زمانیدا مۆرفیمە.(٢٦)

هەرچەندە قوتابییێن زمانی بەردەوام گرنگییا پەیڤێ دزانینن، بەلێ وشەسازی ئەوا ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا ناڤخۆییا پەیڤێ دکەت، وەکو ئاستەکێ

زمانییێ بەرچاڤ دیارنەبوو هەتا چەرخێ نوزدێ. ل دەستپێکا چەرخێ نوزدێ وشەسازییێ ڕۆلەکێ زیندی د هەیکەلییەتا زمانێ هندو ئەرۆپیدا دیت. ل سالا ١٨١٦ز فرانز بۆپ ڕابوو ب چاپکرنا ئەنجامێن ڤەکۆلینەکێ، کو پشتەڤانیا ئەوێ بانگەوازییێ دکەت، ئەوا دبێژیت: زمانێن سانکسریتی و لاتینی و چێرمەنی ژ پێشییەکا بەربەلاڤ پاشڤە زڤرینە و ئەڤەژی ژلایێ ولیام جونی ل سالا ١٧٦٨ز ب دەسڤە هاتبوو، بەلگەیێ بۆپی پشپبەستنێ ل سەر بەراوردکرنێ ل دۆر دوماهیکێن ڕێزمانی یێن پەیڤان د ناڤبەرا ئەڤان زماناندا دکەت. د ناڤبەرا سالێن ١٨١٩-١٨٣٧دا جاکوب گریم کو هەڤدەم و هەڤچەرخ بوو ل گەل بۆپی، ڕابوو ب چاپکرنا کارێ خۆ یێ کلاسیکی (Deutsche Grammatik) و ژ ئەنجامێ کارێ ئەوی یێ بەراورد بۆ سیستەمێ دەنگان و شێوەیێ دروستکرنا پەیڤان، گریمی پەیوەندی د ناڤبەرا زمانێ جێرمەنی و زمانێن دیێن هندوئەرۆپیدا دیارکر و پاشی ل ژێرکاریگەرییا تیۆرا داروینی یاگەشەکرنێ، زانایێ زمانی ماکسی مولەری د محازەراتێن خۆدا ل ئیکسفۆردێ ل سالا ١٨٩٩ جەخت ل هندێ کر، کو ڤەکۆلینا پێشکەڤتنا پەیڤان دێ پێشکەڤتنا زمانی دیارکەت، ئەوژی وەکو زانستێ بایلۆژی ئەوێ ڤەکۆلینێ ل شێوەیێ ئەندامان دکەت.[٢٧]

بانگەوازییەکا تایبەت ل دۆر هندێ هەبوو، کو ڤەکۆلینا (٤٠٠-٥٠٠) ڕەگێن پەیڤان یێن زمانێن هندوئەورۆپییێن کەڤن د ناڤ زمانێن ئاسیا و ئەورۆپادا، کلیلك بوو بۆ تێگەهشتنا نەژادێ زمانێ مرۆڤی. ئەڤ بانگەوازیێن پێشڤەچوویی ل ئەڤان نێزیکان د ناڤ مێژوویا وشەسازییێدا گرنگی پێهاتییە دان، لێ ژبەرکو وەسا تەماشەی وشەسازییێ هاتە کرن، کو سیستەمەکێ هەڤدەمە، ئانکو سیستەمەکە جەختێ ل ڤەکۆلینا پێکهاتا پەیڤێ د ئێك ماوەییدا د ژیانا زمانەکیدا زێدەباری پێشەڤچوونا پەیڤان دکەت. هەر چەندە ڕێککەڤتنا جڤاکی د ناڤبەرا زانایێن زمانیدا ل سەر ئەڤێ خالێ هەبوو، لێ وشەسازییێ

پیڤاژۆییەکا نەجێگیر د زمانڤانییا چەرخێ پیستێدا هەبوو.[٢٨]

د ناڤبەرا سالێن ١٩٤٠-١٩٦٠دا، جەختکرن ل سەر وشەسازییێ هاتەکرن، کۆمەك ژ زانایێن تیۆرا بۆنیادگەری گرنگی ب تیۆرا پێکهاتا پەیڤێ دان، وەکو بلۆمفیێلد و هاریسی.[٢٩]

نیدای ل سالا ١٩٤٩ پەرتووکا خۆ ئەوا ب ناڤێ مۆرفۆلۆژی چاپکر، کو تێدا تیۆرا بۆنیادگەری پۆلینکر، هەروەسا ڕابوو ب شرۆڤەکرنا وەسفییا پەیڤان.[٣٠]

زانایێن بۆنیادگەرییا ئەمریکی دیارکرن، کو شیان هەیە پەیڤ بهێنە شرۆڤەکرن ژ ئالییێ پەیوەندییا ئەوان ب مۆرفیمانڤە، کو ئەو یەکەیێن بچویکن ژ واتایێ و ئەرکێ ڕێزمانی.[٣١]

بۆنیادگەرییان دیت، کو وشەسازی لقەکە ژ زمانڤانییێ و ئارمانجا ئەوی ئەوە، ڤەکۆلینا مۆرفیم و ڕێکخستنا مۆرفیمانە د دروستکرنا پەیڤاندا.[٣٢]

وشەسازی لقەکە ژ ڕێزمانێ، ڤەکۆلینێ ل پەیڤ و مۆرفیمێن زمانی ژ لایێن جۆراوجۆرڤە دکەت، ئاشکرایە ڕێزمان دوو ئاستان ب خۆڤە دگریت، ئەوژی: (وشەسازی) و(ڕستەسازی)نە.

پەیڤا مۆرفۆلۆژی یا لێکدایە و ژ دوو پەیڤێن سەربەخۆ پێکدهێت:

مۆرف (مۆرفیم): شێوەیە، شکلە. لۆجی: زانست.

ئانکو وشەسازی زانستێ شێوەیە، ل دویڤ پێکهاتا پەیڤێ دچیت. وەکو:

- دار: مۆرفە، شکلە، پەیڤەکا سەربەخۆیە.

- بریندار: دوو مۆرفیمن، (برین) مۆرفیمەکا سەربەخۆیا ب واتایە و(دار) مۆرفیمەکا بەندا پاشگرە، کەواتە زانستێ مۆرفۆلۆجی ددەتە دیارکرن، کو پەیڤا (بریندار) یا دارشتییە ژ لایێ پێکهاتنێڤە و ژ دوو مۆرفیمان پێکهاتییە.

د زمانێ کوردیدا وشەسازی ژ سێ بەشان پێکدهێت: وشە+ ساز(بنیاتێ کارێ سازان) + پاشگرێ (ی) و ئەڤە بوویە زاراڤەکێ زمانڤانی، کو بەحسێ پەیڤ و مۆرفیمێن زمانی دکەت.[٣٣]

ل خوارێ دێ هەولدەین دیتنێن چەند زانایان ل سەر پێناسەیا وشەسازییێ دیاربکەین. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

١-کریستال ل دۆر پێناسەیا وشەسازییێ دبێژیت: وشەسازی لقەکە ژ ڕێزمانێ ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا پەیڤان دکەت و جوداهیا ئەوێ ل گەل ڕستەسازییێ ئەوە، کو ڕستەسازی ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا ڕستەیێ دکەت.(٣٤) ئانکو ڕستەسازی ڤەکۆلینێ ل ئەوان یاسایان دکەت ئەوێن بڕیارێ ل سەر پێکڤەگرێدانا پەیڤان د ناڤ ڕستەیێدا دکەت، لێ وشەسازی ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا شێوەیێن تایبەت ب پەیڤانڤە دکەت ژ ئالییێ بکارهینانا پێکهاتا مۆرفیمێ.(٣٥)

٢ - ماسیۆس د ئەوێ بۆچوونێدایە، کو وشەسازی ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا ڕێزمانییا پەیڤان دکەت و ئەوکارتیگۆرێن ب ڕێکا ئەوێ دهێنە دەستنیشانکرن.(٣٦)

٣- فرۆمکین د پێناسەکرنا وشەسازییێدا دبێژیت: وشەسازی ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا ناڤخۆییا پەیڤان و ئەو یاسایێن ب ڕێکا ئەوان پەیڤ دهێنە دروستکرن دکەت و دیاردکەت، کو وشەسازی (مۆرفۆلۆژی) ژ دوو پارچەیان یان دوو مۆرفیمان پێکدهێت، ئەوژی (morph+Logy)، ئانکو زانستێ شێوەی . ب ئەڤێ چەندێ وشەسازی زانستێ شێوەیێ پەیڤانە. وشەسازی بەشەکە ژ زانینا ڕێزمانا زمانی یا تایبەت ب مەڤە و وەکو پتریا زانینا زمانی، وشەسازی زانینەکا بێ ئاگەهە.(٣٧)

٤- جۆرج یۆل د پێناسەکرنا وشەسازییێدا دبێژیت: وشەسازی ڤەکۆلینێ ل شێوەیێن تایبەت ب پەیڤانڤە دکەت.(٣٨) .

٥- فاسۆلد ل دۆر وشەسازییێ دبێژیت: وشەسازی لقەکە ژ زمانڤانییێ کو یێ تایبەتە ب ڤەکۆلینا پەیوەندییا د ناڤبەرا واتا و شیوەییێ (فۆڕمێ) پەیڤاندا. زانایێن وشەسازییێ گرنگییێ ب پارچەیێن دروستکەرێن پەیڤێ ددەن و ئەڤ پارچە و چەوانییا پێکڤە گرێدانا ئەوان ل گەل ئێك ژپێخەمت دروستکرنا پەیڤانە.(٣٩)

٦- هاسبێلماس و سیبس سەبارەت پێناسەیا وشەسازییێ دبێژیت: وشەسازی ئەو زانستەیە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا ناڤخۆییا پەیڤان دکەت. پەیڤان پێکهاتێن ناڤخۆیی هەنە، ژ دوو تێگەهێن جیاوازڤە[٤٠]:

أ- پەیڤ پێکهاتینە ژکۆمەکا دەنگان، ئانکو پێکهاتا فۆنۆلۆجیا تایبەتا خۆ هەیە. ئەڤجا ژبەر هندێ پەیڤەکا وەکو: (دار) ژ سێ دەنگان پێکدهێت.

ب- جیاوازی باهرا پتر د شێوەیێ پەیڤاندا هەیە، کو شێوەیێن ڕێکخستی ل گەل گوهۆڕینێن واتایی هەنە. بۆ نموونە پەیڤێن: (دار، دارتاش، دارڤان) کو شێوەیێن ڕێکخستی هەنە، لێ د هەمان دەمدا واتایێن ئەوان ژێکجودانە.

٧- لایبر دبێژیت: وشەسازی ڤەکۆلینێ ل دروستکرنا پەیڤان دکەت، دیسان ل دویڤ ڕێکێن نوییێن دروستکرنا پەیڤان د زمانێن جیهانێدا دگەڕیت. ئاخڤتنکەرێ ڕەسەنێ زمانی شیانا زانینێ ل دۆر چەوانییا دارشتنا پەیڤێن نوی هەیە و هەر ڕۆژ هەست ب پەیڤێن نوی دکەت و تێدگەهیت، کو بەری هینگێ ئەو پەیڤ گوهلێنەبووینە.[٤١]

ژ ئەنجامێ ئەڤان هەمی پێناسەیان د شیاندایە بێژین: وشەسازی ئاستەکێ زمانییە ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا پەیڤان دکەت، کا ئەو پەیڤ سادەیە یان نە (واتە ژ چەند مۆرفیمان پێکدهێت.)، هەروەسا تەماشەی فۆڕم و واتایا جۆرێ مۆرفیمێ دکەت، کا د هەر جۆرەکێداکیژ ئەوان بەندە وکیژ ژ ئەوان سەربەخۆیە. بۆ نموونە د مۆرفیما سەربەخۆدا، فۆڕم و واتا هەر دوو سەربەخۆنە. وەکو نموونەیێن (دار، دیوار، گول... هتد) دیاردبیت، کو ئەڤ نموونە ژ ڕەخێ فۆڕم و واتایێڤە سەربەخۆنە.

د- بۆچی زمانێن جیهانێ وشەسازی هەیە؟

ئەم وەکو ئاخڤتنکەرێن سەرەکییێن زمانی، وشەسازییێ ژبەر چەند ئەگەرێن جیاواز بکاردهینین، ئێك ژ ئەوان ئەگەرێن کو د زمانیدا وشەسازی هەبیت، ئەوژی ژبەر دروستکرنا لێکسیمێن نوییە ژ لێکسیمێن کەڤن و ئەڤ پرۆسەیە ب ناڤێ دروستکرنا لێکسیمان-.Lexeme formation[٤٢] دهێتە ناڤکرن و گەلەك ژ زمانڤانان زاراڤێ دروستکرنا پەیڤێ- Word formation بکاردهینن. چێدبیت ئەڤ بکارهینانە یا شێواندی بیت، ئەڤجا ژبەر هندێ دروستکرنا لێکسیمان چێدبیت ئێك ژ ئەڤان دوو تشتان بدەت، ئەوژی ئەڤەنە[٤٣]:

١- هندەك ژ یاسایێن دروستکرنا لێکسیمان پۆلا ڕێزمانییا پەیڤێ ناگوهۆڕیت، بەلکو ب تنێ واتایەکا بنەرەتییا نوی زێدەدکەت. وەکو:

- کار ⟵ کار

گرت + ەڤە = گرتەڤە

هل + گرت = هلگرت.

- ناڤ ⟵ ناڤ

ئاسن + گەر = ئاسنگەر

خوارن + گەهـ = خوانگەهـ

٢- یاسەیەکێ دی بۆ دارشتنا لێکسیمان هەیە، ئەوژی زێدەباری گوهۆڕینا پۆلا ڕێزمانی. دیسان زانیارییێن نوییێن بنەرەتی زێدەدکەت. وەکو:

- کار ⟵ هەڤالناڤ

- مر ⟵ نەمر.

- هەڤالناڤ ⟵ ناڤ

- خۆش ⟵ نەخۆش

- ناڤ ⟵ هەڤالناڤ

گوند + ی = گوندی.

زێڕ + ین = زێڕین.

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو هەمی زمانان هەمان ڕێك بۆ دارشتن و دروستکرنا لێکسیمان هەنە، هەر چەندە هندەك جاران ژێکجودادبن.(٤٤)

مۆرفۆلۆژی ڕادبیت ب گەردانکرنا لێکسیمێن نوی ژ لێکسیمەکی. بۆ نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا لێکسیما (walk) چەند شێوە هەنە. وەکو(walks, walked,walking, walk) کو ئەڤ شێوەیە دشیاندایە د دەوروبەرێن ڕێزمانییێن جیاوازدا بهێنە بکارهینان. دروستکرنا پەیڤێن گەردانکری ئەڤە بریتییە ژ دروستکرنا پەیڤێن کو دەربڕینێ ژ جیاوازییێن ڕێزمانی دکەن. وەکو ژمارە(کۆم و تاك) و دەم (ڕابردوو و نوکە) و کەس (ئێك، دوو، سێیێ) و حالەت(بکەر، بەرکار)... هتد.(٤٥)

ل دەمێ ئەم شێوەیێ پەیڤێ دگوهۆرین، داکو ل گەل دەوروبەرێ ڕێزمانییێ تایبەت بگونجیت، ئەم ل ئەوی دەمی سەردەدەرییێ ل گەل ئەوێ چەندێ دکەین، ئەوا زمانڤان دبێژنێ: گەردانکرن–.Inflection(٤٦) کو ئەڤە ب ڕێکا مۆرفیمێن ڕێزمانی دهێتە ئەنجامدان.

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین زمانان برەیێن جیاواز ژگەردانکرنێ هەیە. زمانێ ئینگلیزی کێم گەردانکرن هەیە، لێ لاتینی و گریکی گەردانکرنەکا پتر ژ ئینگلیزییێ هەیە. دیسان فەرەنسی و ئیسپانی ژی گەردانکرن دکاریدا پتر زمانێ ئینگلیزی هەیە، لێ هندەك زمان هەنە، کوگەرانکرن تێداکێمترە ژ زمانێ ئینگلیزی، وەکو زمانێ ماندرینا چینی کو د ئەڤی زمانیدا دشیاندا نینە کۆم یان دەمێ ڕابردوو بهێتە جوداکرن.(٤٧)

دڤێت ئەو چەندە ژی بهێتەگوتن، کو د زمانێ کوردیداگەردانکرنا شێوەیێن نوی ژ لیکسیما ڕەسەن ب شێوەکێ بەرچاڤ دیاردبیت. بۆ نموونەگەردانکرن دکاریدا ب ئەڤی ڕەنگییە:(گرت، دگریت، دێ گریت، بگریت، بگرە... هتد)، هەروەسا ب ڕێکا مۆرفیماکۆمکرنێ تاك وکۆم ژێکجودا دبیت و پەیڤ دهێتە

گەردانکرن. وەکو:(قوتابی، قوتابییان). دیسان گەردانکرن د ئەڤی کاریدا ب ڕێکا گوهۆڕینا کەسی هاتییە ئەنجامدان:(هاتم، هاتی، هات، هاتین، هاتن، هاتن)... هتد.

هـ- وشەسازی د زمانێن جیاوازدا:

هەبوونا وشەسازییێ د هەمی زمانێن جیهانێدا وەکو ئێك یا زەق و دیار نینە. د هندەك زماناندا بۆ دەربڕینا کۆمکرنێ مۆرفیمێن تایبەت هەنە و د هندەك زمانێن دیدا ب ڕێکا پەیڤێن سەربەخۆ دەربڕین ژێ دهێتەکرن.[٤٨]

زمانڤان زاراڤێن وەکو شیکاری و پێکهاتەیی بۆ ئاماژەپێکرنا پلەیا وشەسازییێ د ناڤ زمانیدا بکارهینان. زمانێن وەکو یۆربا و فیتنامی و ئینگلیزی، کو وشەسازی د ناڤ ئەڤان زماناندا ڕۆلەکێ ب شێوەیەکێ ڕێژەیی مامناوەند دگێڕیت، کو ئەڤ زمان ب زمانێن شیکاری دهێنە نیاسین. ئەڤجا ئەو زمانێن کو وشەسازی تێدا گەلەك پێدڤی ب شرۆڤەکرنێ بیت، دبێژنە ئەوان زمانان زمانێ گۆشەگیر(منعزل)، لێ زمانێن وەکو سومەری و سواحلی... هتد، کو د ئەڤان زماناندا وشەسازی ڕۆلەکێ گرنگ دگێڕیت، کو دبێژنە ئەڤان زمانان زمانێن پێکهاتەیی، کو د ئەڤان زماناندا پەیڤێن لێکدای گەلەك هەنە.[٤٩]

جوداهی د ناڤبەرا زمانێن شیکاری و پێکهاتەییدا ئەوە، کو شیکاری یا بەردەوامە، کو ژ زمانەکێ گەلەك گۆشەگیر بۆ زمانەکێ فرە پێکهاتەیی جیاواز دبیت و دشیاندایە جهێ زمانی د ئەڤێ بەردەوامییێدا دیاربکەین، ئەوژی ژ ئالییێ هژمارتنا پلەیا پێکهاتەیی یا زمانی، ئانکو ڕێژەیا مۆرفیم یان مۆرفیمان یێن هەر پەیڤەکێ د دەقەکێ ڕەمەکییێ زمانیدا، لێ د پێکهاتەییدا گرنگی ب دوو پارچەیی یان سێ پارچەییا پەیڤێ دهێتە دان.[٥٠]

و- ڕۆلێ ڤەکۆلینا وشەسازی:

ڤەکۆلینا وشەسازی هەولددەت ب سالۆخکرن و شرۆڤەکرنا شێوەیێن وشەسازی یێن زمانین مرۆڤان رابیت. ئەڤ ڤەکۆلینە یا گرنگە ژبۆ ژێکجوداکرنێ د ناڤبەرا چەند ئارمانجێن لقییێن ل خوارێدا:

١- سالۆخکرنا نایاب و بژارە: هەمی زمانڤان ل سەر هندێ ڕێککەڤتینە، کو شێوەیێن وشەسازییێ ئەوژی وەکو شێوەیێن زمانی، کو دڤێت ب شێوەکێ بژارە بهێتە وەسفکرن.(٥١) ئەڤجا تێگەهشتنا وشەسازییێ دڤێت ل دویف پیڤەر یان بنەمایێ گشتگیرییێ بیت. بۆ نموونە ناڤ ب ڕێکا مۆرفیما (ان) دبیتە ناڤێ کۆمکری.

ئەڤجا پیڤەرێ سەرەکی بۆ نایابی و بژارەییێ گشتگیرییە. سالۆخکرنا زانستی دڤێت گشتگیریان د پێدانانیدا ڕەنگڤەبدەت و نابیت حالەتەك ب ڕێکێن جیاواز بهێتە دارشتن و پتریا زمانڤانان د بریاردانێن خۆدا ل دۆرکاکیژ یا بژارە و نایابترە د سالۆخدانێدا ژێکجیاواز دبن.(٥٢)

٢- سالۆخکرنا واقییا درککری: گەلەك زمانڤانان دبێژن، سالۆخکرن نابیت ب تنێ یا بژارە و گشتگیر بیت، بەلکو دیسان دڤێت یا واقی بیت ب شێوەکێ درککری. سالۆخکرن دڤێت دەربڕینێ ژ هەمان گشتگیریان ل دۆر سیستەمێ ڕێزمانی بکەت، ئەوێ ئاخڤتنکەر ب شێوەکێ بێ ئاگەهی گەهشتییێ. ئەم دزانین کو زانینا ئاخڤتنکەری ژ لیستێن کۆم و تاکییێ پێکناهێت، بەلکو زانینا ئاخڤتنکەری ژ یاسایەکا گشتی پێکدهێت، ئەوژی زێدەکرنا (ان) ێیە بۆ کۆمکرنێ. ئەگەر ئەڤ چەندە هۆسا نەبیت، ئاخڤتنکەر شیان نابن بۆ دروستکرنا کۆمکرنێ ژ ئەوان ناڤێن کو بەری هینگێ گوهلێنەبووی.(٥٣) ئەڤجا ژبەر هندێ ل دەمێ دبێژییە، کەسەکی، (چیرك) جۆرەکێ بزنایە، ل ئەوی دەمی ئێکسەر دێ بێژیت کۆمکرنا ئەوی دێ بیتە (چیرکان).

بێگومان سالۆخکرنا واقعیا درککری پتر ئارەزوو ژ سالۆخکرنا بژارە و

گشتی هەیە و دڤێت مە ئەو شیان هەبیت، کو تەماشەی ناڤ مێشکان بکەین، بۆ هندێ داکو ب تەواویی ل میکانزما درککرنێ بگەهین.(٥٤)

٣- شرۆڤەکرنا سیستەمێ ژدەرڤە: گەلەك ژ زمانڤانان پرسیارێن ب ئەڤی ڕەنگی دکەن، بۆچی ئەڤ هەمی شێوە هەنە؟ بۆچی ئەڤ شێوەیە ب ئەڤی ڕەنگینە؟ د ڕاستیدا زمانڤان پرسیاران ژ پێخەمەت ڕوهنکرنان دکەن. بەلێ دڤێن هشیاری خۆ بن ژ هندێ، کو پتریا ڕاستییان ل دۆر شێوەیێن زمانی ژنیشکەکا(صدفە) مێژوویيە. د ڕاستیدا کۆمکرن د زمانێ ئینگلیزیدا ب ڕێکا زێدەکرنا (S) ل سەر ناڤێ دهێتە ئەنجامدان، کو ئەڤەژی سدفەکا مێژوویيە و چ تشت نینن، کو پێدڤییە (S) بیت. د زمانێ سنغافۆریدا، کۆمکرن ب ڕێکا ئێخستنە سەرا (K) دروستدبیت و د زمانێ سویدیدا کۆمکرن ب ڕێکا زێدەکرنا (R) ل سەر ناڤی دروستدبیت.(٥٥) و د زمانێ کوردیدا ب ڕێکا (ان) ە، د زمانڤانییێدا ژ پێخەمەت ڕوهنکرنێ، هەمی مەسەلەیێن زمانێ مرۆڤی دهێنە شرۆڤەکرن. پێدڤییە ل ڤێرێ ئەوێ چەندێ ژی بێژین، کو ئەڤ چەندە وەکو پێنگاڤا ئێکێیە و دڤێت ئێکەم جار ئەوێ چەندێ دیاربکەین، کیژ شێوە یێ گشتییە. هەوەسا د ناڤ زمانێ ئینگلیزیدا (ناڤ) هەنە، ئەو ب خۆکۆمن. ل ڤێرێ پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ دەربڕینێ بدەین، ئەوا دبێژیت: «ئەگەر زمانی شێوەیێن کۆمکرنێ بۆ ناڤان هەبن ب هەر حالێ بیت، زمانی دێ ناڤێن کۆمێ هەبن، کو ئاماژەیێ ب کەسان بدەن».(٥٦)

ئەڤجا کۆمکرن د ناڤاندا ئەوێن ئاماژەیێ ب کەسان ددەن، گرنگییەکا مەزن هەیە و زمانێن جیهانێ ئەو مۆرفیم هەنە ئەوێن ئاماژەیێ ب کۆمکرنێ ددەن. ئەڤ ڕوهنکرنە نموونەیە بۆ سیستەمێ ناڤخۆیی ب ئەوی تێگەهی کو ئاماژەیێ ب ڕاستییێن سیستەمێ ژدەرڤەی زمانی ددەت.(٥٧)

س- شرۆڤەکرنا مۆرفۆلۆژی (وشەسازی):

شرۆڤەکرنا وشەسازی بریتییە ژ پرۆسەیا پارچە پارچەکرنا ڕستەیێ بۆ مۆرفیمێن ژێکجودا، ئەڤێ شرۆڤەکرنێ پەیوەندییەکا بهێز ب بەشێن ئاخڤتنێڤە هەیە. دابەشکرنا پەیڤێ پێدڤییە د ناڤ زماناندا، ئەڤەژی ژبەر هندێیە، کو سنووریێ پەیڤێ ب ڕێکا بۆشاهییان ئاماژە پێ ناهێتەکرن.[58]

ب واتایەکا دی شرۆڤەکرنا وشەسازی بریتییە ژ شرۆڤەکرنا ڕەگەزێن سینتاکسی د زمانیدا، هەروەسا جیاوازییا ئەرکێن ئەوان و شێوە و دابەشکرن و بەلاڤکرنا ئەوان و یەکەیا سەرەکی د ئەڤی شرۆڤەکرنێدا مۆرفیمە.[59] وەکو:

-ئەز هاتم.

شرۆڤەکرنا ئەڤێ ڕستەیا ل سەری ژ لاییێ مۆرفیمانڤە دێ ب ئەڤی ڕەنگێ ل خواریێ بیت:

١- ئەز: مۆرفیمەکا سەربەخۆیە، ئەرکێ ئەوێ بکەرە.

٢- م: مۆرفیما ڕێککەڤتنێیە بۆ مۆرفیما سەربەخۆ (ئەز) دزڤریت.

٣- هات: کارە، کو ژ دوو مۆرفیمان پێکدهێت: (بنیات:ها(هێ)+ ت:م.د.بوری)

ح- دەروازیەك بۆ شرۆڤەکرنا وشەسازییێ:

ب دیتنا ئارنوف و فەدیمانی دوو ڕێکێن تەمامکەر د وشەسازییێدا هەنە، ئەوژی ڕێکا شیکاری و پێکهاتەییە. زمانڤان پێدڤی ب هەر دووکان هەیە. ڕێکا شیکاری پێدڤی ب کەرتکرنا پەیڤێ هەیە بۆ پێکهاتێن ئەوێ و بەردەوام ئەڤ ڕێکە یا گرێدایە ب زمانڤانیيا پێکهاتەییا ئەمریکیڤە ل نیڤا ئێکێ ل چەرخێ بیستێ. ئەڤان زمانڤانان باراپتر سەردەری ل گەل زمانان دکر، کو بەری ئەوی دەمی چ سەرەدەری ل گەل نەکربوون، کو ئەوان زمانان چ ڕێزمانێن نڤێسی نەبوون، کو زمانڤانان ئاڕاستە بکەن. ڕێکا دووێ ڕێکا پێکهاتەییە، ئەڤ ڕێکە

زێدەتر گرێدایە ب تیۆریڤە ژ مەنهەجیەتێ. ئەڤ ڕێکە دبێژیت:» من ل ڤێرێ گەلەك پارچە هەنە، چەوا دێ شێم ئەوان کۆمبکەم؟» ئەڤ پرسیارە گریمانا هندێ دکەت، کو تۆ ل پێشوەخت ماهییەتا تشتان دزانی. ئەڤجا ژبەر هندێ شیکاری دڤێت ل بەری پێکهاتەییێ بیت.(٦٠)

ژ ئالییێ وشەسازیڤە ئەو پرسیارا دهێتە کرن:» چەوا ئاخڤتنکەرێ زمانی دێ پەیڤێن ئالۆز ژلایێ ڕێزمانیڤە بەرهەمهینیت، ل دەمێ یا پێدڤی بیت؟» ئەڤ پرسیارە گریمانا هندێ دکەت، کو تو ل پێشوەخت دزانی، هەر جۆرەك ژ پارچێن دەستپێکی (اولی) پەیڤێن ئالۆز ژێ دهێنە دروستکرن.(٦١)

ئەم هزر ل هندێ دکەین، کو ئێك ژ ئاریشەیێن ڕاستەقینە بۆ تیۆرا وشەسازییێ(مۆرفۆلۆژی) ئەوە، کو مە چ هزرەکا باش ل سەر ماهییەتا پارچەیان نینە. زانایێن ڕستەسازییێ هندەك تێگەهـ پێشکێشکرینە، ئەوژی ژمارە و دۆخن، ئەڤە تێگەهێن ڕستەسازییێن کەڤنن، کو د شیاندایە د وشەسازییێدا بکاربهینین، بەلێ ڕێکا دەستپیکی ئەوا ب هاریکارییا ئەوێ زانایێن وشەسازییێ پارچە دیارکرین، ئەوێن سەرەدەری ل گەل دکرین. ئەوژی ب ڕێکا هلبژارتنا پێدانێن زمانی بوو. ئەڤجا دڤێت گرنگییێ ب وردی ب پەیڤان بدەین، هەرووەساگەلەك گرنگییێ ب هندێ بدەین: کو ئەڤ پارچە ژکیڤە هاتینە؟.(٦٢)

ئەگەر ئەم تەماشەی ئەڤێ نموونەیێ بکەین: (هلبگرە) و ب ڕێکا هەر دوو ڕێکێن شیکاری و پێکهاتەییا وشەسازییێ شرۆڤەبکەین، دێ ب ئەڤی ڕەنگی ل خوارێ بیت:

- ڕێکا شیکاری دبێژیت: (هلبگرە) ژ ئەڤان پارچە(مۆرفیم) ان دروستبوویە: هل+ ب+ گر+ ە. ئانکو د ڤێرێدا پێکهاتە هەیە و دهێتەکەرتکرن بۆ پارچەیێن بچویکتر ب مەبەستا شرۆڤەکرن، ئانکو پرۆسەیا شرۆڤەکرنێ ژکەرەستێ مەزن بەرەڤ کەرەستێن بچویکە.

- ڕێکا پێکهاتەیی دبێژیت: ئەڤ پارچە: هل+ب+گر+ە. خۆکۆمدکەن و

پەیڤا (هلبگرە) ژێ دروستدبیت. ئانکو دڤێرێدا پارچێن بچویك خۆکۆمدکەن و پارچەیا مەزن ژێ چێدبیت، ئانکو بۆ مەبەستا شرۆڤەکرنێ ژکەرەستێن بچویك دەستپێدکەین و بەرف کەرەستێ مەزن دچین.

ئارنوف و فەدیمان ئاماژەیێ ب چەند بنەمایان بۆ ڕێکا شیکاری دکەن، کو ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە.(٦٣):

١- بنەمایێ ئێکێ: شێوەیێن هەمان واتا و هەمان دەنگ هەین، ئانکو پێنگاڤا ئێکێ د شرۆڤەکرنا وشەسازیدا لێگەڕانە ل کەرەستێن هەمان شێوە و واتا د ناف پێکهاتەیا وشەسازیدا هەین. وەکو:

- هاتبوو: ها(هێ)+ت+ بوو.

-گرتبوو: گر+ت+ بوو.

٢- بنەمایێ دووێ: شێوەیێن هەمان واتا هەین، بەلێ شێوەیێ دەنگان جیاواز بیت، بەلێ ل ڤێرێ حالەتن بۆهەمان مۆرفیمێ. ئەڤەژی زێدەترد ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆژیدا ب دەستڤە دهێت. وەکو ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کەسێ ئێکێ کۆم (ین):

- ئەم هاتین: هات+ین.

- ئەم فڕین: فڕی+ن.

٣- بنەمایێ سێیێ: هەمی مۆرفیم کەرتکری و دیار نینن. هندەك مۆرفیم هەنە، دشیاندا نینە ب تنێ بهێنە زارکرن و دیارکرن، بەلکو ژبۆ دیارکرنێ پشتبەستنێ ب مۆرفیمێن دی د ناف پێکهاتێدا دهێتەکرن. ئەڤەژی د ناوێژەنە. وەکو: مۆرفیما بنیاتی د ئەڤان نموونەیاندا:

-گوتن: لـێ یان بێژ.

- خوار: خۆ.

- نقست: نف.

- هات: هێ یان ێ.

٤- بنەمایێ چارێ: چێدبیت مۆرف سفر بیت، ئەوژی ل دەمێ ئێك ژ شێوەیێن ئەوێ چ هەبوون نەبیت. وەكو ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما ڕێككەڤتنێ بۆ كەسێ سێییێ تاك د شێوەزارێ بەهدینیدا، كو ئەڤەنە:(ە، (ت، یت)، Ø).

-ئەو هات. هات: ها(هێ) + ت + Ø.

-ئەو نانی دخۆت. دخۆت: د + خۆ + ت.

- ئەو دچیتە بازاری. دچیت:د+چ+یت.

- ئەو زیرەكە: ل ڤێرێ (ە) مۆرفیما ڕێككەڤتنێیە.

- ئەركێن وشەسازییێ:

وشەسازییێ چەند ئەركەك هەنە، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان ئەركانە:

١- دەستنیشانكرن و پۆلینكرنا بەشێن ئاخڤتنێ (ناڤ، كار، هەڤالناڤ، ..هتد

٢- دیاركرنا چاوانییا ڕێزبوونا مۆرفیمان د پێكهاتاندا (گرێ و ڕستە).

٣- دەستنیشانكرنا مۆرفان، ئانكو پێكڤەگرێدانا فۆنۆلۆجییێ ب مۆرفۆلۆژییێڤە[٦٤].

٤- دیاركرنا جۆرێن مۆرفیمان.

٥- دیاركرنا یاسایێن دروستبوونا پەیڤان، كا سادەیە یان نە سادەیە و نەسادەیی چەوا دروستبوویە.

٦- دیاركرنا ئەلۆمۆرفێن زمانی.

٧- دیاركرنا ئەركێ كەرەستێن مورفۆلۆژی. وەكو ئەركێ نەدیاری و لێكدان و تاكییێ... هتد د ناڤ مۆرفیماندا.[٦٥]

- گرنگییا وشەسازییێ:

وشەسازییێ چەند گرنگی هەنە. وەکو:

١- وشەسازی یا هاریکارە بۆ دیارکرنا هەڤخێزانییێ د ناڤبەرا دوو زمانان یان پتردا، ئەوژی ب ئەڤان ڕێکان:

أ- ل دەمێ وەکهەڤی د ناڤبەرا پەیڤێن زمانیدا هەبیت، ب مەرجەکێ ئەگەر ب ڕێکا خواستنێ نەبیت.

ب- بنیاتێ کاران و لێکچوونا دەنگی د ناڤبەرا بنیاتاندا باشترین ڕێکە بۆ بەراودکرنێ د ناڤبەرا زمانانداـ[٦٦]

٢- ب ڕێکا خواندنا وشەسازییێ، ژلایێ چەوانییا هاتنا مۆرفیمان د ناڤ قالبێ پەیڤێدا، جۆرێ زمانی دهێتە دیارکرن. کا زمانەکێ لکاوە، حەلیایە... هتد.

٣- د خواندن و ڤەکۆلینا بەردەواما وشەسازییێدا بۆ ئەگەرێ هندێ هەست ب هندەك دیاردەیێن دی د ناڤ مۆرفیماندا بهێتە کرن و گرنگی پێ بهێتە دان. وەکو(مۆرف، ئەلۆمۆرف)ان... هتد.

٤- وشەسازی ئاستەکێ سەرەکییە د زمانیدا و هەمی ئاستێن دی د شرۆڤەکرنێدا پشتبەستنێ پێ دکەن.

٥- وشەسازییێ پۆلینکرنەکا ورد و هویر بۆ هەمی جۆرێن مۆرفیمان دروستکرییە، کا ئایا ئەو مۆرفیم ژ جۆرێ بەندە یان سەربەخۆیە یان نیمچە سەربەخۆیە.

٦- وشەسازی یا هاریکارە بۆ فێربوونا زمانی، ئەوژی ب زانینا جۆرێ پەیڤ و مۆرفیم و بەشێن ئاخڤتنێ و پۆلینکرنا ئەوان.

٧- د وشەسازییێدا ب هاریکارییا ڕێکێن دروستکرنا پەیڤ و لێکسیکان، فەرهەنگا زمانی دەولەمەند دبیت، ئانکو ب ڕێکێن دروستکرنا پەیڤێ، پەیڤێن زمانی گەشە و پەرەپێ دهێتە دان. ئەڤجا چ ب ڕێکا دارشتنێ یان ب ڕێکا

لێكدانێ یان وەرگێرانێ یان خواستنێ یان كورتكرنێ یان ئەكرۆنیمییێ یان میتافۆرێ بیت... هتد.

- وشەسازی و دەنگسازی:

وشەسازییێ ژگەلەك ڕەخانڤە پەیوەندی ب دەنگسازییێڤە هەیە. بۆ نموونە هندەك ژ یاسایێن دەنگسازی ل سەر پەیڤان ب شێوەكێ جیاواز پەیرەو دبیت، ئەڤژی ب پشتسبەستن ل سەر تایبەتمەندییێن پەیڤان یێن ڕستەسازی و دەنگسازی دكەت.(٦٧)

بۆ نموونە د زمانێ كوردیدا ئەگەر تەماشەی ناڤ و كاری بكەین، كا هێز چەوا تێدا بكاردهێت، دێ بینین د ناڤاندا ل سەر بڕگەیا دوماهیكێ دهێت و د كاراندا ل سەر بڕگەیا ئێكێ ژ پەیڤێ دهێت. وەكو:

- ئاگربە'ست. (ناڤ)
- نـ'ڤست. (كار)

كاتامبا پرسیارەكێ دئازرینیت، ئەوژی ئەوە: چەوا ئەم دێ شێین بزانیین كا ئێك دەنگ یان پتر دبنە مۆرفیم؟

هژمارتنا ئێك دەنگی یان چەند دەنگان وەكو مۆرفیمەك پشتبەستنێ ل سەر ئەوێ پەیڤێ دكەت ئەوا دەنگ تێدا بكاردهێت.(٦٨) ب ئەڤێ چەندێ دشیاندایە، (ا) وەكو مۆرفیم د پەیڤا (زانا و توانا) دا بهژمێرین، ژبەركو پاشگرە و واتایەكا بەند هەیە. دیسان (دا) دبیتە مۆرفیمەك د پەیڤا (داچم) دا، كو مۆرفیما دەمێ داهاتییە د تافێ بوریدا.

ئەگەر ئەم ل بەرسڤا كاتامبای بۆ ئەوێ پرسیاراكری و بەرسڤدای بزڤرین، دێ پەیوەدنییەكا دی دناڤبەرا وشەسازی‌ودەنگسازییێ بۆ مە دیاردبیت.

هەر چەوان بیت لێزڤرین ل هژمارەكا گەلەك ژ پەیڤان، كو مۆرفیم ل گەل بكاربهێت تایبەتمەندییەكا بنەرەتی نینە بۆ مۆرفیمان. د هندەك دەماندا

چێدبیت مۆرفیمەك ل گەل هندەك پەیڤێن كێم بكاربهێت.[٦٩] وەكو مۆرفیما (چیێ)، كو پێشگرەكە ب تنێ ل گەل هندەك پەیڤێن كێم بكاردهێت. وەكو (چێبوون، چێكرن) و هندەك جاران مۆرفیمەك هەیە، كو یا چالاكترە و ل گەل گەلەك پەیڤان بكاردهێت، وەكو پێشگرێ (دا) د ئەڤان نموونەیاندا:(داگرت، دا هێنا، دائێخست، داقوتا، داعیرا... هتد)

- وشەسازی و ڕستەسازی:

أ-د ناڤئێكداچوونا وشەسازی و ڕستەسازییێ:

ل دۆر ئەواگرێدای ب ناڤئێكداچوونا وشەسازی و ڕستەسازییێ ئەوە، كو شێوەیێ پەیڤێ، چێدبیت ب پێكهاتا ڕستەسازییێڤە كاریگەر بیت، ئەواكو پەیڤ تێدا هاتییە بكارهینان. بۆ نموونە هلبژارتنا شێوەكێ دیاركرییێ كاری د هەلكەڤتەكا دیاركریدا پشتبەستنێ ل سەر پێكهاتا ڕستەسازی دكەت، ئەواكو پەیڤ تێدا بكاردهێت.[٧٠] ئەگەر تەماشەی ئەڤان شێوەیێن كاری:(هات، دهێت، دی هێت...) بكەین، دێ بینین، كو ئەگەر دەمێ ڕستەیێ ڕانەبردوویێ نهۆ بیت، ل ئەوی دەمی دێ كارێ (دهێت) هێتە هلبژارتن، لی ئەگەر ڕانەبردوویێ داهاتی بیت، دێ كارێ (دێ هێت) هێتە هلبژارتن، لی ئەگەر دەمێ ڕستەیێ ڕابردوو بیت، دێ كارێ(هات) هێتە هلبژارتن.

ب- جوداهی د ناڤبەرا وشەسازی و ڕستەسازییێدا:

جوداهی د ناڤبەرا هەردووكاندا دئەوێ چەندێدایە، كو ڕستەسازی سەرەدەرییێ ل گەل پێكهاتا ڕستەیێ دكەت، لێ وشەسازی سەرەدەرییێ ل گەل پێكهاتا پەیڤێ دكەت. د هەر زمانەكیدا ئەو یاسا هەنە، كو پەیڤان ب ڕەخ ئێكڤە ددانیت، كو ئەڤە ب یاسایێن ڕستەسازی دهێنە نیاسین. وشەسازی ڤەكۆلینێ ل چەوانییا دروستكرنا پەیڤان دكەت و ئەڤ د ناڤ زمانیدا

دهێنە تێگەهشتن. هەر دوو وشەسازی و ڕستەسازی گرێداینە ب چەوانییا بەرهەمهینانا واتایێ د زمانیدا.(٧١)

ڕستەسازی تێگەهەکە ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا ڕستەیێ دکەت، کو ل دویف ئەڤێ پێکهاتەیێ پەیڤ ل دویف ئێك ڕێزدبن و واتایا ڕستەیێ هەمی ب ڕێکا ئەوان دیاردبیت. ئەڤجا هەتاکو ڕستە ژ لایێ ڕێزمانیڤە یا دروستبیت و ئاخڤتنکەرێن زمانی ل ڕستەیێ بگەهن، دڤێت پێگیری ب یاساییێن ڕستەسازی بهێتە کرن.

وشەسازی ڤەکۆلینێ ل مۆرفیمان دکەت، کو ب بچویکترین یەکەیا واتاییا خودان واتا د زمانیدا دهێتە هژمارتن. مۆرفیم چێدبیت پەیڤەك بیت یان پێشگر بیت یان پاشگر بیت.. هتد. وشەسازی تێگەهێن دارشتن و ڕێزمانییێ ب خۆڤە دگرن، ئەوێن دبنە ئەگەرکو ببنە کۆم یان دبنە ئەگەرێ گوهۆرینا دەمێ کاری.. هتد. ڤەکۆلینا وشەسازییێ هەولا زانینا هندی ددەت، کا چەوا خەلك بکارهینان و تێگەهشتنا چەوانییا دروستکرنا پەیڤان رادبن، داکو تێگەهشتنا هندێ ل دەڤ ئەوان پەیدابیت، کو ئێك مۆرفیم دشێت گەلەك پەیڤان دروستبکەت.(٧٢)

وشەسازی و ڕستەسازی گرنگن بۆ تێگەهشتنا ڕێکا خەلك واتایێ ژ زمانی دادرێژن، بەلێ ئەو هەر دوو د هندێدا ژێکجودا دبن، کو ڕستەسازی ئاماژەیێ ب ڕێکخستن و بکارهینانا پەیڤان ددەت، بەلێ وشەسازی ئاماژەیێ ددەتە بەشێن ئاخڤتنێ ئەوێن واتایێ دروستدکەن. بۆ نموونە: یا ب سانەهییە ڕستەیا نەدروست ژلایێ ڕێزمانێڤە دروستبکەین، لێ چ بەهایێ خۆ ل دەڤ ئاخڤتنکەرێ زمانی نەبیت و ئەڤ تشتە یێ ڕەوایە، چونکی ڕستەسازی ب تنێ ڕێکخستنا ڕستەیێ ب خۆڤە دگرت، نەکوکا پەیڤ چ دگەهینن، ژ ڕەخەکێ دیڤە پێکڤەگرێدانا پەیڤان چێدبیت تشتەکێ بگەهینیت ل دەمێ ل گەل ئێك دهێنە بکارهینان، بەلێ چێدبیت واتایا خۆ ژدەستبدەت ل دەمێ ب ڕێکەکێ

بهێنە ڕێکخستن، کو یاسایێن واتاسازی بشکێنن. وشەسازی و ڕستەسازی ژێکجودانە، بەلێ ل گەل هندێ پشتبەستنێ ب ئێکودوو دکەن.[٧٣]

د ناڤبەرا وشەسازییێ و ڕستەسازیێدا، چەند جوداهییەك هەنە، ل خوارێ دێ هەولدەین هندەك ژ ئەوان جوداهییان دیار بکەین.

١- کەرەستە یان یەکەیێن زمانییێن ئاستێ وشەسازییێ مۆرفیم و پەیڤن، بەلێ یەکە و کەرەستەیێن ڕستەسازییێ گرێ لاڕستە و ڕستەنە. وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێ دیاردبیت:

ڕستەیەك بۆ نموونە	کەرەستەیێن وشەسازییێ	کەرەستەیێن ڕستەسازییێ
کورستان گۆڕا نەیارانە.	کورستان: دوو مۆرفیمن: (سەربەخۆ+ بەند). گۆڕ: مۆرفیمەکا سەربەخۆیە. ا: مۆرفیمەکا بەندە. نەیار: دوو مۆرفیمن: (بەند+ سەربەخۆ). ە: مۆرفیمەکا ڕێککەڤتنە.	١-ڕستە هەمی ڕستەیەکا سادەیە. ٢-جۆرێ ڕستەیێ: (ڕاگەهاندنە). ٣-ڕستە ژ سێ گرێیان پێکدهێت: -گرێیا بکەر: کوردستان، ە -گرێیا تەواوکەری بۆ کارێ سفر: گۆڕا نەیاران گرێیا کاری: مورفیما سفرە

٢ -کەرەستەیێن وشەسازییێ ژئەنجامێ لێکدانا فۆنیمان پێکهاتینە، بەلێ کەرەستەیێن ڕستەسازیێ ژ ئەنجامێ پەیڤ و مۆرفیمان پێکهاتینە.

٣ – وشەسازی ئاستەکێ ناڤنجییێ زمانڤانییە، کو دکەڤیتە د ناڤبەرا دەنگسازی و ڕستەسازییێدا، بەلێ ئاستێ ڕستەسازییێ ل پشتی ئاستێ وشەسازییێ دهێت.

٤ – ڕستەسازی سەرەکیترین ئاستێ زمانییە، هەمی ئاستێن دییێن زمانی (دەنگسازی، وشەسازی، واتاسازی) تێدا دهێنە کۆمکرن، وشەسازی بەحسا پێکهات وگوهۆرینا پەیڤێ و مۆرفیمێن زمانی دکەت، بەلێ ڕستەسازی بەحسا پێکهاتاگرێ و ڕستێ و لاڕستێ دکەت.

٥ – د وشەسازییێدا پەیوەندی د ناڤبەرا فۆنیمێن پەیڤێدا ب ڕێکا یاسایێن دەنگسازی دبیتە ئەگەرێ بەخشینا واتایێ، بەلێ د ڕستەسازییێدا مۆرفیمێن ڕێزمانی (ڕەگەزی، مۆرفیمێن نیاسینێ، مۆرفیمێن ڕێککەفتنێ، مۆرفیمێن دەما کاری،.... هتد)، پەیوەندییێ د ناڤ کەرەستەیێن ڕستەسازییێدا دروستدکەن.

٦– د وشەسازییێدا هێز (سترێس/ stres) دبیتە ئەگەرێ گوهۆرینا واتا پەیڤێ، ئەوژی ب ڕێکا جهگوهۆرینا هێزێ ژ بڕگەیەکێ بۆ بڕگەیەکا دی، بەلێ د ڕستەسازییێدا ئاواز دبیتە ئەگەرێ گوهۆرینا جۆر و واتایا ڕستەیێ.(٧٤) وەکو:

نەمام: هێز ل دەستپێکێ= (کار) ، ئەز ل هەولێر نەمام.

نەمام : هێز ل دووماهییێ (ناڤە) ، لەباخچەدا نەمام دەچینم.

نڤستن : هێز ل دەستپێکێ = (کار) ، زارۆك زوو نڤستن.

نڤستن : هێز ل دویماهییێ = (ناڤ)، نڤستن کێمتر ژ ٧ دەمژمێران زیانە بۆ لەشی.

٧– وشەسازی ڤەکۆلینێ ل پەیڤێ دکەت ب شێوەیەکێ ستوونی، بەلێ ڕستەسازی ڤەکۆلینێ ل پەیڤێ ب شێوەیەکێ ئاسۆیی دکەت ، ئانکو ڕێزبوون و ڕێکخستنا پەیڤان د سنورێ پەیڤێن ژ خۆ مەزنتر دا، کەواتە د سنوورێ گرێ و ڕستە و لاڕستەییێدا.

– وشەسازی و واتاسازی:

هەر زڤرین بۆ واتاسازییێ، پەیوەندی د ناڤبەرا وشەسازی و فەرهەنگێدا ژ ڕەخەکیڤە و د ناڤبەرا ئەوێ و واتاییێدا ژ ڕەخەکێ دیڤە یا ڕوهن و ئاشکەرایە. ئەرکێ سەرەکییێ فەرهەنگێ ئەوە ڕابیت ب ئامارەکرنا واتایێن پەیڤان و ئەڤە ئەگەرەکە، کو پەیوەندی د ناڤبەرا پەیڤ و واتایا ئەوێدا، پەیوەندییەکا خۆبخۆییە. ئەڤجا ژبەر هندێ دشیاندایە بێژین: چ ئەگەر نینن، کا بۆچی پەیڤێ واتایەکا تایبەت هەیە.(٧٥)

یا ئاشکەرایە، کو فەرهەنگ دڤێت هندەك زانیارییێن دی ژی پارێزیت، کو پەیوەندی ب پراکتیکرنا یاسایێن ڕستەسازی و دەنگسازیڤە هەبیت، زێدەباری هندێ فەرهەنگ ئاماژەیێ ب واتایایێن پەیڤ و مۆرفیمان ددەت.(٧٦)

عوکاشە دیاردکەت، کو پەیوەندی د ناڤبەرا واتا و یەکەیێن وشەسازییێدا د ئەڤان خالاندا دیاردبیت.(٧٧):

١- کێشێن وشەسازییێن گەردانکری. وەکو: ناڤێ بکەری، ناڤێ بەرکاری، ناڤێ چاوگی، ناڤێ کاری.... هتد. وەکو: بکر، کرین، کر.

٢- گیرەك: ئەڤەژی بریتییە ژ پێشگر و پاشگر و نێڤگران.. هتد، کو دچنە سەر پەیڤێ یان دچنە د ناڤ پەیڤێدا، ژ بۆ ب دەستڤەهینانا واتایێن نوی یان بەشدارییێ د واتاییێدا دکەن. ئەڤە هەمی ب مۆرفیمێن بەند دهێنە هژمارتن.

– جۆرێن وشەسازییێ:

ب شێوەیەکێ گشتی وشەسازییێ چەند جۆرەك هەنە، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان جۆرانە:

١- وشەسازییا مێژوویی:

وشەسازی (مۆرفۆلۆژی) ئەوژی گوهۆڕین ب سەردا دهێت. گوهۆڕینا

وشەسازییێ دویر ژ ئەوێ گوهۆڕینێ دچیت ئەوا سەر ب گوهۆڕینا دەنگیڤە دهێت، گوهۆڕینا وشەسازییێ ب تنێ کاریگەرییێ ل سەر تێگەهشتنا ڕاستەقینەیا مۆرفیمان ناکەت، کا چ گوهۆڕین ب سەر واتایا ئەوێدا هاتییە، بەلکو دیسان کاریگەرییێ ل سەرکارتیگۆڕێن شیوەیێن ئەڤان مۆرفیمان دکەت و پرۆسەیێن ب ڕێکا ئەڤان شێوەیان دهێنە جوداکرن. ئەڤجا ب ئەڤێ چەندێ چێدبیت گوهۆڕین ب سەر شێوەیێ مۆرفیمەکێ بهێت، وەکو مۆرفیما ڕەگەزی یان ژمارەیێ یان ڕێککەڤتنی... هتد، دیسان چێدبیت ئەڤ مۆرفیمە ب مێژوویا ڕۆژگاری ژناڤبچن و شێوەکێ دی ل جهێ ئەوێ پەیدابیت.(٧٨) بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا شێوەیێ دەستپێکی یێ مۆرفیما کۆمکرنێ د دۆخێ کەینونێدا (د) بوو، کو هەتا نوکە ژی هندەك ژ خەلکی بکاردهینن، لێ نوکە زێدەتر بوویە مۆرفیما (یێن). وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- ئەو د خواندنێدا د زیرەکن. ئەو د خواندنێدا یێن زیرەکن.

- ئەو ب شەڤ و ڕۆژان د ئازاد بوون. ئەو ب شەڤ و ڕۆژان یێن ئازاد بوون. دیسان ئەڤ جۆرێ وشەسازییێ یێ تایبەتە ب ڤەکۆلینا مێژووا پێشکەڤتن وگەشەکرنا پەیڤێ، ئەوژی ژکەڤنترین مێژوو هەتا دگەهیتە نوکە دەستپێدکەت، ب ئەوێ واتایێ، کو ئەو پەیڤ چ گوهۆڕین ب سەردا هاتینە، ئەگەرێ گەشەکرن و پێشکەڤتنا پەیڤان دیاردکەت، هەروەسا بەحسێ ئەوان یاسایان دکەت، کو بووینە ئەگەرێ گوهۆرینا پەیڤان. بۆ نموونە پەیڤا (کورد)، ئەڤ پەیڤە د چەند قۆناغاندا دەربازبوویە و چەندین گوهۆڕین ب سەردا هاتینە هەتا ب ئەڤی شێوەی جهێ خۆگرتی، هەروەسا پەیڤا (پس) کو د زمانێ ئیرانییێ کەڤندا ب ڕامانا (کوڕ) دهێت و هەتا نهۆ د زمانێ فارسیدا بکاردهێت، بەلی گوهۆڕینێن مێژوویی ب سەردا هاتینە و بوویە (پسەر)، د زمانێ کوردیدا ئەڤێ پەیڤێ جهێ خۆ مایە وەکو پەیڤا (پسمام)، کو ب ڕامانا (کوڕمام) دهێت.

٢- وشەسازیيا بەراوورد:

ئەڤ جۆرێ وشەسازییێ یێ گرێدایە ب بەراوردكرنا پەیڤ و مۆرفیمێن دوو زمانان یان پتر، ب مەرجەكێ ئەو زمان سەر ئێك خێزانڤە بن. وەكو كوردی - فارسی، هەروەسا دشیاندا هەیە مۆرفیم و پەیڤێن زمانی د ناڤبەرا دوو دەڤۆك یان شێوەزاراندا بهێنە بەراوردكرن. د ئەڤێ دۆخیدا دێ لایەنێن هەڤپشك و جودا هێنە دەستنیشانكرن. هەروەسا ئەڤ بەراووردییە هندەك جاران ژ لایێ گوهۆرین و گەشەكرنێڤە، ب پێشكەڤتن و ڕامانا پەیڤانڤە دهێتەكرن. وەكو پەیڤا (بوزۆرگ)، كو د زمانێ فارسی و د زمانێ تركیدا هەیە، بەلێ د فارسیدا ب ڕامانا (مەزن، گەورە) دهێت و د زمانێ تركیدا ب ڕامانا (درێژ) بكاردهێت.

٣- وشەسازیيا فێركرنێ:

ئەڤ جۆرێ وشەسازییێ ژ لایێ ڕێزمانیڤە ڤەكۆلینێ ل پەیڤێ دكەت، ئانكو كەرەستەیێن ئەوی زمانی كۆمدكەت و ڕێكدئێخیت و ڕێزدكەت، ئەوژی بۆ هندێیە كەسانێن دی ب سانەهی فێری نڤێسین و ئاخڤتنا ئەوی زمانی ببن، وەكو وشەسازی د زمانێ كوردیدا.(٧٩)

٤- وشەسازیيا ئەركی:

وشەسازیيا ئەركی ڤەكۆلینێ ل ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا گەردانكرنا (تصنیف) پەیڤێ و ئەركێن ئەوێ یێن ڕستەسازی (سنتاكسی) دكەت، وەكو ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا (مێزە) و (مێزەیان)دا، ل ڤێرێ گەردانكرنا پەیڤێ ب ڕێكا مۆرفیما كۆمكرنێ (ان) ئەركێ ئەوێ د ئەوێ پێكهاتێدا دیاردكەت، ب ڕێكا ئەوی ئەركی گوهۆرین ب سەر پێكهاتا ڕێزمانیدا دهێت و ئەركێ ئەوێ پێكهاتێ دهێتە دیاركرن. بۆ نموونە: (هنارۆك) بۆ بچویككرنێ هاتییە

گەردانکرن ب ڕێکا مۆرفیما بچویککرنێ (ۆك).[٨٠] هەروەسا (زەلامەك) بوویە نەناسراو ب ڕێکا مۆرفیما نەنیاسینێ (ەك).

٥- وشەسازییا بەرامبەری:

ئەڤ جۆرێ وشەسازییێ یێ گرێدایە ب بەرامبەرکرنا پەیڤ و مۆرفیمێن دوو زمانان یان پتر ب مەرجەکی ئەو زمان سەر ئێك خێزانا زمانیڤە نەبن وەکو کوردی - عەرەبی.

- جۆرێن پەیوەندییێن وشەسازییێ:

دوو جۆرێن ئەڤان پەیوەندییان د ناڤبەرا پەیڤاندا هەنە:

١- گەردانکرن: ئەڤە بریتییە ژ پەیوەندییا د ناڤبەرا شێوەییێن پەیڤێ یێن لێکسیمێدا، کو مۆرفیمێن ڕێزمانی ئەڤی کاری دکەن.

٢- دارشتن: ئەڤ بریتییە ژ پەیوەندییا د ناڤبەرا لێکسیماندا د ناڤ خێزانا پەیڤێدا، کو مۆرفیمێن دارشتنێ ب ئەڤی کاری رادبن.[٨١]

ئەڤ خشتەیێ ل خوارێ جۆرێن پەیوەندییێن وشەسازییێ ب هویرتر دیاردکەت:[٨٢]

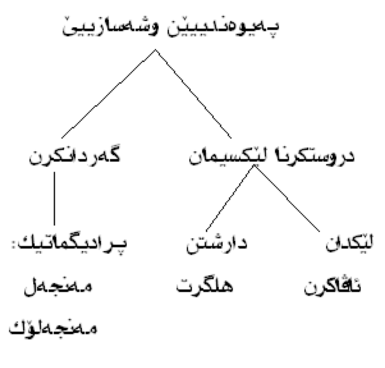

- جهێ وشەسازییێ د ناڤ ڕێزمانا بەرهەمهینانا پێشدەم (مبکر) دا:

ل دەمێ بونیادگەری یا زالبوو د سالێن ١٩٥٠دا، ل ئەوی دەمی وشەسازی د ڕوناهییەکا دیاردابوو، بەلێ پشتی ڕێزمانا بەرهەمهینانێ هاتی، ل ئەوی دەمی ڕێزمانا بەرهەمهینانێ تیۆرا نموونەیا وشەسازییا سەربەخۆ ڕەتکر. ئەڤ هەلویستە بەرامبەر وشەسازییێ یێ خرابوو، کو ل ئەوی دەمی ڕێزمانا بەرهەمهینانێ قوتابخانەیا ب ناڤودەنگا زمانڤانییێ بوو، ئەوژی ل نیڤا دوویێ ژ سەدێ بیستێ. ئەڤ قوتابخانەیێ وەسا ددیت، کو ڤەکۆلینا پێکهاتا پەیڤێ د ماوێ سالێن پێشوودا تاریکیبوو.(٨٣)

وشەسازی دیارنەبوو، هەتا نیڤا سالێن حەفتێیان ژ چەرخێ بیستێ. خۆش بەختییە، کو کێمەك ژ ڤەکۆلەرێن گۆشەگیر وەکو ڕوبن و ماسیۆسی بەشدارییێن گرنگ بۆ وشەسازییێ د ئەڤی دەمیدا پێشکێشکرن.(٨٤)

بەشەك ژ هۆکارێ پشت فەرامۆشکرنا وشەسازییێ د ناڤبەرا سالێن دەستپێکی یێن ڕێزمانا بەرهەمهینانێدا، ئەو بۆچوون بوو، کو دروستکرنا پەیڤان دشیاندایە ب شێوەکێ گونجای بهێتە نخاڤتن، ئەوژی ئەگەر د ناڤبەرا دەنگسازی و ڕستەسازییێدا هاتە پارچەکرن.(٨٥)

مشتومڕ ل سەر هندێ هاتەکرن، کو چ پێدڤیاتی ب وشەسازییا سەربەخۆ نینە یان وەکو ئاستەك د ڕێزمانیدا بیت. ئەوان ڕێك بۆ وەسفکرنا پێکهاتا پەیڤان بۆ نموونەیا زمانەکی دیتن. ئەوژی د ناڤ پێکهێنێ دەنگسازی و ڕستەسازی و واتاییدا.(٨٦)

دیمەنێن پێکهاتا پەیڤێ ئەوێن پەیوەندی ب دەنگسازییێڤە هەین، کو سەرەدەری دگەلدا دێ هێتەکرن، ب ڕێکا بکارهینانا دەنگان، کو د پێکهێنێ دەنگسازیدا دهێنە دیتن، بەلێ ئەو دیمەنێن پێکهاتا پەیڤێ ئەوێن کاریگەر ب ڕستەسازییێڤە، کو سەرەدەری دگەلدا د پێکهێنێ ڕستەسازیدا دێ هێتەکرن.(٨٧)

ئەركێ پێكهێنێ ڕستەسازییێ ڕێزمانێ بۆ هندێ دچیت، ئەوكار ل سەر بەرهەمهینانا هەر ڕستەیەكا دارشتی ب شێوەكێ باش د زمانیدا دكەت، بێیكو ڕستەیەكا دارشتی ب شێوەكێ خراب بهێتە بەرهەمهینان.[88]

ئـەوان ددیـت، كو بەرهەمهینانا هـەر ڕستەیەكێ د زمانیدا، بریتییە ژ بەرهەمهینانا زنجیرەكا مۆرفیمان، نەكو پەیڤان و دیاربوونا هەر گرۆپەكا مۆرفیمان پێكهاتێن ڕستەسازی دروستدكەت. وەكو گرێیێن ناڤی و گرێیێن كاری، كو ئاستێ وشەسازییێ سەربەخۆكو بەشەك ژ شێوە و پرۆسەیێ نەبوو.

– پۆلینكرنا زمانان ل دویڤ وشەسازییێ:

ئەگەر تەماشەی زمانێن جیهانێ بكەین و ل دویڤ بنەماییێ شێوەیێن نموونەییێ دروستكرنا پەیڤێ پۆلینبكەین، دێ بینین، كو ژمارەیەك ژ شێوەیێن زمانی یێن دروستكرنا پەیڤێ د زمانەكیدا هەنە، بەلێ شێوەیێن دی ناهێنە دیتن یان نموونەیێن ئەوان گەلەك دكێمن. ئەڤجا ڤەكۆلینا چەندییا شێوەیێن زمانی، ئەوێن كو ل دویڤ زمانان دهێنە گوهۆڕین ب ناڤێ (Language Typology) دهێتە ناڤكرن.[89]

ل سەر بنەرەتێ شێوەیێن نموونەیی بۆ دروستكرنا پەیڤێ ل دویڤ مۆرفیمێ یان ل دویڤ پێكهاتا ناڤخۆییا پەیڤان یان ل دویڤ جۆرێ وشەسازییێ زمانی، كو ئاماژەیێ ب پەیوەندییا د ناڤبەرا مۆرفیماندا د ناڤ قالبێ پەیڤێدا هەی ددەت، زانایێن زمانی چەند جۆرێن زمانان ژلایێ وشەسازییێڤە دیاردكەن، ئەوژی ئەڤەنە:

١- زمانێن شیكاری یان گۆشەگیر(دوورەپەرێز) – Analytic & Isolating Languages:

د ئەڤان جۆرێ زماناندا هەر پەیڤەك بریتییە ژ تاكە مۆرفیمەكێ. ئانكو د ئەڤان زماناندا پەیڤ چ گیرەكان وەرناگریت. وەكو زمانێ چینی و ژاپۆنی و

ڤێتنامی.[٩٠] و تایوانی. ب واتایەکا دی د ئەڤان زماناندا پەیڤێن ئەوان تاکە مۆرفیمن و ب تنێ مۆرفیمێن سەربەخۆ بکاردهینن.

٢-زمانێن پێکڤەنیسیایێ (نووساو -پێڤەنسیایی،لکاو) - Agglutinating Languages :

د ئەڤان زماناندا پەیڤێن ئەوان بریتینە پتر ژ مۆرفیمەکێ، هەروەسا سنوورێ مۆرفیمان دیارە و د شیاندایە ب سانەهی پەیڤان دابەشی مۆرفیمان بکەین و هەر ئێك ژ مۆرفیمان[٩١] ئەرکەکێ دیار د ڕێزمانێدا دبینیت.[٩٢] وەکو زمانێ ترکی، زمانێ باسك، زمانی ژاپۆنی، زمانێ سەواحلی، زمانێ کوردی.[٩٣] نموونە بۆ ئەڤی جۆری تەماشەی ئەڤان نموونەیان د زمانێ کوردیدا بکە:

- کوڕ+ ەکە+ ان+ م.
- گر+ ت+ ەڤە.
- ها(هێ) + ت+ یـ..ە+ م.

ئانکو د ئەڤان زماناندا مۆرفیم ل دویڤ ئێك ریزدبن و هەر مۆرفیمەك ب سانەهی دهێتە جوداکرن و تێکەلکرن د ناڤ مۆرفیماندا پەیدانابیت.

٣- زمانێن ئەرکی(گەردانکری، حەلیایی) Inflected Languages-:

ئەڤان زمانان پەیڤێن ئەوان بریتینە پتر ژ مۆرفیمەکێ، لێ نە وەکو زمانێن پێڤەنیسیایی، کو د زمانێن گەردانکریدا سنوورێ مۆرفیمێ یێ ئاشکەرا نینە و چێدبیت مۆرفیم دەربڕینێ ژ هژمارەکا ئەرکێن ڕێزمانی بکەت، ئەوژی د ناڤ یەکەیەکێدا، کو شیانا دابەشکرنێ نەبیت وگەلەك زمانێن هندوئەورۆپی ژ ئەڤی جۆرینە و باشترین نموونە زمانێ لاتینییە.[٩٤]:

– homo = man (nom . sg)

– homini = man(dat . sg)

– homines = men (nom. Pl)

– hominibus = men(dat. Pl)

د ئەڤان زمانانـدا ب رێکـا گـەردانکـرنـێ دەربـڕیـن ژ پەیوەندییێن سینتاکسی دهێتەکرن و تێدا گیرەك ل گەل ڕەگێ پەیڤان تێکەلدبیت. ئەڤجا جوداهی د ناڤبەرا زمانێن ئەرکی و زمانێن پێڤەنسیایی ئەوە، کو د زمانێن ئەرکی(گەردانکری) د اکو گیرەکێن گەردانکرنێ دەربڕینێ پتر ژ ئەرکەکێ د ئێك پەیڤێدا دبینیت، لێ د زمانێن پێڤەنسیاییدا هەڤچەشنییەکا تەواو د ناڤبەرا شێوە و ئەرکیدا هەیە، کو هەر شێوەیەکێ ئەرکەکێ دیارکری هەیە. دیسان زمانێن ئەرکی (گەردانکری) دابەشی زمانێ خودان گەردانکرنا ڕەگی و زمانێ خودانگەردانکرنا قەدی و زمانێ تێکەل دبیت. دیسان زمان د ناڤبەرا خۆدا سەبارەت گەردانکرنێ ژێکجودانە و هندەك جاران چێدبیت د ناڤ زمانێن کو گەردانکری نینن، سیما و سالوخەتێن گەردانکرنێ هەبن.(٩٤)

٤-زمـانـێـن تێکچرژای (تێـکـەلـکـری، پێـکـهـاتـەیـی):& Polysynthetic Incorporating Languages:

ئەڤ زمانە پشتبەستنێ ب تێکەلکرنێ د پێکهاتا پەیڤێن خۆدا دکەت. وەکو زمانێ ئەسکیمۆ و زمانێن ئوسترالی و زمانێن هندو ئەمریکی. پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو زمانێن دی د ئەڤی سیماییدا ژێکجودانە، کو چێدبیت زمانەکێ تێکچرژای یان تیکەلکری نەبیت، بەلێ هندەك جاران بەرەڤ ئەڤێ دیاردەیێ بچن، وەکو زمانێ ئینگلیزی(٩٥) و زمانێ کوردی.

ئەڤان زمانان پەیڤێن گەلەك ئالۆز هەنە، کو دشێن ئەرکێ ڕستەیەکێ ب تەمامی ببینن، کو ئێك پەیڤ کار و بکەر و بەرکاری ب خۆڤە بگریت.(٩٦) ئانکو ئەڤان زمانان ئەڤ تایبەتمەندییە هەنە:

أ- پەیڤێن ئەوان درێژ و نەسادەنە. دە+یان+خوارد+ەوە.

ب- ب شێوەیێ رستەیێنە.

ج- بریتینە ژکاری یان بنیاتێ کاری ل گەل تەواوکەرێن کاری.

د- پەیوەندییێن سینتاکسی ب ڕێکا گیرەکان دهێنە دەربڕین، کو تێکەلی ئێك دبن و پەیڤەکێ ب شێوەیێ ڕستەیێ دروستدکەن.(٩٧) وەکو:

- لێ+ ب+گەر+ ە.
پێشگر فەرمان بنیات بکەر

- دە+ تان+ بین + م
دەمێ نهۆ بەرکار بنیات بکەر

ئەڤ ڕستەیێن کورتکری، ب ڕستەیێن مۆرفۆسینتاکسی دهێنە ناڤکرن، ئەڤ ڕستە ب شیوەیێ پەیڤێ دهێنە دەربڕین، لێ د بنەرەتدا ڕستەیەکا تەواوە. ب واتایەکا دی د ڕوییێ ژدەرڤەدا پەیڤن، لێ د ڕوییێ ژناڤدا ڕستەنە.

٥- زمانێن ناوگری – Infixing Languages:

ئەو زمانن، کو گیرەکێن ناوگری تێدا ڕەگێ پەیڤان دسمن، ئانکو دچنە د ناڤ ناخێ ڕەگیدا و پەیڤێن نوی ژێ دروستدکەن. گیرەك د ئەڤان زماناندا پەیوەندییا ڕێزمانی د ناڤبەرا کەرەستە و یەکەیێن دیدا دیاردکەت. وەکو زمانێ عەرەبی، عبری، لاتینی، گریکی... هتد. وەکو د ئەڤان نموونەیێن زمانی عەرەبیدا دیاردبیت:

- شهد: شاهد، سمع: سامع، ذهب: ذاهب.

کو دڤێرێدا گیرەکێ ڕەکی دچیتە د ناڤ ڕەگیدا و شێوە و واتایا پەیڤێ دگوهۆڕیت، واتە بەشێ ئاخڤتنێ یان جۆرێ پەیڤێ گوهۆرین ب سەردا دهێت.(٩٨)

دڤێرێدا پێدڤییە ئاماژەییێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو چ زمانەکێ دیارکری نینە ب تەواویی بەرەڤ ئێك ژ ئەڤان زمانێن سەری بکەڤیت و چێدبیت زمانەك ب سەر جۆرەکی یان پتر ژ جۆرەکێ زمانێن سەریڤە بیت، ئەڤەژی دمینیتە ل دویف جۆرێن نموونێن ئەوی زمانی کا پتر سەر ب کیژ جۆرێ زمانیڤەیە. ئانکو دشیاندایە بێژین، کو هەر زمانەکی هەبیت، نموونەیێن ئەوی دچنە د ناڤ هەر جۆرەکیدا، ئانکو د هەر زمانەکیدا نموونەیێن هەمی جۆران هەنە، ئانکو تایبەتمەندییێن شیکرن و پێڤەنسیان و تیکەلکرنێ...هتد، تێدا هەنە، بەلێ پاراپتر د هەر زمانەکیدا نموونەیێن جۆرەکێ زال و زێدەترن و ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەر ئەو زمان ب ئەوی جۆری بهێتە ناڤکرن[99] ئەڤجا ژبەر هندێ زمانێ کوردی ب زمانەکێ پێکڤەنسیایی دهێتە نیاسین، چونکی مۆرفیمێن پەیڤێن ئەوێ ب سانەهی دهێنە دەسنیشانکرن. وەکو:

- دنڤیسم: د+نڤیس+م.
- خواندبوو: خوان+د+بوو.

پەراوێز

(١) هندەك ڕاڤەكرنێن دیژی بۆ ئەڤی بەشێ ئاخڤتنێ هەنە، ئەوژی هندەك دكەنە پیت و هندەك دكەنە جهناڤ و هندەك دی دكەنە ئامرازێ پەیوەندی.

(2) http://www.guora.com/ what-is-the-history-of-different-parts-of-speech.

(3) Mathews.P.H, 2007,151 .

(4)Mathews.P.H, 2007,151 .

(5) Mathews.P.H, 2007,151 .

(6) Mathews.P.H, 2007,152 .

(7) Williamson.G, 2014, 5.

(8) Williamson.G, 2014, 5.

(9)Williamson.G, 2014, 5.

(١٠) ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٤، ٧١.

(١١) ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٤، ٧١.

(١٢) ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٤، ٧١.

(١٣) عەبدولواحید موشیر دزەیی، ٢٠١٣، ٩٣.

(١٤) زێرین خورشید سەلیم، ٢٠١٤، ٤.

(١٥) زێرین خورشید سەلیم، ٢٠١٤، ٤.

(16) Finch,G, 2000, 135.

(١٧) پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو د ڕێزمانا نوییا کوردیدا دانپێدانێ ب کارێ هاریکار (یاریدەدەر) ناهینن، کو ئەو کارێ هاریکار ب فۆڕمێ ڕێزمانی ددانن، لێ د ڕێزمانا کەڤنا کوردیدا دانێ ب هندێ دهینن، کو کارێ هاریکار هەیە و ئەو دبێژن کارێن هاریکار ل بەراهیکا ڕستەیا دانانی (ئینشائی) دهێن و دبێژن کارێن هاریکار ئەڤەنە:(چێدبیت، دبیت، دەبێت، دەبوو، دەبووایە، دشێت، دڤێت، دڤیا...هتد). وەکو:

- دڤێت ئەز ببمە مامۆستا.
- دەبوو ئەو بچێت بۆ قوتابخانە.

(١٨) زێرین خورشید سەلیم، ٢٠١٤، ٧.

(19) Miller, D., ed,1995,57. (1

(20) Lieber , Rochelle ,2009,2.

(21) Aronoff, M and Fudeman,K,2010,1-2. (1

(22) Lieber , Rochelle ,2009,2.

(23) Lieber , Rochelle ,2009,2.

(24) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 1.

(25) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 2.

(26) Yule.G,2006,63-62.

(27) Katamba,F,1993, 3.

(28) Katamba,F,1993, 3-4.

(29) Katamba,F,1993, 4.

(30) Katamba,F,1993, 5.

(31) Katamba,F,1993, 5.

(32) Katamba,F,1993, 5.

(٣٣) ڕەفیق شوانی، ٢٠١١، ٢٢.

(34) Crystal,1992, 258.

(35) Crystal,1988, 200.

(36) Mathews.P.H, 2007,252 .

(37) Fromkin eta, 2007,77.

(38) Yule.G,2006,63-62.

(39) Fasold,Ralph w. and Connor-Linton Jeff, 2006, 60.

(40) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 2-3.

(41) Lieber , Rochelle ,2009,2.

(٤٢) لێکسیم: لێکسیم بریتییە ژ پەیڤێن فەرهەنگییێن ڕووت. وەکوکاریٚ(sing). دشیاندایە تەماشەی پەیڤان وەکو لێکسیم بکەین، کو ئەوژی گرێدای کۆمەکا تایبەتمەندییێن سینتاکسی و مۆرفۆلۆژییە. وەکو: [Singsکار، تاك، کەسیٚ سێییٚ [(Katamba,F,١٩٩٣,٣٨). ب ئەڤیٚ چەندیٚ لێکسیمان ژ فۆرمەکیٚ زێدەتر هەیە و ژ لاییٚ پێکهاتنیڤە پێکهاتن و ڕۆنانێن جیاواز هەیە و ب دوو شێوەیان دەردکەڤن:١-لێکسیما وشەیی: (وشەیا ئاسایی، وشەیا لێکدراوا ئیدیەمی). ٢-لێکسیما فریزی: (فرێزا ئاسایی، فرێزا ئیدیەمی)(شیلان عومەر حسەین، ٢٠٠٩، ١٣٣-١٣٦).

(43) Lieber , Rochelle ,2009,6.

(44) Lieber , Rochelle ,2009,6.

(45) Lieber , Rochelle ,2009,7.

(46) Lieber , Rochelle ,2009,7.

(47) Lieber , Rochelle ,2009,4.

(48) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 4.

(49) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 5.

(50) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 5.

(51) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 6.

(52) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 6.

(53) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 7.

(54) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 7.

(55) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 7.

(56) Dayley, Jon P,1985, 139.

(57) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 7.

(58) http://every thing. Explained. Today/ Morpheme.

(٥٩) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ٣١٦.

(60) Aronoff, M and Fudeman,K,2010,12 .

(61) Aronoff, M and Fudeman,K,2010,13 .

(62) Aronoff, M and Fudeman,K,2010,13 .

(63) Aronoff, M and Fudeman,K,2010,14-16 .

(٦٤) نەریمان خۆشناو، ٢٠١٢، ١٨ .

(٦٥) شەهاب شیخ تەیب، ٢٠١٢، ٨٥-٨٧.

(٦٦) ئەبو بەکر عومەر قادر، ٢٠٠٣، ٧.

(67) Katamba,F,1993, 14.

(68) Katamba,F,1993, 19.

(69) Katamba,F,1993, 14.

(70) Katamba,F,1993, 19.

(71) http://WWW. Wisegeek.com./what-is-the-difference-between-Syntax-and-morphology/htm.

(72) http://WWW. Wisegeek.com./what-is-the-difference-between-Syntax-and-morphology/htm.

(73) http://WWW. Wisegeek.com./what-is-the-difference-between-Syntax-and-morphology/htm.

(٧٤) ڕەفیق شوانی، ٢٠١١، ٢٥-٢٦.

(75) Katamba,F,1993, 13.

(76) Katamba,F,1993, 14.

(٧٧) محمود عكاشه، ٢٠١١، ٦١.

(78) Joseph,Brain D, -, 1-2.

(٧٩) شەهاب شیخ تەیب، ٢٠١٢، ٨٤.

(٨٠) زێرین خورشید سەلیم، ٢٠١٤، ٢.

(81) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 18.

(82) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 19.

(83) Katamba,F,1993, 10.

(84) Katamba,F,1993, 10.

(85) Katamba,F,1993, 10.

(86) Katamba,F,1993, 10.

(87) Katamba,F,1993, 11.

(88) Katamba,F,1993, 11.

(89) Katamba,F,1993, 58.

(90) Katamba,F,1993, 58.

(91) http://www.frathwiki.com/Morphological_type

(٩٢) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر، ٢٠٠٦ ، ٨٩-٩٠.

(93) http://www.frathwiki.com/Morphological_type

(٩٤) رمزی منیر بعلبكی، ١٩٩٠، ٢٤٥-٢٤٦.

(٩٥) رمزی منیر بعلبكی، ١٩٩٠، ٣٨٦.

(96) http://www.frathwiki.com/Morphological_type

(٩٧) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر، ٢٠٠٦ ، ٩٠.

(٩٨) ڕەفیق شوانی، ٢٠١١، ١١٦.

(٩٩) محمد عبدالوهاب شحاته، أنواع المورفيم...، ١٩٩٨

پشکا
دووێ

مۆرفیم و جۆرێن ئەوێ

چەمکێ مۆرفیمێ:

1– سەرهلدانا مۆرفیمێ:

دکەڤندا، د ناڤ زانستێ ڕێزمانێدا زاراڤێ (پەیڤ) ل جهێ زاراڤێ (مۆرفیم) دهاتە بکارهینان و ب دیتنا زمانڤانێن ئەوی سەردەمی پەیف د زمانیدا بچویکترین یەکەیا بنچینەیا واتادارا زمانییە، ب ڕاستی پەیڤێ شیانێن هندێ یێن هەین ل جهێ مۆرفیما سەربەخۆ (ڕیشەیی) بهێت، ئەوژی ل دەما (ناڤ، هەڤالناڤ، جهناڤێ سەربەخۆ، هەڤالکار) پەیڤەکا سادە بن، بەلێ د شیاندا نینە مۆرفیمێن بەند (گیرەك) وەکو (پێشگر، پاشگر، ناڤبەند) ل جهێ پەیڤێ بهێنە دانان، هەرچەندە (گیرەك) یەکەیێن واتادارن، بەلێ واتایێن ئەوان ب پەیف و مۆرفیمێن دیڤە دبەندن، ئانکو د شیاندا نینە ب تنێ واتایەکێ بدەن، ئەڤ چەندە بۆ ئەگەر، کو زمانڤان بۆ شرۆڤەکرنا زمانی یەکەیەکا بچویکتر دابهینن، ئەوژی مۆرفیم بوو.[1] دیسان پەیدابوونا زاراڤێ مۆرفیمێ ژ ئەنجامێ هندێ ژی بوو، کو یا ب زەحمەت بوو، پەیف ب وردی بهێتە پێناسەکرن،

ئەڤەژی پالدەرەکێ بهێزبوو، کو هەول بهێتە دان ل تێگەهەکی دییێ ب چویکتر بگەڕن، داکو یێ ورد بیت د شرۆڤەکرنا زمانیدا. ئەوژی مۆرفیم بوو.[٢]

مۆرفیم گرنگترین یەکەیە بۆ زانستێ مۆرفۆلۆژییێ، ئەڤ زاراڤە ژ دوو پارچەیان پێکدهێت: (مۆرف –morhp) ب ڕامانا فۆرم و(یم – eme) یەکەیەکا جودایە، ئەوژی واتایا هندێ ددەت، کو مۆرفیم فۆرمەکێ جوداکەرە یان ب ڕێکا مۆرفیمێ د شیاندایە پەیڤێن زمانی پێ بهێنە پۆلینکرن و جوداکرن.[٣]

ئەدوارد سابیری د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ (زمان) ئەوا ل سالا ١٩٢١ز چاپکری، گوت: ڕەگەزێن گرنگێن ڕاستەقینە یێن زمانی پەیڤن یان پارچەیێن گرنگن ژ پەیڤان یان کۆمکرنا پەیڤانە. سابیری پێشنیارکر، کو پەیڤێن وەکو: sings, singer... هتد، کو دڤێت شرۆڤەکرنا ئەوان وەکو دەربڕینێن دووانی بن، ئانکو ئەو دەربڕینن، کو ژ دوو پارچەیان پێکدهێن. لیونارد بلومفێلدی ب ئاشکەرایی د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ (زمان) ئەوا ل سالا ١٩٣٣ز بەلاڤکری دەربڕین ژ ئەڤێ هزرێ کر. ئەوی ئاماژە ب هندێ کر، کو هندەك پەیڤ هەنە، کو ب تاکی نەهاتینە گوهلێبوون و ئەڤ پەیڤە ب شێوەیێن بەند دهاتنە ناڤکرن. وەکو (y) د (Johnny) و (Billy) – هتد. کەواتە بلۆمفیلد یێ بەردەوام بوو ژبۆ پێناسەکرنا شێوەیێن بچویك، کو مۆرفیمە و پێناسەیا ئەوێ یا هویر ئەو بوو، کو مۆرفیم شێوەکێ زمانییە کو واتا و شێوەیێ خۆ هەیە و ژ پێخەمەت ب دەستڤەهینانا مۆرفیمێ پێدڤییە شێوەیێن خۆ یێن زمانی دابەشبکەین هەتا هەر بەشەکی ژ هەر شێوەیەکی، کو وەکهەڤ بیت بۆ بەشەکێ دی ژ ئالییێ سێماییێن ئەوێ یێن واتایی و دەنگیڤە. بۆ نموونە پەیڤا (dancing) دشیاندا نینە کو ئێك مۆرفیم بیت، ژبەرکو بەشێ ئێکێ ژێ وەکهەڤە ژ بەشێ ئێکێ ژ پەیڤا (dances) و بەشەك ژێ وەکهەڤی بەشێ دوویێ ژ پەیڤا (singing)، لێ ئەگەر مە (dancing) بۆ دوو بەشان دابەشکر، ئەوژی (dance) و (ing)، کو ئەڤ هەر دوو بەشە دبنە دوو مۆرفیم[٤].

بلۆمفێلدی دیارکر، کو پێدڤییە ل سەر مە، ئەم شێوەیێن ئالۆز دابەشبکەین،

هەتا ئەم بگەهینە شێوەیێن سادە و ساکار، کو بلۆمفیێلدی زاراڤێ شێوەیێن سادە و ساکار ب مۆرفیم ناڤکر. دیسان بلۆمفیێلدی دیارکر، کو مۆرفیم ژ فۆنیمان پێکدهێت. بۆ نموونە مۆرفیما (ing) ژ فۆنیمێن /i/ و /n/ و /g/ پێکدهێت[٥].

ئەڤجا کەرتکرنا دەستپێکی ل سەر ئاستێ دەنگان بەرەڤ دەستنیشانکرنا فۆنیمان دچیت، بەلێ پۆلینکرن یا پارچەکرنا دووێ کو ل دەڤ ئاستێ وشەسازییە بەرەڤ ڤەدیتنا مۆرفیمان دچیت.[٦]

کەواتە، هزرا مۆرفیمێ ل دەستپێکا سالێن چلان پەیدا بوو.[٧] ژ لایێ زانایێ ئەمریکی (بلۆمفیلد) یڤە، بەلێ ئەڤە ئەوێ چەندێ ناگەهینیت، کو بەری ئەوی زانای هزرا مۆرفیمێ نەبوو، بەلێ وەکو زاراڤ و ژێکجوداکرنا ئەوێ ل گەل پەیڤێ بۆ زانا (بلۆمفیلد) ی دزڤریت، پشتی سەرهلدانا مۆرفیمێ وەکو یەکەیەکا زمانی، پتریا زمانێن جیهانێ بۆ شرۆڤەکرنا زمانی هەمان زاراڤ بکارهینان، وەکو زمانێن (ئینگلیزی، عەرەبی و کوردی و... هتد).

2- پەیدابوونا مۆرفیمان:

پالدەرێ ئێکێ ل دەمێ خەلك دانوستاندنێ دکەن ئەوژی پێخەمەت ڤەگوهاستنا واتاییە ب شێوەکێ گونجایی. ئێك ژ رێکێن کو زارۆك بەردەوام د گەشەکرنێدا بیت ژبۆ کێمکرنا تەمومژییێ ب رێکا درێژکرنا گوتنان ئەوژی ب رێکا زۆرییا بکارهینانا مۆرفیمێن سەربەخۆ یە ژلایێ زارۆکیڤەیە.[٨]

دیسان پێدڤییە ئەوێ چەندێ ژی بێژین، کو زارۆك تەمومژییێ دیسان کێمدکەن، ئەوژی ب رێکا بکارهینانا مۆرفیمێن بەند.[٩] بۆ نموونە ل دەمێ زارۆك بڤێت ئەوێ راستییێ ڤەبگوهێزیت، کو ئەوی پتر ژ پەرتووکەکێ یان پێنڤیسەکێ دڤێت، دێ پەنایێ بەتە بەر بکارهینانا مۆرفیما بەندا رێزمانی(ان) یان ل دەمێ بڤێت دەربرینێ ژ دەمێ نهۆ یان داهاتی بکەت، دێ پەنایێ بەتە بەر کارهینانا مۆرفیمێن دەمێ نهۆ(د/دە) و داهاتی (دێ) ئەڤەژی دێ بیتە

ئەگەرێ ڤەرەڤاندنا تەمومژییێ د ناڤ کاراندا. وەکو:
- ئەز دێ چمە مالێ. (کارێ داهاتی)
- ئەز دچمە مالێ.(کارێ نهۆ)
- ئەز چوومە مالێ.(کارێ بوری)

وەسا دێ دیاربیت، کو زارۆك دێ شێن بکارهینانا مۆرفیمان وەربگرن، ئەڤەژی ب رێکخستنەکا تایبەت و رێکخستنا تایبەت ب وەرگرتنێ یا جیاوازە ب شێوەکێ مەزن د ناڤبەرا هەمی زارۆکاندا ئەوێن زمانەکێ تایبەت فێردبن. ب هەر حال بیت، رێژەیا وەرگرتنا زارۆکان بۆ مۆرفیمان وەکو ئێك نابیت. دیسان ئاماژە ب هندێ ژی هاتییەکرن، کو زارۆك ئێکەم جار فێری ئەوان مۆرفیمان دبن، ئەوێن گەلەك د زمانیدا بکاردهێن و د دانوستاندێن لگەل ئەواندا دهێنەگوتن.[١٠]

3- پێناسەیا مۆرفیمێ:

رێکا سەرەکی ئەواکو زانایێن وشەسازییێ ڤەکۆلینێ ل پەیڤان و پێکهاتا ئەوان یا ناڤخۆیی و چەوانییا دروستبوونا ئەڤان پەیڤان دکەن، ئەوژی ب رێکا پێناسە و ڤەکۆلینا مۆرفیمانە، کو باراپتر دهێتە پێناسەکرن، کو پارچەیێن زمانییێن بچویکە لگەل ئەرکێن رێزمانی. مۆرفیم چێدبیت پەیڤەك یان پارچەیەك ژ پەیڤێ بیت ، کو د شیاندا نینە بهێتەکرتکرن بۆ مۆرفیمەکا دی.[١١]

سەبارەت پێناسەیا مۆرفیمێ، ئەو هەمی پێناسەیێن بۆ مۆرفیمێ هاتینە گوتن ژ لایێ زانایێن ئەورۆپی و عەرەبانڤە، دووپاتییێ ل سەر هندێ دکەن، کو (مۆرفیم بچویکترین یەکەیا واتادارا زمانییە).[١٢] ل خوارێ دێ هەولدەین چەند پێناسەیەکان بۆ مۆرفیمێ بهینین:

١- بلومفێلد سەبارەت پێناسەیا مۆرفیمێ دبێژیت: مۆرفیم بریتییە ژ ئەوی شێوەیێ زمانی ئەوێ رێکخستنەکا دەنگی و واتایی هەبیت. دیسان بلۆمفیلدی

پێشنیارا هندەك ڕەگەزێن گرنگ كر، كو د شیاندایە پشتبەستن بۆ دیاركرنا مۆرفیمی و ڕێكخستنا ئەوان پێ بهێتەكرن ، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- ڕێكخستن.

ب-گوهۆرینا تەبەقا دەنگی، كو ب ئاوازە دهێتە ناڤكرن.

ج- سالۆخكرنا دەنگی.

د- هەلبژارتن.[١٣]

٢- جورج ڤندریس دەربارەی پێناسەیا مۆرفیمێ دبێژیت: مۆرفیم باراپتر ڕەگەزەكێ دەنگییە(دەنگەكە یان بڕگەیەكە یان هندەك جاران چەند بڕگەیەكن) ئاماژەیێ ددەتە لایەنێن سینتاكسی ئەوێن گرێدانێ د ناڤبەرا ئەوان هزراندا دروستدكەت ئەوێن د ناڤ ڕستەییدا هەین.[١٤]

٣- هوكێت دبێژیت: مۆرفیم كێمترین و بچوكترین ڕەگەزن د زمانیدا، كو واتا هەنە[١٥].

٤- ڤیكتۆریا ل دۆر پێناسەیا مۆرفیمێ دبێژیت: مۆرفیم زارڤەكێ زمانییە بۆ بچویكترین یەكەیا ڕێزمانی دهێتە بكارهینان وئەڤپەیڤە ژ پەیڤا یونانی(morphe) هاتییە، كو ب واتایا شێوە دهێت.[١٦]

٥ -فینج د پێناسەكرنا مۆرفیمێدا دبێژیت: مۆرفیم بچویكترین یەكەیا ڕێزمانییە و دبیتە دوو جۆر، ئەوژی مۆرفیما سەربەخۆ و مۆرفیما بەندە.[١٧]

٦- ئایجسن د پێناسەكرنا مۆرفیمێدا دبێژیت: مۆرفیم بچویكترین یەكەیا ڕێزمانییە و پیڤەرێ سەرەكی بۆ دیاركرنا مۆرفیمێ ئەوە، كو دشیاندا نینە بۆ یەكەیەكا ڕێزمانییا بچویكتر بهێتە دابەشكرن.[١٨]

٧- ماسیۆس د پێناسەكرنا مۆرفیدا دبێژیت: مۆرفیم یەكەیەكا ڕێزمانییا بچویكترە ژ پەیڤێ.[١٩]

٨- جۆرج یۆل د پێناسەكرنا مۆرفیمێدا دبێژیت: مۆرفیم بچویكترین یەكەیا واتادارا واتاییە یان یا ئەركیيا ڕێزمانییە. یەكەیێن ئەركییێن ڕێزمانی بریتینە ژ

شێوەیێن بکارهاتی بۆ ئاماژەپێکرن ب دەمێ ڕابردوو یان کۆمێ... هتد.[٢٠]

٩- کریستال د دیتانا خۆدا بۆ مۆرفیمێ دبێژیت: مۆرفیم یەکەیەکا دیارا بچویکا ڕێزمانییە و بارا پتر ب شیوەیێن سەربەست دهێتە پۆلینکرن، کو چێدبیت پەیڤ بیت یان شیوەیێن بەندبن و مۆرفیم کاکل یان کرۆکێ وشازییێیە و هندەك جاران ب مۆرفیمیکس-Morphemics دهێتە ناڤکرن و ئەڤە یەکەیێن ڕووتن و د شیاندا هەیە بهێتە دیتن.[٢١]

هەر دیسان کریستال د جهەکێ دیدا سەبارەت پێناسەیا مۆرفیمێ دبێژیت: مۆرفیمێ ئاستێ نزمە د ناڤ ڕێزمانێدا، ژبەرکو پێکهاتەکا ڕێزمانی نینە.[٢٢]

١٠- کاتامبا د پێناسەکرنا مۆرفیمێدا دبێژیت: زاراڤێ مۆرفیم ئاماژەیێ ددەتە یەکەیێن بچویکێن، کو دشیاندا نەبیت بهێنە کەرتکرن ژ ئالییێ ناڤەرۆکا واتاییڤە یان شێوەیێ ڕێزمانییڤە.[٢٣]

ئەگەر بهێین تەماشەی پێناسەیا مۆرفیمێ ل دەڤ زمانڤانێن کورد بکەین، دێ بینین هەمان ئەو پێناسەیە ئەوا دبێژیت: «مۆرفیم بچکترین یەکەیا واتادارا زمانییە».

د شیاندایە ئەڤێ پێناسەیێ د شرۆڤەکرنا ئەڤێ نموونەییێدا دیار بکەین، ئەو ژی پەیڤا (ڕۆژ)ە، ئەڤ پەیڤە مۆرفیمەکە و ژ ئێك برگە و سێ فۆنیمان پێکدهێت: (ڕ) و(ۆ) و(ژ)، ل ڤێرە(ڕۆژ) بچویکترین یەکەیا واتادارا زمانییە و بچویکتر لێ ناهێت، ئەگەر ئەوێ مۆرفیمێ ل سەر پارچەیێن (ڕۆ) و(ژ) کەرت بکەین، ل ئەوی دەمی ئەو مۆرفیم دێ واتایا خۆ ژ دەستدەت، ژبەر هندێ پەیڤا (ڕۆژ) واتایەکا سەربەخۆ هەیە، کو ب مۆرفیمەکا سەربەخۆ دهێتە ناڤکرن.

هەروەسا ئەگەر تەماشەی پەیڤێن زمانێ کوردی بکەین، دێ بینین پشکەکا زۆر ژ ئەوان پارچەیێن جودا یێن واتادار (مۆرفیم) ژێ دروست دبن، ئەڤ پارچەیێن واتادار پەیڤێن نوی پێك دهینن، کو د شیاندایە ب مۆرفیمێن بەند بهێنە ناڤکرن، هەر وەکو د پەیڤا (دارڤـان)دا دیاردبیت. د ئەڤێ پەیڤێدا

پاشگرێ (ڤان) مۆرفیمەکا بەندە، واتایا ئەوێ ب پەیڤا (دار) ڤەگرێدایە و ب ڕێکا ئەوێ پەیڤێ واتایا ئەوێ دیاردبیت، کو هەر دوو پێکڤە پەیڤەکا نوی د ناڤ فەرهەنگێدا زێدە دکەن.

4- سروشتێ مۆرفیمان:

د شیاندایە پەیڤ بهێنە دابەشکرن بۆ دەنگان(فۆنیمان). ئەڤجا ب ئەڤێ چەندێ دشیاندایە پەیڤا (بانك) دابەشی ئەڤان دەنگان:/ب، ا، ن، ك/ بکەین، د ڕاستیدا دابەشکرنا پەیڤان بۆ فۆنیمان بنەرەتێ سیستەمێ نڤێسینا ئەبجەدی دروستدکەت. دیسان چێدبیت و سروشتییە پەیڤان دابەشی بڕگەیان syllable - ژی بکەین. بۆ نموونە (یابنی) (٥٠) هێماییێن جودا بۆ نواندنا (٥٠) بڕگەیێن جیاواز د زمانیدا بکاردهینن. ئەڤجا یاگرنگە ئەم مۆرفیم و بڕگەیان تێکەلی ئێك نەکەین.(٢٤)

بڕگە دەنگەکە یان کۆمەلەکا دەنگایە بۆ مەبەستێن درکاندنێیە، لێ مۆرفیم بریتیە ژ یەکەیێن بچویك ژ واتایێ یان ژ ئەرکێن ڕێزمانی.(٢٥) ئەڤ نموونە جوداهییێ د ناڤبەرا ئەواندا دکەت: پەیڤا (جوان) ئێك مۆرفیمە، بەلێ دوو بڕگەیە، ئەوژی (ج- ci-) و (وان- wan-)، لێ پەیڤا (چوو) پێکهاتییە ژ ئێك بڕگەیێ بەلێ دوو مۆرفیمە، ئەوژی (چ:بنیات+ وو:م. د. بوری).

ل دەمێ پەیڤان دابەشی مۆرفیمان دکەین، ئەم جەختێ ل سەر زنجیرەیا دەنگێن خودان واتا دکەین، بێیکو ڕەچاڤییا هندێ بهێتەکرن، کو بڕگەیان د ئاستێ دەنگسازییێدا دروستبکەت.

پرسیارا نوکە ئەوە، ئەرێ سروشتێ پەیوەندییێ د ناڤبەرا زنجیرەیا فۆنیمان(مۆرف) و ئەو واتاییێن نواندنا ئەوان دکەن(مۆرفیم).(٢٦) چەوایە؟

یاگونجای و بەرعاقلە گریمانا هندێ بهێتەکرن، کو پەیوەندی د ناڤبەرا مۆرفیم و زنجیرەیا فۆنیمان (مۆرف)دا پەیوەندییەکا پێکهاتەییە.(٢٧) د ئەڤی حالەتیدا د شیاندایە بێژین: کو مۆرفیما (دار)، پێکهاتییە ژ سێ فۆنیمان:/د/ و /ا/ و /ر/.

5- مەرجێن مۆرفیمێ:

مۆرفیم پارچەیەکە ژ زمانی کو د ئەڤان مەرجاندا ب دەستڤە دهێت:

١- مۆرفیم پەیڤەکە یان پارچەکە ژ پەیڤێ، کو واتایەکی ددەت.

٢- دڤێت مۆرفیم ل سەریەکەیەکا واتادارا ژ خۆبچویکتر نەهێتە دابەشکرن.

٣- دڤێت د هەمی ژینگەهاندا ئێك واتایێ بدەت. ب واتایەکا دی ئانکو دڤێت مۆرفیم د هەمی ژینگەهێن زمانیدا واتایەکی بدەت کو ب شێوەکێ یا جێگیرە.[٢٨]

بۆ نموونە پەیڤا (نێرگز) مۆرفیمەکە، چونکی خوان واتایە و د هەمان دەمدا دشیاندا نینە بهێتە کەرتکرن، چونکی دێ واتایا خۆ ژ دەستدەت، هەروەسا هەمان واتا هەیە، ل دەمێ د ئەڤان ژینگەهاندا بکاردهێت: (نێرگزا بەهارێ)، (گول نێرگز) و (نێرگز ڕووەکە).

٤- هندەك زمانڤان مەرجەکێ دی ل سەر مۆرفیمێ زێدە دکەن، ئەو ژی: (دڤێت مۆرفیمێ قالبەکێ فیزیکی هەبیت)، ئانکو دڤێت شێوەیەك (شکل) هەبیت.

6- تایبەتمەندییێن مۆرفیمێ:

ئەڤێن ل خوارێ چەند تێبینی و تایبەتمەندینە بۆ مۆرفیمێ:

أ- د شیاندایە مۆرفیم د قەبارەیدا ژێکجیاواز بن. ئانکو چێدبیت پەیڤەکا درێژ ئێك مۆرفیم بیت، هەروەسا چێدبیت ئێك فۆنیم ژی مۆرفیمەك بیت.[٢٩] بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا پەیڤا (دستار) و پەیڤا (داستان) هەر ئێك ژ ئەوان مۆرفیمەکە، لێ (ی) ب تنێ ژی مۆرفیمەکە د پەیڤا (زەلامی) دا.

ب-هەر وەکو چەوا زمانڤان د شرۆڤەکرنا فۆنیمێدا بۆ پێکهێن سیمایێن جوداکەر سەرکەڤتن، هەروەسا ئاماژە ب هندێ ژی دا، کو مۆرفیم پێکهاتییە

ژ سیمایێن مۆرفۆلۆژی.[٣٠] دشیاندایە پەیڤەکا وەکو (زەلامی) بۆ سیمایێن ئەوێ یێن واتایی و مۆرفۆلۆژی شرۆڤەبکەین:

١- سیمایێن مۆرفۆلۆجی:

زەلامان = زەلام + ان.

٢- سیمایێن واتایی:

دشیاندا نینە بهێتەکەرتکرن، چونکی دێ واتایا خۆ ژ دەستدەت، هەروەسا هەمان واتا هەیە، ل دەمێ د ئەڤان ژینگەهاندا بکاردهێت: (نێرگزا بەهارێ)، (گول نێرگز) و (نێرگز ڕووەکە).

٤- هندەك زمانڤان مەرجەکێ دی ل سەر مۆرفیمێ زێدە دکەن، ئەو ژی: (دڤێت مۆرفیمێ قالبەکێ فیزیکی هەبیت)، ئانکو دڤێت شێوەیەك (شکل) هەبیت.

زەلامان:
+مرۆڤ
+نێر
+پێگەهشتی
(ان) +کۆم

ج - دوو مۆرفیمێن ژێکجودا چێدبیت هەمان درکاندن و نڤێسین هەبن.[٣١] ئەڤەژی د ناڤ مۆرفیمێن دوولایەندا بەرچاڤدبن. بۆ نموونە (نە) مۆرفیما نەرێکرنێیە د پەیڤا (نەهات)دا، کو ل گەل کاری هاتییە، بەلێ (نە) پێشگرە و مۆرفیمەکا دارشتنێیە د پەیڤا (نەخۆش)دا، کو ل گەل هەڤالناڤی هاتییە.

د- دشیاندا نینە هەمی گاڤان پشتبەستنێ ب پێناسەیا مۆرفیمێ بهێتەکرن، کو مۆرفیمێ شێوەیەکێ نەگۆڕ هەیە.[٣٢] ئەگەر تەماشەی ئەڤان نموونەیان بکەین:

-دارك، بەرك، بەرخك... هتد. دێ دەرئەنجاما هندێ کەین، کو (ك) مۆرفیما بچویککرنێیە، بەلێ ئەم چ بۆ ئەڤان نموونەیان بێژین: (بلە، قالێ،

سمیٚ) کو ئەڤ ناڤە هاتینە بچویککرن ژ ناڤێن (ئیبراهیم، قادر، ئیسماعیل)، کو دڤێرێدا ناڤ ب رێکا مۆرفیما بچویککرنیٚ نەهاتینە بچویککرن.

ژ هەژییە بێژین، کو نموونەیێن ئەڤی جۆری ب مشەیی د ناڤ ئەوان زماناندا دهێنە دیتن، کو ژ جۆریٚ زمانێن حەلیایی (تواوە) بن ژ لاییٚ مۆرفیمێڤە، وەکو زمانیٚ عەرەبی، چونکی د ئەڤان زماناندا گەلەك ناوێزە هەنە و ب سانەهی مۆرفیم ناهێنە دەستنیشانکرن، ژبەرکو دگەلەك نموونەیاندا دحەلن، وەکو حەلاندنا مۆرفیما کۆمکرنیٚ د ئەڤان نموونەیاندا (اقلام، ناس، نساء... هتد)، لیٚ د ئەوان زماناندا ئەوێن ژ جۆریٚ پێڤەنسیایی بن ژ لاییٚ مۆرفیمێڤە، مۆرفیمێن ئەوان ب سانەهی دهێنە دەستنیشانکرن و شێوەییٚ مۆرفیمیٚ ب کێمی تێدا دهێتەگوهۆڕین وەکو زمانیٚ کوردی.

هـ - هندەك جاران یا ب زەحمەتە سنووریٚ مۆرفیمیٚ بهێتە دیارکرن.[٣٣] بۆ نموونە تەماشەی ئەڤان نموونەیان بکە:

أ- (شینی):

١- ڕەنگیٚ (شین)+پاشگریٚ (ی)

٢- شینی: ب واتایا بەهی و تازی دهێت.

ب- (سەردار):

١- سەر+دار.

٢- سەردار: ب واتایا کۆمادارو سەرۆك دهێت.

7- مۆرفیم و پەیڤ:

د زمانڤانییێدا مۆرفیم بچویکترین یەکەیا خودان واتایە ژ ئالییٚ واتاییڤە د زمانیدا و ئەو بیاڤ یان ئاستیٚ ڤەکۆلینیٚ ل مۆرفیمیٚ دکەت، وشەسازییە. مۆفیم یا هەڤچەشن (مطابق) نینە ل گەل پەیڤیٚ و جوداهییا سەرەکی د ناڤبەرا پەیڤ و مۆرفیمێدا ئەوە، کو چێدبیت مۆرفیم ب تنیٚ واتایەکا سەربەخۆ

نەدەت. وەکو مۆرفیما بەند (گەر، مەند، ا...هتد) و چێدبیت ب تنێ واتایەکێ بدەت، وەکو مۆرفیما سەربەخۆ (دار، دیوار...هتد)، بەلێ پەیڤ ب تنێ واتایێ ددەت، ئەڤجا هەر جۆرەکێ پەیڤێ بیت. دیسان هەر پەیڤەك ژ مۆرفیمەکێ یان چەند مۆرفیمان پێکدهێت.

کاتامبا ئەوێ ڕاستییێ دیاردکەت و دبێژیت: گەلەك ژ پەیڤان د سادەنە ژ ئالییێ وشەسازییێڤە. وەکو (the, eat, fee...هتد) کو دشیاندا نینە بۆ یەکەیێن بچویکترێن خودان واتا (مۆرفیمان) بهێنە دابەشکرن، لێ ل گەل هندێ ژمارەیەکا زۆر ژ پەیڤان هەیە ژ ئالییێ وشەسازییێڤە د ئالۆزن، کو د شیاندایە بۆ یەکەیێن بچویکێن خودان واتا بهێنە دابەشکرن.[٣٤] وەکو پەیڤێن: (دادگەهـ) و (بێهێز)...هتد. ئەڤ پەیڤ دشیاندایە بۆ ئەڤان یەکەیێن واتادار (مۆرفیمان) دابەشبکەین، ئەوژی مۆرفیمێن: (داد+گەهـ) و (بێ+هێز) ن.

8- سنوورێ مۆرفیمێ:

مەبەست ژ زاراڤێ سنوورێ مۆرفیمێ- morpheme boundary سنوورێ دیارە د ناڤبەرا مۆرفیماندا، کو هندەك جاران سنوورێ دیارکرنا مۆرفیمان د هندەك پەیڤاندا دیارە و هندەك جاران یا دیار نینە.[٣٥] بۆ نموونە ئەڤ چەندە ژ زمانەکێ بۆ زمانەکێ دی یا جیاوازە، د زمانێ کوردیدا د زۆربەیا نموونەیاندا سنوورێ دیار د ناڤبەرا مۆرفیماندا هەیە، چونکی زمانێ کوردی زمانەکە ژ زمانێ پێڤەنسیایی ژ لایێ مۆرفیمێڤە، کو مۆرفیمێن ئەوێ ب سانەهی دهێنە دیارکرن. وەکو پەیڤا (ئاسنگەر)، کو ژ مۆرفیما سەربەخۆ (ئاسن) ل گەل مۆرفیما بەند، کو پاشگرێ (گەر) ە پێکدهێت، بەلێ هندەك جاران د هندەك زماناندا سنوورێ مۆرفیمێ د گەلەك پەیڤاندا یا ب سانەهی نینە بهێتە دیارکرن، وەکو زمانێن ژ جۆرێ (حەلیایی - تواوە)، هەر وەکو د زمانێ عەرەبیدا دیاردبیت.

هەر وەکو د نوونەیێن (بنات) و (اقلام) دا دیاردبیت، کو دشیاندا نینە، مۆرفیما کۆمکرنێدا تێدا بهێتە دیارکرن.

9- گرنگییا ڤەکۆلینا مۆرفیمان:

بەهایێ مۆرفیمێ و گرنگییا ڤەکۆلینا ئەوێ د ئەڤان خالێن ل خوارێدا پەیدادبیت:

١- مۆرفیم ب سیمایەك ژ سیمایێن سیستەمێ نوی بۆ یاسادانانێ د ناڤ ڕێزمانیدا دهێتە هژمارتن. هەروەسا مۆرفیم دهێتە هژمارتن وەکو ڕێکەك بۆ پۆلینکرنا بەشێن ئاخڤتنێ، کو ئەڤە د بنەرەتدا ل سەر بنەرەتێ شێوە و ئەرکی دهێنە دانان.

٢- مۆرفیم ڕێکەکە کو پشتبەستن پێ دهێتە کرن ژبۆ ئەنجامدانا دەربڕینێ ژ پەیوەندییان د ناڤبەرا هزراندا ئەواکو واتایا گشتییا ڕستەیێ ژێ دروستدبیت. هەروەسا هاریکارییێ دکەت ژبۆ جوداکرنا کاتیگۆرێن ئەرکی(سینتاکسی). ژمارە وکەس و دەم و حالەتێ کاری... هتد، ئەڤە هەمی کاتیگۆرن د زمانیدا، کو مۆرفیم هەولددەت دەربڕینێ ژێ بکەت. زێدەباری هندێ جوداهییێ د ناڤبەرا بەهایێ پەیڤێن جیاوازدا دیاردکەت ئەوێن بەهرا پتر ب ڕێکا مۆرفیمێن تایبەت دیاردبن.

٣- مۆرفیم ب هەولەکا سەرەکی بۆ وەسفکرنا هەمی زمانان دهێتە هژمارتن. هەروەسا گرنگییا ئەوێ دیاردبیت نە ب ئەوێ دەلالەتا واتایا پێڤە گرێدای، بەلکو ژ ڕەخێ ئەوێ زیدەهییا ل سەر پەیڤان دروستدکەت، ل دەمێ پێڤە دهێنە گرێدان ژ ئالییێ ئەوان تایبەتمەندییێن گرێدای ب ڕەفتارێ پێکهاتەیا پەیڤانڤە.[٣٦]

10- ئەرکێن مۆرفیمێ:

١- مۆرفیم خودان ئەرکەکێ ئاماژەدارن، کو مۆرفیم ڕاستەوخۆ و بێی هیچ گرێدانەك ب دەوروبەریڤە، ئاماژەیێ ب بابەت و تشتان د جیهانا ژدەرڤەدا ددەن. وەکو: لاو، زەر... هتد و دبێژنە یەکەیێن لێکسیمی، یەکەیێن فەرهەنگی، ژبەرکو د فەرهەنگاندا هەبوونا خۆ هەنە.

٢- مۆرفیم خودان ئەرکەکێ ئاماژەدارن، بەلێ ئاماژەکرنا ئەوان ب جیهانا ژدەرڤە، گرێدای دەوروبەرینە. وەکو ئەوان مۆرفیمین ئاماژەیی ب جهی (وەکو: بن، سەر... هتد) و ئاماژەیی ب دەمی (وەکو: نوکە، ئەڤرۆ... هتد) و ئاماژەیی ب هاوبەشین ئاخڤتنی (وەکو: ئەز، تۆ، ئەو... هتد) ددەن.

٣- هندەك مۆرفیم هەنە، خودان واتایێن ڕێزمانینە، ئەرکێ ئەوان ئاماژەکرنە ب دیارکرنا مۆرفیمان و پەیڤان ل گەل ئێك د ناڤ ڕستەییێدا. هەروەسا ئاماژەیێ ب ئەرکێن سینتاکسی بۆ ڕەگەزان د ناڤ ڕستەییێدا ددەن و پەیڤان د ناڤ ڕستەییێدا ژێکجودا دکەت، کا بکەرە، بەرکارە یان کارە... هتد.

٤- هندەك مۆرفیم هەنە، کو ئەرکێ ئەوان د ناڤ سیستەمێ زمانیدا ئەوە، ب دروستکرنا پەیڤان و ب گەردانکرنا ئەوان رادبن، ئەڤەژی ب مۆرفیمێن دارشتن و ڕێزمانی دهێنە ناڤکرن، کو کارێ ئەڤان مۆرفیمان ئەوە ئاماژەیێ ب ئالوگۆڕکرنا واتایی و ڕێزمانییا ڕەگەزەکێ فەرهەنگی (پەیڤ) بدەن، ئەوژی ژ ئەنجامێ ئەوگوهۆڕینا ل سەر پێکهاتا پەیڤاندا هاتی، پشتی ئەو مۆرفیمە ل سەر زێدەبووین[٣٧].

11- شرۆڤەکرنا مۆرفیمی:

ئەو ڤەکۆلینە ئەوا ل سەر میناکەکا (داتەیەکا) زمانی دهێتە ئەنجامدان، ژپێخەمەت زانینا یەکەیێن ڤەگۆڕ و ئەلۆمۆرفان[٣٨] وەکو ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کۆمکرنێ (ێت، ێد، ێن).

جۆرێن مۆرفیمان:

مۆرفیم د زمانیدا ب ڕێکا بەراوردکرنا شێوەیێن پەیڤان ل گەل ئێك دهێنە دەستنیشانکرن، هەروەسا ب ڕێکا تێبینیکرنا هندێ کا چ ژێ دووبارەدبیت و چ گوهۆڕین ب سەردا دهێت ژلایێ واتا و پێکهاتەیڤە، ل دەمێ زێدەهی ل گەل دهێن و دشیاندا مۆرفیم ژلایێ جۆرانڤە بهێتە دابەشکرن، ئەوژی ب ڕێکا تەماشەکرنا دوو خالان، ئەوژی ئەڤەنە:

١- تەماشەکرنا پلەیا ئازادییا ئەوێ د هاتن و بکارهینانێدا، کا ئەو مۆرفیم یا سەربەخۆیە یان یا بەندە.

٢- تەماشەکرنا ئەوان بهێتەکرن، کو ڕەگن یان گیرەکن، کو یا ئێکێ ب ناڤێ مۆرفیمێن ڕەگی-root morphemes دهێتە نیاسین و یا دی ب ناڤێ مۆرفیمێن گیرەك-affixes morphemes دهێتە نیاسین.(٣٩)

جۆرین مۆرفیمان ژ لایێ پێکهاتێڤە:

ب شێوەیەکێ گشتی مۆرفیم ژ لایێ پێکهاتێڤە دابەشی ئەڤان جۆرێن ل خوارێ دبیت:

1- مۆرفیما سەربەخۆ:

مۆرفیما سەربەخۆ- Free morpheme ئەو مۆرفیمەیە ئەوا شیان هەی ب تنێ واتایەکێ بدەت، ئانکو د شیاندایە ب تنێ بهێتە بکارهینان و واتایەکا تەمام بدەت، کو ئەڤان بەشێن ئاخڤتنێ یێن ل خوارێ ب خۆڤە دگریت:(ناڤێن سادە، جهناڤێن جودا، هەڤالناڤێن سادە، هەڤالکارێن سادە، ژمارە، ..... هتد).

ستاگبێرگ د پێناسەکرنا مۆرفیما سەربەخۆدا دبێژیت: مۆرفیما سەربەخۆ ئەو جۆرێ مۆرفیمێیە، کو دشیاندا هەبیت ب تنێ بهێتەگوتن و د هەمان دەمدا

واتا هەبیت.(٤٠) ئانکو مۆرفیما سەربەخۆ یا سەربەخۆیە ژ لایێ ژ لایێ فۆرم و واتایێڤە(٤١):

فۆرم		سەربەخۆ	
ـــــــ	=	ـــــــ	وەکو: گول، دار، من، جوان، پار..
واتا		سەربەخۆ	

2- مۆرفیما نیمچە سەربەخۆ:

ئەڤ جۆرێ مۆرفیمێ ژ لایێ فۆرمیڤە سەربەخۆیە، بەلێ ژ لایێ واتایێڤە هەردەم پابەندن و نەشێن واتایەکا سەربەخۆ و ئێکسەر بدەن، بەلکو د ناڤ گرێ و ڕستەیاندا واتادار دبن. وەکو مۆرفیمێن پەیوەندی و لێکدانێ (بەستن ێ.

- مۆرفیمێن پەیوەندییێ (ئامرازێن پەیوەندی)، کو ل پێشییا پەیڤێ دهێن و ئەرکێ ئەوێ دکەنە بەرکارێ نەڕاستەوخۆ یان هەڤالکارێ جهی...هتد. وەکو (ل، ژ، ە، بۆ، بە، د ـــــ دا، ل گەل، ژبۆ،.... هتد).(٤٢)

- مۆرفیمێن لێکدانێ (ئامرازێ لێکدانێ) ژبۆ دروستکرنا ڕستەیێن لێکدای یان گرێیێن لێکدای بکاردهێن. وەکو: (بەلێ، چونکی، ژبەرکو، و، یان، بەلکو، بەلێ ... هتد).

وەکو د ئەڤی خشتەیێ خوارێدا دیاردبیت:

ئامرازێن پەیوەندی	ئامرازێن لێکدانێ
- قوتابی گەهشتە قوتابخانەیێ.	- من بابەتێ خۆ خواند پاشی نڤستم.
- ئەز هەتا زاخۆ چووم.	- ئەو هات بەلێ ئەز نەهاتم.
- ئەم ب پێشمەرگەی سەربلندین.	ئەو نەهات چونکی کارەك هەبوو.

ژ هەژییە بێژین ئەڤ مۆرفیمە ژ لایێ فۆرمیڤە سەربەخۆیە، بەلێ ژ لایێ واتاییڤە یا بەندە، کو د شیاندایە د ئەڤێ هاوکێشا ل خوارێدا دیار بکەین[٤٣]:

فۆرم — سەربەخۆ

مۆرفیما نیمچە سەربەخۆ: =

واتا — بەنــد

3- مۆرفیما بەند(گیرەك)[٤٤]

ستاگبێرگ د پێناسەکرنا مۆرفیما بەندداBound morpheme- دبێژیت: ئەڤ جۆرێ مۆرفیمێ پێچەوانەیی مۆرفیما سەربەخۆیە، کو ب تنێ ناهێتەگوتن و واتا هەبیت. ئانکو مۆرفیما بەند بەردەوام بەندە ب مۆرفیمەکا دیڤە یان چەند مۆرفیمێن دیڤە، ژبۆ دروستکرنا پەیڤێ[٤٥] لایبر ل دۆر مۆرفیما بەند دبێژیت: مۆرفیما بەند ئەو مۆرفیمە ئەوا دشیاندا نەبیت ب تنێ بکاربهێت[٤٦].

هەر وەکو ژ ناڤێ ئەوێ دیار یا بەندە ب مۆرفیمەکا سەربەخۆڤە، هندەك ژ جۆرێن مۆرفیمێن بەند(مۆرفیمێن ڕێزمانی)، کو ژ لایێ فۆرمیڤە د بەندن، بەلێ ژ لایێ واتاییڤە د سەربەخۆنە، ئانکو واتایەکا هەی، وەکو(مۆرفیما نیاسینێ، نەنیانسینێ، کۆمکرنێ، نەڕێکرنێ، دووبارەکری،... هتد)[٤٧]:

فـۆرم — بـەنــد

مۆرفیما بەندا ڕێزمانی= =

واتــا — سەربەخۆ

وەکو د ئەڤی خشتەیدا دیاردبیت:

مۆرفیما بەندا ڕێزمانی	واتـــــا	نموونە
ەکە	نیاسینێ	منداڵەکە تیمارکڕا.
ان	کۆمکرنێ	منداڵان تیمارکڕان.
نە	نەرێ	منداڵ تیمارنەکڕا.
ێك، ەك	نەنیاسینێ	منداڵێك تیمارکڕا.
ەوە	دووبارەکرن	منداڵەکە تیمارکرایەوە.

مۆرفیمێن بەند هەنە، کو ب مۆرفیمێن داڕشتنێ دهێنە ب ناڤکرن، ئەڤ جۆرە مۆرفیمە ژ لایێ فۆرم و واتاییڤە د بەندن.(٤٨) کو ژبۆ دارشتنا پەیڤەکا دارشتی بەشداردبن، واتە ل گەل مۆرفیمەکا سەربەخۆ دهێن و پەیڤەکا تازە دهێتە دروستکرن، کو د شیاندایە ئەڤێ چەندێ د ئەڤێ هاوکێشەیا ل خوارێدا دیار بکەین:

$$\text{– مۆرفیما بەندا دارشتنێ} = \frac{\text{فۆرم}}{\text{واتا}} = \frac{\text{بەند}}{\text{بەند}}$$

وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

مۆرفیما بەندا دارشتنێ	واتـــــا	نموونە
ین	بەندە	شەرم+ین= شەرمین
ەك	بەندە	کوژ+ەك=کۆژەك
ەر	بەندە	نڤیس+ەر= نڤیسەر
ی	بەندە	ئازاد+ی= ئازادی
ب	بەندە	ب + هێز= بهێز
بێ	بەندە	بێ+ خەم= بێخەم

ئەو لێکسیم (پەیڤ)ێن نوی ئەوێن ب ڕێکا پێشگر و پاشگران دروستدبن، ل دەمێ ل سەر بنجی یان پەیڤێ دهێنە زێدەکرن. ب پەیڤێن دارشتی دهێنە نیاسین و ئەڤ پرۆسەیە ب دارشتن دهێتە نیاسین.(٤٩) وەکو نموونەیێن (شەرمین، کوژەك... هتد)

پەیوەندیەکا دوو لایەنی د ناڤبەرا مۆرفیما سەربەخۆ (سەربەست) و بەندا هەیە، چەوان مۆرفیمێن بەند (ڕێزمانی یان دارشتن) پێدڤی ب مۆرفیمەکا سەربەخۆیە بۆ دیارکرنا واتایا ئەوێ، هەروەسا مۆرفیما سەربەخۆ ژی هەر چەندە ب تنێ واتایەکا تەمامددەت، هندەك جاران پێدڤی ب مۆرفیمەکا بەند هەیە بۆ دروستکرنا چەندین پەیڤێن نوی یان بۆ دیارکرنا ئەرکێن ئەوێ یێن ڕێزمانی، ئانکو ل ڤێرێ ئەم دشێین ببێژین، کو هەر ئێك ژ ئەوان تەمامکەرا یا دییە.(٥٠)

ڤەکۆلین ل سەر مۆرفیما بەند ژ چەند لایانڤەیە.(٥١) :

ئێك: مۆرفیما بەند ل دویڤ جهێ پێڤە نسیانێ:

مۆرفیما بەند ل دویڤ جهێ پێڤە نسیانێ دابەشدبیتە ل سەر (پێشگر، ناڤەند، نێڤگر، پاشگر، لاگر)ی.

١- پێشگر (prefix):

ئەو مۆرفیما بەندە ئەوا دکەڤیتە ل پێشییا پەیڤێ (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار، کار) و واتایەکا نوی ددەتە ئەوێ پەیڤێ، ئانکو پەیڤەکا دارشتی دروست دکەت.

لایبر د پێناسەکرنا پێشگریدا دبێژیت: پێشگر ئەو مۆرفیما بەندا ئەوا ل بەراهیکا ڕەگی یان پەیڤێ دهێت.(٥٢)

ساتگبێرك ل دۆر پێناسەیا پێشگری دبێژیت: پێشگر مۆرفیمەکا بەندە، کو ل بەراهیکا پەیڤێ دهێت. هەروەسا ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کو پێشگر

دەستەیەکا بچویکە ژ مۆرفیما و دیاردکەت، کو نێزیکی (٧٥) پێشگران د زمانێ ئینگلیزیدا هەنە.[٥٣]

کاتامبا ل دۆر پێناسەیا پێشگری دبێژیت: پێشگر ئەو پێڤەمانە ئەوا ل بەری ڕەگ و بنج و قەدی دهێت و پێڤەدمینیت.[٥٤]

ل خوارێ دێ هەولدەین چەند نموونەیەکان بۆ مۆرفیما پێشگر بهینین:

- پێشگرێ (ڕا): ڕائێخست، ڕاکێشا، ڕاگر، ڕاپێچا، ڕامالین.. هتد.
- پێشگرێ (هـەل، هـل): هلگرت، هـلدا، هـەلوەشـانـدن، هلبوون، هەلکەفت... هتد.
- پێشگرێ (دا): داهێنان، داخستن، داگرتن..
- پێشگرێ (وەر): وەرگـێـران، وەرگـرتـن، وەرپـێـچـان، وەرگـەریـان، وەرچەرخان.... هتد.
- پێشگرێ (بە- بـ): ب جەرگ، بسۆز، بەهێز.... هتد.
- پێشگرێ (بێ): بێهێز، بێچارە، بێهۆش، بێتێل.. هتد.
- پێشگرێ (دەر): دەرهێنان، دەرئێخستن، دەرکەڤتن.... هتد.
- پێشگرێ (ڤە) : ڤەخوارن ، ڤەهاندن، ڤەژاندن... هتد.
- پێشگرێ (تێ): تێکدان، تێکرن، تێچوون.... هتد.
- پێشگرێ (چێ):چێبوون، چێکرن.. هتد.
- پێشگرێ (پێ):پێدان، پێزانین، .... هتد.
- پێشگرێ (ژێ):ژێستاند، ژێبر، ژێگرت.... هتد.
- پێشگرێ (پێك):پێکهینان، پێکهاتن،.. هتد.

هندەك پێشگر هەنە ل دەمێ ل گەل پەیڤێ دهێن پۆلا ڕێزمانییا ئەوان ناگوهۆڕن. وەکو: (ڕا یان هل یان دا ...) ل دەمێ دچنە سەرکارێ (گرت) هەر دێ مینیت کار، لێ هندەك پێشگر ل دەمێ ل گەل پەیڤێ دهێن پۆلا ڕێزمانییا ئەوێ دگوهۆڕن. بۆ نموونە ل دەمێ پێشگرێن (بێ) و (ب) ل گەل ناڤێن وەکو

(هێز، شەرم، هۆش.. هتد) دهێن، ناڤی دکەنە هەڤالناڤ.

پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ژی بکەین، کو د زمانێ کوردیدا دشیاندا هەیە، دوو پێشگر ل دویڤ ئێك د نموونەیەکێدا بهێن. وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- تێ + وەر+ کر= تێوەرکر.
- پێ +دا + چوو= پێداچوو.
- ژێ + ڤە + کر= ژێڤەکر.
- لێ + ڤە + کر= لێڤەکر.

پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەڤێ چەندێ بکەین، کو پێشگرێن ئێکێ(تێ و پێ و ژێ و لێ) د بنەرەتدا گرێیێن بەندن، کو ژ (ئامرازی ل گەل پەیڤەکا دی) پێکهاتینە، لێ پشتی ئەو ناڤێ ل پشت ئامرازی ب جهناڤێ نەدیار(ێ) هاتینە بەرزەکرن و ب شێوەیێ پێشگر لێهاتینە. ئانکو(تێ) پێکهاتییە ژ (د+ئەوی/ێ یان هەر پەیڤەکا دی) و (پێ) ژ (ب+نمرە یان خواندن..) پێکهاتییە و (ژێ) پێکهاتییە ژ(ژ+وێنە یان هەر تشتەکێ دی) و(لێ) پێکهاتییە ژ(ل+ مرۆڤ یان هەر تشتەکێ دی).

هەر د ئەڤی بواریدا ئیسماعیل تاها شاهین دیاردکەت، کو(پێ، تێ، ژێ) د بنەرەتدا ب ئەڤی ڕەنگی پێکهاتینە ژ: (پێ=(ب وی) یان (ب وێ)، تێ= (د وی) یان(د وێ)، ژێ = (ژ وی) یان (ژ وێ).(٥٥)

د زمانێ کوردیدا هەتا سێ پێشگران دشێن د ئێك پەیڤێدا ل دویڤ ئێك بهێن. وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- پێ + ڤە + را+بوو=پێڤەرابوو.
- پێ + ڤە + هل +کر = پێڤەهلکر.
- پێ + ڤە + هل + بوو= پێڤەهلبوو.

ل ڤێرێ ئاریشەیا سەرەکی دەستنیشانکرنا ڕێکخستنا پێشگرێن دارشتنێنە،

ئەوژی ل دەمێ ژمارەیەك ژ ئەوان د پەیڤەكێدا هەبن.(٥٦)

٢- پاشگر (Suffixes):

لایبر ل دۆر پێناسەیا پاشگری دبێژیت: پاشگر ئەو مۆرفیما بەندە ئەوا ل دوماهیكا پەیڤێ دهێت.(٥٧)

ساتگبێرك د پێناسەكرنا پاشگریدا دبێژیت: پاشگر مۆرفیمەكا بەندە، كو ل پشتی پەیڤێ دهێت. هەروەسا ئەو ئاماژەییێ ب ئەوێ چەندێ ددەت، كو ژمارەیا پاشگران د زمانێ ئینگلیزیدا دشێن (٣) یان (٤) ل پشت ئێك بهێن.(٥٨)

كاتامبا ل دۆر پێناسەیا پاشگری دبێژیت: پاشگر ئەو زێدەهییە ئەوا ل دوماهیكا پەیڤێ دهێت.(٥٩)

ئانكو پاشگر ئەو مۆرفیما بەند ئەوا ل دوماهیكا پەیڤێ یان بنیاتێ كاری دهێت و دبیتە ئەگەرێ دروستكرنا پەیڤەكا دارشتی.

د زمانێ كوردیدا ژمارەكا زۆرا پاشگرا هەنە دچنە ل سەر پەیڤان و پەیڤێن نوی دروستدكەن، ئانكو پەیڤەكێ د ناڤ فەرهەنگێدا زێدەدكەن، هندەك ژ ئەوان پۆلا ئاخڤتنێ (بەشێ پەیڤێ) ناگوهۆڕن. بۆ نموونە د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا ناڤ هەر مایە ناڤ، وەكو:

ناڤ	پاشگر	ناڤ
ئاسن	گەر	ئاسنگەر
خوارن	گەهـ	خوارنگەهـ
دەرمان	خانە	دەرمانخانە
قوتاب (كتاب)	ی	قوتابی

هندەك پاشگرێن دی هەنە پۆلا پەیڤێ دگوهۆڕن، وەكو ل خوارێ دیار دبیت:

ناڤ	پاشگر	هەڤالناڤ
بلنداهی	اهی	بلند
جوانی	ی	جوان
گەرماتی	اتی	گەرم
ڕوناهی	اهی	ڕوهن

هندەك پاشگرێن دارشتنێ هەنە، كو ب بنیاتا كاری و كارێ بوریێ نێزیكڤە دهێن و دكەنە ناڤ:

ناڤ	پاشگر	بنیات
نڤیسەر	ەر	نڤیس
كریار	یار	كر
فرۆشیار	یار	فرۆش
بێژەر	ەر	بێژ

ناڤ	پاشگر	كارێ بوریێ نێزیك
خواردەمەنی	ەمەنی	خوارد
خواندەڤان	ەڤان	خواند
خوێندەوار	ەوار	خوێند
گرتیخانە	خانە	گرت

هندەك پاشگرێن دارشتنێ هەنە دچنە ل سەر بنیاتا كاری و دكەنە هەڤالناڤ، وەكو:

بنیات	پاشگر	هەڤالناڤ
لەرز	ۆك	لەرزۆك
زان	ا	زانـا
ڕز	ی	ڕزی
ترس	ناك	ترسناك

هندەك پاشگرێن دارشتنێ هەنە دچنە سەر ناڤی و دكەنە هەڤالكار، وەكو:

ناڤ	پاشگر	هەڤالكـار
شەڤ	ێ	شەڤێ
ئێڤار	ی	ئێڤاری
بهار	ێ	بهارێ

هندەك پاشگرێن دارشتنێ هەنە دچنە ل گەل هەڤالكاری و دكەنە ناڤ، وەكو:

هەڤالكـار	پاشگر	ناڤ
سەر	وەر	سەروەر
بن	ار	بنار
بن	داڤ	بنداڤ
پێش	ەوا	پێشەوا

پێدڤییە ل ڤێرێ ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو د زمانێ کوردیدا هندەك پەیڤ هەنە،کودووپاشگرپێکڤەدئێك پەیڤێدا دهێن. وەکو: (ئاسن+گەر+ی)، (ڕۆژنامە + گەر + ی)... هتد، هەر وەکو ل ڤێرێ دیاربووی، کو زێدەتر پاشگرێ(ی) ل دوماهیکێ دهێت، لێ گەلەك کێم نموونە هەنە سێ پاشگر د ئێك پەیڤێدا ل دویڤ ئێك بهێن. وەکو:

- هون + ەر + مەند + ی = هونەرمەندی. (بنیات + پاشگر+ پاشگر+ پاشگر)

٣- ناڤبەند(interfix):

مۆرفیما بەند(ناوبەند) ئەو مۆرفیمە یا جۆرەکێ پەیڤەکا لێکدای د زمانێ کوردیدا دروستدکەت، جوداهییا ناڤبەندی ل گەل ئامرازێ لێکدانێ ئەوە، کو ناڤبەند پەیڤەکا لێکدای دروستدکەت، بەلێ ئامرازێ لێکدانێ گرێیەکا لێکدای یان ڕستەیەکا لێکدای دروستدکەت.

ل خوارێ دێ هەولدەین چەند نموونەیەکا بۆ ناڤبەندی د زمانی کوردیدا بهینین:

ناڤبەندێ(ە): ئاڤەماست، سەرەڕم، بەردەڕەش....

ناڤبەندێ(و): شۆخ و شەنگ، سۆزوپەیمان، گفتوگۆ، دانوستاندن.

ناڤبەندێ(ان): سەرانسەر، بەرانبەر..

ناڤبەندێ(بە - بـ): خۆلی ب سەر، قور بە سەر، دار بەدەست، کار بەدەست، گولبەرۆژ..

ناڤبەندێ(او): ڕەنگاو ڕەنگ، جۆراوجۆر، دەستاو دەست...

نموونە بۆ گرێیا لێکدای: (گولا سپی و گولا سۆر)، (ئەز و تۆ) ، (مامۆستا و قۆتابی)،... هتد.

نموونە بۆ ڕستەیا لێکدای: (ئەز هاتم و تۆ چووی)، (من خاند و نڤستم ،

(من ئەو دیت و من گوتیێ)... هتد.

٤- نێڤگر (Infixes):

نێڤگر دهیتە پیناسەکرن، کو ئەو مۆرفیما بەندە ئەوا دچیتە د ناڤا پەیڤیدا یان دچیتە د ناڤ ڕەگی یان ڕەگاندا. هەبوونا نێڤگری د زمانێ ئینگلیزیدا یا دەگمەنە. ساتگبێرگ ئاماژەییێ ب ئەویێ چەندیێ ددەت، کو نێڤگر د زمانێ ئینگلیزیدا باهرا پتر ئالوگۆڕکرنە نەکو زێدەکرنە. ئەڤەژی د هندەك ناڤێن کۆمدا دەردکەڤیت. وەکو پەیڤا:(geesse)، کوکۆمکرنا پەیڤا (goose – وەردەك) ە، کو ل ڤێریێ (ee) جهێ (oo) گرتییە. هەروەسا دگەردانکرنا سیێ یاکاریدا، کو (o) دبیتە (oo)، ژبەرکو (chose) دبیتە (choose).[٦٠]

ئارنوف و فەدیمان سەبارەت پێناسەیا نێڤگری دبێژن: نێڤگر بریتییە ژ پیتێن زێدە، کو ل دەستپێك و ل دوماهیکا پەیڤێ ناهێن، بەلکو د ناڤ پەیڤێدا دهێن. ئەو زانا ئەڤان نموونەیان بۆ زمانێ (Tagalog)، ل دۆر نێڤگری دهینن.[٦١]:

Root	-um-
/sulat /	/ s-um-ulat/
/gradwet/	/gr-um-adwet/

کاتامبا دەربارەی نێڤگری دبێژیت: نێڤگر ئەو مۆرفیمە ئەوا دچیتە د ناڤا پەیڤێ ب خۆدا، کو ئەڤ دیاردەیە د ناڤ هندەك زمانانداگەلەك هەیە.[٦٢]

زانایێن زمانێ کوردی بیرو بۆچوونێن جودا ل سەر هەبوونا نێڤگری هەنە، ب دیتنا هندەك زمانڤانان نێڤگر د زمانێ کوردیدا نینە، هندەك ژی بۆ ئەویێ بۆچوونێ دچن، کو نێڤگر مۆرفیمەکا بەندە و د زمانێ کوردیدا هەیە. دەربارەی پێناسەیا نێڤگری، زمانڤان دبێژن: نێڤگر ئەو مۆرفیما بەندە ئەوا دچیتە د ناڤا بنیاتا کاریدا.[٦٣] و ڕۆلێ تێپەراندنێ دبینیت، وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل

خوارێدا دیار دبیت:

(یۆ، ا) د دیالێکتا ژووردا نێڤگرن. وەك:

-ئاخڤت : تێنەپەرە (زارۆ ئاخڤت).

- ئاخێڤت : تێپەر (ئەوی زارۆ ئاخێڤت).

- ئاخاڤت : تێپەر(ئەوی زارۆ ئاخاڤت).

- ڕژت: تێنەپەرە(ئاڤ ڕژت) .

- ڕێژت: تێپەرە(ئەوی ئاڤ ڕێژت).

- هەڕفت : تێنەپەرە(خانی هەڕفی).

- هەڕافت : تێپەرە(ئەوی خانی هەڕافت).

ب دیتنا هندەك زمانڤانان وەکو(عەبدوللا حوسێن ڕەسوول)ی، نێڤگر د دیاردەکێدا د ناڤەڕاست ژیدا هەیە، دبێژیت: مۆرفیما دەما داهاتی (یۆ) نێڤگرە د زمانێ کوردیدا و دهندەك کاراندا دهێتە دیارکرن. وەکو.[٦٤]:

ڕشتم ——— ئەڕێژم.

سپاردم ——— ئەسپێرم.

ژماردم ——— ئەژمێرم.

٥-لاگر-Circumfixes:

مەبەست ژ لاگری ئەوە، کو پێشگر و پاشگر پێکڤە د پەیڤەکێدا بهێن.[٦٥]

وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- نە + ساخ + ی = نەساخی.

- وەر+ گرت + ی= وەرگرتی.

- بێ + حال + ی= بێحالی.

- وەر+ پێچا+ی.

دوو: مۆرفیما بەند ژ لایێ ئەرکیڤە:

مۆرفیما بەند ژ لایێ ئەرکیڤە دابەشدبیتە سەر مۆرفیما (دارشتنێ و ڕێزمانی).

بەری ئەم بهێین مۆرفیمێن دارشتن و ڕێزمانی بدەینە نیاسیین و تایبەتمەندییێن هەر ئێك ژ ئەوان ب جودا وەربگرین، دێ ئەوێ چەندێ بێژین، کوگەلەك زمانڤان جوداهییا سەرەکی د ناڤبەرا ئەڤان هەر دوو مۆرفیماندا د ئەوێ چەندێدا دبینین، کو مۆرفیما دارشتنێ ل سەر مۆرفیمان(پەیڤان) دهێتە زێدەکرن و دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا پەیڤێن نوی، کو چێدبیت ژ هەمان پۆلا ڕێزمانی(بەشێ ئاخڤتنێ) بیت یان سەر ب هەمان پۆلا ڕێزمانیڤە نەبن؛ لێ مۆرفیمێن ڕێزمانی ل سەر پەیڤان دهێنە زێدەکرن، ژپێخەمەت هۆکارێن ڕێزمانییە، چونکی ئەڤ مۆرفیمە ئەرکێن ڕێزمانی دگێڕن.[٦٦]

مۆرفیما دارشتنێ (نەڕێزمانی، وشەدارێژ) ـ Derivational Morpheme:

ئەڤ مۆرفیمە بریتییە ژ پێشگر و پاشگران، پەیڤەکا نوی د ناڤ فەرهەنگێدا زێدە دکەت و ئەو پەیڤ ب پەیڤەکا دارشتی دهێتە نیاسین.[٦٧]

گەلەك ڕێك هەنە، کو ب ڕێکا ئەوان پەیڤ پێ بهێنە دروستکرن، ئەوژی ب هاریکارییا دروستکرنا مۆرفیمێن سەربەخۆ، کو چەند مۆرفیمێن دارشتنێ ل گەل بهێن.

هەمی زمان وەکو ئێك نینن، بۆ هاتنا مۆرفیمێن دارشتنێ (پێشگر و پاشگر) ل گەل پەیڤێ. د زمانێ کوردیدا چێدبیت پتر ژ پێشگرەکی یان پاشگرەکی ل دویڤ ئێك د پەیڤەکێدا بهێت. وەکو(تێ+وەر+دان) و(ئاسن+گەر+ی).

د زمانێ ئینگلیزیدا چێدبیت چەندگیرەکێن ژێکجودا د ئێك پەیڤێدا ل دویڤ ئێك بهێن، دیسان هندەك جاران چێدبیت هەمان گیرەك د پەیڤەکێدا

دووبارەبییت. وەکو د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

-The Latest re-re-re-make of Bean Geste.

هەر چەندە ئەڤ درکاندنە د پەیڤاندا یا ب زەحمەتە د زمانێ ئینگلیزیدا، وەکو بێژین: (re-re-re-make)، لێ مرۆڤی بەرگرییەکا بهێز بۆ پێشکێشکرنا بکارهینانا ئەڤان پەیڤان هەیە. ئەڤجا دووبارەکرنا هەمان مۆرفیمێ تشتەکێ رێپێدایە، بەلێ یا ئاسایی نینە، لێ تشتێ رەوا ئەوە، کو چەندگیرەکێن دارشتنێ یێن ژێکجودا ل دویڤ ئێك بهێن.(٦٨)

ئەڤجا ل دەمێ مۆرفیما دارشتنێ ل گەل پەیڤێ دهێتە یان واتایا ئەوێ دگوهۆڕیت یان پۆلا ڕێزمانییا ئەوێ پەیڤێ دگوهۆڕیت ئەوا ل گەل هاتی.(٦٩) د ئەڤی بواریداکاتامبا دیاردکەت، کو مۆرفیما دارشتنێ پەیڤان دروستدکەت، د ڤێرێدا یان دێ واتایا پەیڤێ گوهۆڕیت یان پۆلا پەیڤێ دگوهۆڕیت.(٧٠)

ب شێوەکێ گشتی مۆرفیمێن دارشتنێ چەند تایبەتمەندی هەنە، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان تایبەتمەندییانە:

أ- هندەك ژ مۆرفیمێن دارشتنێ پۆلا ڕێزمانییا پەیڤێ دگوهۆڕن و هندەك ژی پۆلا ڕێزمانییا پەیڤێ ناگوهۆڕن.(٧١) ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

١- ئەو مۆرفیمێن دارشتنێ ئەوێن پۆلا ڕێزمانییا پەیڤێ دگوهۆڕن:

ئەڤە هندەك ژ ئەوان مۆرفیمێن دارشتنێنە، ئەوێن دشێن پۆلا ڕێزمانییا پەیڤێ بگوهۆڕن:

- پاشگرێ (ێ) ل دەمێ دچیتە سەر ناڤێن(ئێڤار، شەڤ، بەهار، هاڤین، زڤستان.. هتد) دکەتە هەڤالکار.

- پێشگرێ (ب) ل دەمێ دچیتە سەر بنیاتێن کارێن (کوژ، کڕ،... هتد) دکەتە ناڤێ بکەری.

٢- ئەو مۆرفیمێن دارشتنێ ئەوێن پۆلا ڕێزمانییا پەیڤێ نەگوهۆڕن:

ئەڤە هندەك ژ ئەوان مۆرفیمێن دارشتنێنە، ئەوێن نەشێن پۆلا ڕێزمانییا

پەیڤێ بگوهۆڕن:

- پێشگرێن(ڕا، دا، هل... هتد) ل دەمێ ل گەل کاری دهێن، هەر دمیننە کار. وەکو دکارێ (گرت) دا دیاردبیت.

- پاشگرێ(ڤان) ل دەمێ ل گەل ناڤێن(دار، داد، نێچیر... هتد) هەر دمیننە ناڤ.

ب- ئەو پەیڤا، مۆرفیما دارشتنێ ل گەل دهێت، پەیڤەکا ڕەمەکییە.[٧٢] بۆ نموونە چێکرنا ناڤی ژکارێ(کڕ)، پێشگرێ (ب) ل گەل دهێت، بەلێ چێکرنا ناڤی ژکارێ(دان) پاشگرێ (ەر) ل گەل دهێت.

ج- باراپتر مۆرفیمێن دارشتنێ پەیڤێ دانائێخن. ئانکو ل پشتێ پاشگرەکێ دارشتنێ پاشگرەکێ دییێ دارشتنێ دشێت بهێت، ئەگەرکاریگەری ل واتایێ نەهێتە کرن (دزمانێ کوردیدا ژمارەیا ئەوان نموونەیان ئەوێن دوو پاشگر ل دویڤ ئێك دهێن د زۆر نینن)، هەروەسا مۆرفیمەکا ڕێزمانی ژی دشێت ل پشتی ئەوێ بهێت.[٧٣] وەکو:

- هون+ەر+مەند+ان=هونەرمەندان. (بنیات+ پاشگر+ پاشگر+م. ڕێزمانی)

- ئاسن+گەر+ی+ەك=ئاسنگەرییەك. (ناڤ+ پاشگر+ پاشگر+ م. ڕێزمانی)

- دار+ ڤان+ ی + ۆ=دارڤانییۆ. (ناڤ + پاشگر+ پاشگر+ م. ڕێزمانی)

پێدڤییە ل ڤێرێ ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، پتریا جاران ل دەمێ پاشگرەکێ دارشتنێ ب پەیڤێ دهێت، مۆرفیمەکا ڕێزمانی دشێت د دویڤدا بهێت. وەکو:

- جوت + یار+ ەك = جوتیارەك.

- کار+ گەهـ+ ان= کارگەهان.

د-ئێك ژ تایبەتمەندییێن مۆرفیمێن دارشتنێ ئەوە، کو ڕێ ب هەمی مۆرفیمان ناهێتە دان، ل گەل هەر پەیڤەکا بڤێت بکاربهێت، بەلکو ڕەنگە چێدبیت ناڤێن تشتەکێ دیارکری ژی، هەر ئێکی مۆرفیمێن خۆ یێن تایبەت

هەبن. بۆ نموونە: ئەگەر تەماشەی ئەڤان ناڤان(کورد، خەستە، خوارن) بکەین، دێ بینین، کو هەر ئێك پاشگرەکێ تایبەت ب خۆڤە هەیە، ئەو پاشگر ژی ئەڤەنە: (ستان، خانە، گەهـ) هەر چەندە ئەڤ هەمی پاشگر واتایا جهی دیاردکەن، بەلێ ئەڤ هەمی پاشگرە نەشێن ل گەل ئێك ژ ئەوان پەیڤان بهێن، بەلکو هەر ئێك ژ ئەوان پاشگران ل گەل پەیڤەکێ دهێت. ئەوژی ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

-کورد+ستان= کوردستان. (*کورد+خانە)

- خەستە+خانە=خەستەخانە.(*خەستە + گەهـ)

- خوارن+گەهـ=خوارنگەهـ.(*خوارن + ستان)

ژبلی ئەڤێ چەندا بوری. دیسان دشیاندایە بێژین ئەو مۆرفیمێن دارشتنێ ئەوێن ل گەل هەر بەشەکی ئاخڤتنێ دهێن دیارکرینە. وەکو پێشگرێن(هل، دا، ڕا، وەر...)، کو ئەڤە ل گەل کاری دهێن، دیسان پاشگرێن:(مەند، گەر، یار، ... هتد) ل گەل ناڤی دهێن. هەر چەند هندەك جاران چێدبیت تێکەلییەك پەیدا دبیت. بۆ نموونە پێشگرێ (ب) دشێت ل گەل ناڤی ژی بهیت، وەکو:(ب+هێز) هەروەسا ل گەل کاری ژی. وەکو:(ب+کر) و ب ئەڤی ڕەنگی.

هـ -بـوارێ بکارهینانا مۆرفیمێن دارشتنێ ب بەراورد ب مۆرفیمێن ڕێزمانی کێمترە.[٧٤] بۆ نموونە پاشگرێ(-گەهـ) نەشێت بچیتە سەر هەمی ناڤێن گشتی، وەکو (پەرتووك، دیوان.... هتد)، هەر چەندە دشێت ژمارەیەکا زۆرا پەیڤان دروستبکەت. وەکو:(پرسگەهـ، خوارنگەهـ، دادگەهـ، کارگەهـ... هتد)

مۆرفیما ڕێزمانێ (وشە گۆڕ- Gramatical or Inflectional Morpheme:

مۆرفیما ڕێزمانی– Inflectional Morpheme ئەڤ جۆرە مۆرفیمە ئەرکەکێ ڕێزمانی دبینیت، پەیڤەکا نوی د ناڤ فەرهەنگێدا زێدە ناکەت، بەلکۆ ڕۆل و ئەرکەکێ ڕێزمانی وەردگریت.

مۆرفیما ڕێزمانی ب مۆرفیما ئەرکی ژی دهێتە ناڤکرن. ئەڤ مۆرفیمە واتایەکا مۆرفۆلۆژی و ئەرکەکێ سینتاکسی دبینت.(٧٥)

مۆرفیما ڕێزمانی گوهۆڕینان یان ڕاستڤەکرنا ل سەر پەیڤێ ئەنجامددەت، بەلێ پۆلا ڕێزمانیا پەیڤێ ناگوهۆڕیت.(٧٦)

هەروەسا ئێك ژ خالێن دی، کو مۆرفیما ڕێزمانی خودان ناڤە. وەکو:

ەکە : نیاسین.

ەك : نەنیاسین.

تر : بەراورد.

ترین : بالا.

نـە : نەرێ.

بەلێ مۆرفیما دارشتنێ پتریا جاران ناڤ نینە، وەك :(مەنــد ، یار ، گەر ، هل ، ڕا ، دا ، وەر ، ۆك ، ەر ، ەك ، ب ، بار ، .... هتد).

ئەڤێن ل خوارێ هندەك تایبەتمەندینە ژ تایبەتمەندییێن مۆرفیمێن ڕێزمانی:

أ- مۆرفیمێن ڕێزمانی پۆلا پەیڤێ ناگوهۆڕن.(٧٧) وەکو:

- بەر (ناڤە): بەرك(ناڤە: د ڤێرێدا هەر چەندە مۆرفیما بچویککرنێ چوویە سەر ناڤی، لێ هەر مایە ناڤ.

- کوڕ (ناڤە): کوڕەك (ناڤە. د ڤێرێدا هەر چەندە مۆرفیما نەنیاسینێ چوویە سەر ناڤی، لێ هەر مایە ناڤ.)

- گرت (کارە): دێ گرت (کارە: دڤێرێدا هەر چەندە مۆرفیما دەمێ داهاتی وەرگرتییە، لێ هەر مایە کار.)

- ڕەش(هەڤالناڤە): ڕەشتر(هەڤالناڤە: دڤێرێدا هەر چەندە مۆرفیما پلەیا بەراورد وەرگرتییە، لێ هەر مایە هەڤالناڤ.)

ب-مۆرفیمێن ڕێزمانی ل دوماهیکا پەیڤێ دهێن.[٧٨] ل دویف ئەڤێ چەندێ ئەم دشێن بێژین، ل دەمێ پاشگرێ دارشتنێ هەبیت و د هەمان دەمدا مۆرفیما ڕێزمانی هەبیت. مۆرفیما ڕێزمانی پەیڤێ دادئێخیت، ئانکو مۆرفیما ڕێزمانی پشتی پاشگری دهێت، نە بەرۆڤاژی. وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- ئاسن+گەر+ ان.
-*ئاسن+ ان+گەر.
- جوت+ یار+ەك.
-*جوت+ ەك+ یار.
- دان+ ەر+ ژی.
-*دان+ ژی+ ەر.

ج-مۆفیما ڕێزمانی دشێت بچیتە ل سەر هەمی نموونەیێن ئەوی بەشێ ئاخڤتنێ ئەوێ هاتییە دان.[٧٩] تەماشەی ئەڤان کاران بکە، کو هەمی کارێن ڕابردوو دشێن مۆرفیما دوورییێ وەربگرن. وەکو:

- هات+ بوو.
- گرت+ بوو.
- هلگرت+ بوو.
- دروستکر+ بوو.

د- مۆرفیمێن ڕێزمانی هندەك بنج(بنكە) یێن دیارکری هلدبژێرن و ناچنە سەر بوار و بازنەیێ ئەوان بنکان، کو ژ سنوورێ چالاکیا ئەوان دویرن بن.[٨٠] بۆ نموونە:

مۆرفیما کۆمکرنێ(ان) دچیتە سەر ناڤی و نەشێت بچیتە ل گەل کاری و هەمی مۆرفیمێن دەمی ل گەل کاری دهێن و نەشێن ل گەل ناڤێ بهێن. ل

خوارێ دێ هەولدەین نموونەیان بۆ ئەوێ چەندا مەگوتی دیاربکەین:

- مرۆڤ + ان = مرۆڤان.

-*هات + ان.

- د + هێ + م.

-*د + مرۆڤ.

ه- د زمانێ کوردیدا دشیاندا هەیە، دوو یان پتر ژ دوو مۆرفیمێن ڕێزمانی ل دویڤ ئێك بهێن. وەکو:

- قوتابی + ەکە + ان + م = قوتابییەکانم.

- گر+ ت + بوو + م = گرتبووم.

و- ئەڤی جۆرێ مۆرفیمێ بوارەکێ بەرفرەهێ بکارهینانێ هەیە.(٨١) بۆ نموونە مۆرفیما کۆمکرنێ(-ان) دشێت بچیتە سەر هەمی ناڤێن گشتی، وەکو:(زەلامان، دیواران، خانیان... هتد). هەروەسا مۆرفیما نەرێکرنێ(نە-) دشێت ل گەل هەمی کارێن بوری بکاربهێت. وەکو:(نەهات، نەچوو، نەهاتبا، نەکەڤتبا، نەبوو... هتد).

ل خوارێ دێ هەولدەین مۆرفیمێن ڕێزمانی د زمانێ کوردیدا دەینە دیار کرن:

1- مۆرفیمێن دەما کاری :

أ- مۆرفیمێن دەما بوری:

ئەو مۆرفیمێن ئاماژی ددەنە دەما بوری، هژمارا ئەوان شەش مۆرفیمن : ((ا، وو، ی، ت، د، Ø)) ، ئەڤ مۆرفیمە دکەڤنە ل پشتی مۆرفیما بنیات و کارێ بوری دروستدکەن ، دەما کارێ بوری بۆ دەما (نهۆ - داهاتی) بگوهۆڕین، مۆرفیما دەما بوری دهێتە لادان، چونکی ئەڤ مۆرفیمە ب تنێ ل

گەل دەما بوری دهێت و هێمایە بۆ دەما بوری و ل گەل دەمێن دی نامینیت.[٨٢]
وەك:

- ئەز دبەزی م. (بوری)
- ئەز دبەزم.(نهۆ)

ئەگەر تەماشەی هەردوو ڕستەیان بکەین، دێ بینین (ئەز، د، بەز، م) د هەردوو ڕستەیاندا هاتینە، بەلێ د ڕستەیا ئێکێدا مۆرفیما (ی) ل (بەزی) هەیە و د ڕستەیا دوویێدا ئەڤ مۆرفیمە نینە، کەواتە (بەز) دهێتە هژمارتن بنیات و (ی) م. د. بوری.

کەواتە: م. بنیات + م. د. بوری = کارێ بوری.
وەکو د ئەڤی خشتەیدا دیاردبیت:

م. بنیات	مۆرفیما دەما بوری	کارێ بوری
کول	ا	کولا
چ	وو	چوو
بەز	ی	بەزی
گر	ت	گـرت
خوین	د	خواند
مر	Ø	مرØ

مۆرفیما(مۆرفا) سفر، د بنیاتدا مۆرفیما (د)ە ، بەلێ د دەڤۆکا دهوکێدا ، ئەگەر ل پێشیيا فۆنیما / د / فۆنیما / ر / هەبوو، ژبۆ سڤککرنێ فۆنیما /د/ دهێتەلادان، وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

شێوەزارێ سۆرانی	دیالێکتا ژووروو
برد.	برØ.
کرد.	کرØ.
مرد.	مرØ.
خوارد.	خوارØ.

ئەڤین ل خواری چەند نموونەکن بۆ مۆرفیمێن دەما بوری:

م. دەما بوری	نموونە:
م. (ا)	کیلا، فەوتا، هێلا، ڕاوەستا، لێدا، تەقیا، هەڵوەشیا، وەستیا،....
م. (وو)	چوو، بوو، هەبوو، جوو، گروو، .....
م. (ی)	تەقی، شەوتی، نالی، بەزی، فری، دزی، ڕزی، کری، بڕی، ئانی ،....
م. (ت)	هات، کەڤت، بەست، ڕێست، گرت، ڕێشت، شووشت، کوشت، ...
م. (د)	خواند، چاند، کوتاند، شکاند، گەهاند، نڤاند، دابەزاند، ڕاوەستاند،....
م. سفر Ø	مرØ، کرØ، برØ، خوارØ، ......

ب- مۆرفیما دەما نەبوری(نهۆ، داهاتی):

- مۆرفێما دەما نهۆ:

ئەڤ دەمە ب گەلەك ناڤان هاتییە ناڤكرن ، وەكو(نها، نهۆ، نوهۆك، نۆكا، ئێستا، ئێستاك،...)، دیارە ئەڤ ناڤلێكرنە هەمی ژی ب واتایا (ئاخڤتنێ) ڤە گرێدایینە، كو ئەو دەمە یێ(نهۆ، نوها، نوكە) دهێتە ئەنجامدان و هێژ دەم دەربازنەبوویە، بەلكو ئەم هەتا نوكە د ناڤدایینە. مۆرفیما دەما نهۆ (نها) د كرمانجییا باگوورا ستاندەر و دەڤۆكا دهۆكێدا (د)ە.[٨٣] كو دكەڤیتە ل پێشییا بنیاتا دەما نهۆ(كوك).

وەكو د ئەڤێ رستەیێدا خویادبیت:

- ئەز چیرۆكێ دنڤیسم.

د ئەڤێ نموونەییێدا دیاردبیت، كو(من) دەست ب نڤیسینا چیرۆكێ كرییە ، بەلێ ئەز نزانم پشتی خولەكەكێ یان دەمژمێرەكێ یان حەفتییەكێ یان چەندین رۆژێن بهێن(كێمتر، زێدەتر) دێ ژ نڤیسینا خوە ب دوماهیك هێم.

پێكهاتنا كارێ دەما نهۆ ب ئەڤی ئاوایی دبیت:

جهناڤێن كۆما (ئەز) + د +(ب. د. ن) + م. رێككەڤتنێ.[٨٤] وەكو:

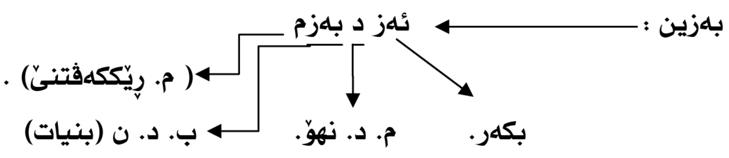

د دیالێكتا ناڤەڕاستدا (دە) مۆرفیما دەما نهۆیە ،كو د ناڤەڕۆكا خۆدا دوو دەمان(نهۆ و داهاتی) پێكدهینیت[٨٥].

ژبۆ جوداكرنا دەما نهۆ و دەما داهاتی د شێوەزارێ سۆرانیدا، ب رێكا

لێکسیکا واتایێ و ب هاریکارییا هندەك پەیڤان و ب تایبەت هەڤالکارێن دەمی ب دەستڤەدهێت.(٨٦) ئەوژی د ئاستێ سینتاکسیدا خویادبیت، وەکو:

ئەگەر مەرەما ئاخڤتنکەری دەما نهۆ بیت:

وا
ئێستا (دە+ چ+ م) بۆ هەولێر.
ئەوا

ئەگەر مەرەما ئاخڤتنکەری دەما داهاتی بیت:

بەیانی
دواتر (دە+ چ+ م) بۆ هەولێر.
هەفتەی تر

- دەما نهۆ و دەما فرەهـ:

د کورمانجییا باکووردا هندەك زمانڤان ئەڤی دەمی دهینە پێش، کو هەر ل سەر(ب. د. ن) دهێتە پێکهینان، د دەڤۆکا دهۆك و سۆرانییێدا ئەڤ زاراڤە بکارناهێت.

دەما فرەهـ، کەواتە دەمەکا ڤەکری، کو هەر دەما نهۆیە، بەلێ ب هاریکارییا هەڤالکاران دهێتە دروستکرن: (هـەرڕۆژ، هەمی دەما، هەرگاڤ، هەرتم، گەلەك جاران، گشت جاران، هەروهەر.....)، کەواتە د ئاستێ سینتاکسیدا خویا دبیت. وەکو:

- ئەز هەرڕۆژ سەرێ سبێ زوو ڕادبم.
- هەڤال هەردەم دچـە سەرکارێ خۆ .

د ئەڤان هەر دوو ڕستەیانداکار یێ نهۆیە (ڕادبم و دچە) ، بەلێ ب ئەگەرا هەبوونا هەڤالکارێن (هەرڕۆژ) و (هەرتم) جۆرە فراوانییەك و فرەهیك کەتییە دەمی ، کەواتەکارتێکرنەکا واتایی ب ڕێکا لێکسیکا واتایێ هەیە ، کو ب هەڤکاری ل گەل هەڤالکارێن دەمی دروستبوویە، کو دەم ژ دەما نهۆ دەرباز دبیتە دەما داهاتی، بەلێ نابیتە داهاتی، چونکی نهۆ دهێتە ئەنجامدان، بەلێ ب تنێ دەم هاتییە درێژکرن.[٨٧] ئەڤ جورێ شێوازێ فرەهکرنا دەمی، د دەڤۆکا دهوکێدا و شێوەزارێ سۆرانییێ ژێدا هەیە، بەلێ ب ئەڤی زاراڤەیی نەهاتییە ناڤکرن، بەلکو هەر ل ژێر سیبەرا دەما نهۆ دمینن، وەکو:

دهوك : مامۆستا هەمی دەمان بابەتی دنڤیسیت.

بابێ من هەرڕۆژ مە دگەهینیتە قوتابخانێ.

سۆرانی : ئێمە هەمووساتێك لە باخچەدا دەخوێنین.

پێشمەرگە بەردەوام سنووری وەلات دەپارێزێت[٨٨].

وەکو د ئەوان نموونەیاندا یا دیار، هەڤالکار و کارێ دەما نهۆ جورە فرەهییەکێ ددەنە دەمی و تافێ ڕستەیێ، بەلێ زاراڤێ (فرەهـ) بکار ناهێت و (هەمی دەما) و (هەرڕۆژ) و (بەردەوام) و (هەمووساتێك) دهێنە هژمارتن هەڤالکار و د ئەرکێ تمامکەرێن کاریدانە. کەواتە: (هەڤالکار + دەما نهۆ = دەما فرەهـ).

– مۆرفێما دەما داهاتی (دهێت).[٨٩]:

ئەڤی دەمی ژی چەندین ناڤ بۆ هاتینە دەست نیشانکرن، وەکو (دەما پاشێ، وەختێ پاش وەخت، دەما وێبێ، دەما بێ، دەما ماند، پاشەڕۆژ، ئایندە، داهاتی، دهێت....)، ئەڤ هەمی ناڤلێکرنە بۆ ئێك واتا و ڕامان بکاردهێن، کو دەما داهاتی ئەو دەمە یا بوویەر و ڕودانێن کاران، پشتی دەما ئاخڤتنێ دهێنە

ئەنجامدان، کەواتە دەمەکێ ڤەکرییە، هەر ژ دەما ئاخڤتن ب دوماهیك دهێت دەستپێدکەت و دچیتە د ناڤ پاشەڕۆژەکا دوور یان نێزك و هەردەماکار هاتە ئەنجامدان ئەڤ دەمە ب دوماهیك دهێت.[٩٠]

د دیالێکتا ژووروو (گۆڤەرا بەهدینی)دا مۆرفیما دەما داهاتی (دێ) یە، بەلێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا مۆرفیما دەما نهۆ و داهاتی (دە) یە، بەلێ ب هاریکاریا گرێیەکا هەڤالکاری د شیاندایە دەربڕین ژ دەما داهاتی بهێتەکرن، وەکو ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیارکری:

دیالێکتا ژووروو		دیالێکتا ناڤەڕاست	
م. د. نهۆ	م. د. داهاتی	م. د. نەبوری	بۆ داهاتی
دخۆم دچم	دێ هێم دێ چم	دەخۆم دەچم	ئێوارە دەخۆم دوای نیوەڕۆ دەچم

د هندەك شێوەزارێن دیالێکتا ناڤەڕاستدا، مۆرفیما دەما نهۆ (دە) دبیتە (ئە)، وەك: دەخۆم: ئەخۆم، دەنووسم: ئەنووسم.

دکرمانجییا باکووردا مۆرفیما دەما داهاتی (ب) ە[٩١]، مۆرفیما (دێ- ێ) دبیتە مۆرفیما هاریکار، کو هەر بۆ داهاتییێ بکاردهێت، مۆرفیما (دێ- وێ - ێ) دکەڤیتە پێشییا کارێ داهاتی، بەلێ دەما تمامکەرێن ڕستەیێ (بەرکار و بەرکارێ نەڕاستەوخۆ) هەبن، دکەڤیتە پێشییا ئەوان و ژ (ب. د. ن) دوور دکەڤیت:

کۆمەلا (ئـــەز)+م.(دێ-وێ-ێ)+م. د. داهاتی (ب)+(ب. د. ن)+ م. (ڕێککەڤتن).[٩٢]

- ئەز+ دێ+ مژارێ+ (ب+ نڤیس+ م).
- ئەز+ دێ+ (ب+ هێ+ م).

- ئەم + ێ + (ب + چ + ن) + زانینگەهێ.

بۆ پتر ڕوهنکرنێ، دێ د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دەینە دیارکرن:

کۆمەلا (ئەز)	م.هاریکار بۆ دەما داهاتی	م. دەما داهاتی (ب)	(ب. د. ن) (کوکا دەما نهۆ)	م.ڕێککەڤتنێ (جهناڤ)
ئەز	دێ	ب	هێ	م
تۆ	دێ	ب	خۆ	ی
ئەو	ێ	ب	چ	ە
زارۆ	وێ	ب	نڤ	ە
ئەم	ێ	ب	کر	ن
هوون (هوین)	ێ	ب	فرۆش	ن
ئەو	ێ	ب	بە	ن
جوتیار	وێ	ب	کێل	ن

دەرنەکەڤتنا مۆرفیما داهاتی (ب) و فۆنیما /د/ ژ (دێ):

١- ئەگەر (ب. د. ن) لێکدای یان دارشتی بیت، مۆرفیما دەما داهاتی (ب) دەرناکەڤیت و دهێتە لادان، بۆ پتر سڤککرنێ ل سەر ئەزمانی.(٩٣)

وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- ئەز دێ بـخوەم ⟵ ئەز دێ ڤەخوەم.
- ئەو دێ بـکەڤە ⟵ ئەو دێ داکەڤە.
- ئەو دێ بـچە ⟵ ئەو دێ ژناڤـچە.
- ئەز دێ بکم ⟵ ئەز دێ گازیکم.

٢- ئەگەر جهناڤ، وەکو بکەر ل دەستپێکا ڕستەیێ بکارهات، د شیاندایە (دێ) ببتە (ێ) بۆ سڤککرنێ، بەلێ ئەگەر ناڤ بهێت، باشترە (دێ) نەبیتە (ێ)، چونکی ل سەر ئەزمانی گران دبیت.[٩٤]

- ئەز دێ نانی بخۆم ← ئەزێ نانی بخۆم.

- ئەو دێ ڕۆمانێ بنڤسینە ← ئەوێ ڕۆمانێ بنڤسینە.

- جانگیر دێ پەرتووکێ بخوینە ← جانگیرێ پەرتووکێ بخوینە ╳

کەواتە (دێ) و (ێ) ل گەل جهناڤان بکاردهێن و (وێ) ل گەل ناڤان بکاردهێت، هەر وەکو د ئەڤان نموونەیاندا پتر ڕوهندبیت:

- ئەزێ بـنڤم.[٩٥]
- تویێ بنڤی.
- ئەوێ بنڤە.
- ئەمێ بنڤن.
- هونێ بنڤن
- ئەوێ بنڤن

(دێ) بوویە (ێ) بۆ سڤککرنێ، چونکی ل گەل جهناڤان هاتییە.

بەلێ ئەگەر ناڤ بهێت:

- ئەرکان وێ (دێ) هەلبەستێ بـخوینە.
- نارین وێ (دێ) بچە دبستانێ.

دەما داهاتی ژ کارێ (هات) ب دوو ئاوایان دروست دبیت، هەر وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

کاریێ بوری	داهاتــی	
	ئاوایێ١	ئاوایێ٢
هات .	ئەزێ وەرم. ئەز وێ وەرم. ئەز دێ وەرم.	ئەزێ بهیــم. ئەز وێ بهێــم ئەز دێ بهێـــم

2- مۆرفیما بەردەوامییێ:

مۆرفیما بەردەوامییێ مۆڕفیما (د) ە.[٩٦] :

م.بەردەوامییێ (د)+(ب. د. ب) ± م. ڕێککەڤتنێ.

بۆ نموونە:

ئەز ئیرۆ(دچووم) باتمانێ.

م. بەردەوامییێ ب. د. ب م. ڕێککەفتنێ

ئەڤی دەمی گەلەك ناڤ لێ هاتینە دانان وەکو:(بۆریا سەرێك، بەردەست ، وەختێ بەرێ درێژ، بوهێرکبێژ، دومدار، ..... هتد).[٩٧]

بورییا بـەردەوام ئەو دەمەیە یا ل ماوەیێ پێش دەما ئاخڤتنێ هاتییە ئەنجامدان، دەستپێکا ڕویدانێ ل دەما بورییە، بەلێ دوماهیکا ڕویدانێ ناهێتە دیارکرن، کەواتە بەردەوامی د بوویەرێدا هەیە بۆ ماوەیەکێ دەستنیشاننەکری.

بەردەوامی واتایا ڕویدانەکا دەستنیشاننەکری دگەهینیت، کو ل دەما بوری دەستپێکرییە، هەتا دەما ئاخڤتن هاتییەکرن ب دوماهیك دهێت.[٩٨]

هندەك جاران ل دیف سیاقێ ڕستەیێ ئاخڤتنکەر دشێت توخیبەکی بۆ

ئەویٚ بەردەوامییٚ دیاربکەت، هەر وەکو بێژین:

- مە ل ڕۆژا شەمبی تا ئێکشەمب ئەزموون دخواند.
- ئەوی ل دەمژمێر(١) تا دەمژمێر(٢) ل ئامەدیٚ کاردکر.
- من د ناڤبەرا مەها شوات و مەها ئادارێدا چیرۆك دنڤیساند.

یادیارە د ئەڤان ڕستەیێن ل سەریداکاریٚ ل پێشوەخت هاتییە ئەنجامدان و ییٚ بەردەوام بوویە، بەلیٚ سنوورەك و توخیبەك بۆ ئەویٚ بەردەوامییٚ هاتییە دانان.[٩٩]

گەلەك جاران دومداری و بەردەوامی ل سەر ئاستیٚ ڕستەییٚ ب هاریکارییا هەڤالکاران دروستدبیت، بەلیٚ ئەڤی جوریٚ بەردەوامییٚ پەیوەندی ب مۆرفیما بەردەوامییێڤە نینە، چونکی بەردەوامییەکا سینتاکسییە و هەڤالکار ناهێنە هژمارتن بەشەك ژ پێکهاتییاکاری.[١٠٠] وەکو:

- ئەز هەردەم دچم کاریٚ خۆ.
- ئەو دیٚ هەر ڕۆژ چیرۆکان خوینیت.
- ئەو بەردەوام خزمەتاگەلیٚ خۆ دکەت.

دەم د ئەڤان ڕستەیاندا ییٚ بەردەوامە، بەلیٚ کار دەما نهۆ و دەما داهاتییە.

ئەگەرکاریٚ دارشتی یان لێکدای بیت، مۆرفیما بەردەوامییٚ(د) دچیتە ل سەر(ب.د. ب)، وەکو:

کاریٚ بوری	مۆرفیما (د)	دارشتی	لێکدای
کەڤت	د	دەردکەڤت.	پاش دکەڤت.
هات	د	دادهات.	پێك دهات.
چوو	د	دەردچوو.	ژناڤ دچوو.
دا	د	ڕاددا.	هەڤکاری ددا.

ژ هەژییە بێژین، مۆرفیما بەردەوامییێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا دبیتە(دە).
وەکو:

(ئەو نامەکەی دەنووسی، من دەچووم بۆ هەولێر، مامۆستا وانەکانی شرۆڤەدەکردەوە)

3- مۆرفیما دووراتییێ:

مۆرفیما دووراتییێ(بوو) یە.[101] کو ب ئەڤی ئاوایی دهێت:

م. بنیات+ م. د. بوری+ م. دووراتییێ(بوو))

د ئاستێ سینتاکسیدا:

تێنەپەر: ك. ئەز+ م.بنیات + م.د.بوری + م.(بوو) ± م.ڕێککەفتنێ/ل گەل بکەری

- (ئەز) + هێ+ ت + بـــوو+ م= ئەز هاتبـووم.

تێپەر: ك. من+ ك. ئەز+ م. بنیات+ م. د. بوری + م. دووراتییێ(بوو) + م. ڕێککەڤتنێ ل گەل بەرکاری .

- (ئەوی) + ئەز+گر+ ت + بـــوو+ م = ئەوی ئەزگرتبـووم.

- جوداهی د ناڤبەرا مۆرفیما بەردەوامییێ و مۆرفیما دووراتییێدا:

- مۆرفیما بەردەوامییێ: مۆرفیما ئەوێ ل پێشیا م. بنیات دهێت.

- ئەو دنڤست.

بەلێ مۆرفیما دوور: مۆرفیما ئەوێ ل دوماهییا م. بنیات دهێت.

- ئەو نڤستبوو.

- د مۆرفیما بەردەوامیێداکار ل پێش دەما ئاخڤتنێ هاتییە ڕوودان، بەلێ چ توخیب نینن بو زانینا ماوێ دەستپێکێ و ماوێ ب دوماهیك هاتنا بویەرێ.

بەلێ د مۆرفیما دووراتییێدا بویەر هاتییەکرن د ماوەکێ توخیبدایدا، کو ئەنجامدانا کاری و ب دوماهیك هاتنا کاری د ماوەکێ دووردابوویە ژ ماوێ دەستپێکرنا ئاخڤتنێ.

هەژی گوتنێیە بزانین، کو مۆرفیما (بوو)، گەلەك ئەرکان دگێڕیت و ژ ئەوان ئەرکان، وەکو د ئەڤان چەند ڕستەیاندا دیار دبیت:

- نازەنینێ کورەك بوو(هەبوو). (کارەکێ تێپەڕ).
- زارۆ ژ خەو ڕابوو.(کارەکێ تێنەپەڕ).
- شەرنەخ باژێرەکێ خۆشـبوو.(کارەکێ بێهێز و نەتمام).

د ئەڤان هەر سێ ڕستەیێن ل سەریدا، (بوو) کارە و دهێتە هژمارتن کارێ بوری.[١٠٢] لێ ئەڤان ئەرکان ژی دبینیت:

١- کارێ هاریکار، ئەڤە ل دویڤ ڕێزماناکەڤن. وەکو:
- چێدبوو ئەوی ئەو پەیڤ نەگوتبا.
٢- مۆرفیما دووراتییێ. وەکو:
- ئەو چـووبوو.

4- مۆرفیما تەمامەتییێ - تەواوەتی :

تەواوەتی ئەو دەمە، کو ژلایێ واتاییڤە بەحسا ڕویدانەکێ ل دەما بوری دکەت و ماوەیێ دەستپێکرنا ئەوێ ڕویدانێ نەیێ دیار بیت، کارتێکرنا ڕویدان و بوویەرا ئەوی دەمی دێ ل سەر دەما نهۆ ژی هەبیت.

ئانکو، ئەو دەمە یا دیاردکەت، کو ڕویدان و بوویەر ل پێش دەما ئاخڤتنێ ب ماوەکێ دوور هاتییەکرن و بەردەوامبوویە تا ماوەکێ کێم ل پێش ماوێ ئاخڤتنێ و ب دوماهیك هاتییەو تمامبوویە، لەو دبێژنێ ژی (بوریا دوورا نێزیك) ژی.

تێگەها دووربوون و نێزیکبوونێ ب شێوەکێ گشتی ل دویف پیڤەرێ کێشان و نەکێشانێ دهێته دەستنیشانکرن، ئانکو دەما تشتەکی ب تشتەکێ دی بپیڤین و بکێشن، نموونە بێژین: ئەڤ تشتە ژ ئەڤی تشتی باشترە یان کورتترە یان درێژترە یان جوانترە یان مەزنترە، کەواتە پیڤان وکێشانەك د ناڤبەرا هەر دوو تشتاندا دهێتەکرن. بۆ پتر ڕوهنکرنێ:

دەما ببێژین: (زارۆ نڤستییە) و(زارۆ نڤستبو) و بهێین بکێشین و بپیڤین دێ دیاربیت، کو (نڤستبوو) دوورترە ژ (نڤستییە) و (نڤستییە) نێزیکترە بۆ دەما ئەم تێدا.[103]

بەلێ دەما ببێژین: (زارۆ نڤستییە) و(زارۆ نڤست) و بهێین دیسان پیڤانەکێ بکەین، دێ خویابیت دەما (نڤست) نێزیکترە بۆ دەما ئەم تێدا ئاخڤتنێ دکەین ژ دەما (نڤستییە)، ئانکو دەمـا (نڤستییە) دوورترە ژ (نڤست).

مۆرفیما ئەڤی دەمی (یە) یە و ب ئەڤی ئاوایی پێکدهێت:

- م. بنیات + م. د. بوری + مۆرفیما (یە)

د ئاستێ سینتاکسیدا:

تێنەپەر: کومەلا ئەز+ م. بنیات+ م. د. بوری+ یـ+ مۆرفیما ڕێککەڤتنێ+ ە

- ئەز+ (چ+ وو+ یـ+ م+ ە)= چوومە.

- ئەو+ (چ+ وو+ یـ+ ∅+ ە) = ئەو چوویە.

تێپەر: کۆمەلا من+ م. بنیات+ م. د. بوری+ یە.

ئەگەر ڕێککەڤتنێ وەربگریت:

کومەلا من+کومەلا ئەز+ م. بنیات+ م. د. بوری+ یـ+ مۆرفیما ڕێککەڤتنێ + ە

- ئەوی ئەم هێنایینە.

- ئەوان ئەزگەهاندیمە.

تێبینی:

١- مۆرفیما تمامەتییێ د شێوەزارێ سۆرانیدا (وە) یە. وەکو: کێلاوە، فریوە ...هتد یان (ووە) وەکو: هاتووە، گرتووە، مردووە. هتد.

٢- ل گەل کارێ تێپەر (م. ڕێککەڤتنێ) دەردکەڤن، بەلێ ل گەل بەرکاری ڕێکدکەڤن نەك بکەری. وەکو:

- ئەوان ئەز گەهاندیـ مـە.

٣- یاسایەکا دی د دەڤۆکا دهوکێدا هەیە ژ بۆ دارشتنا بوریێ تەمام:

(یێ، یا، یێن + م. بنیات + م. د. بوری + م. تەواوییێ (ی) + م. ڕێککەڤتنێ = بوریێ تەمام.)

تێنەپەر:

(ك. ئەز + (یێ، یا، یێن) + م. بنیات + م. د. بوری + م. تەواوییێ (ی) + م. ڕێککەڤتنێ.)

(یێ و یا) ڕەگەز و دۆخێ بکەری دیاردکەن:

- کاوە یێ گەهشتــی، ئەز یێ گەهشتیم.

- ئەڤین یا گەهشتــی، ئەز یا گەهشتیم.

(یێن) کۆمکرنێ و دۆخی بکەری دیاردکەت. وەکو:

- هوین یێن گەهشتین.

تێپەر:

(ك. من + بەرکار (ك. ئەز) + (یێ، یا، یێن) + (ب. د. ب) + م. تەواوییێ (ی) + م. ڕێککەڤتنێ.)

(یێ و یا) ڕەگەز و دۆخێ بەرکاری دیاردکەن:

- ئەڤینێ زارۆ یێ گەهاندی.

ئەڤینێ زارۆ یا گەهاندی.

ئەوی ئەزیا گەهاندیم.

-ئەوی هوین یێن گەهاندین.

(یێن)کۆمکرن و دۆخێ بەرکاری دیاردکەن. وەکو:

-ئەڤینێ زارۆیێن گەهاندین.

5- مۆرفیما کارێ فەرمانی (ئەمری):

د هەر دوو دیالێکتێن ژووروو و ناڤەڕاستدا، مۆرفیما کارێ فەرمانی (بـ)ە، کو ل پێش بنیاتا دەما نهۆدا دهێت، کارێ فەرمانی ، ژبۆ جێبەجێکرنا بوویەرەکێ و کریارەکێ ژ لایێ کەسەکی یان کۆمەکا کەسانڤە دهێتە دان، کو ل پشتی ئاخڤتن ئەوکار دێ هێتە جێبەجێکرن و ئەنجامدان.[١٠٤] ئەڤ ڕێژەیاکاری ژ(ب. د. ن) ل گەل مۆرفیما فەرمانییێ (ب)پێکدهێت ، چونکی فەرمان ل کەسێ دووێ دهێتەکرن، لەورا مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ بۆکەسێ دووێ تاك(ە) و(ن) بکاردهێن.[١٠٥] ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ

ب+(ب. د. ن)+ م.ڕێککەڤتنێ (ە) و(ن).

وەکو:

(بنڤیسە، بخوینە، بکرە، بفرۆشە، بنڤە، دابگرە، سەربکەڤە، ....)

(بنڤیسن، بخوینن، بکرن، بفرۆشن، بنڤن، دابگر

ن، سەربکەڤن، ....)

جوداهی د ناڤبەرا کارێن فەرمانی و کارێن داخوازی (خواستەکی) (نیازگەری)دا، دێ د ئەڤی خشتەییێ ل خوارێ دەینە دیارکرن.[١٠٦] :

کاریٚ فەرمانی	کاریٚ داخوازی
١- ب تنێ دهێنە ئاڕاستەکرن بۆ کەسێ دووێ، تاك وکۆ. - نامەیێ بنڤیسە.	١- دهێنە ئاڕاستەکرن بۆ هەمی کەسان. - تۆ نامەیێ بنڤیسی. -ئەز نامەیێ بنڤیسم.
٢ جهناڤێ کەسێ دووێ بۆ تاك(ە) یە، بەلێ بۆ کەسێ کۆ د هەر دوو دۆخاندا هەمان جهناڤە(ن)، لەوا دمینیتە ل سەر هێز و سترێزا ئاخفتنکەری. نامەیێ بنڤێسن. سترێس و هێز ل سەر کارییە و ب تایبەت جهناڤی.	٢- جهناڤێ کەسێ دووێ بۆ تاك(ی) یە. - نامەیێ بنڤیسن. سترێس و هێز ل سەر کاری نینە، بەلکو کار ییێ خاڤە و سترێز ل سەر پەیڤا ئێکێ هەیە.
٣- فۆڕمێن داخوازییێ ل بەراهییا ڕستەیێ ناهێن. وەکو: -دەرگەهی بگرن.	٣- فۆڕمێن داخوازییێ ل بەراهییا ڕستەیێ دهێن. وەکو: (ژکەرەما خۆ، زەحمەت نەبیت... هتد). -ژکەرما خۆ دەرگەهی بگرن.

چەند تێبینییەك:

• ئەگەر دوماهییا (ب. د. ن/بنیات) فۆنیمەکا بزوێن (ڤاول، دەنگدێر) هەبیت، مۆرفیما ڕێککەفتنێ بۆ کەسێ دووێ تاك دەناکەڤیت.[١٠٧] کێشە نە د پیتێن لاتینی و پیتێن عەرەبیدایە، بەلکو ل ڤێرێ نەهاتنا دوو بزوێنان پێکڤە دزڤریتەڤە بۆ هندێ، کو د بڕگەیا زمانێ کوردیدا دوو بزوێن پێکڤە ناهێن.

وەکو د ئەڤی خشتەیێ د خوارێدا دیاردبیت:

کار	بنیات	دەستوور	تاك	کۆ
فرۆت	فروش	ب + فروش + جهناڤ	بفروشه	بفرۆشن.
بەزی	بەز	ب + بەز + جهناڤ	ببەزه	ببەزن.
نڤست	نڤ	ب + نڤ + جهناڤ	بنڤه	بنڤن.
خوەرد	خۆ	ب + خۆ + جهناڤ	بخۆ ه ╳	بخۆن.
شووشت	شۆ	ب + شۆ + جهناڤ	بشۆ ه ╳	بشۆن.
ئاژۆت	ئاژۆ	ب + ئاژۆ + جهناڤ	باژۆ ه ╳	باژۆن.

• دەماکار یێ دارشتی یان لێکدای بیت، چێدبیت مۆرفیما فەرمانییێ (ب) دیارنەبیت، ژبۆ سڤککرنێ، هەر وەکو د ئەڤی خشتەیدا دیاردبیت:

کار	بنیات	دەستوور	تاك	کۆ
هلگرت	هل گر	ب+ هل گر+ جهناڤ	هلگره.	هلگرن.
دابەزی	دا بەز	ب+ دا بەز+ جهناڤ	دابەزه.	دابەزن.
ژێگر	ژێ گر	ب+ ژێ گر+ جهناڤ	ژێگره.	ژێگرن.
تێکدا	تێك دە	ب+ تێك دە + جهناڤ	تێکدە.	تێکدەن.
تمامبوو	تمام ب	ب+ تمام ب + جهناڤ	تمامبە.	تمامبن.
سەرکەڤت	سەرکەڤ	ب+ سەرکەڤ+ جهناڤ	سەرکەڤە.	سەرکەڤن.

• کارێ فەرمانی ژکارێن (هات) و(چوو) ب ئەڤی ئاوایی دهێت(١٠٨):

کار	ئەریٚ		نەریٚ	
	تاك	کۆ	تاك	کۆ
هات	وەرە. بـێ.[١٠٩]	وەرن. بێـــن.	مـــەهـــێ (نەهێ).	مەهێن (نەهێن).
چـوو	هەرە. بچە.	هەرن. بچن.	مەچە (نەچە).	مەچن (نەچن).

6- مۆرفیمێن نەریٚ (Negation):

هەمی کار د ڕێژە و فۆرم و پێکهاتا خۆدا د باریٚ ئەرێدانە، کەواتە دەما دچنە د ناڤا ڕستەییێدا خەبەرەکیٚ ئەرێنی ددەنە دیارکرن، کو هاتییە ئەنجامدان یان دهێتە ئەنجامدان یان دیٚ هێتە ئەنجامدان، وەکو بێژین:

- ئەز چووم بازاری.
- ئەز دچـم بازاری.
- ئەز دیٚ چم بازاری.

د ئەڤان هەرسیٚ ڕستەیاندا کار و بوویەر ب شێوەکیٚ ئەرێنی ل دەما بوری و دەما نهۆ و دەما داهاتی هاتییە ئەنجامدان، بەلیٚ ئەگەر حەزبکەین، د شیاندایە کاریٚ بوری نەریٚ بکەین، کو نەهاتبیتە ئەنجامدان وکاریٚ نهۆ وکاریٚ داهاتی نەریٚ بکەین، کو نەهێنە ئەنجامدان.

نەرێکرن د زمانیٚ کوردیدا ب ڕێکا چەند مۆرفیمەکێن دەستنیشانکری دهێتە پێکهینان. نەرێکرن ئەویٚ واتاییٚ و پەیامیٚ دگەهینتە گوهداری، کو

ڕویدانا کاری د باریٚ ئەنجامنەدانیٚدایە، یان ئەنجامدانا ئەوی کاری دهیٚتە ڕەتکرن و نەریٚ بەروڤاژی پەیڤ و چەمکیٚ ئەریٚیە.

• مۆرفیمیٚن نەریٚ(نە ، نا ، مە).[110] ، چەند تایبەتمەندی هەنە:

١- ئەڤ مۆرفیمە بەند وگریٚدای نینن ب هندەك دەم و ڕیٚژەییٚن تایبەت و دۆخەکیٚ تایبەتڤە ،کەواتە د شیاندا نینە بیٚژین، مۆرفیما (نە) ب تنیٚ ل گەل دەما بوری یان ل گەل دەمەکیٚ دەستنیشانکری دهیٚت، چونکی شیان هەیە ل گەل جورەها کاران بهیٚت.[111] وەکو ل خواریٚ دیاردبیت:

مۆرفیما نەریٚ	نموونە (بوری)		نموونە (نەبوریٚ مەرجی)	نموونە (فەرمانی)
	تیٚپەر	تیٚنەپەر		
نــە	نەکر. نەدخواند. ڤەنەکیٚشابوو.	نەهات. نەدچوو. نەڕازابوو.	خۆزی ئەو نەکیٚلیت. دڤیا هوین نەچن. ڕەنگە ئەو نەهیٚت.	نەخوینە. نەکرە. نەهاڤیٚژن.

د ئەڤان هەمی نموونەییٚن د خشتەییٚ ل سەریدا (نە) ل گەل کاریٚن بوری و مەرجی و فەرمی و تیٚپەر و تیٚنەپەر هاتییە، کەواتە هیچ سنوور بۆ بکارهینانا مۆرفیما (نە) نینن، ل دویڤ خواست و پیٚدڤیا سینتاکسی و واتایی بکار دهیٚت.

٢- د زمانیٚ کوردیدا ل گەل کاریٚ بیٚهیٚز د دەمیٚ نهۆییێ ڕاگەهاندنیٚ تەواودا، مۆرفیما نەریٚ (نی) پەیدادبیت، کو ئەو ب خۆ مۆرفیما (نە) یە.[112] تەماشەی ئەڤان یاسایان بکە:

- ئەو (نیــنە) :

م نەریٚ + (ب. د. ن) + م تەواوییٚ + م ریٚککەڤتنیٚ.

نــە + Ø [١١٣] + یـ .... ە + Ø = نینــە.

دەنگێ بهێز یێ بێهێز لاددەت. کەسێ سییێ تاکە. ناڤبڕە.

- ئەز(نیــنم):

م. نەرێ+(ب. د. ن) + م. تەواویێ+ م. رێککەڤتنێ.

نــە + Ø + یــ ..... ە + م = نیمـە = نیــم = نیــنــم .

بۆ سڤککرنێ دهێتە لادان

-من نیمە.

م. نەرێ+(ب. د. ن) + م. تەواویێ+ م. رێککەڤتنێ.

نــە + Ø + یـ .... ە + م

کەسێ ئیکێ تاکە

کەواتە مۆرفیما (نی) د زمانێ کوردیدا نینە، بەلکو مۆرفیما (نە) یە.[١١٤] وەکو:

- ئەو(نی) نە.[١١٥]	- ئەو(نە) بوو.	د بوریدا دیاردبیت، کو نیشانە هەر(نە) یە نەك(نی).
- ئەز(نی) نم.	- ئەز(نە) بووم.	
- ئەم(نی)نین.	- ئەم(نە) بووین.	

٣- مۆرفیمێن نەرێ زێدەباری ، کو ئەرکەکێ ڕێزمانی ژبۆ نەرێکرنا ڕویدانا کاری هەیە، گەلەك جاران، وەکو گیرەك و مۆرفیمەکا دارشتنێ ژی بکاردهێت، ژبۆ دروستکرنا پەیڤەکا نوی. وەکو:

(نەخۆش، نەمر، نەزان، نەباش، ....).[١١٦]

٤- دەما ڕێژەیا فەرمانی دهێتە نەرێکرن، دوو مۆرفیم بکاردهێن(نە، مە).[١١٧]

هەرئێك ژ ئەڤان مۆرفیمان بۆ مەبەستەك و مەرەمەكا جۆدا بكاردهێت، كەواتە:

مۆرفیما (نە) بۆ مەبەستەكا بهێزتر و توندتر بكاردهێت، كەواتە ب توندی قەدەغەكرناكاری دهێتە ئاشكراكرن، هەروەسا ددەتە خۆیاكرن، كو ڕویدان و بوویەر نەهاتییە ئەنجامدان، و جێبەجێكرن و ئەنجامدانا بوویەرێ د پاشەرۆژ و ئایندەیدا دهێتە نەرێكرن.

مۆرفیما (مە) جۆرە خواستنەك تێدایە، نەك فەرماندان.[١١٨] كەسێ دووێ تاك د ئەنجامدانا بوویەرێدا یێ ئازادە، ل گەل مۆرفیما (مە) بوویەر د دەما ئەنجامدانێدایە (نهۆ) و كەسێ دووێ تاك دهێتە ئاگەهداركرن ژبۆ دەست بەردان ژ ئەنجامدانا بوویەرێ، كەواتە واتایا نەیێ ددەت.[١١٩]

بۆ پتر ڕوهنكرنێ، دێ د ئەڤی خشتەیدا دەینە دیاركرن:

مۆرفیما نەرێ (نەفی) نـــــــــە		مۆرفیما نەیی (نەهی) مـــــــــە	
تاك	كۆ	تاك	كۆ
نەكەڤە.	نەكەڤن.	مەكەڤە.	مەكەڤن.
خۆ نەوەستینە.	خۆ نەوەستینن.	خۆ مەوەستینە.	خۆ مەوەستینن.
تێنەدە.	تێنەدن.	تێمەدە.	تێمەدن.
هلنەدە.	هلنەدن.	هلمەدە.	هلمەدن.
بەرنەدە.	بەرنەدن.	بەرمەدە.	بەرمەدن.
ل من نەگرە.	ل من نەگرن.	ل من مەگرە.	ل من مەگرن.
نەنڤە.	نەنڤن.	مەنڤە.	مەنڤن.

• مۆرفیما (نەریٚ) د دەما بوریدا:

ژبۆ نەریٚکرنا دەما بوری، مە پێدڤیاتی ب مۆرفیما (نە) هەیە.[120]

(م. نەریٚ+ بنیاتا دەما بوری).

- نەچوو.

- نەگرتبوو.

د ئەڤی خشتەییٚ ل خواریٚدا دیٚ هەولدەین مۆرفیما نەریٚ (نە).[121] ل گەل هەردوو ڕێژەییٚن بوری ب هەمی جورێن ئەویٚڤە دیاربکەین:

ڕێژە	کارێن بوری	مۆرفیم	نموونە
ڕاگەهاندن	نیٚزیك بەردەوام دوور	— د بوو یە	ئەو ژ زانینگەهیٚ نەهات. ئەو ژ زانینگەهیٚ نەدهات. ئەو ژ زانینگەهیٚ نەهاتبوو. ئەو ژ زانینگەهیٚ نەهاتیە.
مەرجی	نیٚزیك تەواو	با ب	دڤیا ئەو ژ زانینگەهیٚ نەهاتبا. پێدڤیە ئەو ژ زانینگەهیٚ نەهاتبیت.

ل گەل کار دارشتی یان لیٚکدای مۆرفیما نەریٚ، دچیتە ل پێش (ب. د. ن)، هەروەکو د ئەڤی خشەیدا دیاردبیت:

دارشتی	لیٚکدای
دەرنەچوو. ڤەنەدخوار. وەرنەگرتبوو.	پێکنەهاتبوو. پاش نەدکەت. سەرنەکەت.

• مۆرفیما (نەرێ) د دەما نهۆدا :

مۆرفیما نەرێ یا دەما نهۆ یا ڕاگەهاندنێ (نا) یە و دکەڤیتە ل جهێ مۆرفیما دەما نهۆ (د).[١٢٢]

(م. نەرێ+ (ب. د. ن) + م. ڕێککەڤتنێ). وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت.

نموونە ب ئەرێ	نموونە ب نەرێ
ئەز چیروکێ دنڤیسم.	ئەز چیروکێ نانڤیسم.
تۆ نانی دخۆی.	تۆ نانی ناخۆی.
ئەز ژ بازاری دهێم.	ئەز ژ بازاری ناهێم.
ئەم ل ژووریێ دنڤین.	ئەم ل ژووریێ نانڤین.
هوین دچنە مال.	هوین ناچنە مال.

ئەگەر کار دارشتی یان لێکدای بیت، مۆرفیما نەرێ (نا) دێ چیتە ل پێش (ب. د. ن)، وەکو د ئەڤان نموونەیێن د ئەڤی خشتەیدا دیاردبیت:

دارشتی		لێکدای	
ئەم ڤەدگرین.	ئەم ڤەناگرین.	تۆ فێردبی.	تۆ فێرنابی.
ئەز دادهێم.	ئەز داناهێم.	هوین سەردکەڤن	هوین سەرناکەڤن

تێبینی :

ل گەل کارێ (زانی، کاری)، مۆرفیما (نا) دبیتە (ن).[١٢٣] وەکو د ئەڤی خشتەیدا دیاردبیت:

کارێ بوری	بنیات	دەمـــا نهـــۆ	
		ئەرێ	نەرێ
زانی	زان	ئەز دزانم.	ئەز نـزانم.
کاری	کار	ئەز دکارم.	ئەز نـکارم.

کارێ (زانی وکاری) دکرمانجیبا باکووردا بۆ دەما بوری ژی مۆرفیما (ن) وەردگرن نەك (نە).[١٢٤] وەکو د ئەوی خشتەییێ ل خوارێدا دیاردبیت :

زانین		کارین	
ئەرێ	نەرێ	ئەرێ	نەرێ
من زانی. من زانیبوو. تە بزانیبا. تەزانیبیت.	من نـزانی. من نـزانیب. تە نـزانیبا. تە نـزانیبیت.	من کاری . من کاریبوو. تە بکاریبا . تەکاریبیت.	من نـکاری. من نـکاریبوو. تە نـکاریبا . تە نـکاریبیت.

بەلێ ب تنێ د دەما بورییێ بەردەوامدا (نە) بکاردهێت، هەر وەکو:

- من دزانی = من نەدزانی.
- ئەوی دزانی = ئەوی نەدزانی.

- تە دکاری = تە نەدکاری.
- مە دکاری = مە نە دکاری.

بەلێ کاریٚ (زانی) د دەڤۆکا دهۆکێدا د دەما نهۆدا مۆرفیما (ن) وەردگریت، بەلێ د دەما بوریدا (نە) وەردگریت، وەکو د ئەڤی خشتەییٚ ل خوارێدا دیاردبیت:

باکوور		دهوك	
دەما نهۆ	دەما بوری	دەما نهۆ	دەما بوری
ئەز نـــزانم.	من نــزانی.	ئەز نــزانم.	من نەزانی.

- مۆرفیما (نەریٚ) د دەما داهاتیدا:

مۆرفیما نەریٚ د دەما داهاتیدا هەر وەك مۆرفیما نەرێکرنا دەما نهۆیە، کو دبیتە (نا)، وەکو د ئەڤی خشتەییٚ ل خوارێدا دیاردبیت:

دەما نهۆ		دەما داهاتی	
ئەریٚ	نەریٚ	ئەریٚ	نەریٚ
ئەز دخوینم	ئەز ناخوینم	ئەز دیٚ خوینم	ئەز ناخوینم

بەلێ مۆرفیما نەرێکرنا دەما داهاتی دکرمانجییا باکوور(نە) یە و ل جهیٚ مۆرفیما دەما داهاتی(ب) دهێت و ب ئەڤی ئاوایی.[١٢٥]:

(بکەر/(ئەز) +م(دیٚ/یٚ/ویٚ) +م(نە) + (ب. د. ن) + م ڕێککەڤتنیٚ).

- ئەز + دیٚ + نە + کێل + م.
- ئەم + یٚ + نە + فرۆش + ن.
- تۆ + دیٚ + نە + کەف + ی.

ل دویف دیتنا (دەهام عەبدولفەتاح).[١٢٦] مۆرفیما نەریٚ یا دەما داهاتی

(نا) یە و ل جهێ مۆرفیمێن(دێ/ێ/وێ) و(ب) دهێت، ئەڤان نموونە وڕستەیان دهینیت:

ئەرێ:

- ئەز دێ برنجی بخم.[١٢٧] توور.
- ئەمێ برنجی بخن توور.
- تویێ ساتلێ دەرخی.

نەرێ :

- ئەز برنجی ناخم توور.
- ئەم برنجی ناخن توور.
- تو ساتلێ داناخی.
- ئەز ساتلێ دەرناخم.

کەواتە ب ئەڤی ئاوایی جوداهی د ناڤبەرا دەما نهۆ و دەما داهاتی ل بارێ نەرێدا نامینیت. وەکو چاوان د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

دەم	ئەرێ	نەرێ
دەما نهۆ	ئەزگولان ئاڤدەدەم. ئەو درەنگ دنڤن.	ئەزگولان ئاڤنادەم. ئەم درەنگ نانڤن.
دەما داهاتی	ئەز دێ گولان ئاڤیدەم. ئەم دێ درەنگ بنڤن.	ئەزگولان ئاڤنادەم. ئەم درەنگ نانڤن.

هەروەسا مۆرفیما نەرێکرنا دەما نەبورییا مەرجی (دانانی)، د گۆڤەرا بەهدینان و دیالێکتا ناڤەڕاستدا هەر(نە) یە و ل جهێ مۆرفیما دەما نەبورییا مەرجی(ب) دهێت ، وەکو:

– ئەو خانی یـفروشیت، زەرەیٚ دیٚ بینیت ـــــــ ئەو خانی نەفروشیت، زەرەریٚ نابینیت.

– ئەز یـخوینم، دیٚ دەرچم ـــــــــــــ ئەز نەخوینم، دەرناچم.

• مۆرفیما (نەریٚ) د رێژەیا فەرمانیدا:

ئەڤیٚ رێژەییٚ دوو مۆرفیم هەنە (نە) و (مە).

هەر دوو مۆرفیم ل جهیٚ مۆرفیما فەرمانی (ب) دگرن، کەواتە ب ئەڤی ئاوایی دهێن:

(م. نەریٚ + (ب. د. ن) + م. رێککەڤتنیٚ بۆکەسیٚ دوویێ).

– نە + کەڤ + ە / ن = نەکەڤە/ نەکەڤن.

– مە + کەڤ + ە / ن = مەکەڤە/ مەکەڤن.

دکارێن دارشتی و لێکدایدا مۆرفیما نەریٚ دچیتە ل پێش (ب. د. ن)، هەر وەکو:

دارشتی		لێکدای	
ڤەیـگرە.	ڤەنەگرە/ ڤەمەگرە.	ئاڤیدە.	ئاڤنەدە/ ئاڤمەدە.
دایـهێلە.	دانەهێلە/ دامەهێلە.	سەریکەڤە.	سەرنەکەڤە/ سەرمەکەڤە.

– ب دیتنا (فەقی حوسەین ساگنج) مۆرفیما (مە) ڕاستتر و دروستترە ژ مۆرفیما (نە)، بەلیٚ ئەگەریٚ ئەڤیٚ چەندیٚ نادەتە خویاکرن.[١٢٨]

– بەلیٚ ب دیتنا (سامی تان) مۆرفیما (مە) ڕاسترە و ڕەسەنترە، چونکی زۆربەیا خەلکیٚ هەرێمێن کوردان پیٚ دئاخڤن (باکوور و باشوور) و (نە) دیاردەکا فۆنەتیکییە ژ ئەنجامیٚ لێك نێزیکبوونا دەنگیٚ (ن) و دەنگیٚ (م).[١٢٩]

– ب دیتنا (دەهام عەبدولفەتاح) مۆرفیما (نە) ڕەسەنترە و ڕاسترە و هاتییە

گوهۆرین بۆ مۆرفیما (مه)، چونكی (م) سڤكتره ل دەما ئاخڤتنێ ژ (ن)، پشتا خۆ ب ئەڤان خالان دبەستیت:

١- هەمی مۆرفیمێن نەرێ ب پیتا (ن) دەستپێدكەن (نە، نا، ن، نۆ).

٢- دەنگێ [ن] د نەرێكرنا هەمی دەم و ڕێژەیاندا بكار دهێت (بوری و نهۆ و داهاتی و فرمانی)[١٣٠].

٣- ناڤێ شێواز و بارێ نەرێ ژی هەر ب فۆنیما /ن/ دەستپێدكەت (نـەرێ).

٤- د شیاندا نینە (م) جهێ هەمی (ن)ا بگریت ، بەلێ (ن) دشێت ل جهێ (م) بگریت ، وەكو:

- ئەز نەچووم. ⟵ نابیت ببێژین : ئەز مەچووم.

- ئەز ناچم. ⟵ نابیت ببێژین : ئەز ماچم.

بەلێ ئەم دشێین ببێژین (مەچە) و (نەچە) .

ب بەهانەیا ئەڤان ئەگەران (دەهام عەبدولفەتاح) (نــە) ڕەسەنتر ددانیت ژ (مە).[١٣١]

كەواتـە:

١- مۆرفیما (نە): د ئەڤان بوارادا بكاردهێت :

شـــــــیا	شیا. شیابوو. شیایە. دشیا. شیابا . شیابم.	نەشیا . نەشیابوو. نەشیایە . نەدشیا . نەشیابا . نەشیابم.

بەلێ ل گەل کارێن (زانی) و(کاری) دبیتە (ن) :

زانی کاری	زانی / زانیبوو/ زانییە... کاری/ کاریبوو/ کارییە..	نـزانی / نـزانیبوو/ نـزانییە... نـکاری/ نـکاریبوو/ نـکارییە..

بەلێ د دەما بەردەوامدا هەردمینیت (نە) : نەدزانی ، نەدکاری...

- ل گەل هەر دوو کارێن (وەری، شیا) د دەما نهۆدا ل جهێ مۆرفیما (نا) دهێت و ل جهێ (د) دگریت ، هەر وەکو:

- ئەز دوێرم. ئەز نەوێرم.

- هوون دشێن. هوون نەشێن.

- ل گەل کارێن بوری د ڕێژەیا (مەرجی)دا دهێت، هەر وەکو د ئەوی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت :

ئەرێ	نەرێ
من خواستبا. من خواستبیت.	من نەخواستبا. من نەخواستبیت.

- ل گەل ڕێژەیا فەرمانیدا ، ل جهێ (ب) دگریت، هەر وەکو :

ئەرێ	نەرێ
بفرۆشە. دابگرە. تێبدەن. فێرببن.	نەفرۆشە. دانەگرە. تێنەدەن. فێرنەبن.

هەرچەندە د ئەڤی دۆخیدا مۆرفیما (مە) ژی بکار دهێت.

- د کرمانجییا باکووردا ل گەل کارێن دەما داهاتیدا بکاردهێت، کو ل جهێ مۆرفیما دەما داهاتی (ب) دگریت، هەر وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

ئەرێ	نەرێ
ئەو دێ بفرۆشە. ئەز دێ دابگرم. هون دێ تێبدن. تۆ دێ فێرببی.	ئەو دێ نەفرۆشە. ئەز دێ دانەگرم. هون دێ تێنەدن. تۆ دێ فێرنەبی.

٢- مۆرفیما (نا): د ئەڤان بوارانداا بکاردهێت:

- هەمی کارێن دەما نهۆ و ل جهێ مۆرفیما (د) بکاردهێت، وەکو:

ئەرێ	نەرێ
ئەو دفرۆشیت. ئەز دادگرم. ئەو تێددەن. تۆ فێردبی.	ئەو نافرۆشیت. ئەز داناگرم ئەو تێنادەن. تۆ فێرنابی.

- سادق بەهائەدین ئامێدی دیاردکەت، کو دوو جۆر ژ دەما داهاتی هەنە، دەما پاش نێزیك (دەرباز و نەدەرباز) ودەما پاشی سرۆشتی، نەرێیا ئەوان ب دوو شێوەیان دبیت.(١٣٢):

پاشی نێزیك		پاشی سرۆشتی	
ئەرێ	نەرێ	ئەرێ	نەرێ
ئەزێ دێ نقم (بنقم)	ئەز نە دێ نقم (بنقم).	ئەز دێ نقم (بنقم).	ئەز نانقم

(دەهام عەبدولفەتاح).[١٣٣] خویا دکەت، کو شێوەیێ (ئەز نانڤم) ڕاستتر و دروسترە، بەلێ (ئەز نە دێ نڤم) یا شاشە و ب دەگمەن بکاردهێت، ب بەهانا، کو مۆرفیما (نە) دڤێت ل سەر (ب. د. ن) بهێت نەکو پێش مۆرفیمەکا دی، وەکو (دێ)، کو ئەڤ شێوە (ئەز نە دێ نڤم) ل کورمانجیا باکوور و ل باکوور ب گشت بکارناهێت.

- (قەناتێ کوردۆ) دیاردکەت، کو کارێ دەما داهاتی ب ئەڤی ئاوایی دبیتە نەرێ:[١٣٤]

ئـــەزێ بــکەڤم

ئەز ناکەڤم ← → **ئەزێ نەکەڤم**

ل دیف دیتنا (سامی تان) (ئەز ناکەڤم) دەما نهۆیا نەرێیە.[١٣٥] بەلێ (ئەزێ نەکەڤم) دەما داهاتییا نەرێیە.[١٣٦]

ب دیتنا (دەهام عەبدولفەتاح)ی ڕستەیا دوویێ یاڕاست نینە، چونکی ئەڤ ڕستەیە د ڕێژەیا داخوازیدا (خواستەکی) دا بکاردهێت، نەکو داهاتی.[١٣٧]

- مۆرفیما (نا) د هەر دووکارێن (زانی و کاری) دا، هەر وەکو مۆرفیما (نە) د دەما بوریدا دبیتە (ن):

ئەرێ	نەرێ
ئەو دزانـە. ئەز دکـارم .	ئەو نـیزانـە. ئەز نـیکـارم.

- دگۆڤەرا بەهدینی و دەڤۆکا دهوکێدا ب تایبەت کارێ دەما نهۆ وکارێ داهاتی هەر دوو ب ئەڤێ مۆرفیمێ دبنە نەرێ:

نهۆ		داهاتی	
ئەرێ	نەرێ	ئەرێ	نەرێ
ئەز دبەزم.	ئەز نابەزم.	ئەز دێ بەزم.	ئەز نابەزم.

٣- مۆرفیما (مە):

ئەڤ مۆرفیما نەرێنی د ڕێژەیا فەرمانیدا بکاردهێت و ل جهێ مۆرفیما فەرمانێ (ب) دگریت.[١٣٨]

وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

کارێ بوری	(ب. د. ن)	کارێ فەرمانی	نەرێیا کارێ فەرمانــی	
گرت.	گــر	بــگــره.	مــەگــره.	نــەگــره.
ڕائێخست.	ڕائێخ	ڕابئێخــن.	ڕامەئێخــن.	ڕانەئێخــن

پشتی مۆرفیمێن نەرێ هاتینە دیارکرن، پێدڤییە بێژین، کو ل هندەك جاران ڕستە دهێتە نەرێکرن ب هاریکارییا هندەك هەڤالکاران، وەکو: (هەرگیز، هیچ، توجاران، هیچ جارەکێ، ...).[١٣٩]

7- مۆرفیما نیاسینێ (ناسراو):

د دیالێکتا ناڤەڕاست (سۆرانی) دا مۆرفیما نیاسینێ مۆرفیما (ەکە) یە، کو مۆرفیمەکا بەندا ڕێزمانییە، بەلێ د دیالێکتا ژووروودا، مۆرفیما نیاسینێ نینە، بەلێ مۆرفیمەکا سەربەخۆ (ئەو) ب ئەڤی ئەرکی ڕادبیت، کو ئەرکێ هەڤالناڤێ نیاسینێ دبینیت، وەکو د ڤان نموونێن ل خوارێدا دیار دبیت:

دیالێکتا ژووروو(بەهدینی)	دیالێکتا ناڤەڕاست(سۆرانی)
ئەوکوڕ خارزاییێ منە. ئەو زەلام بابێ تە بوو. کەواتە: ئەو: هەڤالناڤێ نیاسینێیە، دیارکەرە. کوڕ، زەلام: دیارکرینە.	کوڕەکە ئامۆزای منە. پیاوەکە باوکی تۆ بوو. کەواتە: کور، پیاو: ناسیارن. ەکە: مۆرفیما نیاسینێیە.

هندەك جاران د هندەك دەڤۆکێن سۆرانیدا، د یالێکتا ناڤەڕاستدا مۆرفیما نیاسینێ(ەکە) دهێت کورتکرن و دبیتە(ە)، وەکو:

- قوتابییە(ەکە) دەرچوو.

فۆڕمێ(ەکە) ژبلی بۆ نیاسینێ بۆ چەند مەبەستین دی ژی بکاردهێت:

١- فۆڕمێ (ەکە) ل گەل ناڤێ گازیکرنێ بۆ مەبەستا ڕێزگرتن و ڤیانێ بکاردهێت. وەکو:(کوڕەکەم، گوڵەکەم، براکەم، کچەکەم.. هتد).(١٤٠)

٢- پاشگرێ (ەکە) ل دەمێ ب هەڤالکاری دەمیڤە دهێت، چێدبیت د کوردیییدا پاشماوێ دۆخێ هەڤالکاری بیت و نوکە بەرەڤ نەمانێ دچیت. ب تنێ ل هندەك شیوەزاران مایە و ب تایبەتی ل دەشتا هەولێرێ دهێتە دیتن. هەروەسا ئەلۆمۆرفەکا دی ژی هەیە، ئەوژی(ێکە). وەکو(١٤١):

- دونێ دونێکە.
- هێوارێ هیوارێکە.
- پیرێ پیرێکە.
- پێرار پێرارەکە.
- هاوێن هاوێنێکە
- ئێستا ئێستاکە.

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو نیشانەیا نیاسینێ، کەرت نابیت، ئانکو

کەرەستەیەکێ دییێ زمانی ناچیتە د نیڤا ئەواندا، بەلێ پاشگرێ هەڤالکاری گەلەك جاران کەرت دبیت و نیشانەیاکۆمکرنێ دێ چیتە د ناڤبەرا ئەواندا یان دێ کەڤیتە پێشییێ. وەکو[١٤٢]:

ئێستا	ئێستاکە	ئێستاکانە	
هێشتا	هێشتاکە	هێشتاکانە	هێشتانەکە
لێرە	لێرەکە	لێرەکانە	لێرۆکانە

٣- نیشانەیا نیاسینێ و ئامرازێ ئاماژەیێ پێکڤە دگرێیەکێداکۆمنابن، بەلێ ئاساییە پاشگرێ پاشماوێ دۆخێ هەڤالکاری و ئامرازێ ئاماژەیێ پێکڤە د گرێیەکێدا بهێن. وەکو:

ئەو ساڵە	ئەو ساڵەکە
ئەورۆ	ئەورۆکە
ئەو شەو	ئەوشۆکە.

8- مۆرفیما نەنیاسینێ:

نەنیاسین بنەرەتە و نیاسین ڕویدانە، چونکی ناڤ ئێکەم جار نەناسراوە، بەلێ پاشی ناسراوی ل سەر دهێتە زێدەکرن و تەمومژییێ تێدا ناهێلیت[١٤٣].

د دیالێکتا ژووروودا مۆرفیما نەنیاسینێ (ەك)ە، بەلێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا ب شێوەیەکێ گشتی مۆرفیما (ێك) بۆ نەنیاسینێ دهێتە بکار هینان، هەروەسا د هندەك دەڤۆکێن ئەواندا، هەر (ەك) ژی بکاردهێت ب تایبەتی د شێوەزارێ سۆرانیدا، کو هندەك جاران بۆ سڤککرنێ د هەمان دیالێکتدا مۆرفیما (ێ) ژی بکار دهێت[١٤٤] وەکو:

د کرمانجیا ژووروودا (بەهدینی)	د دیالێکتا ناڤەڕاستدا (سۆرانی)
-مە شەهیدەك ل شەڕی هەبوو. -پەرتووکەکا من دیارنینە.	-ئێمە شەهیدێکمان لە شەڕەکەدا هەبوو. -پەرتووکێککی من دیارنییە. -کوڕەك نەهاتووە. -بەرێ لەکانییەکە تێفرێ مەدە.

مۆرفیمێن نەنیاسینێ ژبلی ئەرکێ نەنیاسینێ، چەند ئەرکێن دیژی دبینیت. وەکو:

أ- ئەرکێ نەنیاسینێ و تاکییێ: ل دەمێ مۆرفیما نەنیاسینێ ل گەل ناڤێن گشتی دهێت. وەکو: (کوڕەك/ کوڕێك)، (قەلەمەك/ قەلەمێك)،(پێنجی مالەك/ پەنجا مالێك)، ل ئەوی دەمی هەر دوو ئەرکێن نەنیاسینێ و تاکییێ دبینیت، لێ ئەگەر ناڤ د ناڤەرۆکا خۆدا کۆم بن، ل ئەوی دەمی ئەرکێ نەنیاسینێ زالترە، بەلێ د ئەڤان باراندا ناڤ، ناڤێن گشتینە. وەکو(کۆمەلەك/ کۆمەلێك)، (هۆزەك/ هۆزێك)... هتد.

ب-ئەرکێ جەختکرنێ: ل دەمێ مۆرفیما نەنیاسینێ ل گەل ناڤێ تایبەتی یان جهناڤێن کەسییێن سەربەخۆ دهێت، هەر چەندە دبێژن بۆ جەختکرنێ دهێت، لێ هەتاکو ئەم بگەهینە بەرسڤەکا گونجایتر، دڤێت ئەم پەنایێ بەینە بەر واتاسازییێ، ل ئەوی دەمی ئەو نهێنییە دێ بۆ مە دیاربیت، کو ل گەل ئەوان ڕستەیێن نەسادە بکاردهێت، کو ئاخڤتنکەر/بکەر تێدا زێدەتر هەست ب ڕەشبینی و چەوساندن و غەدرلێکرنێ دکەت و ب مەبەستا بەرگری ژ خۆ یان بۆ نیشاندانا بارێ نەرێنی، مۆرفیما نەنیاسینێ ل گەل جهناڤێ کەسییێ سەربەخۆ یان ناڤێ تایبەتی بکاردهینیت. وەکو[١٤٥]:

- منێکی هەژار...
- تۆیەکی ئاوا زیرەك چۆن دەبێ یەکەم نەبیت.

- هەولێرێك تۆی تێدا نەبیٚ من بۆچیمه؟
- نەورۆزەك د سەر مەدا دەربازنەبوویە و مە ئاگر هلنەکربیت.
ب شێوەکیٚ گشتی مۆرفیما نەنیاسینیٚ(ەك) دچیتە سەر:
١- ناڤیٚ گشتی ب هەر دوو جۆرانڤە (گشتییٚ تاك و گشتییٚ کۆم) ب ڕێژەیەکا زۆر و ب ڕێژەیەکا گەلەك کێمتر دچیتە سەر ناڤی تایبەت و جهناڤیٚ کەسیٚ سییٚ تاك. وەکو: زانایەك، خەلکەك، ڕزگارەك، ئەوەك... هتد.
٢- هەڤالناڤیٚ بڕیٚ. وەکو: هندەك، فرەك، چەندەك... هتد.
٣- ژمارێن کەرتی و نەدەستنیشانکری. وەکو: نیڤەك، چارێکەك، یەك دووەك، چارپێنجەك... هتد.(١٤٦)

9- مۆرفیما پلەیێن هەڤالناڤی:

أ- مۆرفیما پلەیا بالا:

پلەیا بالا ئێك ژ سیمایێن مۆرفۆلۆژییە، کو ئاماژەییٚ ب سالۆخکرنیٚ ددەت، کو ئاماژەییٚ ب هندیٚ ددەت، کو دوو بەشدارییٚ د سیفەتەکیدا بکەن و ئێك ژ ئەوان سەر ب ییٚ دی د ئەویٚ سیفەتێدا بێخیت و ئەڤە سەرئێخستنیٚ د ناڤبەرا دووکاراندا دکەت، وەکو ستایش و سەرزەنشکرنیٚ یان ئەرێنی و نەرێنییٚ.(١٤٧)

د زمانیٚ کوردیدا، مرۆفیما پلەیا بالا (ترین)ە، ئەڤ مۆرفیمە گرنگترین تایبەتمەندییە بۆ دیارکرنا پۆلا هەڤالناڤی، ئانکو ل دەما ئەڤ مۆرفیمە ل گەل پەیڤەکیٚ دهێت ل ئەوی دەمی ئەو پەیڤ ب هەڤالناڤ دهێتە نیاسین. وەکو د ئەڤان نموونێن ل خوارێدا دیار دبیت:

- پێشمەرگەی مەزنترین داستان ل سەر داعشان تۆمارکر.
- کورد دلساخترین مللەتە.

زۆر جاران مۆرفیما سەربەخۆ(هەرە، زۆر، گەلەك، ئێكجار، ....) ب ئەركێ دیاركرنا پلەیا بالایا پەیڤێ دەردئێخن. وەكو:

- ئازاد كوڕەكێ هەرە زیرەك (زۆر زیرەك، گەلەك زیرەك، ئێكجار زیرەك)ە.

ب- مۆرفیما پلەیا بەڕاورد:

د زمانێ كوردیدا، مرۆفیما پلەیا بەراورد(تر)ە، ئەڤ مۆرفیمە وەك مۆرفیما پلەیا بالاگرنگترین تایبەتمەندییە بۆ دیاركرنا پۆلا هەڤالناڤی، ئانكو ل دەما ئەڤ مۆرفیمە ل گەل پەیڤەكێ دهێت ل ئەوی دەمی ئەو پەیڤ ب هەڤالناڤ دهێتە نیاسین. وەكو د ئەڤان نموونێن ل خوارێدا دیار دبیت:

- مامۆستایێ باشتر بۆ مە هات.
- مە ئەزموونەكا ڕێكوپێكتر ئەنجامدا.

10- مۆرفیما ڕێككەڤتنێ (جهناڤێن لكاو):

مەبەست ب مۆڕفیمێن ڕێككەڤتنێ (جهناڤێن كەسی)، كو ب ڕێككەڤتن هاتینە ناڤكرن، چونكی ل گەل بكەر و بەركاری، وەكو كەس و هژمارا كەس ڕێكدكەڤن، هەروەسا ل گەل كارێ بوونێ ژی ل گەل كۆمەلا ناڤی ڕێكدكەڤن. هەلبەت ئەم دزانین ڕستەیێ چەند بنگەهەكێن سینتاكسی هەنە، ژبۆگەهاندنا واتایەكا تمام بۆگوهداری، ژ ئەوان بنەماییێن سەرەكی كارە و ناڤە، زۆر جاران ناڤ ناهێتە ئاشكراكرن، لەوا جهناڤ دشێن ل جهێ ئەوی ناڤی بگرن و تاڕادەكێ تایبەتمەندییێن ئەوی ناڤی وەربگرن و ئەركێ ئەوی یێ ڕێزمانی ژی وەربگریت، هەلبەت خویایە جهناڤ ب شێوەكێ گشت دوو جۆرن(سەربەخۆ ،كو دبنە چەند جۆرەك) و(مۆرفیمێن ڕێككەڤتنێ).(١٤٨)

أ- مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ د دیالێکتا ژووروودا:

مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ ب دوماهیکەکا گرتی دهێنە نیاسین و ل دویڤ کەس و هژمارا کەسان دبنە شەش مۆرفیم.[١٤٩] هەر وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دهێتە دیارکرن:

کەس	مۆرفیمێن کەسی یێن جودا (جهناڤێن جودا)				مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ	
	ک١		ک٢			
	تاک	کۆم	تاک	کۆم	تاک	کۆم
ئێک	من	مە	ئەز	ئەم	م	ین
دوو	تە	هەوە- وە	تۆ	هوین	ی	ن
سێ	ئەوی- ئەوێ	ئەوان-وان	ئەو	ئەو	Ø، ە، (یت، ت)	ن

کەواتە بۆ کەسێ سێ تاک مۆرفیما سفر و مۆرفیما (ە) هەیە. هەروەسا (یت/ت) ژی هەنە. وەکو:

- ئەو هات Ø .(بوری)
- ئەوکوردە. (نهۆییێ تەواو)
- ئەو نانی دخۆت (دێ خۆت).(نهۆییێ و داهاتییێ ڕاگەهاندن)
- ئەو دچیتە (دێ چیتە) قوتابخانێ. (نهۆییێ و داهاتییێ ڕاگەهاندن)

١- د گۆڤەرا بەهدینیدا مۆرفیما ڕێککەڤتنێ بۆ کەسێ سێیێ تاک (یت) بکاردهێت ئەگەر دوماهییا بنیاتا دەما نهۆ نەبزوێن بیت و (ت) ئەگەر دوماهییا بنیاتا دەما نهۆ بزوێن بیت و مۆرفیما سفر لگەل کارێ بوریێ تێنەپەر و تێپەر و مۆرفیما (ە) لگەل کارێ دەما نهۆ ییێ تەواو. وەکو:

- Ø= ئەو هات Ø. ئەو چووØ. مامۆستاگەهشتØ. من ئەوكوشت Ø.
- یت = دخوینیت، دگریت، دنڤیت، هەلدبژێریت...
- ت = دبەت، دخۆت، دهێت....
- ە = ئەوكوردە، ئەو مرۆڤە، ئازاد قوتابییە، ...

٢- مۆرفیمێن ڕێككەڤتنێ ب مۆرفیمێن بەندێن ڕێزمانی دهێنە هژمارتن و دكەڤنە دوماهییا كاری، بەلێ ل گەل كارێ بوونێ، كو دبیتە مۆرفیما سفر مۆرفیمێن ڕێككەڤتنێ دكەڤنە دوماهییا ناڤی یان هەڤالناڤی یان هەڤالكاری یان جهناڤی.(١٥٠) لێ هەركار هەیە، بەلێ سفرە. هەر وەكو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

مۆرفیمێن ڕێككەڤتنێ		مۆرفیمێن جودا	
كۆم	تاك	كۆم	تاك
ین ن ن	م ی ە	ئەم هوون - هوین ئەو	ئەز تۆ ئەو

ب دیتناگەلەك شارەزایێن زمانی دیاردا دەركەڤتنا فۆنیما / ە/ ل دووماهییا جهناڤی دیاردەكا فونەتیكییە، چونكی ئەگەر ل پێش (م ڕێككەڤتنێ) پەیڤ ب دەنگەكێ نەبزوێن داوی هات، ئەو (ە) دەرناكەڤیت، بەلێ ئەگەر ل پێش جهناڤی پەیڤ ب دەنگەكێ بزوێن داوی هات، ل ئەوی دەمی ئەو (ە) دەردكەڤیت.

- ئەزكوڕێ كێ مە ؟
- ئەڤەكییە؟.(١٥١)

وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

دووماهییا ناڤی نەبزوێن و(ە) دەرنەکەڤیت	دووماهییا ناڤی بزوێن و(ە) دەربکەڤیت
– ئەزکوردم.	– ئەز ماموٚستامە.
– هوین شێرن.	– هوین دوسکینە.
– ئەم مروٚڤین.	– ئەم پێشمەرگەینە.

ژبوٚ پتر ڕوهنکرنێ د ئەڤی خشتەیدا دیاردبیت:

کارێ بوونێ بوٚ دەما نهوٚ (کارێ سفر)	
ئەز دەلال م.	ئەز ماموٚستا مە.
توٚ دەلال ی.	توٚ ماموٚستا یی.
ئەو دەلال ە.	ئەو ماموٚستا یە.
ئەم دەلال ین.	ئەم ماموٚستا نە.
هون دەلال ن.	هون ماموٚستا نە.
ئەو دەلال ن.	ئەو ماموٚستا نە.

د دەڤوٚکا دهوکێدا و ل گەل کارێ (بوونێ) موٚرفیمێن ڕێککەڤتنێ ب ئەڤی شێوەی دەردکەڤن:

جهناڤێن جودا		موٚرفیمێن ڕێککەڤتنێ	
تاك	کوٚم	تاك	کوٚم
ئەز	ئەم	م	ین
توٚ	هوین	ی	ن
ئەو	ئەو	ە	ن

٣- دکارێ تێنەپەرێ بوری و نهۆ و داهاتیدا، جهناڤێن لکاوێن ڕێککەڤتنێ ژ بکەری دهێن و ب کاریڤە دمینن و ئەڤە دبیتە ئەگەر بکەر ل گەل کاری ژلایێ کەس و ژمارەیاکەسیڤە ڕێکبکەڤیت. ئانکو ل ڤێرێ ڕێککەڤتنا بکەر وکارییە. وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت.[١٥٢] :

کـــــــارێ تێنەپەر		
بوری	نهۆ	داهاتی
- ئەز چوو م.	- ئەز دچـم.	- ئەز دێ چـم.
- تۆ چوو ی.	- تۆ دچـی.	- تۆ دێ چـی.
- ئەو چوو Ø.	- ئەو دچـیت .	- ئەو دێ چـیت .
- ئەم چوو ین.	- ئەم دچین.	- ئەم دێ چین.
- هوین چوو ن	- هوین دچـن.	- هوین دێ چـن.
- ئەو چوو ن.	- ئەو دچـن.	- ئەو دێ چـن.

٤- دکارێ بورییێ تێپەردا، جهناڤێن لکاوێن ڕێککەڤتنێ ژ بەرکاری دهێن و بکاریڤە دمینن، ئەڤە دبیتە ئەگەر بەرکار ل گەل کاری ژلایێ کەس و ژمارەیا کەسیڤە ڕێکبکەڤیت. ئانکو ل ڤێرێ ڕێککەڤتنا بەرکاری وکارییە، بۆ نموونە:

- شۆفێری ئەزگەهاندم. - شۆفێری ئەمگەهاندین.
- شۆفێری تۆ گەهاند ی. - شۆفێری هوین گەهاندن.
- شۆفێری ئەوگەهاندØ. - شۆفێری ئەوگەهاندن.

٥- مۆرفیما ڕێککەڤتنێ ئەرکێ ڕێزمانی د ئاستێ سینتاکسیدا و ل سەر ئاستێ ڕستەیێ دگێڕیت و ڕێککەڤتنێ د ناڤبەرا بکەری وکاری یان بەرکاری وکاریدا دروستدکەت. وەکو:

- ئەز دچـــم ئامەدێ .　　- ئەوی ئەز هاڤێتـــم .

بکەر　ڕێککەڤتنە د گەل بکەریدا.　　بەرکـار　ڕێککەڤتنە د گەل بەرکاریدا.

-مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ ژ کۆمەلا (ئەز) هاتینە، بەلێ کۆمەلا (من) ب هیچ شێوەکی مۆرفیما ڕێککەڤتنێ وەرناگریت. وەکو:

-من تۆ دیتی. (ی: ژ تۆ هاتییە)

٧- (ە، ن) ل گەل کارێ فەرمانێ (تێپەر و تێنەپەر) دهێت و ب تنێ د ئەرکێ بکەردایە و ل دووماهییا کاری دهێت.[١٥٣] وەکو:

- تۆ مە ببە باژاری.

- تۆ وەرە.

- هوین وەرن.

- هوین مە ببەن باژاری

هەروەسا مۆرفیما ڕێککەڤتنێ بۆ کەسێ دووێ تاك (ە) دەردکەڤیت, ئەگەر دوماهییا بنیاتا کارێ فەرمان نەبزوێن بوو، بەلێ ئەگەر دووماهییا بنیاتی بزوێن بوو دەرناکەڤیت. وەکو د ئەڤی خشتەیێ د خوارێدا دەردکەڤیت:

ناڤێ کاری	بنیات	دروستکرنا کارێ فەرمانی	ئەنجام
برن	بـە	ب + بە + ە	ببـە
خوارن	خۆ	ب + خۆ + ە	خۆ
گوتن	لــێ	ب + لێ + ە	بلێ
نووستن	نــوو	ب+ نوو+ ە	بنوو
هاژۆتن	هاژۆ	ب + هاژۆ + ە	بهاژۆ

ل دوماهییێ پێدڤییە ئەڤێ پۆختەییێ ل سەر مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ د دیالێکتا ژووروودا دیاربکەین:

١- دکارێ بورییێ تێنەپەر وکارێ نەبورییێ تێپەر و تێنەپەر وکارێ فەرماندا ڕێککەڤتنا بکەری ل گەل کارییە، بەلی دکاری بوریی تیپەردا ریککەڤتن د ناڤبەرا بەرکاری وکاریدا. وەکو:

- من ئەو دیتØ. (بورییێ تێپەر)
- ئەز هاتم. (بورییێ تێنەپەر)
- ئەز تە دبینم. (نەبورییێ تێپەر)
- ئەز دهێمە قوتابخانێ. (نەبورییێ تێنەپەر)

٢- د دیالێکتا ژووروودا کار سادە بیت یان نەسادە بیت و د چ دەمیدا بیت، مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ هەر دێ چنە دوماهیکا کاری. هەر وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

<table>
<tr><th>کۆمەلا سەربەخۆ</th><th colspan="6">کارێ سادە و نەسادە</th></tr>
<tr><td rowspan="3">ئەز
تۆ
ئەو
ئەم
هوین
ئەو
وەکو: ((ئەز))</td><td colspan="3">ڕاگەهاندن</td><td colspan="3">دانانی</td></tr>
<tr><td>سادە</td><td>دارشتی</td><td>لێکدای</td><td>سادە</td><td>دارشتی</td><td>لێکدای</td></tr>
<tr><td>کەڤتم
دکەڤتم
کەڤتیمە
کەڤتبووم</td><td>تێکەڤتم
تێدکەڤتم
تێکەڤتیمە
تێکەڤتبووم</td><td>سەرکەڤتم
سەردکەڤتم
سەرکەڤتیمە
سەرکەڤتبووم</td><td>کەڤتبام
کەڤتبم
کەڤتبووبام</td><td>تێکەڤتبام
تێکەڤتبم
تێکەڤتبووبام</td><td>سەرکەڤتبام
سەرکەڤتبم
سەرکەڤتبووبام</td></tr>
</table>

٣ - کارێ نەبوری د شێوەزارێ بەهدینیدا بۆ کەسێ سێیێ تاك جهناڤێ (یت) وەردگریت ئەگەر دوماهییا بنیاتا کاری پیتەکا نەبزوێن بوو، بەلێ جهناڤێ (ت) وەردگریت ئەگەر دووماهییا بنیاتی بزوێن بوو. وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

یت	ت
-ئەو پەرتووکان دفرۆشـیت. -یاسر دێ چیرۆکا خۆ خوینـیت. -سروە دێ سپێدێ گەهـیت. -کارکەرگوشتی بۆ مال دکریت.	- پێشمەرگە شەرێ تیرۆرێ دکەت. - زارۆ نانی دخۆت. - ئەو دێ هێـت. - داعش ل وەلاتێ من ناژیـت.

٤- ل باکووری مۆرفیما ڕێککەڤتنێ بۆ کەسێ سێیێ تاك ل گەل کارێ نەبوری دبیتە(ە). وەکو:

- ئەو چیرۆکێ دخوینــە.
- پێشمەرگە کوردستانێ دپارێزە.

٥- کۆمەلا(م ین ، ی ن ، Ø ن) دشێت ژ(بەرکار و بکەرێ ڕێزمانی)ژی هاتبن. وەکو:

أ- جهناڤێ ڕێککەڤتنێ ژ بەرکاری دهێت، ئەگەر کار بوریێ تێپەر بیت. وەکو:

- مامۆستای ئەز خەلاتکرم.
- پێشمەرگەی داعش گۆربگۆرکرن.

ب - جهناڤێ ڕێککەڤتنێ ژ بکەرێ ڕێزمانی دهێت، ئەکەر کار بکەر نەدیار بیت. وەکو:

- ئەز هاتـمـە خەلاتکرن.
- کەلەخێن دۆژمنی دهێـنـە بن ئاخکرن.

٦- پێدڤییە ئاماژەی ب ئەویٚ چەندیٚ بدەین، کو د دیالێکتا ژووروودا جهناڤیٚ لکاو بۆکەسیٚ سیییٚ تاك پێدڤی ب روهنکرنەکیٚ هەیە، چونکی ئەڤ کەسە چەند جهناڤەکان وەردگریت و ب ئەڤی ڕەنگیٚ ل خواریٚ دیاردبیت:

أ- جهناڤیٚ (صفر∅): ل گەل کاریٚ بوریییٚ تێنەپەر و کاریٚ بوریییٚ تەمام و بێهێزیٚ تێنەپەر دهێت. وەکو:
- ئەو هات∅.
- ئەو مامۆستا بوو∅.

ب- جهناڤیٚ (ە): ل گەل دەما نهۆییٚ تەواو دهێت، بەلیٚ ب مەرجەکی کار ییٚ بێهێزبیت، کو دبیتە مۆرفیما صفر:
- ئەو کوردە. کار ل ئەڤیٚ ڕستەییٚ (صفرە).
- ئەو جوتیارە. = = =
- ئەو مامۆستایە. = = =

هەروەسا ل کرمانجییا باکوور ل گەل کاریٚ نەبوری (نهۆ و داهاتی) دهێت . وەکو:
- دەما نهۆ: شێرۆ زەڤییٚ دکێلـە.
- دەما داهاتی: شێرۆ ویٚ زەڤییٚ بکێلـە.

ج - جهناڤیٚ (ت، یت): وەکو مە ل پێش نهۆ دایە خۆیاکرن ، کو ل گەل کاریٚ نەبوریییٚ شێوەزاریٚ بەهدینی بکاردهێت.(١٥٤)

٧-د دیالێکتا ژووروودا دوو کۆمەل ژ مۆرفیمێن ڕێکەڤتنیٚ هەنە، کو ئەڤەنە:

أ- (م، ی، (ە،∅، یت/ت)، ین، ن، ن)، ئەڤ کۆمەلە ل گەل کاریٚ بوری و

نەبوری دهێت.

ب – (ە، ن) ئەڤ کۆمەلە ل گەل کاریٚ فەرمان بۆکەسیٚ دوویٚ تاك وکۆم دهێت. وەکو: (بگرە/ بگرن)

ب – مۆرفیمێن رێککەڤتنیٚ د دیالێکتا ناڤەراستدا:

د دیالێکتا ناڤەراستدا چار کۆمەلێن جهناڤێن رێککەڤتنیٚ هەنە، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

أ- کۆمەلا ئێکیٚ: (م مان، ت تان، ی یان)، دهێنە هژمارتن کۆمەلا خاوەنییٚ ، هەروەسا دبێژنیٚ کۆمەلا بهێز، چونکی دشێن زۆربەیا ئەرکێن ناڤی وەربگرن، و ئەڤ کۆمەلەیە د رستەییدا چەند ئەرکان ئەنجامددەت. وەکو د ئەڤی خشتەییٚ ل خوارێدا دەردکەڤیت:

ئەرکیٚ کۆمەلەییٚ	نموونە
بکەر: ل دووماهییا بەرکاری دهێت ل گەل کاریٚ بورییٚ تێپەر.	- نامەکەمان نووسیوە. - کارەکەتان زوو ئەنجامدابوو.
بەرکار: ل گەل کاریٚ بوری و نەبوری و فەرمانییٚ تێپەر دهێت، کو بکەر و بەرکار ب کاریڤە دهێن.	- بانگمان بکەن بۆ سەیری یارییەکە - یارمەتیتان دەدەین. - هێنابوومانی بۆ قوتابخانە.
تەمامکەریٚ بەیاریدە: ل گەل کاریٚ تێپەر و تێنەپەر، بوری و نەبوری و فەرمانی دهێن	- نامەکەمان پیٚ گەیشت. - کارەکەتان بۆ ئەنجامدەدەین. - سنوورەکانیان بۆمان پاراستوە.
دیارکەریٚ ناڤی: ل گەل کاریٚ تێپەر و تێنەپەر دهێن ودچنە پشتی ناڤیٚ دیارکری.	- ئاهەنگەکەم رێکدەخاتەوە. - مندالەکەتان زوو نووستوە.
تەمامکەریٚ کاریٚ بێهێز	- دیارییەکە بۆتانە. - مندالەکەتان لەگەلمان بوو.

ب- کۆمەلا دووێ: (م ین، یت ن، Ø ن):

ئەڤێ کۆمەلەیێ ژی ڕولەکێ بەرچاڤ هەیە د ئاستێ سینتاکسیدا، کو چەندین ئەرکان وەردگریت.

وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

ئەرکێ کۆمەلەیێ	نموونە
بکەر : ل دووماهییا کارێ بوریێ تێنەپەر دهێت.	- بەیانی زووگەیشتین.
بەرکار: ل گەل کارێ بوریێ تێپەر دهێت، کو دچیتە ل سەر دووماهییا کاری ، ب مەرجەکی ڕێککەڤتنا بکەری ژی ب هەمان کارپێڤە بهێت	-بانگی کردین بۆ سەیری یارییەکە. -گەیاندبوومانیت. - نەم هێناونــە قۆتابخانە.
(تەمامکەرێ بەیاریدە): ل گەل کارێ بوریێ تێپەر دهێت، کو دچیتە ل سەر دووماهییا کاری، ب مەرجەکی ئامرازێ پەیوەندی ل پێشییا کاری هەبیت.	- نامەکەمان پێ گەیاندیت. -کارەکەتان بۆ ئەنجامدەداین. - شنگالـمان لەگەل پاککردبوون.
دیارکەرێ ناڤی: ل گەل کارێ بوریێ تێپەر دهێت ودچنە دووماهییا کاری و بەرکارێ ڕستەیێ دبیتە دیارکری.	- ئاهەنگەکەی ڕێکخـستبووم. - چیرۆکەکم خوێندبوون.
جێگرێ بکەر.(١٥٥)	- ڕزگارکراین. - یارمەتی دڕام.

ج- کۆمەلا سییێ: (م ین، یت ن ، ێت ات ن) ئەڤێ کومەلەیێ ب تنێ یەك ئەرك هەیە د ئاستێ سینتاکسیدا ، کو بکەرە ، کو ب تنێ ل گەل کارێ نەبوری دهێت و دچیتە ل سەر دووماهییا کاری (تێپەر و تێنەپەر)، ئەگەر دووماهییا بنیاتا کاری (بنیات) بزوێنا (ە، ۆ) نەبوو ، کارێ نەبوری ڕێککەڤتنا

(ێت) وەردگریت، بەلێ دەمێ دووماهییا بنیاتاکاری(بنیات) بزوێنا(ە، ۆ) بیت، کار(ات) وەردگریت. وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت :

ێت	ات
- ئەو پەرتووکەکان دەفرۆشێت. - یاسر چیرۆکەکە دەخوینێت. - سروە بەیانی دەهێێت(دەهێت). - مندالەکە لەو ژوورە دەنوویێت.	- پێشمەرگە شەری تیرۆر دەکات: (دە+کە+ات). - نەخۆشەکە دەباتە نەخۆشخانە: (دە+ب+ات). (ە) دهێتە لادان ژبەر بزوێنا(ا). - مندالەکە سێو دەخوات. - داعش بە هێزی پێشمەرگە بۆ پاشەوە دەڕوات (ۆ) دبیتە(و) وەکو سڤککرنەك ژبەر بزوێنا(ا)

د- کۆمەلا چارێ: (ە- ن) ل گەل کارێ فەرمانییێ(تێپەر و تێنەپەر) دهێت و ب تنێ د ئەرکێ بکەردایە و ل دوماهییا کاری دهێت، وەکو:

- پەرتووکەکەم بۆ بهێنە. - پەرتووکەکەم بۆ بهێنن.

ل دوماهیکێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، د دیالێکتا ناڤەڕاستدا ڕێککەڤتن د ناڤبەرا بکەر وکاریدایە، چونکی هەمی جهناڤێن لکاو ژ بکەری هاتینە و ب کاریڤە مایبە، بەلێ د دیالێکتا ژووروودا، ڕێککەڤتن د ناڤبەرا (بکەر وکاری) و(بەرکار وکاری) دایە، چونکی جهناڤێن ڕێککەڤتنێ چێدبیت ژ بکەری یان بەرکاری هاتبن، ئەوژی دمینیتە سەر کۆمەلا(ئەز)ا سەربەخۆ، کا دێ بیتە بکەر یا ندێ بیتە بەرکار.

کەواتە مۆرفیمێن ڕێککەڤتن د دیالێکتا ناڤەڕاستدا ئەڤ هەر چارکۆمەلەنە:

کەس	کارێ بوری		کارێ نەبوری	کارێ فەرمانی
	تێپەر (ك١)	تێنەپەر (ك٢)	تێپەر و تێنەپەر(ك٣)	تێپەر و تێنەپەر(ك٤)
ئێکێ (تاك وکۆم	م مان	م ین	م ین	نینە
دووێ (تاك وکۆم	ت تان	یت ن	یت ن	ە ن
سێیێ (تاك وکۆم	ی یان	/ ن	ێـــت- ات ن	نینە

11– مۆرفیمێن بکەر نەدیارییێ:

ناڤلێکرنا (کارێن بکەر دیار و نەدیار) د پەرتووکێن ڕێزماناکوردیدا ب گەلەك ناڤلێکرنێن جوداجودا هاتییە، هەر شارەزایەکێ زمانی ل گۆری شارەزاییا خۆ ناڤەك و چەمکەك بکارهینایە[١٥٦]، وەکو:

- تەوفیق وەهبی: (مالووم و مەجهول).
- ڕەشید کورد: (دیار و نەدیار).
- جگەرخوێن: (پەندی و نەپەندی).
- نووری عەلی ئەمین: (ئاشکرا و ون).
- سادق بەهادینێ ئامێدی: (پەنی و نەپەنی).
- فەقی حوسێن ساکنج: (لەبات و تەبات).
- سامی تان: (لەبات و تەبات).

- دەهام عەبدولفەتاح : (دیار و نەدیار) .
- قەناتێ کوردۆ : (ڕاوەیا نەدیار).[157]

مۆرفیما بکەر نەدیارییێ ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کو ئەو بکەرێ هەی، بکەرەکێ نەراستەقینەیە.[158]

ڕێژەیا نەدیارییێ ب تنێ ژکارێن تێپەر دهێتە دارشتن:[159] دیاری و نەدیاری پەیوەندی ب دیار و نەدیاریا بکەریڤە هەیە ، وەکو بێژین :

- نەوزادی دار شکاند. (بکەر دیارە = نەوزاد ، کەواتە بوویەر هاتییەکرن و کەسانێ ب ئەنجامدانا بوویەرێ ڕابووی یێ دیارە)

- دار هاتە شکاندن. (بکەر نەدیارە، بوویەر هاتییەکرن، بەلێ ئەوکەسانێ ب ئەنجامدانا بوویەرێ ڕابووی دیارنینە)

- کارێن بکەر نەدیار د دیالێکتا ژووروو ب هاریکارییا پەیڤا (هاتن) دهێتە دروستکرن، کو هەمان دەمێ کارێ سەرەکییێ ڕستەیێ وەردگریت.[160]

ڕیك و شێوەیێ دروستکرنا کارێن بکەر نەدیار د دیالێکتا ژووروودا.[161] :

هەلبەت خویایە، کو ڕستە ژ سێ بنەماییێن سەرەکی پێکدهێت:(بکەر + بەرکار + کار) و ب ئەڤی ئاوایی ڕستەیەکا بکەر دیار دروست دبیت ، بەلێ ژبۆ پێکهینانا ڕستەیەکا بکەر نەدیار دێ ب ئەڤان پێنگاڤان بیت.[162] :

١- بکەر دێ هێتە لادان ، لگەل مۆرفیما ڕێککەڤتنێ و دیارکەرێ بکەری.

- **جوتیار زەڤی کێلا ، بەرخێن شڤانی گیای دخـوٚن**

بکەر بکەر دیارکەر ڕێککەڤتن

- زەڤی هاتە کێلان ، گیا دهێتە خوارن.

٢- بەرکارێ سەرەکی دێ چیتە دەستپێکا ڕستەیێ و دێ بیتە (بکەرێ ڕێزمانی).

٣- کارێ سەرەکی بۆ ناڤێ کاری (چاوگ) دهێتەگوهارتن.

٤- دێ کارێ (هات) ژ دەڤ خۆ هینین وکەینە د دەمێ کارێ ڕستەیا بکەر دیاردا و ل پەی ئەوی کاری دێ هێتە ڕێکخستن وگەردانکرن.

٥- دەما پەیڤا (خۆ) ببتە دیارکەر بۆ بەرکاری، چونکی یا ڕێککەڤتییە ل گەل بکەری، دێ ب ئەوی ناڤێ بوویە بکەر هێتەگوهارتن. وەکو د ئەڤێ نموونەییدا دیاردبیت:

- فاتێ مریشکێن خۆ فرۆتن ← مریشکێن فاتێ هاتنە فرۆتن .

٦- مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ (م ن، ی ن، ـ ن) کو بۆ بەرکاری دزڤرن و ب دوماهییا کاریڤە دهێن، دێ ب کارێ (هات) ڤە هێن و بۆ بکەرێ ڕێزمانی دزڤرن. وەکو:

- وی ئەزگرتم ← ئەز هاتمەگرتن.
- کاوەی تۆ دیتی ← تۆ هاتیە دیتن.
- تەمۆ ئەم خەلاتکرن ← ئەم هاتینە خەلاتکرن.

د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا ب شێوەکێ دیار و ڕوهن هاتییە دیارکرن:

دەم	دیار	نەدیار
بوری	من چیرۆکەك خواند. من چیرۆکەك دخواند. من چیرۆکەك خواندییە. من چیرۆکەك خواندبوو. خۆزی من چیرۆکەك خواندبا . خۆزی وی چیرۆکەك خواندبیت.	چیرۆکەك هاتە خواندن. چیرۆکەك دهاتە خواندن. چیرۆکەك هاتییە خواندن. چیرۆکەك هاتبوو خواندن. خۆزی چیرۆکەك هاتبا خواندن خۆزی چیرۆکەك هاتبیتە خواندن
نهۆ	خواندکارەك چیرۆکان دخوینیت.	چیرۆك دهێنە خواندن.
داهاتی	خواندکارەك دێ چیرۆکان خوینیت	چیرۆك دێ هێنە خواندن.

- کارێن تێنەپەر بەردەوام د دۆخێ دیاردانە، بەلێ دەما ب هاریکارییا مۆرفیما بەند(اند) دبنە تێپەر ل ئەوی دەمی دشێن ببن نەدیار. وەکو:

تێنەپەر	بکەر دیار	تێپەر	بکەر دیار	نەدیار
ڕەڤی. بەزی.	ڕەشۆ ڕەڤـــی. یاریکەر بەزیبوو	ڕەڤاند. بەزاند.	ڕەشۆی زارۆ ڕەڤاند. یاریکەری ئەو بەزاندبوو.	زارۆ هاتە ڕەڤاندن. ئەو هاتبوو بەزاندن

- د یالێکتا ناڤەڕاستا زمانێ کوردیدا مۆرفیمێن (ڕا) و(ڕێ) ب مۆرفیمێن بکەر نەدیار دهێنە هژمارتن، ئەڤ مۆرفیمە ل گەل کارێ بوری و نەبورییێ تێپەر د تەکنیکا نەدیارییێدا دهێنە بکارهینان، وەکو ئەڤان نموونەیێن ل خوارێ[١٦٣]:

- ئازاد نانەکەی خوارد.(بکەر دیار)

ئازاد= بکەرە

نانەکەی= بەرکارە

خوارد = بکەر دیار

نانەکە خۆڕا.(بکەر نەدیار)

- ئازاد نانەکە دەخوارد. (بکەر دیار)

نانەکە دەخۆڕا. (بکەر نەدیار)

- قۆتابییە زیرەکەکە خەلاتدەکەم. (بکەر دیار)

- قۆتابییە زیرەکەکە خەلاتدەکـرێ. (بکەر نەدیار)

کەواتە:

١- کارێ ڕستەیێ دبیتە بنیاتا دەما نهۆ.

٢- بۆ دەمێ بوری، مۆرفیما (ڕا) ل گەل دهێت.

٣- بۆ دەمێ نەبوری، مۆرفیما (ڕێ) ل گەل دهێت.

٤- بکەر و ڕێککەڤتنێن ئەوی دهێنە لادان.

٥ - بەرکارێ سەرەکی دچیتە دەستپێکا ڕستەیێ و دبیتە بکەرێ ڕێزمانی.
بۆ پتر ڕوهنکرنێ وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

دەمـا بوری	
دۆخێ دیار	دۆخێ نەدیار
یارییەکەم دیت. یارییەکەم دیتبوو. یارییەکەم دیتووە. یاریەکەم دەدیت. خۆزگە یارییەکەم دیتبا. خۆزگە یارییەکەم دیتبێت.	یارییەکە بینڕا. یارییەکە بینڕابوو. یارییەکە بینڕاوە. یاریەکە دەبینڕا. خۆزگەیارییەکە بینڕابا خۆزگە یارییەکە بینڕابێت.

دەمـــــا نەبوری	
دۆخێ دیار	دۆخێ نەدیار
یارییەکە دەبینم. خۆزگە یارییەکە ببینم.	یارییەکە دەبینڕێ. خۆزگە یارییەکە ببینڕێ.

کەواتە:

١- د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، (ڕا) مۆرفیما بکەر نەدیارییێیە ل گەل کارێ بوری و (ڕێ) مۆرفیما بکەر نەدیارییێیە ل گەل کارێ نەبوری.

٢- د دیالێتکا ژووروودا، ل دەما تەکنیکا بکەر دیار دکەینە تەکنیکا بکەر نەدیار، مۆرفیمێن سەربەخۆ بەشدارییێ تێدا دکەن. ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو تەکنیکا بکەر نەدیارییێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا تەکنیکەکا مۆرفۆلۆژییە، چونکی مۆرفیم ئەڤی ڕۆلی دبینن، بەلێ د دیالێکتا ژووروودا تەکنیکا سینتاکسی (ڕستەسازی)یە، چونکی ی کار و چەند کەرەستێن دیێن

ڕێزمانی بەشداریییێ د دروستکرنا تەکنیکا بکەر نەدیاریییێدا دکەن. وەکو ل سەری هاتییە دیارکرن.

12- مۆرفیمێن تێپەراندنێ:

هەلبەت دیارەکار ژ لایێ هێزێڤە دبنە دوو جۆر.[١٦٤]:

أ- تێنەپەر.[١٦٥]:

ئەو کارن، یێن کارتێکرنا بوویەر و ڕویدانا کاری دمینیتە د بکەریدا و دەربازی پەیڤێن دیێن ڕستەیێ نابیت ، وەکو بێژین (مەمۆ گەهشت) د ئەڤێ ڕستەییێدا هێزاکارێ (گەهشت) ب تنێ ل سەر (مەمۆ) ی ڕاوەستایە، کو بکەرە و ژ ئەوی تێناپەریت و دەربازی پەیڤێن دی نابیت.

ب- تێپەر:

ئەوکارن، یێن کارتێکرنا بوویەر و ڕویداناکاری ژ بکەری دەربازی پەیڤەکا دی دبیت، کو (بەرکارێ ئێکسەر) ە، کەواتە هێزاکاری ژ بکەری تێدپەریتە ل سەر بەرکاری.[١٦٦] هەر وەکو بێژین (مەمۆی زارۆ گەهاند) د ئەڤێ ڕستەییێدا (گەهاند) کارەکێ تێپەرە، چونکی کارتێکرن ل سەر (زارۆ) کرییە، ئانکو (زارۆ) واتایا کاری ب شێوەکی تەمام ڕوهن و دیار دکەت، ئەگەر بێژین (مەمۆی گەهاند) ، واتایا ڕستەیێ تەمام نابیت و تا ڕادەیەکێ دمینیت ڤەشارتی.[١٦٧]

بکەر ل گەل کارێن تێنەپەر و د هەمی دەماندا، بەردەوام د کۆمەلا (ئەز، تۆ، ئەو، ئەم، هون، ئەو) دایە ، بەلێ بکەر و بەرکار ل گەل کارێ تێپەر دهێنە گۆهارتن ل دویڤ گۆهارتنا دەماکاری ، کەواتە ل دەما بوری کۆمەلا (من ، تە، ئەوی- ئەوێ، مە، هەوە- وە، وان- ئەوان) دبنە بکەر وکۆمەلا (ئەز، تۆ، ئەو، ئەم، هون، ئەو) دبیتە بەرکار، بەلێ د دەما نهۆ و داهاتیدا، بکەر دبیتە کۆمەلا

(ئەز، تۆ، ئەو، ئەم، هوین، ئەو) و بەرکار دێ بیتە کۆمەلا (من، تە، ئەوی – ئەوێ، مە، هەوە – وە، وان – ئەوان).(١٦٨)

هەروەکو د ئەڤی خشتەییّ ل خوارێدا دیاردبیت:

دەم	تێنەپەر	تێپەر
بوری	ئەزگەڕیام.	من تۆگەڕاندی.
نهۆ	ئەز دگەڕم .	ئەز تە دگەڕینم (دگێڕینم).
داهاتی	ئەز دێ گەڕم .	ئەز دێ تە گەڕینم (گێڕینم).

- ئەو مۆرفیمێن کارێ تینەپەر دکەنە تێپەر:

د ڕێزمانا زمانێ کوردیدا د شیاندایە کارێن تێنەپەر بهێنە گۆهارتن بۆ کارێن تێپەر ب هاریکاریا هندەك مۆرفیمێن تایبەت و ل ئەوی دەمی کار هەمی تایبەتمەندییێن تێپەرییێ وەردگریت، وەکو پێدڤیاتی ب بەرکاری، هەرووەسا وەرگرتنا کۆمەلا (من، تە، .....) د دەما بوریدا وەکو بکەر و کۆمەلا (ئەز، تۆ، ....) وەکو بەرکار دەردکەڤیت، بەلێ د دەما نهۆ و داهاتیدا بەرۆڤاژی دهێن.(١٦٩)

١- مۆرفیما (اند).(١٧٠):

أ- ئەڤ مۆرفیمە دکەڤیتە ل دوماهییا (ب. د. ن)ێ تێنەپەر و د ئەنجامدا کاری تێپەر دهێتە دروستکرن، مۆرفیما دەما بوری دبیتە (د) و د دەما نهۆ و داهاتیدا مۆرفیما تێپەڕاندنێ (اند) دبیتە (ین).

(ب. د. ن) + مۆرفیما تێپەراندنێ (اندن) = ناڤێ کارییێ تێپەر) .

(ب. د. ن) + مۆرفیما تێپەراندنێ (اند) =کارێ بورییێ تێپەر) .

(ب. د. ن) + مۆرفیما تێپەراندنێ (ین) = (ب. د. ن) تێپەر) .

هەر وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

کارێ تێنەپەر	(ب. د. ن) تێنەپەر	کارێ تێپەر	(ب. د. ن) تێپەر	دەما نهۆ
هەژی	هەژ	هەژ+اند	هەژین.	دهەژینم.
ڕەڤی	ڕەڤ	ڕەڤ + اند	ڕەڤین.	دڕەڤینم.
زڤری	زڤر	زڤر + اند	زڤرین.	دزڤرینم.
فری	فر	فر + اند	فرین.	دفرینم.
کەڤت	کەڤ	کەڤ + اند	کەڤین.	دکەڤینم.
کەلشی	کەلش	کەلش + اند	کەلشین.	دکەلشینم.

د ئەڤی خشتەیدا ب شێوەکێ پتر دیار دێ دەینە ڕوهنکرن:

کارژلاییێ هێزێڤە	بوری	نهۆ	داهاتی
تێنەپەر	ئەز شەوتیم. ئەم گەڕیاین. ئەز خەبتیم.	ئەز دشەوتم. ئەم دگەڕین. ئەز دخەبتم.	ئەز دێ شەوتم. ئەم دێ گەڕین. ئەز دێ خەبتم.
تێپەر	من شەوتاند مە گەڕاند. من خەبتاند.	ئەز دشەوتینم. ئەم دگەڕینین. ئەز دخەبتینم.	ئەز دێ شەوتینم. ئەم دێ گەڕینین. ئەز دێ خەبتینم.

د شیانا مۆرفیما (اندن) دا نینە هەمی تێنەپەران بکەتە تێپەر، ل ئەوی دەمی هندەك كار هەنە و واتایا ئەوی كاریٚ تێنەپەر ددەن، بەلیٚ ب تێپەری. هەر وەكو د ئەڤی خشتەییٚ ل خواریٚدا دیار دبیت[١٧١]:

تێنەپەر	تێپەر
هات.	ئانی (هینا).
ما.	هێلا.
چوو.	بر، هنارت.
كەڤت.	ئێخست.
ڕابوو.	ڕاكر.
ڕۆینشت.	دانا.

د شێوەزاریٚ سۆرانیدا چەند یاسا و ڕێكەكێن دی ژی بۆ تێپەڕاندنیٚ هەنە[١٧٢].

ب - مۆرفیما تێپەڕاندنیٚ (اند) ل گەل هندەك پەیڤان دهێت و كارەكیٚ تێپەر ژیٚ دروستدكەت. بۆ نموونە[١٧٣]:

- نەخش + اند = نەخشاند.
- گشت + اند = گشتاند.
- ساز + اند = سازاند.

(نەریمان خوشناو) بۆچوونەكا دی ل دۆر مۆرفیما تێپەراندنیٚ هەیە[١٧٤].

٢- مۆرفیما (ا):

ئەڤ مۆرفیمە دشێت هندەك كارێن تینەپەر بكەتە تێپەر. ب دیتنا سادق بەهائەدین ئامێدی، كاریٚ (كەلشت) ب تێپەر و تێنەپەری دهێتە نیشاندان، بەلیٚ ب مۆرفیما (ا) دبیتە تێپەر و دچیتە پێش فۆنیما /ش/، كەواتە دبیتە: كەلاشت.

- دارکەلشت (ڕەنگە تێپەر بیت و ڕەنگە تێنەپەربیت ، ل دویڤ بۆچوونا ئامیدی)

- دارکەلاشت(١٠٠٪ تێپەرە و پەیڤا دار بەرکارە).(١٧٥)

هەروەسا ل گەل کاریٚ(قەشری) مۆرفیما (ا) دکەڤیتە ل پێش فۆنیما / ر/ ، بەلێ مۆرفیما دەما بوری ژ (ی) دبیتە (ت) ، کەواتە کار ب تێپەری دبیتە (قەشارت).

- دار قەشری.

- من دار قەشارت.

بۆ پتر ڕوهنکرنێ دێ د ئەڤی خشتەییٚ ل خوارێدا چەند نموونەیەکان ل سەر مۆرفیما (ا) دەینە دیارکرن.(١٧٦) :

تێنەپەر	تێپەر
گەڤزی.	گەڤاست.
هەڕفت.	هەڕافت.
دەرزی.	دەراست.
بشفت.	بشافت.
هەشفت.	هەشافت.

هەروەسا ل گەل کاریٚ (گوهۆڕی)، کو د بنیاتدا کارەکێ تێپەرە، بەلێ ب هەمان شێوە دهێتە پێش، کو ب ڕێیا مۆرفیما (ا) فۆڕمەکا دی یا تێپەرییێ دروستدکەت و مۆرفیما دەما بوری ژ (ی)دبیتە (ت)، وەکو (قەشری / قەشارت). بۆ نموونە :

- من تۆ گوهۆریی. (گوهۆری)

- من تۆ گوهارتی. (گوهارت)

13- مۆرفیما بچویککرنێ:

- أ- چەمکێ بچویککرنێ:

بچویککرن د هەمی زمانێن جیهانێدا هەیە، بەلێ هەر زمانەکی ڕێکێن خۆیێن تایبەت بۆ دروستکرنا ئەڤێ دیاردەیێ هەنە.

زانایێن زمانی دیارکرییە، کو ڤەکۆلینا دیاردەیا بچویککرنێ بۆ سەردەمێ یونانی و ڕۆمانییێن کەڤن دزڤیرت.

ژبۆ جوداکرنا تشتێن مەزن لگەل تشتێن بچویك، جۆرە مۆرفیم بکاردهێن ژبۆگەهاندنا ئەڤێ مەرەمێ و جوداهییێ دئێخنە د ناڤبەرا تشتێن نە وەکهەڤدا ژ لایێ قەبارەیڤە.

بچویککرن د زمانیدا بریتییە ژ کێمکرنا تشتی و ل دەف زانایێن وشەسازییێ ب واتایا کێمکرنێ د لایەنەکێ دیارکریدا دهێت.(١٧٧)

سەبارەت پێناسەیا دیاردەیا بچویککرنێ زانایێن زمانی ب چەند شێوەیەکان پێناسەکرییە:

١- سکنێدەر- Schneider دەربارەی دیاردەیا بچویککرنێ دبێژیت: ژلایێ تەقلیدیڤە بچویککرن دهێتە بکارهینان بۆ ئاماژەپێکرنا پەیڤان بۆ تشتێن ئاماژەیێ ب بچویککرنێ ددەن. هەروەسا دەربڕینێ ژ هەلویستێ ئاخڤتنکەری دکەت، کو چێدبیت ئەرێنی بیت یان نەرێنی بیت، ئەوژی ب پشتبەستن ب دەوروبەرێن دیارکری.(١٧٨)

٢- د ویکیپێدایێدا هاتییە، کو بچویککرن - Diminutive پەیڤەکە دهێتە بکارهینان ژبۆ ڤەگوهاستنا پلەیەکا کێمتر ژ واتایا بنجێ پەیڤێ یان بۆ ڤەگوهاستنا بچویکیا تشتی یان تشتێ ناڤکری و هندەك جاران بۆ خۆشەیستی یان ڤیانێ دهێتە بکارهینان. د هندەك دەوروبەراندا بچویککرن یان مۆرفێمێن بچویککرنێ دهێتە بکارهینان بۆ ئاماژەپێکرن ب تشتەکی یان کەسەکی، کو

یێ لاوازە یان یێ شەرمینە.(١٧٩)

٣- کریستال سەبارەت پێناسەیا دیاردەیا بچویککرنێ دبێژیت: زاراڤێ بچویککرنێ ئاماژەیێ ددەتە زێدەکرنا پاشگری ل سەر پەیڤێ و ب تایبەتی ل سەر ناڤی و د ئەنجامدا شێوەیێ ناڤەکێ نوی دروستدبیت، کو واتایەکا گشتی(بچویککرنێ) ڤەدگوهێزیت، ئەڤجا یا حەرفی بیت یان میتافۆری بیت. وەکو پەیڤا(booklet-پەرتووکەکا بچویك.(١٨٠)

یوئێل عەزیز ل دۆر شێوەیێ نوییێ پەیڤا بچویککرنێ دبێژیت: زێدەباری ئەڤێ چەندێ شێوەیێ نوی یێ پەیڤا بچویکری ب تەمامی شیان هەنە، کو دەربڕینێ ژ هەستێ مرۆڤی یان کەسێ ئاماژەپێکەر بکەت. دیسان ئەڤ شێوەیێ نوی دشێت دەربڕینێ ژ ڤیان و هەڤسۆزی و نێزیکی و هەتا ژدەستدانا ڕێزگرتنێ ژی بکەت.(١٨١)

٤-بادیرنەهـ ل دۆر تێگەهێ دیاردەیا بچویککرنێ د زمانیدا دبێژیت: بچویککرن بریتییە ژ شێوەیێن زمانی کو د هەمی زماناندا هەنە و دهێنە بکارهینان، ژ ئالییێ زمانیڤە بچویککرن ب تنێ بۆ ئاماژەپێکرنا مەودایێ خۆ بکارناهێت، بەلکو بچویککرن دشێن واتایێن ئازراندییێن جڤاکی هلبگرن، داکو دەربڕینێ ژ ئەرکێ پراگماتیکی ب شێوەکێ بەرفرەهـ بکەن. وەکو ڤیان و خۆشەویستی و سوپاسی و سڤکاتیکرن و شکاندن. دیسان ئەرکێ هەمەجۆر و هەبوونا ئەرکێن پراگماتیکییێن بچویککرنێ، دبنە ئەگەرێ هندێ کو بچویککرن ببنە ئالاڤێن زمانییێن گرنگ و ب مفا دکارلێکرنا جڤاکیدا.(١٨٢)

٥- تراڤیز د پێناسەکرنا تێگەهێ بچویککرنێدا دبێژیت: بچویککرن پێکهاتییە ژبۆ ئەنجامدانا دەربڕینێ ژ هەستێن باش و ئەڤ ئالاڤە ڕۆلەکێ گرنگ د پەیوەندییێن کەسیدا دگێڕن. ئەڤجا شرۆڤەکرنەکا ئەرکی پراگماتیکی بۆ بچویککرنان دیمەنەکێ دییێ خودان چەند ڕوییەکێن هەمەجۆر بۆ زمانێ دانوستاندنێ ددەتە مە.(١٨٣)

جارافسکی پێشنیارەکا پێکهاتەییا جیهانی بۆ واتایا بچویککرنان پێشکێشکر، کو واتایێن کاریگەری و هەڤسۆزی و ڤیان و نەڤیانێ ...هتد ب خۆڤە دگریت، لێ واتایا بنەرەتییا بچویککرنێ، بچویککرنا تشتێ ئارمانجدارە، بەلێ ڤیان و نەڤیان و هەڤسۆزی.. هتد، لاوەکینە وپشتبەستنێ ب دەوروبەری یان هەلویستێ ئاخڤتنکەران دکەن.(١٨٤)

د پتریا زماناندا بچویککرن ب ڕێکا مۆرفیمێن بەندێن ب شێوەیێ پاشگر دهێتە دەربڕین، کو ل سەر بنجێ پەیڤێ دهێنە زێدەکرن. مۆرفیمێن بچویککرنێ گەلەك جاران و ب شێوەکێ دووبارەبووی دهێنە بکارهینان ل دەمێ مرۆڤ ل گەل زارۆکان دئاخڤن یان ل دەمێ دەربڕین ژ ئارەزوویەکا گەلەك دهێتەکرن یان بۆ ڤیاناکەسێ پێگەهشتی.(١٨٥)

د پتریا زماناندا مۆرفیمێن ڕێزمانییێن بچویککرنێ ل سەر ناڤی دهێنە زێدەکرن، لێ هندەك زمانێن کێم نەبن، کو ل گەل هەڤالناڤی یان بەشێن دییێن ئاخڤتنێ بکاردهینن. وەکو زمانێ هولەندی و روسی و مەقدونی و پۆلەندی.. هتد.(١٨٦)

- ب-بچویککرن و نفش:

زانایێ زمانی دالتاسی دەرئەنجاما هندێ کرییە، کو ئافرەت پتر ژ زەلامان بچویککرن و ئالاڤێن بچویککرنێ بکاردهینن و ئەڤەژی ژبەر ئەوێ ئەگەرێیە، کو ئافرەت پتر مژویلی زارۆکانە. دیسان ڤەکۆلینەکا روسی ژی دیارکرییە، کو ئافرەت، هەروەسا پتر ژ زەلامان بچویککرنان د ئاخڤتنا خۆدا بکاردهینن، بەلێ بچویککرن د زمانێ یونانیدا ئەو چەندە سەلماندییە، کو زەلام پتر ژ ئافرەتان بچویککرنێ بکاردهینن.(١٨٧)

• ج- جۆرێن بچویککرنێ:

سکنێدەر دوو جۆرێن بچویککرنێ دیاردکەت، ئەوژی ئەڤەنە:

١- بچویککرنا وشەسازی یان پێکهاتەیا بچویکری یان دەستکرد: ئەڤەژی ب هاریکارییا مۆرفیما بەندا دەستپێکی یان داویی یان بچویککرنا ناڤی دروستدبیت. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

أ- ب ڕێکا مۆرفیما بەندا دەستپێکی: ئەڤە د زمانێ کوردیدا نینە، د زمانێ ئینگلیزیدا گەلەك مۆرفیمێن ب ئەڤی ڕەنگی هەنە. وەکو(,mini,demi,sub,uni, mono,semi micro vice,memi).[١٨٨]

ب- ب ڕێکا مۆرفیما بەندا داوییێ: د زمانێ ئینگلیزیدا گەلەك مۆرفیمێن ب ئەڤی جۆری هەنە. وەکو(Let,Ling,Kin,ette,y,ie,et,een, rel, erel,).[١٨٩] هەروەسا د زمانێ کوردیژیدا ئەڤ مۆرفیمە هەنە. وەکو:(یلە، ۆك، ولّە... هتد).

ج-بچویککرنا ناڤی: د ئەڤی جۆریدا ناڤ دهێتە بچویککرن. وەکو(ئیبراهیم:بلە، ئیبێ، ئیسماعیل:سمێ، سمکێ... هتد)

٢- بچویککرنا ڕستەسازی یان شیکاری: د ئەڤی جۆرێ بچویککرنێدا، فۆرمێ بچویککرنێ د پێکهاتاگرێدا بەشدارییێ دکەت، کو د زمانێ ئینگلیزیدا فۆرمێ(Little) دهێت و د زمانی کوردیدا پەیڤێن: (بچویك، کچکە) بۆ ئەڤێ مەبەستێ بکاردهێن. وەکو:

- جگارەکا بچویك بۆ من بهینە.

-خانییەکێ بچویك بکڕە.

• د- بکارهینانێن بچویککرنێ:

١- بۆ ئاماژەپێکرنا تشێن بچویك: ئەڤ واتایا بچویککرنێ پابەند نینە ب دەوروبەرێن دیارکریڤە یان تۆمارەکا دیارکریڤە و ژبەرکو ئەڤە ئاماژەیێ

ب قەبارەکێ بچویك ددەت، ژبەر هندێ ل ڤێرێ بچویککرن د گەلەك دەوروبەران دهێتە دیتن. بۆ نموونە ل دەمێ کەسەك وەسفەکا بابەتی بدەتە تشتەکێ بچویك.(١٩٠) گەلەك جاران پەیڤا (بچویك) د پێکهاتێدا بکاردهینیت. وەکو:

- دارەکا بچویك.
- خانییەکێ بچویك.

لێ د زمانێ کوردیدا بۆ بچویککرنا هندەك جۆرێن گیانەوەران، مۆرفیمێن بەند بکاردهێن. وەکو:

-کار: کارك.
-چیچەل: چیچەلۆك.

لێ ئەڤ مۆرفیمێن بچویککرنێ ب تنێ بۆ گیانەوەران بکارناهێت، بەلکو بۆ بچویککرنا تشتێن دی ژی بکاردهێن. وەکو:

دار: دارك.

بەر: بەرك.

دیسان دشیاندا هەیە، هەر پەیڤا (بچویك) بۆ بچویککرنێ ل گەل ئەڤان گیانەوەران و تشتان بکاربهێت. وەکو:

- کارێ بچویك...
- چیچەلا بچویك...
-دارا بچویك....
-بەرێ بچویك...

٢-واتایا دووێ گرێدایە ب زمانێ سۆزداریڤە و باراپتر ب شێوەکێ نەفەرمی دهێتە بکارهینان یان د ئەوان دەوروبەراندا ئەوێن ئاماژەیێ ددەنە زارۆکان. هەروەسا یا گرێدایە ب ئەوان پەیڤێن گرێدای ئەوێن ئاماژەیێ ب

ڤیان و خۆشەویستی و سۆزدارییێ ددەن.[١٩١] وەکو د ئەڤان ناڤاندا دیاردبیت:

- دلشاد: دلکۆ.
- خاتین: خاتینکێ.
- ئەلند: ئەلێ.

دلدار: دلك.

- هـ- پۆلینکرنا ئەرکێن پراگماتیکی بۆ بکارهینانێن بچویککرنان:

د ڤێرێدا پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو ئەڤ هەمی ئەرکێن پراگماتیکی بۆ بچویککرنان پشتبەستنێ ب دەوروبەری دکەن، ئانکو ب ڕێکا دەوروبەری بچویککرن و دیاردەیا بچویککرنێ دشێت ب ئەڤان ئەرکێن پراگماتیکی ڕابیت:

أ- ئاماژەپێکرن ب زارۆکـان: بکارهینانا بچویککرنان یان دیاردەیا بچویککرنێ ل گەل زارۆکان بریتییە ژگرێدانا دوو ڕەگەزان، ئەوژی ئاماژەکرن و قەبارێ زارۆکییە. ب شێوەکێ تایبەتی ئاخڤتنکەر هەولددەن بچویککرنان بکاربهینن ژپێخەمەت دەربڕینێ ژ هەستەکێ باش بەرامبەر زارۆکان بکەن، ئەوژی ب ڕێکا دیارکرنا ڤیان و سۆزدارییێ، زێدەباری دووپاتکرن ل سەر ئەوێ ڕاستییێ، کو ئاماژەپێکری زارۆکە و ئەڤ چەندە بکارهینانێن شێوەیێن بچویککرنان بۆ ناڤێن زارۆکان و زارڤێن خۆشەیستی و بکارهینانا سیفات و ناڤێن گرێدای ب گوهداریڤە ب خۆڤە دگریت.[١٩٢] وەکو:

- عەمەرکێ من دایۆ.
- ئیبۆیێ مـــن وەرە.
- دلك نەچە ژ وێرێ.
- بۆزۆ دایێ ژ مال نەچە.

ب- سڤکاتیپێکرن و ئیهانەکرن: د ئەڤی ئەرکێ پراگماتیکیدا، ئاخڤتنکەر

بچویککرنان بکاردهینیت ژبۆ دیارکرنا هەلسەنگاندنا نەرێنی و هەلویستی بەرامبەر ژێدەری و ئەڤەژی شێوەیێن بچویککرنێ یێن ناڤێن ئاماژەپێکری، زێدەباری ناڤێن بەربەلاڤ و سیفاتێن گوهداری یان ژێدەری وەسفدکەن ب خۆڤە دگریت.(١٩٣) وەکو:

- قەهرەمانکۆ تۆگەلەك یێ زیرەکی.
- جحێلۆك ئەڤەکارێ تە نینە.
- قوتۆ ها تە چ کر؟
- حۆچی ئەڤرۆژی تۆ هاتی!

ج -تەکەزکرن (جەختکرن): ل ڤێرێ بچویککرن ل دەڤ ناڤێن مرۆڤان و زاراڤێن ڤیان و زاراڤێن خەیالی ب دەستڤە دهێت. هەروەسا چێدبیت بۆ ئاماژەکرنا هەر ئێك ژ مرۆڤێن پێگەهشتی و زارۆکان بکاربهێت.(١٩٤)

د ئەڤی ئەرکیدا بچویککرن ب شێوەکێ پراگماتیکی دهێنە بکارهینان بۆ مەزنکرنا هەلویستێن ئاخڤتنکەری یێن ئەرێنی و هەستێن ئەوی بەرامبەر گوهداری یان ژێدەری. د ئەڤی حالەتیدا واتایا دەربڕی یا بچویککرنێ بۆ ڤیان و خۆشەویستی و کارتێکرنێ بکاردهێت. وەکو:(ئەڤە محێ منە.) و هندەك جاران بۆ دیارکرنا سۆزداری و دل پێڤەمانێ بەرامبەر ژێدەری دهێتە بکارهینان.(١٩٥) وەکو:(ژارێ هەی ژار من نەدڤیا ئەڤە ڕویدابا.).

د هندەك حالەتاندا چێدبیت بچویککرن بۆ مەبەستا گەهاندنا بۆچوونا باش یا ئاخڤتنکەری بیت و ئیعجابا ئەوی بۆ تشتەکی ل دەڤ ژێدەری یان گوهداری بیت.(١٩٦) وەکو:

- ڕەشۆکێ من...
- ڕوییێ تە هەیڤکە.
- ... هتد.

د-پەرژینکرنا پراگماتیکی(التسيج التداولي): هندەك جاران بچویککرن

وەکو پەرژینەکا پراگماتیکی دهێتە بکارهینان، داکو هێزا درکاندیيا گوتنێ لاوازبکەت. ب تایبەتی د حالەتێ کردەیێن ئاخڤتنێدا وەکوداواکرن، نیشاندان، فەرمانکرنان.. هتد. د ئەڤان حالەتاندا بچویککرن وەکو نیشانەکاردکەن، کو کاریگەرییێ ل سەرگوهداری کێمدکەت.(١٩٧) وەکو:

- ژارۆکوشتنێ بکەت! (نیشاندان)
- قەسۆکان نەبێژە ئەوی. (فەرمانکرن)
- بێژەحمەت ئەوێ قریژکێ ژ دەستێ خۆ پاقژبکە.(داواکرن)

- و- مۆرفیمێن بچویککرنێ د زمانێ کوردیدا:

د زمانێ کوردیدا مۆرفیمێن بچویککرنێ د زۆرن ، وەکو ل خوارێ دیاردبیت.

أ- مۆرفیما بچویککرنێ (وولە):

مێرو+ وولە = مێروولە

مێش+ وولە= مێشوولە

بچووك+ وولە= بچکوولە

کچ+ وولە=کچوولە

ب- مۆرفیما (ۆك) یا بچویککرنێ:

هنار+ ۆك= هنارۆك

مەنجەل+ ۆك= مەنجەلۆك

کەپر+ ۆك=کەپرۆك

چیچەل+ ۆك= چیچەلۆك

فەرهەنگ+ ۆك= فەرهەنگۆك

ج – مۆرفیما (ك) یا بچویككرنێ:

بەرخ + ك = بەرخك

كار + ك = كارك

قازان + ك = قازانك

سێڤ + ك = سێڤك

مەحفیر + ك = مەحفیرك

د – مۆرفیما (ۆ): مۆرفیما فرە ئەرك،

لاو + ۆ = لاوۆ

جان + ۆ = جانۆ

ژار + ۆ = ژارۆ

هـ – مۆرفیما (ێ) یا بچویككرنێ:

نازدار + ێ = نازێ

فاتما + ێ = فاتێ

سوسن + ێ = سۆسێ

و – مۆرفیما (یلە):

ڕستە + یلە = ڕستیلە

گرد + یلە = گردیلە

كورت + یلە = كورتیلە

ز – مۆرفیما (ۆشك) یا بچویككرنێ:

زەلام + ۆشك = زەلامۆشك

خولام + ۆشك = خۆلامۆشك
ترتر + ۆشك = ترترۆشك

ح - مۆرفیما (چكە) یا بچویككرنێ:
قالی + چكە = قالیچكە

گ - مۆرفیما (ۆڵە) یا بچویككرنێ:
نەرم + ۆڵە = نەرمۆڵە
كز + ۆڵە = كزۆڵە

ك - مۆرفیما (ەڵە) یا بچویككرنێ:
سەوز + ەڵە = سەوزەڵە
ڕووت + ەڵە = ڕووتەڵە

ل - مۆرفیما (ۆڵ) یا بچویككرنێ:
گەڕ + ۆڵ = گەرۆڵ
نەرم + ۆڵ = نەرمۆڵ

م - مۆرفیما (كەلە) یا بچویككرنێ:
سۆر + كەلە = سۆرەلە.
سپی + كەلە = سپیكەلە.

ن - مۆرفیما (چە) یا بچویككرنێ:
باغ + چە = باغچە.

دەریا + چە = دەریاچە.

هـ- مۆرفیما (کۆ) یا بچویککرنێ:

- زەلام + کۆ = زەلامکۆ.

-مێرخواز+کۆ=میرخوازکۆ.

14- مۆرفیما ڕەگەزی (نفشی):

بابەتێ نفشی یان ڕەگەزی د زمانیدا ژ ئەوان بابەتایە، کوگەلەك مشتومڕ ل سەر هەیە. کو هەڤچەشنی هەمی گاڤان د ناڤبەرا ڕەگـەزی سروشتی و ڕەگەزی ڕێزمانیدا نینە. گەلەك جاران ئالۆزی و تێکچوون دگەلەك بابەتاندا ڕوێددەت، کوگرێدای تۆخمێ نێر و مێنە د پێکهاتا زمانیدا.[۱۹۸]

ڕەگەز یان نفش-Gender دابەشکرنا بەرامبەرییە، کو د پەیڤێن زمانیدا: ناڤ، جهناڤان... هتد پەیدادبیت، کو ل سەر ئاستێ ڕێزمانێ دابەشی نێر یان مێ یان بێلایەنی دکەت- لێ ژ زمانەکی بۆ ئێکێ دی جیاوازە- ئەڤجا ئەڤ دابەشکرنە ل سەر ڕەگـەزێ سروشتی بگونجیت یان نە و ڕەگـەزی گەلەك جۆر هەنە. وەکو ڕەگەزێ ڕێزمانی و ڕەگەزێ سروشتی و ڕەگەزێ هەڤپشك و ڕەگەزێ کەسی و ڕەگەزێ نەکەسی و ڕەگەزێ زیندی و ڕەگەزێ نەلف.[۱۹۹]

ل خوارێ دێ هەولدەین ب کورتی بەحسێ هندەك جۆرێن ڕەگەزان بکەین:

١- ڕەگەزێ ڕێزمانی-Grammatical gender: دابەشکرنا بەرامبەرییە، کو ل سەر ئاستێ ڕێزمانێ جوداهییێ د ناڤبەرا نێر و مێ و بێلایەنیدا دکەت و زمان ژی د ئەڤێ چەندێدا ژێکجودا دبن.[۲۰۰] ب واتایەکا دی ڕەگـەزێ ڕێزمانی بریتییە ژ ڕەگەزێ پەیڤێ، کو بکارهینانا زمانی بڕیارێ ل سەر ددەت، کو ببیتە نێر یان مێ و ئەڤەژی د ناڤان یان جهناڤان... هتد دا دیاردبیت.[۲۰۱] د زمانێ

کوردیدا ئەڤەژی ب ڕێکا مۆرفیمێن ڕەگەزی پەیف ڕەگەزی وەردگریت. وەکو: دیواریٚ خانی، دیوار: بوویە نێر و دەفتەرا من، ل ڤێریٚ دەفتەر بوویە میٚ.

٢- ڕەگەزیٚ سروشتی–Natural gender : دابەشکرنەکا بەرامبەرییە ل سەر ئاستیٚ سروشتی جوداهییٚ د ناڤبەرا نێر و مێیدا دکەت.[٢٠٢] وەکو: کوڕ: نێرە، کچ: مێیە.

٣- ڕەگەزیٚ زیندی–Animate gender : دابەشکرنەکا بەرامبەرییە، کو تایبەتە ب هندەك زمانانڤە ل سەر ئاستیٚ ڕێزمانیٚ ب شێوەکیٚ، کو ئاماژەییٚ ب تشتیٚ زیندی ددەت. چ مرۆڤ بیت یان گیانەوەر بن. بەرۆڤاژی شێوەیێن دی کو ئاماژەییٚ ب تشتێن نەلڤ و نەزیندی ددەت. وەکو: تشتان و د ئەوان زماناندا ڕەگەزیٚ زیندی جهیٚ ڕەگەزیٚ ڕێزمانی دگریت.[٢٠٣]

٤- ڕەگەزیٚ نەلڤ یان نەزیندی– Inanimate gender : دابەشکرنەکا بەرامبەرییە یا تایبەتە ب هندەك زمانانڤە ل سەر ئاستیٚ ڕێزمانیٚ. ب شێوەیەکیٚ کو ئاماژەییٚ ب تشتێن نەلڤ یان نەزیندی ددەت، بەرۆڤاژی شێوەییٚ دی کو ئاماژەییٚ ب تشتیٚ زیندی ددەت و د ئەوان زماناندا ئەڤ ڕەگەزە جهیٚ ڕەگەزیٚ ڕێزمانی دگریت.[٢٠٤]

٥- ڕەگەزیٚ هەڤپشك–Common gender:

أ- ئەڤ نفشە بەشدارە د ناڤبەرا دوو جۆرێن ناڤاندا ب تایبەتی د ئەوان زماناندا ئەوێن ب تنیٚ هەر دوو ڕەگەزێن نێر و میٚ هەین، بێی هەبوونا ڕەگەزیٚ بێلایەن، کو دڤێرێدا ڕەگەز یان نفش ییٚ هاوبەشە د ناڤبەرا نێر و مێیدا.

ب- نێر و میٚ ل گەل ئێکن، کو پەیڤێن هاوبەش ژ لاییٚ ڕەگەزیڤە دەربڕینیٚ ژێدکەت. وەکو جهناڤێن هاوبەش بۆ هەر دوو ڕەگەزان. وەکو ئەوکو بۆ نێر و میٚ هەر دووکان دهێت. یان پەیڤێن (pareny , enfant)[٢٠٥].

٦- ڕەگەزیٚ کەسی–personal gender: ئەڤ ڕەگەزە ئاماژەییٚ ب بۆنەوەریٚ مرۆڤ ددەت. وەکو (she) و (he) د ئینگلیزیدا.[٢٠٦] و (ئەوی) و (ئەویٚ) د زمانیٚ

کوردیدا.

٧- ڕەگـەزێ نەکەسی–non-pesenal gender: ئەڤ ڕەگەزە ئاماژەیێ ب بونەوەرێ مرۆڤی نادەت. وەکو(it) د زمانێ ئینگلیزیدا.(٢٠٧)

٨- ڕەگــەزێ نیشانکری–Marked gender : دڤێریدا پەیڤ خودان نیشانکرنەکا تایبەتە، کو ئاماژەیێ ب ڕەگەزی ددەت. وەکو: عمه و خاله ، کو ل ڤێرێ (تاو)، نیشانکرنەکە بۆ مێ.(٢٠٨) د کوردیدا (ی) بۆ نێرە و (ێ) بۆ مێیە. وەکو: مامۆستای و مامۆستایێ.

٩- ڕەگەزێ نەنیشانکری–Unmarked gender: دڤێرێدا پەیڤ یا ڤالایە ژ نیشانکرنەکا تایبەت، کو ئاماژەیێ ب ڕەگەزەکی بدەت. وەکو: دایك و باب.(٢٠٩)

مۆرفیمێن ڕەگەزی د ئەڤان دۆخێن ل خوارێدا دیاردبن:

- أ- دۆخێ خستنەسەر (خستنەپال/ دانەپال):

ئەو دۆخە دەما ناڤەکێ نەدیار بهێتە دیارکرن ب ڕێکا ناڤەکی یان جهناڤەکی یان گرێیەکێ ، ل ئەوی دەمی پێدڤیاتی ب مۆرفیمێن دانەپالییێ هەیە د ناڤبەرا هەردوو بەشێن ئاخڤتنێدا بهێت ، کەواتە :

((دیارکری + م. دانەپالییێ + دیارکەر))

د دیالێکتا ژووروودا مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ خستنەسەردا ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیاردبن:

بۆ مێ (ا): دەفتەر + ا + من، کچ + ا + کورد ، گول + ا + سۆروزەر.

بۆ نێر (ێ): کوڕ + ێ + من، خانی + ێ + گوندی، پێشمەرگە + ێ + هەرێمێ.

د دیالێکتا ناڤەڕاستدا مۆرفیمێن ڕەگەزی بۆ ئەڤی دۆخی نینن، بەلکو مۆرفیما (ی) دهێت ، کو یا دانەپالییێیە، بۆ ڕەگەزێ نێر و مێ. وەکو د ئەڤان

نموونەیاندا دیار دبیت:

- نێر = کوڕی ئازاد، کوڕی من.
- مێ = کچی ئازاد، کچی من.

- ب – مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ (تیان) دا:

دگۆڤەرا بەهدینان‌دا مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ تیاندا ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیاردبن:

- بۆ (مێ): (ێ) / ژنکێ، نەسرینێ، ئافرەتێ، خاتینێ...
- بۆ (نێر): (ی) / زەلامی، ئازادی، ئاغای، جامێری...

دیسان ئەڤ جورە مۆرفیمە د دیالێکتا ناڤەڕاستدا نینن.

- ج – مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ گازیکرنێدا (بانگکرن، بانگهێشتن):

د دیالێکتا ژووروودا مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ گازیکرنێدا ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێنە:

- مێ (ێ) : کچێ وەرە، کچێ هەرە، خالەتێ وەرە، ژنمامێ.
- نێر (ۆ) : کوڕۆ، لاوۆ وەرە، جامێرۆ، هەڤالۆ.

د دیالێکتا ناڤەڕاستدا مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ گازیکرنێدا بۆ هەر دوو ڕەگەزان نێر و مێ دبیتە مۆرفیما (ە)، کەواتە دەستنیشانکرنا ڕەگەزی دیارنابیت.

- نێر : کوڕە وەرە.
- مێ : کچە وەرە.

د هندەك شێوەزارێن دیالێکتا ناڤەڕاستدا ب تایبەتی ل دەڤۆکێن (خۆشناوەتی) ل دەڤەرا شەقلاوە مۆرفیما نفشی بۆ ڕەگەزێ (مێ) د دۆخێ

گازیکرنێدا دبیتە(ێ) وەکو: کچێ وەرە.

- د- مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ ئاماژەییێدا:

د دیالێکتا ژوورووودا مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ ئاماژەییێدا، مۆرفیمێن (ا) و (ێ)نە.[٢١٠] کو ئەگەر ل گەل هەڤالناڤ و جهناڤێن ئاماژەیێ (نیشانە) بۆ دوور هاتن، ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دبنە هەڤالناڤێ ئاماژەیێ:

- بۆ مێ: (ا)= (ئەو+ ناڤێ مێ+ ا+ هە) ئەوکچاهە..
- بۆ نێر: (ێ)= (ئەو+ ناڤێ نێ+ ێ+ هە) ئەوکوڕێهە...

بەلێ دەما دبنە جهناڤێن ئاماژەیێ ب ئەڤی ڕەنگی دبیت:

- بۆ مێ: (ا)= (ئەو+ ا+ هە) ئەواهەکچا تە بوو.
- بۆ نێر: (ێ)= (ئەو+ ێ+ هە) ئەوێهەکورێ تە بوو.

- هـ- مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ بەردەوامییێدا:

د دیالێکتا ژوورووودا مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ بەردەوامییێدا ل گەل کارێ نەبوورییێ دەما نهۆ یێ ئەرێدا بۆ هەردوو ڕەگەزان دهێن، کو ئەڤێن ل خوارێنە.[٢١١]:

- بۆ مێ (ا – یا): ئەوا دهێت. ئەو یا دهێت. ئەوا نانی دخۆت. ئەو یا نانی دخۆت.

- بۆ نێر (ێ – یێ): ئەوێ دهێت، ئەو یێ دهێت. ئەوێ نانی دخۆت. ئەو یێ نانێ دخۆت.

د دیالێکتا ناڤەڕاستدا ئەڤ مۆرفیمە ناهێنە دیتن، ئانکو مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ بەردەوامییێدا نینن.

- و- مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ کەینونێدا:

- بۆ مێ (ا – یا): ئەوا زیرەك بوو، ئەو یا زیرەك بوو.
- بۆ نێر (ێ – یێ): ئەوێ زیرەك بوو، ئەو یێ زیرەك بوو.[٢١٢]

تێبینی : دەماکارێ ڕستەیێ سفربیت Ø ، کوکارێ بێهێزە، ل ئەوی دەمی بنیاتاکاری لگەل دەما نهۆ دەرناکەڤیت، ل ئەوی دەمی مۆرفیمێن ڕەگەزی (ا ، ێ) دەردکەڤن و ب بکەریڤە دهێن. وەکو:

- ئەوا زیرەکە / ئەزا زیرەکم / نەسرینا خەمخۆرە / تۆ یا دلسۆزی ، ...
- ئەوێ زیرەکە / ئەزێ زیرەکم / پێشمەرگەیێ خەمخۆرە/ تۆ یێ دلسۆزی، ...

ژ هەژی بێژین مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ کەینۆنێدا د دیالێکتا ناڤەڕاستدا نینن.

- ز- مۆرفیمێن نفشی د دۆخێ تەواوییێدا:

د دیالێکتا ژووروودا، ب تایبەت د گۆڤەرا بەهدینان و دەڤۆکا دهوکێدا مۆرفیمێن ڕەگەزی د دۆخێ تەواوییێدا هەمان مۆرفیما (ا، ێ) یە. وەکو:

- بۆ مێ: (ا – یا): نەرمین ئەڤرۆ یا هاتی.
- بۆ نێر: (ێ – یێ): نەوزاد دوهی یێ چوویی.

تێبینی : مۆرفیما (ی) ل دووماهییا کاری مۆرفیما تەواوییێ یە، کو د بنیاتدا مۆرفیما (یە) یە، بەلێ ل پشتی وەرگرتنا مۆرفیما ڕەگەزی، ب تنێ (ی) بکاردهێت، بەلێ ئەڤ چەندە ب تنێ د دوخێ ئەرێدا بکاردهێت ، هەر دەمێ کار ببیتە نەرێ، مۆرفیما ڕەگەزی دهێتە لادان و مۆرفیما کاری دووبارە ڤەدگەڕیتەڤە وەکو جاران، کو دبیتە (یە)، بۆ نموونە :

دۆخێ نەرێ	دۆخێ ئەرێ
- نەسرین نەهاتیە. - جوتیاری زەڤی نەکێلایە. - ئەز نەگەهشتیمە. - زارۆکی دەرگەهـ نەگرتیە.	-نەسرینا هاتــی. - جوتیاری زەڤیاکێلای. - ئەزێ گەهشتیم. - زارۆکی دەرگەهــێ گرتی.

15- مۆرفیما کۆمکرنێ:

مۆرفیما کۆمکرنێ بریتییە ژ ئەوان مۆرفیمان ل دەمێ ل گەل پەیڤێ بکاردهێن. وە ل پەیڤێ دکەت ئاماژەییێ ب کۆمێ بدەت. وەکو(ون) و(ین) و (ات) د زمانێ عەرەبیدا.[٢١٣] و مۆرفیما (ان) د زمانێ کوردیدا.

د زمانێ کوردیدا، مۆرفیمێن کۆمکرنێ ب چەند شێوەیەکان بەرچاڤدبن، بۆ نموونە د دیالێکتا ناڤەڕاستدا ئەڤ مۆرفیمێن ل خوارێ ئەرکێ کۆمکرنێ دگێڕن:

١- ەها/ ها = سالها ، جۆرەها، چەندەها ،....

ئەڤ مۆرفیمە د گۆڤەرا بەهدینی ژیدا بکار دهێن، وەکو : هزارەها، جارەها ،...

٢- گەل : مێگەل، کۆڕگەل، پیاوگەل ،...

٣- ات: باخات،..

٤- ڕان: گاڕان،.. .[٢١٤]

تێبینی: هندەك جاران دەنگێن / و، ە، ج/ د ناڤبەرا ناڤی و مۆرفیما کۆمکرنێ(ات)دا دهێن، وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

ئاغا+ و+ ات= ئاغاوات

دێ+ ە+ ات= دێهات

سەوزە+ و+ ات= سەوزەوات

میوە+ ج+ ات= میوەجات

ژ هەژی ئاماژەکرنێیە بێژین دەنگێن /و، ە، ج/ د مۆرفۆلۆژییێدا ب مۆرفیمێن (بۆش) دهێنە نیاسین، چونکی چ ئەرکەکی ناگێڕن.

دۆخێن مۆرفیمێن کۆمکرنێ تێدا دیاردبن و بکاردهێن، ئەڤێن ل خوارێنە:

أ- دۆخێ تیان:

د هەردوو دیالێکتێن ژووروو و ناڤەڕاستدا مۆرفیما کۆمکرنێ (ان)ە، ئەڤ مۆرفیمە مۆرفیمەکا ناڤییە، ل دەماکۆمکرنا ناڤی دهێت، وەکو:

د. ژووروو	د. ناڤەڕاست
زەلامان	پیاوان
کوڕان	کوڕان
قوتابییان	قوتابییان

ژهەژییە دیاربکەین، کو زۆربەیا جاران ل دەمێ مۆرفیما کۆمکرنێ ب بکەریڤە دهێت، کارێ ڕستەیێ کارەکێ تێپەرە، بەلێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، مۆرفیما (ان) یاکۆمکرنێ دەما ب بکەریڤە دهێت د ناڤ ڕستەییێدا، چێدبیت کارێ ڕستەیێ د هندەك جاراندا کارەکێ تێنەپەر بیت، ئەوژی ب تایبەت دەما مۆرفیما نیاسینێ (ەکە) د گەلدا بکاردهێت، وەکو:

- قوتابیەکان هاتن.
- نووسەرەکان بەشدارنەبوون.
- سەرۆکەکانی جیهان ل هەولێرێ ئامادەبوون.

بەلێ د دیالێکتا ژوورووودا باراپترکارێ ڕستەیێ کارەکێ تێپەرە، چونکی ل گەل تێنەپەری، بکەر نەشێت مۆرفیما کۆمکرنێ (ان) وەربگریت، بۆ ئەوێ

چەندیٚ ژی مۆرفیما ڕێککەڤتنیٚ (ن) ئەوی ڕۆلی دگێڕیت. وەکو د ئەڤی خشتەییٚ ل خوارێدا دیاردبیت:

تێنەپــــــــــــەر	تێپــــــــــــەر
قوتابی گەهشتـن.	قوتابییان وانەگوتن.
مامۆستا بەشدارنەبوون.	مامۆستایان دەوام نەکر.
جۆتیار هاتن.	جوتیاران دەرامەتیٚ خۆ هینا قەپانیٚ.
میهڤان چوون.	مێهانان شیڤ نەخوار و چوون.

هندەك جاران د دیالێکتا ژووروودا بۆ سڤککرنیٚ مۆرفیما کۆمکرنیٚ دبیتە (ا) بەلیٚ د نڤیسینێدا ب (ان) دهێتە نڤێسین. وەکو د ئەڤی خشتەییٚ ل خوارێدا دیاردبیت:

ان	ا
- ئەو دیارییان دگەهینیت.	- ئەو دیاریيا دگەهینیت.
- قوتابییان وانە خواند.	- قوتابییا وانە خواند.
-پەرتووکـا ن بخوینە، دا ڕۆشنبیرببی.	- پەرتووکـا بخوینە، دا ڕۆشنبیرببی.

ب- دۆخیٚ خستنەسەر (دانەپال):

د دۆخیٚ خستنەسەردا مۆرفیمێن دانەپالییێ و خستنەسەرییێ هەنە، کو دشێن ئاماژەی بدەنە ڕەگەزی و هژماراکەسی، بەلیٚ ئەڤ دیاردەیە ب تنیٚ د دیالێکتا ژووروودا دهێتە دیتن، بەلیٚ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، مۆرفیما دانەپالی و خستنەسەرییێ ب تنیٚ (ی) بۆ تاك وکۆ و نێر و مێیە ، لەورا ب تنیٚ دیالێکتا ژووروویا زمانیٚ کوردی ئەڤ جۆرە مۆرفیمە هەنە، کو بۆ تاکیٚ نێر (یٚ) و بۆ تاکا

مێ (ا) و بۆکۆمێ: (ێن ، ێت ، ێد) ە، کو مۆرفیما (ێن) ل باکوور، مۆرفیما (ێت) ل بەهدینان و مۆرفیما (ێد) ل ئێریڤان و ڕۆژئاڤا بکاردهێت.

د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، وەکو مە ئاماژە پێدای، مۆرفیما تایبەت ب ئەڤی دۆخیڤە نینە، بەلێ ل دەما کۆمکرنێ د دۆخێ خستنەسەردا بکار دهینن، پەنایێ دبەنە ل بەر ئەڤێ یاسایا ل خوارێ دیارکری:

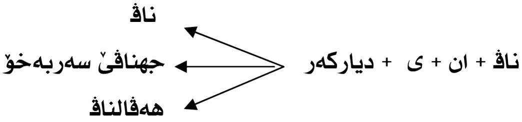

بۆ پتر ڕوهنکرنێ د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

دیالێکتا ناڤەڕاست	دیالێکتا ژووروو
-کوڕانـی من بەڕەوشتن.	-کوڕێـن من ب ڕەوشتن.
-کچانـی من بە ڕەوشتن.	-کچێـن من ب ڕەوشتن.
-پێشمەرگەکانـی کوردستان دلسۆزن.	-کوڕێت من ب ڕەوشتن.
-منداڵەکـانی من قوتابین.	-کچێـت من ب ڕەوشتن.
-ئاهەنگەکانی قوتابخانە سازکرا.	-کوڕێـد من ب ڕەوشتن.
-دوێنێ گوڵەکانی باخچەم ڕازاند.	-کچێـد من ب ڕەوشتن.

د دیالێکتا ژوورووودا، ئەگەر ل دوماهیکا دیارکری (پەیڤا ل بەری مۆرفیما خستنەسەرییێ) فۆنیمەکا بزوێن هات، بۆ پاراستنا یاسایێن برگێ، نیمچە بزوێنا (ی) بکار دهێت. وەکو:

ماموستاییێن زیرەك هاتن.

ماموستاییێت زیرەك هاتن.

ماموستاییێد زیرەك هاتن.

(مامۆستا) = دیارکری.

(یێن، یێت، یێد) = نیشاناکۆمکرنێ د دانەپالییێدا (خستنەپالی).

(زیرەك) = دیارکەر.

هەمی پێکڤە دبنەگرێیا ناڤی.

ج- دۆخێ گازیکرنێ(بانگهێشتنێ):

د دیالێکتا ژووروودا مۆرفیما کۆمکرنێ د دۆخێ گازیکرنێدا (ینۆ) یە، بەلێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا مۆرفیما کۆمکرنێ د دۆخێ گازیکرنێدا (ینە) یە، وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

دیالێکتا ژووروو	دیالێکتا ناڤەڕاست
- کوردینۆ وەرن. - کچینۆ بۆ خۆ بخوینن.	- کوردینە وەرن. - کچینە بۆ خۆتان بخوینن.

د- دۆخێ ئاماژەکرنێ:

د ئەڤی دۆخیدا مۆرفیمێن کۆمکرنێ ئەڤەنە: (ێن، ێت، ێد)، ئەڤ مۆرفیمە لگەل هەڤالناڤ و جهناڤێ ئاماژەیێ (نیشانە) دهێنە بکارهینان.[215]، هەروەسا ژی پاشپرتکێ (هە) ل پشتی ئەڤان مۆرفیمان دهێت، بۆ نموونە:

- ئەوکوڕێنهە(ئەوکچێنهە) د زیرەکن.
- ئەوکوڕێتهە (ئەوکچێتهە) د زیرەکن.
- ئەوکوڕێدهە (ئەوکچێدهە) د زیرەکن.
- ئەوێنهە د زیرەکن.
- ئەوێتهە دزیرەکن.

- ئەوێدهە د زیرەکن.

د هەرسێن ڕستەیێن ئێکێدا هەڤالناڤێ ئاماژەیێ بکارهاتییە، کو دوو پارچەیە و ناڤێ کۆم د ناڤبەرا هەر دوو پارچەییاندا هاتییە.

هەر سێ ڕستەیێن دووماهییێ جهناڤێ ئاماژەیێ بکارهاتییە، کو فۆرما ئەوی جودایە ل گەل فۆرما هەڤالناڤێ ئاماژەیێ، کو جهناف یەك پارچەیە و ل جهێ ناڤەکێ کۆم دهێت.

- هەڤالناڤێ ئاماژەییێ = ئەو+ ناف+ ێنهە، ێتهە، ێدهە.

- جهناڤێ ئاماژەییێ = ئەوێنهە، ئەوێتهە، ئەوێدهە.

بەلێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا ، هەڤالناڤێ ئاماژەیێ د فۆڕما تاکییێدایە و ناف دهێتەکۆمکرن ب ڕێکا مۆرفیما (ان) ، وەکو د ئەڤێ خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

هەڤالناڤێ ئاماژەکرنێ	
دۆخێ تاکییێ	دۆخێ کۆمکرنێ
ئەم کوڕە زیرەکە. ئەو کوڕە زیرەکە. ئەم کچە زیرەکە. ئەو کچە زیرەکە.	ئەم کوڕانە زیرەکە. ئەو کوڕانە زیرەکە. ئەم کچانە زیرەکە. ئەو کچانە زیرەکە.

هەروەسا دەربارەی جهناڤێن ئاماژە، کو ب ڕێکا مۆرفیما (ان) دبنە کۆم، کو ژبۆ نێزیك فۆڕما (ئەمانە) و بۆ دوور فۆڕما (ئەوانە) بکاردهێت. وەکو:

- ئەمانە دلسۆزن.

- ئەوانە دلسۆزن.

هـ- مۆرفیما کۆمکرنێ د دۆخێ بەردەوامییێدا:

مۆرفیما کۆمکرنێ د دۆخێ بەردەوامییێدا د دیالێکتا ژووروودا هەر مۆرفیمێن (ێن، ێت، ێد).[٢١٦] کو دچنە پاشییا ئەوێ پەیڤا دبنە (بکەر) وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

کۆم د دۆخێ بەردەوامییێ	
ل گەل بکەرێ ڕاستەقینە	ل گەل بکەرێ ڕێزمانی
-ئەمێن وانەیێ دخوینین.	-ئەمێن دهێنە خەلاتکرن.
-ئەمێت وانەیێ دخوینین.	-ئەمێت دهێنە خەلاتکرن.
-ئەمێد وانەیێ خوینین.	-ئەمێد دهێنە خەلاتکرن.
-قوتابییێن وانەیێ دخوینن.	-قوتابییێن دهێنە خەلاتکرن.

تێبینی:

١- د ئەڤی دۆخیدا دڤێت کارێ ڕستەیێ نەبوورییێ نهۆ بیت.

٢- مۆرفیمێن کۆمکرنێ ل گەل پەیڤا بوویە بکەر دهێت.

٣- ئەگەر پەیڤا مۆرفیما کۆمکرنێ د گەلدا دهێت، جهناڤێ سەربەخۆ بیت ، دڤێت کۆمەلا (ئەز....) بیت، چونکی ب تنێ ئەڤ کۆمەلە ل گەل کارێ نەبوری دشێت ببتە بکەرێ ڕێزمانی.

٤- مۆرفیمێن کۆمکرنێ د دۆخێ بەردەوامییێدا ب تنێ ل گەل کارێ ئەرێ دهێت و ل گەل کارێ نەرێ ناهێت. وەکو:

- ئەمێن وانەیێ دخوینین.

- ئەم وانەیێ ناخوینین.

و- مۆرفیماکۆمکرنیٚ د دۆخیٚ کەینۆنیٚدا.[٢١٧]:

مۆرفیماکۆمکرنیٚ د دۆخیٚ کەینونیٚدا، هەر دیسان مۆرفیمیٚن (یٚن، یٚد، یٚت) ە.[٢١٨]کو د دبنە مۆرفیمیٚن کۆمکرنیٚ د دۆخیٚ کەینونیٚدا ل دەماکاریٚ ڕستەییٚ کارەکیٚ بیٚهیٚز بیت، ب ئەڤی ڕەنگیٚ ل خواریٚ دیار دبیت:

- ئەویٚن زیرەکبوون، خەلاتیٚ ئیٚکیٚ وەرگرتین.

ئەگەر بۆشاییەك بکەڤیتە د ناڤبەرا جهناڤ یان ناڤ و مۆرفیماکۆمکرنیٚ (یٚن) دا، ل ئەوی دەمی دیٚ (یـ) یا نیمچەبزویٚن ل گەل مۆرفیماکۆمکرنیٚڤە هیٚتە نڤیسین، ئانکو دیٚ بیتە (ییٚن):

- ئەو ییٚن زیرەکبوون، خەلاتیٚ ئیٚکیٚ وەرگرتین.
- پیٚشمەرگەییٚن خەمخۆربوون، داستان تۆمارکری.

ز- مۆرفیماکۆمکرنیٚ د دۆخیٚ تەواوییٚدا:

مۆرفیماکۆمکرنیٚ د دۆخیٚ تەواوییٚدا ب تنیٚ ل دەڤۆکا دهۆکیٚ هەیە، کو ل گەل کاریٚ بوورییٚ تەمام دەردکەڤیت ب ئەڤی ڕەنگیٚ ل خواریٚ:

- (تیٚنەپەر):

- بکەر+ ییٚن (ییٚد، ییٚت) +کار+ م. تەواوەتییٚ(ی)+ م. ڕیٚککەڤتنیٚ.
- ئەو ییٚن چوو+ ی+ ن هەتا بازاری.
- پیٚشەرگە ییٚت گەهشتیینە چیاییٚ شنگال.

- (تیٚپەڕ) :

- بکەر+ بەرکار+ ییٚن(ییٚد، ییٚت)+کار+ م تەواوەتییٚ(ی) + و. ڕیٚککەڤتنیٚ.
- من یەرتووك ییٚن خواند+ ی+ ن.
- شۆفیٚری ئەم ییٚت گەهاند+ ی+ ین.

کەواتە مۆرفیماکۆمکرنیٚ د دۆخیٚ تەواوییٚدا ب تنیٚ ل گەل کاریٚ ئەریٚ

دهێت، هەر دەماکار ببیتە نەرێ، مۆرفیماکۆمکرنێ نامینیت، ب ئەڤی ڕەنگی:
ئەو یێن چووین هەتا بازاری. = ئەو نەچوون هەتا بازاری.

16– مۆرفیما (ژی) یان (یش) یا (وەکیەکییێ):

د دیالێکتا ژووروو و دەڤۆکا دهوکێدا مۆرفیما وەکیەکییێ (ژی) یە، بەلێ د دیالێکتا ناڤەڕاست و دەڤۆکا ئاکرێدا دبیتە (یش)، بەلێ ئەگەر دوماهییا پەیڤێ بزوێن بوو دبیتە (ش)، وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

دەڤۆکا دهوك و دیالێکتا ژووروو	دەڤۆکا ئاکرێ و دیالێکتا ناڤەڕاست
من ژی خۆ بەرهەڤکر.	منیش خۆ بەرهەڤکر/ ئامادەکرد.
–ئەوی پەرتووکا خۆ ژی خواند.	–ئەوی پەرتووکا خۆش خواند.
–کاوە ژی هاتیە.	–کاوەش هاتووە.
–شۆفێری ئەز ژی نەهینام.	–شۆفێر منیشم نەهێنا.

سێ– مۆرفیما بەندا تەوەر (بنیات):

مۆرفیما بنیاتی، مۆرفیمەکا بەندە، هندەك زمانڤان دبێژنێ مۆرفیما (تەوەر)، چونکی بنچینەیا کاری تێدا یا پاراستییە (گرتییە)، هەروەسا چونکی مۆرفیمێن دی یێن کاری دەوروبەری ئەڤێ مۆرفیمێ خڕڤە دبنەڤە، لەو مۆرفیما تەوەر دبیتە بنەما و بنیات ژ بۆ پێکهینانا هەمی دەمێن کاری. وەکو مۆرفیما تەوەرا (نڤ)، کو دەما بوری و نەبوری و ڕێژەیا فەرمانی و مەرجی ژێ دروستدبن. وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

مۆرفیما تەوەر(نڤ) :			
دەما بوری	دەما نەبوری		ڕێژەیا فەرمانی
	دەما نهۆ	دەما داهاتی	
نڤست	دنڤم	دێ نڤم	بنڤە/بنڤن
مەرجی: نڤستبا/ نڤستبیت.	مەرجی: بنڤم		

دیسان ئەڤ نموونەیێن ل خوارێ ئەو چەندا مەگوتی، پتر ڕوهندکەت:

گرت: م. تەوەر(گر) + م. دەما بوری(ت).

دگرم: م. دەما نهۆ(د) + م. بنیاتا تەوەر+ م. ڕێککەڤتنێ(جهناڤێ لکاو) .

بگرە: م. فەرمانییێ(ب)+ م. تەوەر+ م. ڕێککەڤتنێ

بگرم: م. مەرجی(ب) + م. بەندا تەوەر+ م. ڕێککەڤتنێ(جهناڤێ لکاو)

لەوا هندەك زمانڤان د پێناسەکرنا مۆرفیما بنیاتێ کاری یا بەند(مۆرفیما تەوەر) دا دبێژن: مۆرفیما بنیات، مۆرفیمەکا بەندە، کو نەپێشگرن و نەپاشگرن و ب تنێ بکارناهێن، بەلکو ل گەل هندەك مۆرفیمێن دی دهێت و ب تنێ واتایێ نادەن.(٢١٩)

پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو د زمانێ کوردیدا مۆرفیما بنیات یا بەندژی بارا پتر ب تنێ بکارناهێت و واتایا ئەوێ ژی یا بەندە ب مۆرفیمێن دیڤە، وەکو بنیاتێن:(چ، هێ، کە، بە، کەڤ... هتد)، لێ د ژمارەیەکا کێما نموونەیاندا نەبیت، کو مۆرفیما بنیات ب تنێ بکاربهێت و بشێت واتایێ بدەت، وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- پرس ←——— پرس+ ی= پرسی.
- ترس ←——— ترس+ ی= ترسی.
- مر ←——— مر+ ن= مرن.

هەوامش

(١) زێرین خورشید سەلیم، ٢٠١٢، ١٣.

(٢) محمد عبدالوهاب شحاته، مفهوم المورفیم...، ١٩٩٨، ١١٤.

(٣) سلیمان ئیسماعیل رەجەب، ٢٠٠٦، ١٨.

(4) palmer.f , 1975,110 -111.

(5) palmer . f,1975,111.

(6) palmer . f ,1975,112.

(٧) محمد معروف فتاح، ١٩٩٠، ٨٠.

(8) Williamson.G, 2014, 6.

(9) Williamson.G, 2014, 6.

(10) Williamson.G, 2014, 6.

(11) Aronoff, M and Fudeman,K,2010, 2.

(١٢) عەبدولواحید موشیر دزەیی، ٢٠١٢، ٣٧.

(13) Bloomfield, 1933, 161-168.

(١٤) جورج ڤندریس، ١٩٥٠، ١٠٥.

(15) Hockett, 1958 , 123.

(16) Victoria,2007,77.

(17) Finch.G, 2000, 146.

(18) aitchison,2003,60.

(19) Mathews.P.H, 2007,156.

(20) Yule.G,2006,63

(21) Crystal,1992, 257-258.

(22) Crystal, 1987, 95.

(23) Katamba,F,1993, 19.

(24) Katamba,F,1993, 35.

(25) Katamba,F,1993, 35.

(٢٦) بۆ پتر پێزانینان ل دۆر پەیوەندییا د ناڤبەرا مۆرفیم و مۆرفێدا بنێرە بابەتێ (پەیوەندی د ناڤبەرا مۆرفیم و مۆرفیدا) ژ ئەڤێ ڤەکۆلینێ.

(27) Katamba,F,1993, 35.

(28) Stageberg.N.C,1981, 83.

(29) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.

(30) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.

(31) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.

(32) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.

(33) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.

(34) Katamba,F,1993, 19.

(٣٥) سامی عیاد حنا و أخرون، ١٩٩٧، ٩٠.

(٣٦) محمد عبدالوهاب شحاته، مفهوم المورفیم...، ١٩٩٨، ١١٥.

(٣٧) خالد محمود جمعه، ٢٠٠٨، ١٣٨-١٤٠.

(٣٨) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٨٧.

(٣٩) محمد عبدالوهاب شحاته، أنواع المورفیم...، ١٩٩٨، ٢٠٥-٢٠٦.

(40) Stageberg.N.C,1981, 85.

(٤١) عەبدوللا حوسین رەسوول، ٢٠١٥، ٤٣٦.

(٤٢) عەبدولواحید موشیر دزەیی، ٢٠١٢،٤٣ .

(٤٣) عەبدوللا حوسین رەسوول، ٢٠١٥، ٤٣٦.

(٤٤) د ناڤ وشەسازییا زمانێ کوردیدا بۆ مۆرفیما بەند، زاراڤێ گیرەك-Affixs ژی دهێتە بکارهینان. مەبەست ژ زاراڤێ گیرەك مۆرفیمەکا بەندکو ل بەری یان د ناڤدا یان ل پشتی بنجی یان مۆرفیما بنەرەتی(پەیڤێ) دهێت(Stageberg.N.C,١٩٨١, ٨٩.). لایبر د پێناسەکرنا گیرکیدا دبێژیت: گیرەك بریتییە ژ مۆرفیما بەند. کاتامبا دبێژیت: گیرەك مۆرفیما بەندە، ئەو مۆرفیمە ئەوا ل ئەوی دەمی ب دەستڤە دهێت، ل دەمێ ل گەل مۆرفیمەکا دی بکاردهێت، وەکو مۆرفیمێن: ڕەگ یان بنج یان قەدی(Katamba,F,1993 44,). دیسان گیرەك هاتییە پیناسەکرن، کو بریتییە ژ ئەوان مۆرفیمان ئەوێن د شیاندا نەبیت ب شێوەیێ پەیڤێن سەربەخۆ بکاربهێن(خالد محمود جمعه، ٢٠٠٨، ١٤١).

(45) Stageberg.N.C,1981, 85.

(46) Lieber , Rochelle ,2009,33.

(٤٧) عەبدوللا حوسین رەسوول، ٢٠١٥، ٤٣٦.

(٤٨) عەبدوللا حوسین رەسوول، ٢٠١٥، ٤٣٦.

(49) Lieber , Rochelle ,2009, 33.

(٥٠) نازەنین جەلال ئەحمەد، ٢٠٠٤، ٧٩.

(٥١) ئاراز مونیب ئەحمەد، ٢٠١٤، ١٣.

(52) Lieber , Rochelle ,2009, 33.

(53) Stageberg.N.C,1981, 89.

(54) Katamba,F,1993, 44.

(٥٥) ئیسماعیل تاها شاهین، ٢٠٠٨، ٤٢.

(56) Katamba,F,1993, 55.

(57) Lieber , Rochelle ,2009,33.

(58) Stageberg.N.C,1981, 91 .

(59) Katamba,F,1993, 44.

(60) Stageberg.N.C,1981, 89-90.

(61) Aronoff, M and Fudeman,K,2010,4 .

(62) Katamba,F,1993, 44.

(٦٣) وریا عومەر ئەمین، ٢٠٠٤، ١١٩.

(٦٤) عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، ١٩٩٥ ، ٧٦-٧٧.

(65) http://ielanguages.com/Linguist.htm/.

(66) http://ielanguages.com/Linguist.htm/.

(٦٧) بۆ پتر پێزانینان ل سەر پێشگر وپاشگران، ل بەرپەرێن بوری بنێرە

(68) Katamba,F,1993, 54.

(69) (http://every thing. Explained. Today/ Morpheme.

(70) Katamba,F,1993, 49.

(71) Stageberg.N.C,1981, 94.

(72) Stageberg.N.C,1981, 94.

(73) Stageberg.N.C,1981, 94.

(74) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.

(٧٥) محمد عبدالوهاب شحاته، أنواع المورفيم...، ١٩٩٨، ١٩١.

(76) (http://every thing. Explained. Today/ Morpheme.

(77) Stageberg.N.C,1981,92.

(78) Stageberg.N.C,1981,92.

(79) Stageberg.N.C,1981,92.

(٨٠) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر، ٢٠٠٦، 55.

(81) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.

(٨٢) شێرکۆ بابان، ٢٠٠٨، ١٢٣.

(٨٣) دهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢ ، ١٨٣.

(84) Aziz Samur. 2011. 37

(٨٥) نەریمان خۆشناو، ٢٠١٢، ٨٥ .

(٨٦) ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٩، ١٩٧ .

(87) Sami Tan.2011..259.

(٨٨) نەریمان خۆشناو ، ٢٠١٢، ٨٥ .

(٨٩) د دیالێکتا ژووروودا، مۆرفیمەکا دی هەیە، کو دەڕینرینیێ ژ دەمی(تافی) دکەت، ئەوژی مۆرفیما تافی دهێت د تافێ بوریدایە، ئەوژی مۆرفیما (دا) یە. دڤێرێدا دوو تاف ژلایێ پێکهاتن و واتایێڤە پێکڤە هاتینە، ئەوژی تافێ دهێت و تافێ بورینە. وەکو: داکەم، داچم، داگرم، دارەڤم، داشکێن، داهەژاربی، داهەلگرم، دابەردەت، داسەرکەڤین...، کو یاسایێ ئەویێ ب ئەڤی ڕەنگییە: (دا+بنیات+م ڕێککەڤتنێ). نەرێکرنا ئەڤی دەمی ب ڕێکا مۆرفیما (نە) یە، کو ل جهێ(دا) دهێت، کو دکەتە د دەمێ بورییێ بەردەوامدا. ب ئەڤی ڕەنگی: داکەم: نەدکرم، نەدچووم، نەدگرتم، نەدرەڤیم، نەدشکەستن، هەژارنەدبوو، هەلنەدگرتم، بەرنەددا، سەرنەدکەڤتین.. هتد(ئاشتی حەجی حەسەن، ٢٠١٦، ٨٨-٩٢).

(٩٠) دەهام عبدولفەتاح ، ٢٠١٢ ، ١٨٧.

(٩١) مۆرفیما(ب) د شێوەزارێ سۆرانیدا بۆ داهاتییێ مەرجی بکاردهێت ، بنێرە:(سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب ، ٢٠٠٦ ، ٩٢).

(92) Aziz Samur . 2012.38 .

(93) Sami Tan.2011. 261.

(٩٤) بائیز عومەر ئەحمەد، دیاردکەت، کو: (یێ + ب + بنیات + ڕیککەڤتن) دەما نهۆیا بەردەوامە و (یێ) مۆرفیما ڕەگەزییە بۆ تافێ داهاتی ، چونکی ل گەل ڕەگەزێ مێ دهێتە گوهۆڕین بۆ مۆرفیما (ا) و ل گەل کۆ دبیتە (ێن) ، وەکو: ئەزا بهێم / ئەوا بچە / هونێن بخون، بنێرە : (تێنس لەدیالێکتی ژوروی کوردیدا ، ٢٠٠٢. ٦٣.هەروەسا بنێرە: (سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب ، ٢٠٠٦ . ٨٠).

(٩٥) د هندەك دەڤوکێن کرمانجییا باکووردا کارێ(ڕازان) ل جهێ (نڤستن) بکاردهێت. وەکو: ئەزێ برازم.

(٩٦) د شێوەزارێ سۆرانیدا مۆرفیما بەردەوامییێ(دە) یە. (دەچووم ، دەگرت ، دەخوێند ، دەڕۆیشت....).

(٩٧) دەهام عەبدولفەتاح ، ٢٠١٢ ، ١٧٦ .

(٩٨) مستەفا محەمەد زەنگەنە ، ١٩٨٩، ٧١.

(٩٩) دەهام عەبدولفەتاح ، ٢٠١٢ ، ١٧٦ .

(١٠٠) سانیا جەبار ، عەبوزەید، ٢٠١٢ ، ٨٧ .

(١٠١) ب دیتنا عەبدوللا حوسێن ڕەسول، مۆرفیما دووراتییێ(بو) یە، کو ژ بنیاتا بوونێ(ب) و ژ مۆرفیما دەما بوری(و) پێکهاتییە، بنێرە ، عەبدوللا حوسێن ڕەسول، ٢٠١٤، ١١.

(١٠٢) ئاراز مونیب ئەحمەد، ٢٠١٤، ٧٩.
(١٠٣) ئاراز مونیب ئەحمەد، ٢٠١٤، ٨١.
(١٠٤) حسین علی یوسف، دەستور زبان فارسی، ٧٧ .
(١٠٥) سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب، ٢٠٠٦، ٩٢
(١٠٦) عەبدوللا حوسێن رەسول، ١٩٩٥ ، ١١٧ – ١١٨ .
(١٠٧) دهام عەبدولفەتاح ، دبێژیت: دەرنەکەڤتنا (ە) ژ ئەگەرا سڤککرنێیە.(دهام عەبدولفەتاح ،٢٠١٢ ، ٢١٨).
(108) Sami Tan.2011.279.
(١٠٩) زمان و ئەدەبێ کوردی ، قوناغا ١٢ ئامادەیی ، ٢٠١١ ، ٢٧ .
(١١٠) بازیان یونس محی الدین، ٢٠٠٨ ، ١٣٣.
(١١١) بازیان یونس محی الدین، ٢٠٠٨ ، ١٣٣.
(١١٢) شلێر نایف أمین، ٢٠١٠، ٣٣.
(١١٣) کار بێهیزە لەوا دبیتە سفر.
(١١٤) ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم ،١٣٦٧، ٣٣
(١١٥) فۆنیما / ن / وەکو ناڤبڕ دکەڤیتە د ناڤبەرا هەر دوو بزۆنێن (ی) و(ە) دا ، کو د زارێ سوارنیدا دبیتە (ی).(ئازاد کرێکار (نی) + یـ + ە).
(١١٦) د شێوەزارێ سۆرانیدا ئەڤ (نە) یە ، دبیتە(نا)، وەکو:(ناخۆش ، نارێك ، ناچاك ، ....)
(١١٧) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢ ، ٢١٨ .
(١١٨) ب زمانێ عەرەبی (نە) ب چەمکێ (نفی) یە و (مە) ب چەمکێ (نهی) دهێنەناڤکرن، تەماشەی(ئیبراهیم ڕەمەزان رەجەب، ٢٠٠٨ ، ١٠١).
(١١٩) بازیان یونس محی الدین، ٢٠٠٨ ، ١٣٤ .
(120) Aziz Samur . 2012. 39.
(١٢١) عەبدوللا حوسێن ڕەسول، ١٩٩١، ٢٦.
(122) W.M.Thackston.2005.34.
(١٢٣) ئیبراهیم ڕەمەزان زاخویی، ٢٠٠٨ ، ١٦٧ . هەروەسا بنێرە : (W.M.Thackston.2005.35)
(١٢٤) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢ ، ١٥٦–١٥٧.
(125) Sami Tan . 2011. 261.
(١٢٦) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢ ، ٢١١ .
(١٢٧) (خ) بنیاتا کارێ (خست)ە.
(١٢٨) فەقی حوسێن ساگنج، ١٩٩١، ١٢٠ .
(129) Sami Tan.2011.278.
(١٣٠) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢ ، ١٥٩ .
(١٣١) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢، ١٥٩.
(132) Sadiq Bahaedînê Amêdî . 2012 . 218-219.
(١٣٣) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢ ، ١٥٦ .
(١٣٤) قەناتێ کوردۆ، ١٩٨٨ ، ١٠٩ .
(135) Sami Tan . 2011 . 258.
(١٣٦) قەناتێ کوردۆ، ١٩٨٨ ، ٢٦١ .
(١٣٧) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢ ، ١٨٩.
(138) Qenat. dokur ê2012.179 .

(١٣٩) ئەورەحمان حاجی مارف، ٢٠٠٤، ٣٣.

(١٤٠) قەیس کاکل توفیق، ٢٠٠٢، ٦٦.

(١٤١) قەیس کاکل توفیق، ٢٠٠٢، ٦٨.

(١٤٢) قەیس کاکل توفیق، ٢٠٠٢، ٦٨–٦٩.

(١٤٣) محمد عبدالوهاب شحاته، أنواع المورفیم...، ١٩٩٨، ٢٣٣.

(١٤٤) عەبدولواحید موشیر دزەیی، ٢٠١٢، ١٠٥.

(١٤٥) قەیس کاکل، ١٩٩٩، ٢٥٥–٢٥٦.

(١٤٦) شلیر نایف خالد، ٢٠٠٧، ١١٦.

(١٤٧) محمد عبدالوهاب شحاته، أنواع المورفیم...، ١٩٩٨، ٢١٨.

(١٤٨) ڕەفیق شوانی، ٢٠١١، ٣٩–٤٠.

(١٤٩) عەبدوللا حوسێن ڕەسول، ١٩٩، ١٨٩.

(١٥٠) (Aziz Samur..٢٠١٢,١٢) هەروەسا بنێرە: (Amêdî Bahadînê Sadiq .١٣١ . ٢٠١٢.) ، و بنێرە : Bahoz Baran.٢٠١٢,٨٧)). هەروەسا بنێرە: (کەمال میراودەلی، ٢٠٠٧، ٩٣)

(151) Celadet Ali Bedir-xan.2002.55.

(١٥٢) ڤیان سلێمان حاجی، ٢٠٠١، ٦١.

(١٥٣) ڤیان سلێمان سلێڤانەیی، ٢٠٠١، ٦٦. هەروەسا بنێرە(حاتەم ولیا محەمەد، ٢٠٠٠، ٢١).

(١٥٤) بنێرە لاپەرێ پێشتر.

(١٥٥) د ڕێزمانا نویدا زاراڤێ (بکەرێ ڕێزمانی) بۆ دهێتە بکارهینان.

(١٥٦) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢، ٨٥.

(157) Qenat. kurdo ê2012.199.

(١٥٨) محمد عبدالوهاب شحاته، أنواع المورفیم...، ١٩٩٨، ١٩٨.

(١٥٩) ژێدەرێ بەرێ، ١٩٩.

(١٦٠) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢، ٨٥.

(١٦١) ژێدەرێ بەرێ، ٨٦.

(١٦٢) ئیبراهیم ڕەمەزان زاخویی، ٢٠٠٨، ١٥٢ – ١٥٥.

(١٦٣) عەبدولواحید موشیر دزەیی، ٢٠١٢، ١٠٦.

(164) Bahoz Baran . 2012. 186-187.

(١٦٥) تاڵیب حوسین عەلی، ٢٠١٤، ١١٦.

(166) Geoffrey.L.J.Haig.2008.117.

(١٦٧) کوڕی زانیاری کورد، ٢٠١١، ٨٥.

(168) Qenat. kurdo ê 2012.178.

(١٦٩) زمان و ئەدەبێ کوردی، قوناغا ٩ بنەرەت، ٢٠١٤. ٨٠–٨١.

(١٧٠) تاڵیب حوسێن عەلی، ٢٠١٤، ١١٧.

(١٧١) یووسف شەریف سەعید، ٢٠١٣، ٦٥. هەروەسا بنێرە(Sadiq Bahadînê Amêdî.١٩٣ . ٢٠١٢.)

(١٧٢) دەما هندەك کارێن تێنەپەر ببنە تێپەر پێدڤیاتی ب کارێ (هێنایە، خستە) هەیە، بنێرە (کەوسەر عەزیز ئەحمەد، ١٩٩٠، ٩٧)، هەروەسا بنێرە(نەریمان خۆشناو، ٢٠١٢، ٩٢) وەکو:

- هێنایە + پێکەنین = مندالەکەت هێنایە پێکەنین.
- خستە + گریان = مندالەکی خستە گریان.

بەلێ ئەڤ جورە کارە ب دیتنا سادق بەهائەدین ئامیدی دکورمانجیا باکووردا ب ڕێکا کارێ(کر) دهێنە دروست کرن، بنێرە(کوری زانیاری کورد، ٢٠١١، ١٠٥)، وەکو:

(من کرە ڤێری /وان کرە حەوار /تە کرە گازی /تە زرزکر/گای بۆربۆرکر/زاروکی نالەنال کر).

- هەروەسا، مۆرفیما (اندن) دچیتە ل سەر ناڤێن دەنگییێن سروشتی وکارەکێ تێپەر دهێتە دروستکرن. بنێڕە(شێرکۆ بابان، ٢٠٠٨، ٨٧) وەکو:

(قیژە+ اندن= قیژاندن. /گرمە+ اندن=گرماندن. /باعە+ اندن= باعاندن. /زرە+ اندن= زراندن).

- هەروەسا مۆرفیما (اند) دچیتە ل سەر پەیڤێن بیانی وکارەکێ تێپەر ژێ دهێتە دروستکرن،کو د هندەك شێوەزارێن کوردیدا بکاردهێن، ب تایبەت د هەلبەستێن کلاسیکیدا بنێرە(نەریمان خۆشناو، ٢٠١٢، ٩٦) ، وەکو:

أ- (خلق)+ اند= خولقاند

ب- (شبە) + اند= شوبهاند

گریانی من و خەندەی تۆ ئیستا (دەشوبهێن)

بــەو مەوسمی بارانە،کەوا غونچە پــشکوێ

(١٧٣) جەمال عەبدول، ٢٠٠٨، ١٥٧.

(١٧٤) ددەتە خویاکرن،کو مۆرفیما (اند) ب هەڤرا مۆرفیما تێپەراندنێ نینە، بەلکو ب تنێ (ن) مۆرفیما تێپەراندنێیە ، (ا) مۆرفیمە لگەل دەما بوری و(ێ/ی) مۆرفیمە لگەل دەما نهۆ دهێن، بنێرە:(نەریمان خۆشناو، ٢٠١٢، ٩٤)، هەروەسا بنێرە:(عەبدوللا حوسێن رەسول، ١٩٩٥، ١٣٤) ،کو تەکەز دکەت مۆرفیما تێپەراندنێ ب تنێ (ن) ە و(ا) مۆرفیما دەما بورییە و(ی) مۆرفیما دەما نهۆیە، بەلێ چونکی لگەل(ناڤێ کاری) دوو(ن) خرڤەدبن، ل هندەك هەرێمان فۆنیما (د) دهێت، وەکو ناڤبەندەك د ناڤبەرا هەردوو(ن) اندا ، ب بەهانا ناڤێ کاری یێن ب مۆڕفیما (ا) ب داوی دهێن ب تنێ مۆڕفیما تێپەراندنێ (ن) وەردگرن.

کەواتە :((ب. د ن) + مۆرفیما دەمی (ا، ی)+ مۆرفیما تێپەراندنێ (ن)+ ناڤبەندێ(د)، بنێرە:(شێرکۆ حەمە ئەمین ، ٢٠٠٢، ٩٠).

(175) Sadiq Bahadînê Amêdî (.2012 . 193.

(١٧٦) محمد تاهرگوهەرزی، ١٩٩٩، ١٤٤.

(١٧٧) محمد عبدالوهاب شحاتە، أنواع المورفيم...،١٩٩٨، ٢٤٦.

(178) Schneider, 2003,4.

(179) http://en.wikipedia.org/wiki/Diminutive.

(180) Crystal,1985, 94.

(181) Aziz,1985,145.

(182) Baderneh,2010,153.

(183) Travis, 2004, 250.

(184) Jurafsky, 1996, 542.

(185) http://en.wikipedia.org/wiki/Diminutive.

(186) http://en.wikipedia.org/wiki/Diminutive.

(187) Daltas,1985,20.

(188) Sinclair,-,34.

(189) Machand,1969,269. & Zandroot,1972,303.

(190) http://www.beta-satefl.org.

(191) http://www.beta-satefl.org.

(192) Al-Rojaie,2012,19.

(193) Al-Rojaie,2012,19-20.

(194) Al-Rojaie,2012, 20.

(195) Al-Rojaie,2012, 20.

(196) Al-Rojaie,2012, 20.

(197) Al-Rojaie,2012, 20.

(١٩٨) محمد عبدالوهاب شحاته، أنواع المورفيم...،١٩٩٨، ٢٢١.
(١٩٩) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٢٠٧.
(٢٠٠) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٢١٧.
(٢٠١) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٢٥.
(٢٠٢) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٣٢٥.
(٢٠٣) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٤٦.
(٢٠٤) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٢٤٠.
(٢٠٥) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ١٠١.
(٢٠٦) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٣٦٩.
(٢٠٧) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٣٣٦.
(٢٠٨) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٣٠٠.
(٢٠٩) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٥١٩.
(٢١٠) بائيز عومەر ئەحمەد، ٢٠١٥، ١٤١.
(٢١١) بائيز عومەر ئەحمەد، ٢٠١٥، ١٤١.
(٢١٢) بائيز عومەر ئەحمەد، ٢٠١٥، ١٤١.
(٢١٣) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٨٧.
(٢١٤) عەبدولواحيد موشير دزەيی، ٢٠١٢،١٠٣.
(٢١٥) بائيز عومەر ئەحمەد، ٢٠١٥، ١٤١.
(٢١٦) بائيز عومەر ئەحمەد، ٢٠١٥، ١٤١.
(٢١٧) كاریٚ كەينونیٚ، جۆرەكە ژكارێن بێهێز، تێنەپەرن، ژ(بوون)یٚ دهێنە دروستكرن، پێدڤياتی ب تەمامكەرەكی هەنە، بنێرە:(دلبرين عەبدوللا عەلی، ٢٠١٢، ٢٥)
(٢١٨) بائيز عومەر ئەحمەد، ٢٠١٥، ١٤١.
(219) http://ielanguages.com/Linguist.htm/.

پشکا
سێیێ

گرفتێن مۆرفیمێ و پەیوەندییێن ئەوێ

گرفتێن مۆرفی

بەری ئەم بچینە د ناڤ گرفتێن مۆرفیمێدا، پێدڤییە ئەوێ چەندێ دیار بکەین، کو مۆرفیمێ چەند مەرج و تایبەتمەندی هەنە، ب ئەڤی ڕەنگی ل خوارێ دیارکری:

- مۆرفیمێ قالبەکێ فیزیایی هەیە.
- دڤێت مۆرفیم واتایەکێ بدەت.
- دڤێت مۆرفیم نەهێتەکەرتکرن بۆ یەکەیەکا ژخۆ بچویکتر.
- دڤێت د هەر ژینگەهەکا تێدا دەربکەڤیت هەمان واتا هەبیت.

ئەڤجا ئەگەر هەر مەرجەك ژ ئەڤان مەرجێن ل سەری، هاتە شکاندن ل ئەوی دەمی دێ بیتەگرفت بۆ مۆرفیمێ.

ل ڤێرێ دێ هەولدەین بەحسێ چەندگرفتەکان بۆ مۆرفیمێ بکەین:

1- مۆرفا سفر (Ø):

مۆرفا سفر وەکو ئەلۆمۆرفا مۆرفیمەکێ بێ سیمایێ دەنگی پەیدادبیت، ئەو دەمێ ب فیعلی دەرکەڤتن نەبیت. ب ئەوی واتاییٚ کو ئەو مۆرفیم یا د ناڤ مێشکیدا هەی، بەلێ وەکو مۆرف دەرکەڤتن نینە.[١]

مۆرفا سفر دبیتە گرفت بۆ مۆرفیمێ، چونکی مەرجێ ئێکێ یێ مۆرفیمێ دشکێنیت، ئەوێ دبێژیت: (دڤێت مۆرفیمێ قالبەکێ فیزیایی هەبیت)، ل ڤێرێ مۆرفا سفر ئەڤ مەرجە بەزاندییە و شکاندییە، چونکی مۆرفا سفر قالبێ فیزیایی نینە، بەلکو ب تنێ واتا هەیە. وەکو جهناڤێ ڕێککەڤتنێ بۆ کەسێ سییێ تاك ل گەل کارێ بوری.

- ئەو چوو Ø.

2- مۆرفیم یان مۆرفا بەتال (بۆش):

ئەو فۆرمێ ڕاستەوخۆ نواندنا مۆرفیمەکێ نەکەت، دبێژنێ مۆرفیما بەتال، ئەوژی ل دەمێ د هندەك ڕستە و گرێ و پەیڤاندا هندەك مۆرفان دەرکەڤتن هەبیت، بەلێ دشیاندا نەبیت، چ ئەرکەکێ مۆرفۆلۆژی بەرامبەر بهێتە دانان، ئانکو د مێشکیدا چ مۆرفیمەك ل بەرامبەر ناهێتە دیتن. وەکو: (بچۆرەوە): (ر) چ ئەرکەکی مۆرفۆلۆژی نینە، ژبەر هندێ وەکو مۆرفیمەکا بەتال مامەلە ل گەل دهێتەکرن. مۆرفیما بەتال ڕاسترە، چونکی ئەوێ مۆرفێ دەرکەڤتن یا هەی، بەلێ د مێشکیدا چ مۆرفیمەك بەرامبەر نینە.[٢]

مۆرفیما بەتال (بۆش) ئەوژی گرفتەکا دییە بۆ مۆرفیمێ، چونکی مۆرفیما بۆش شێوە هەیە، بەلێ واتا نینە، ئەڤەژی دبیتە گرفت د ڕێکا مۆرفیمێدا، چونکی ئەوی مەرجێ مۆرفیمێ دشکێنیت ئەوێ دبێژیت: (دڤێت مۆرفیمێ واتایەك هەبیت).

ئەڤەژی دبیتە ئەگەرکوگرفتەك بۆ مۆرفیمێ پەیدادبیت، چونکی مۆرفیما (ر) د نموونەیا (ژ پێرڤە) مۆرفیمەکا بۆشە و بێ واتایە.

هەروەسا (از) مۆرفیمەکا بۆشە دنموونێن (یازدە، دوازدە، سێزدە(سیازدە) و شازدە) دا.

هەروەسا مۆرفیما (د) د نموونەیێن (بردرا) و(سپێردرا) دا، مۆرفیمەکا بۆشە و بێ واتایە.

3- میتافۆر:

مەبەست ژ میتافۆرێ ئەوە پەیڤەك بۆ نواندنا واتایەکا دی دهێتە بکارهینان، ژبلی ئەوێ واتایا ڕەسەن یا هەی، وەکو:

- تۆ نێرگزی.

میتافۆر دبیتە گرفت بۆ مۆرفیمێ، چونکی ئەوی مەرجێ ئەوێ دبێژیت: (دڤێت مۆرفیم د هەر ژینگەهەکا تێدا دەردکەڤیت، هەمان واتا هەبیت) دشکێنیت.[٣] بەلێ ئەگەر ئەم تەماشەی پەیڤا (نێرگز) بکەین، کو د ئەوێ واتایا سەریدا ب (ڕووەك) ناهێت، ئەڤەژی ئاستەنگە د ڕێکا مۆرفیمێ دا دهێتە دانان.

4- ئێك فۆرم و چەند واتا[٤]:

- م/ مان ← (م + ان).
- ت/ تان ← (ت + ان).
- ی/ یان ← (یـ + ان).

} مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ بۆکەسێ کۆ.

- خۆم (خۆ+ م) خۆمان،
- خۆت (خۆ+ ت) خۆتان،
- خۆی (خۆ+ ی) خۆیان.

} جهناڤێن خۆیی.

ئەگەر تەماشەی ئەڤان نموونەیێن ل سەری بکەین (مان، تان، یان) دێ بینین گرفتا مۆرفیمێ د ئـەوێ چەندێدایە، کو ئەو مـەرج شکاندییە ئەوێ دبێژت: (دڤێت مۆرفیم واتایەکێ بدەت، نەکو چەند مۆرفیم واتایەکێ بدەن)، ئەڤە ژ لایەکیڤە، ژ لایەك دیڤە ئەو مەرجە ژی شکاندییە ئەوێ دبێژت: (دڤێت مۆرفیم بۆ یەکەیەکا ژ خۆ بچویکتر نەهێتە پرتکرن.[٥] کو د ئەڤان نموونەیاندا و نموونەیێن (خۆم، خۆت، خۆی) مۆرفیم هاتییە کەرکرن ژبۆ یەکەیێن ژ خۆ بچویکتر، ئەڤەژی دبیتە گرفتەك بۆ مۆرفیمێ.

5– ئەلۆمۆرف–Allomorph:

ئەلۆمۆرف بریتییە ژ هەبوونا چەند شێوەیان بۆ مۆرفیمەکێ، ئەڤ شێوەژی د دەربڕین و زارکرن و د شێوەیدا ژێکجیاوازن، بەلێ ژ لایێ واتاییڤە وەکهەڤن.[٦] ئانکو هەمان واتایێ ددەن. وەکو مۆرفێن کۆمکرنێ د دۆخێ خستنەسەردا، کو ئەڤ ئەلۆمۆرفە هەنە(ێن، ێت، ێد).

ئەلۆمۆرف ئەوی مەرجێ مۆرفیمێ دشکێنیت، ئەوێ دبێژیت: (دڤێت مۆرفیم واتایەکێ بدەت)، کو ل ڤێرێ چەند مۆرفیم هەمان واتاییێ ددەن.[٧] وەکو:

مۆرفیما بوریییێ دوور

{بوو} **{بی}**

هاتبوو **هاتبی**

ژبلی ئەڤان خالێن ل سەری ستاگبێرگ ئاماژەیێ ب چەند گرفتێن دی ددەت، کو دبنە گرفت د شرۆڤەکرنا مۆرفیماندا، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- گرفتا ئێکێ:

گرفتا ئێکێ ئەوە، کو هەر کەسەکی گەنجینەکا تایبەت ب مۆرفیمانڤە هەیە، هەر وەکو ئەوی کەسی گەنجینەکا تایبەت ب پەیڤانڤە هەی. بۆ نموونە (تۆم) چێدبیت هزر ب هندێ بکەت، کو پەیڤا (automobile) وەکو ئێك مۆرفیم بزانیت، کو واتایا ئەوێ ترۆمبێلە (car)، بەلێ (دایك-Dick) چێدبیت ئەوێ چەندێ بزانیت، کو (auto)=(self) و مۆرفیما (mobile)=(moving).[٨] ئەڤ چەندە د زمانێ کوردیژیدا هەیە. بۆ نموونە چێدبیت ل دەڤ کەسەکی پەیڤا (دەنگسازی) ژ ئێك مۆرفیمێ پێکهاتی بیت، کو دبیتە زاراڤ د زمانڤانییێدا)، بەلێ کەسەکێ دی ژمارەیا مۆرفیمێن ئەوێ بکەتە(٢)، ئەوژی:(دەنگ: فۆن) ە و(سازی: زانست) ە و چێدبیت کەسەکێ دی بکەتە(٣) مۆرفیم، ئانکو ل دەڤ ئەوی، (سازی) دبیتە دوو مۆرفیم. ئەوژی (ساز:چێکرن) و (ی:پاشگر) ە.

ب -گرفتا دووی:

ئەڤ گرفتە د ئەوێ چەندێدایە، کو چێدبیت کەسەك ئەوێ مۆرفیمێ بزانیت، ئەوا هاتییە دان، لێ ڕادە و پلەیا زانینا ئەڤ مۆرفیمێ د پەیڤێن جیاوازدا ل دەڤ هەمان کەسی دهێتە گوهۆڕین، ئانکو وەکو ئێك نینە. ئەڤە ژ ڕەخیکڤە و ژ ڕەخەکێ دیڤە ئاخڤتنکەرێن زمانی هەمی بۆ دیارکرن و زانینا مۆرفیمێ وەکو ئێك نینن. بۆ نموونە زۆربەیا ئاخڤتنکەرێن زمانێ ئینگلیزی دشێن ئەڤان پاشگران (er, or, ar) د ئەڤان پەیڤاندا (actor, singer) بزانن، لێ کێمەك ژ ئاخڤتنکەرێن زمانێ ئینگلیزی بشێوەکێ لاواز مۆرفیما(or) د پەیڤا (professor) دا دزانن، دیسان ئەم دشێین بێژین، پەیڤا (sweater) ژ دوو مۆرفیمان پێکدهێت؟ ئەڤەژی دهێتە گوهۆڕین یان ل دویڤ شیاناکەسێن جیاواز، جیاواز دبیت. دیسان ب تنێ کەسێ ئاگەهی ژ زمانی هەی دشێت بزانیت مۆرفیما (nose) د پەیڤێن (nosey) و (noseful) دا دیاربکەت. ئەڤجا ل دوماهیکێ پێدڤییە

ئەویٚ چەندیٚ بیٚژین، کو مۆرفیمێن کەسەکی وەکو مۆرفیمێن کەسێن دی نینن.[٩] دیسان ئیٚك کەس ژی د نموونەیێن جیاوازدا چیٚدبیت ڕادیٚ زانینا ئەوی بۆ دیارکرنا هەمان مۆرفییٚ وەکو ئیٚك نەبیت. بۆ نموونە د زمانیٚ کوردیژیدا گەلەکجاران د هندەك پەیڤاندا ئەگەرکەسێن شارەزاییێن زمانیٚ کوردی نەبن، نەشێن بزانین، کو(ەر) پاشگرە د پەیڤا (هونەر) دا، هەرووەسا (ار) پاشگرە د پەیڤا (بنار) دا ئەڤە ژلایەکیڤە و ژلایەکیٚ دیڤە چیٚدبیت ئیٚك کەس بشیٚت ب سانەهی بزانیت (ەر) پاشگرە د پەیڤا (فەرمانبەر) دا، بەلی نزانیت(ەر) پاشگرە د پەیڤا (هونەر) دا.

ج - گرفتا سێییٚ:

د زمانیدا گرفتێن شرۆڤەکرنا مۆرفیمیٚ هەنە، ئەوژی ژبەر هندێیە کو زمان بەردەوام دهیٚتە گوهۆڕین و ئیٚك ژگرفتان ژناڤچوونە. مۆرفیم چیٚدبیت ب شیٚوەکیٚ هیٚدی لاواز بین، هەتاکو بگەهنە حالەتیٚ پشگوهئیٚخستنیٚ. هەر وەکو سال و زەمان دچن و نازڤرن. بۆ نموونە د زمانیٚ ئینگلیزیدا دشیاندا هەیە، بیٚژین، کو پەیڤێن (troublesome) و (Lonesome) ژ دوو مۆرفیمان پیٚکدهیٚت، ئەوژی مۆرفیمەکا بنەرەتی+ پاشگریٚ (some) ە، بەلیٚ ئەگەر تەماشەی پەیڤا(winsome) بکەین، کو بنەرەتیٚ ئەویٚ نەمایە، ژبەر هندیٚ ب تاکە مۆرفیمەك دهیٚتە هژمارتن.[١٠] بۆ نموونە د زمانیٚ کوردیدا ئەگەر تەماشەی پەیڤا (هەلات).[١١] بکەین، دی بینین بنەرەتیٚ ئەویٚ پەیڤیٚ نەمایە، ژبەر هندیٚ نهۆ ب تاکە مۆرفیمەك دهیٚتە هژمارتن.

د - گرفتا چاریٚ:

ئەڤ گرفتە د ئەویٚ چەندیٚدایە، کو میتافۆر، دمریت ل دویڤ گوهۆڕینا زمانی و ل دویڤ بکارهینانا پەیڤیٚ د دەوروبەرێن ژیٚکجودادا پەیدادبیت.[١٢]

بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا پەیڤەکا وەکو (گورك) گیانەوەرە، بەلێ ل دەمێ د هندەك کارهینانا بکاردهێت واتایا ئەوێ دهێتە گوهۆڕین و دبیتە سیمایەك بۆ مرۆڤەکێ دڕندە. وەکو بهێتە گوتن: (ئەو مرۆڤە گورگە.)

ئانکو پێدڤییە ل ڤێرێ ئەوێ چەندێ بێژین، کو واتایا سەربار ل دەمێ ل سەر پەیڤەکی یان مۆرفیمەکێ دهێنە زێدەکرن، ئەڤە ب خۆ گرفتەکە د ڕێکا مۆرفیمێدا، کەواتە وەکو تشتەکێ سەرسامە د زمانیدا.

مۆرفیم و مۆرف و ئەلۆمۆرف

زاراڤێ مۆرف هندەك جاران ب شێوەکێ تایبەتی دهێتە بکارهینان بۆ ئاماژەپێکرنا دركکرنا فۆنۆلۆژی بۆ مۆرفیمێ. ئەڤجا ل دەمێ مۆرفیمەکێ شێوەیەك هەبیت، ئەو شێوەیە دبیت مۆرف. وەکو مۆرفیما (دار)، کو د هەمان دەمدا دبیتە مۆرفیم، لێ ل دەمێ مۆرفیمەکێ پتر ژ شێوەیەکێ هەبیت، ل ئەوی دەمی هەر ئێك ژ ئەوان شێوەیان دبیتە مۆرفەك و دبێژنە ئەوان شێوەیان ژی ئەلۆمۆرف. ئانکو هەر مۆرفیمەکێ مۆرف هەیە، لێ هەمی مۆرفیمان ئەلۆمۆرف نینن، ل ئەوی دەمی مۆرفیمێ دێ ئەلۆمۆرف هەبن، ل دەمێ پتر ژ شێوەیەکێ هەبیت.

کاتامبا دیاردکەت، کو مۆرفیم بچویکترین یەکەیا واتاییە، کو هندەك جارن هەڤگونجانەك ل گەل واتایا پەیڤێ یان پێکهاتا ڕێزمانی هەیە. شرۆڤەکرنا پەیڤان بۆ مۆرفیمان دڤێت ئەم بزانین کا زاراڤێ مۆرف چییە؟ مۆرف شێوەیێ فیزیکییە، کو نواندنا هندەك مۆرفیمان دکەت، کو چێدبیت فۆنیمەك بیت یان زنجیرەك ژ فۆنیمان بیت. هندەك جاران چێدبیت مۆرفێن جیاواز نواندنا هەمان مۆرفیمێ بکەن. بۆ نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا مۆرفیما دەمێ ڕابردوو(ed) ل دویڤ ژینگەها فۆنۆلۆژی ب سێ شێوەیان دهێتە زارکرن،

ئەو هەر سێ شێوە دبنە سێ مۆرف، کو ئەوژی ئەڤەنە:(t) و (d) و (ed). ئەڤجا مۆرفێن جیاوازێن هەمان مۆرفیمێ، کو ل دەمێ ل گەل دهێنە کۆمکرن و دبنە ئەلۆمۆرفێن مۆرفیمێ، ئەڤجا ژبەر هندێ ئەڤ مۆرفێن ل سەری دبنە ئەلۆمۆرف ژی، چونکی پتر ژ شێوەیەکێیە.[١٣]

پەیوەندی د ناڤبەرا مۆرفیم و ئەلۆمۆرف و مۆرفاندا دشیاندایە د ئەڤی نەخشەیێ ل خوارێدا نواندنا ئەوان بهێتەکرن:

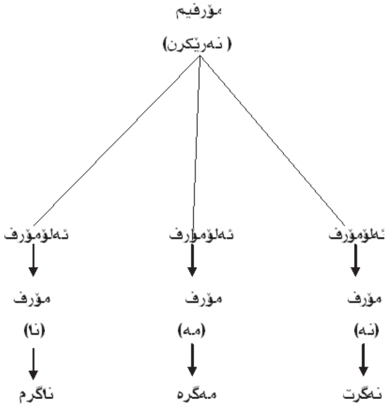

ئەڤجا ل ڤێرێ دشیاندایە بێژین:

١- (نە) و(مە) و(نا) مۆرفێن زمانێ کوردینە.

٢- دشیاندایە ئەڤان هەر سێ مۆرفان پێکڤەکۆمبکەن، وەك ئەلۆمۆرف بۆ مۆرفیما نەرێکرنێ.

تەکنیکا سەرەکییا بکارهاتی د دەستنیشانکرنا مۆرفیماندا ل سەر بنەرەتێ تێگەهێ دابەشکرنێ هاتییە دانان، ئانکو گرۆپەکاگشتییا دەوروبەران، ئەوێ شێوەیێ زمان یێ تایبەت د ئەڤان دەوروبەراندا ب دەستڤەدهێت. ئەمگرۆپەکا مۆرفان وەك ئەلۆمۆرفێن هەمان مۆرفیمێ دادنین، ئەوژی ئەگەر ب تنێ د

دابەشکرنا تەمامکەردا بیت. مۆرف دێ د دابەشکرنەکا تەمامکەردا بن، ئەگەر[١٤]:

١- نواندنا هەمان واتا یان هەمان ئەرکێ ڕێزمانی بکەت.

٢- د دەوروبەرێن وەکهەڤدا نەبن، ژبەر هندێ شێوەیێن:(ەك) و(ك) و (کە) و (ەکە)... هتد، کو نواندنا مۆرفیما نیاسینێ دکەن، کو ئەڤە د دابەشکرنەکا تەمامکەردانە، بەلێ د دەوروبەرێن جیاوازدا ب دەستڤە هاتینە.

ئەڤجا ل ڤێرێ مۆرفێن پابەند ب دەوروبەرانڤە دبنە ئەلۆمۆرفێن هەمان مۆرفیمێ.

پەراوێز

(١) صباح رشيد قادر، ٢٠٠٩، ٣٩.

(٢) صباح رشيد قادر، ٢٠٠٩، ٤٠.

(٣) زێرين خورشيد سەليم، ٢٠١٢، ٤٢.

(٤) زێرين خورشيد سەليم، ٢٠١٢، ٤٥.

(٥) زێرين خورشيد سەليم، ٢٠١٢، ٤٥-٤٦.

(6) http://every thing. Explained. Today/ Morpheme.

(٧) زێرين خورشيد سەليم، ٢٠١٢، ٤٦.

(8) Stageberg.N.C,1981, 87.

(9) Stageberg.N.C,1981, 88.

(10) Stageberg.N.C,1981, 88.

(١١) پەیڤا (هەلات) د بنەرەتدا ژ (هەل+هات) دروستبوویە.

(12) Stageberg.N.C,1981, 88.

(13) Katamba,F,1993, 24-26.

(14) Katamba,F,1993, 27 .

پشکا چارێ

شرۆڤەکرنا چەند زاراڤێن وشەسازی

1- مۆرفۆفۆنیم:

زاراڤێ مۆرفۆفۆنیمێ- Morphophoneme ب چەند ڕەنگێن ژێکجودا هاتییە پێناسەکرن. وەکو:

١- کریستال دبینیت، کو مۆرفۆفۆنیم یەکەیەکا سەرەکییە، کو بۆ شرۆڤەکرنێ د ئاستێ مۆرفۆفۆنۆمیکێدا دهێتە نیاسین و باراپتر د ناڤ کڤاناندا دهێتە دانان و دیاردکەت، کو ئێك ژ نموونەیێن بکارهاتی، ئەوژی جوداکرنە د ناڤبەرا / f/ و /v/ دا، کو ب مۆرفۆفۆنیم دهێنە نیاسین، وەکو د نموونەیێن ل خوارێدا.[(١)]:

-Knife ⟶ Knives.

٢- ماسیۆس دەربارەی مۆرفۆفۆنیمێ دبێژیت: مۆرفۆفۆنیم یەکەیەکە، کو ل سالێن سیهان هاتییە دارشتن بۆ ڕاڤەکرنا دویڤ ئێکهاتنان د وشەسازییێدا. ئەڤ دویڤ ئێکهاتنە دووبارەدبیت، لێ نە ب شێوەکێ میکانزمی. بۆ نموونە

پەیڤا (Knives) دەنگیْ/v/ هەیە و پەیڤا (Knife) خـودان دەنگیْ/f/ە. دویف ئێکهاتن دووبارەدبیت، کو د پتر ژ پەیڤەکێدا هەیە، لیْ ئەڤ دویف ئێکهاتنە یا میکانزمی نینە، بۆ ڕاڤەکرنا دویف ئێکهاتنا هەر وەکو پەیڤێن (Knife) و(Loaf)، کو هەر دوو پەیڤان هەمان دوماهیك ب مۆرفۆفۆنیما /f/ هەیە، لی د حالەتیْ کۆمکرنێدا ب /v/ دهێتە زارکرن. وەکو.[٢]:

-Knife ⟶ Knive.

-Loaf ⟶ Loafs

٣- خولی و مبارەك ب ئەڤی ڕەنگی مۆرفۆفۆنیمیْ پێناسەدکەن و دبێژن: فۆنیمەکە کو دهێتە ئالۆگۆرکرن ل گەل فۆنیمێن دی د جهێن وەکهەڤدا و دبنە ئەلۆمۆرفێن مۆرفیمیْ. وەکو /s/ د(books) کو بەرامبەری /Z/ د(dogs) دا و هەر دووك دبنە ئەلۆمۆرفین مۆرفیما کۆمکرنینە.[٣]

٤- د (معجم المصطلحات اللغوية) دا هاتییە، کو مۆرفۆفیم یەکەیەکا فۆنۆلۆژییە، کو نواندنا ئەویْ ب گەلەك ئەلۆمۆرفان دهێتە کرن. بۆ نموونە مۆرفیما مێکرنیْ د عەرەبییێدا، یەکەیەکا فۆنۆلۆژییە و ئەلۆمۆرفا ئەویْ (ت) ە. هەروەسا مۆرفیما کۆمکرنیْ (s) د زمانیْ ئینگلیزیدا یەکەیەکا فۆنۆلۆژییە و ژ ئەلۆمۆرفێن ئەویْ(s) و(en) ن د نموونەیێن (horses) و(oxen) دا.

دیسان ئەڤ پێناسە ژی بۆ مۆرفۆفۆنیمیْ هاتینەگوتن:

٥- مۆرفۆفۆنیم: بریتییە ژ ئەوی گوهۆرینا دەنگی ئەوا ب سەر مۆرفیماندا دهێت، ئەڤەژی زێدەتر بۆ سانەهیبوونا درکاندنێیە.[٤]

٦- مۆرفۆفۆنیم: مۆرفۆفۆنیم هێمایەکە بۆ دویف ئێکهاتنا دەنگی.

٧- مۆرفۆفۆنیم: مۆرفۆفۆنیم یەکەکا فۆنۆلۆژییا ڕووتە، کو نواندنا دەنگێن بەرامبەر ئەلۆمۆرفێن جیاوازێن ئێك مۆرفیمیْ ڕادوەستن دکەت. بۆ نموونە هیمایی F چێدبیت بهێتە بکارهینان بۆ نواندنا ب دەستڤەهینانا مۆرفۆفۆنیمیْ

د دوو ئەلۆمۆرفێن پەیوەندی پێکڤەدا هەین. وەکو F د (Leaf) دا، بەلێ د کۆمکرنێدا دبیتە V وەکو: (Leaves).

٨- مۆرفۆفۆنیم: مۆرفۆفۆنیم خودان هەبوونەکا فۆنۆلۆژییە، کو هژمارەك ژ سیمایێن بەرچاف هەنە، کو د نواندنا مۆرفیمێدا دهێنە بکارهینان.[٥]

٩- مۆرفۆفۆنیم بریتیە ژ((ئەو مۆڕفیمەی لە شێوەی فۆنیمێکدا خۆی نیشان دەدات،)).[٦] ئانکو ل ڤێرێ مۆرفۆفۆنیم بریتییە ژ ئەوێ مۆرفیما ب تنێ ژ فۆنیمەکێ پێکدهێت، ب واتایەکا دی ئەوکەرەستەیێن ب مۆرفۆفۆنیم دهێتە نیاسین، دڤێت د مۆرفۆلۆژییێدا مۆرفیمبن و د فۆرمۆلۆژییێدا فۆنیمبن. وەکو ئەڤان چەند نموونەیێن ل خوارێ:

- (ت) دبیتە مۆرفۆفۆنیم، چونکی د فۆنۆلۆژییێدا فۆنیمەکا نەبزوێنە و د مۆرفۆلۆژییێدا دبیتە مۆرفیما ڕێککەڤتنێ بۆکەسێ سێیێ تاك ل دەماکارێ ڕستەییێ نەبوریبیت و دوماهییا بنیاتاکاری بزوێن بیت. وەکو: (دخۆت، دکەت، ... و هتد).

- (ی) دبیتە مۆرفۆفۆنیم، چونکی د فۆنۆلۆژییێدا فۆنیمەکا بزوێنە و د مۆرفۆلۆژییێدا دبیتە مۆرفیما ڕێککەفتنێ بۆکەسێ دووێ تاك، هەروەسا دبیتە مۆرفیمەکا ڕەگەزی ژی. وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

وەکو مۆرفیما ڕێککەڤتنێ	وەکو مۆرفیما ڕەگەزی
-تۆ هاتـــی.	- مامۆستای وانە شڕۆڤەکربوو.
- تۆگەهشتـــــی.	-کرێکاری کارێ خۆ تەمامکر
- تۆ بابەتی دخوینـــی.	- ئازادی چیرۆك نڤیسی.

(ا) دبیتە مۆرفۆفۆنیم، ژبەرکو د فۆنۆلۆژییێدا فۆنیمەکا بزوێنە و د مۆرفۆلۆژییێدا دبیتە پاشگرەکێ داڕشتنێ (م. ب. دارشتنێ).

هەروەسا دبیتە مۆرفیمەکا ڕێزمانییا دانەپالێ بۆ ڕەگەزێ مێ(م. ڕەگەزی).

وەکو مۆرفیمەکا بەندا پاشگر بۆ دارشتنێ	مۆرفیمەکا ڕێزمانییا دانەپالێ بۆ ڕەگەزێ مێ
بنیات+ پاشگرێ(ا) - زان+ ا= زانا - دان+ ا= دانا - توان+ ا= توانا	- مامۆستایا من هات. -کچا کورد یا خەمخۆرە. - ئەڤینا مە بۆ وەلاتی زۆرە. - زۆرداریيا دوژمنان ل سەر مە نەما.

2- مۆرفۆسینتاکس:

زانایێن زمانی ب چەند شێوەیەکان پێناسەیا مۆرفۆسینتاکسێ کریە، ل خوارێ دێ هەولدەین چەند پێناسەیەکا بۆ ئەڤێ دیاردەیێ بهینین:

١- کریستال ل دۆر پێناسەیا مۆرفۆسینتاکسێ-Morphosyntax دبێژیت: مۆرفۆسینتاکس ڤەکۆلینێ ل کاتیگۆرێن ڕێزمانی یان ئەوان تایبەتمەندییان دکەت ئەوێن پیڤەرێ ئەوان مفا وەرگرتن بیت ژ هەر دوو ئاستێن مۆرفۆلۆژی و سینتاکسێ. بۆ نموونە کارتیگۆرا ژمارێ د ناڤاندا دشیاندایە ب شێوەیێ مۆرفۆلۆژی دەربڕینێ ژێ بکەین. دیسان دشیاندایە ب شێوەیێ سینتاکسی دەربڕینێ ژێ بکەین(ب ڕێکا گونجانا ئەوێ ل گەل کاری). دەم و کەس و ڕوییێن کاری نموونەنە بۆ کاتیگۆرێن مۆرفۆسینتاکسی.[٧] د جهەکێ دیدا کریستال دبێژیت: مۆرفۆسینتاکس زاراڤەکە د زمانڤانییێدا ئاماژەیێ ددەتە کاتیگۆرێن ڕێزمانی یان تایبەتییێن ڕێزمانی، کو پیڤەرێن گەردانکرنا وشەسازی و ڕستەسازییێ ل سەر هەڤدوو پراکتیك دبن، هەر وەکو د سالۆخکرنا سیمایێن پەیڤاندا دیاردبیت. بۆ نموونە ژمارە د ناڤاندا کاتیگۆرەکا مۆرفۆسینتاکسییە،

کو ژئالییێ جیاوازی یان هەڤدژیا ژمارێڤە کاریگەرییێ ل سەر ڕستەسازییێ دکەت (بکەرێ تاك پێدڤی ب کارەکێ تاك هەیە) و ژئالییەکێ دیڤە پێدڤی ب گەردانکرنا وشەسازی هەیە(بۆ نموونە زێدەکرنا مۆرفیما کۆمکرنێ ل سەر ناڤی).[٨]

٢- ماسیۆس ل دۆر پێناسەیا مۆرفۆسینتاکسێ دبێژیت: ئەڤ ناڤکرنە بۆ ئەوان کاتیگۆران.[٩]

دهێتە بکارهینان ئەوێن ڕۆلی د مۆرفۆلۆژی و سینتاکسێدا دگێڕن.[١٠]

٣- فرانك نوفو ئەڤی زاراڤی د دوو خالاندا ددەتە دیارکرن[١١]:

أ- یاساییێن خڕڤەکرنا مۆرفیمان ئەوێن سینتاکس کونترۆلێ ل سەر دکەت ب خۆڤە دگریت.

ب - ڤەکۆلینا یاساییێن گرێدای ب پێکهاتا ناڤخۆییا پەیڤانڤە ب خۆڤەدگریت. بۆ نموونە د ڤێرێدا پێکهاتەیەك چێدبیت ژ لایێ فۆڕمیڤە پەیڤەك بیت، بەلێ ژلایێ واتاییڤە ڕستەك بیت.

٤- بەعلەیەکی ل دۆر دیاردەیا مۆرفۆسینتاکسێ دبێژیت: بابەتەکە ژ بابەتێن سینتاکسی ڕادبیت ب کۆمکرنا سیماییێن مۆرفیمی و سینتاکسی. بۆ نموونە ژمارە(تاکی، دووانی، کۆمکرن) ژسیماییێن ئەوێ یێن مۆرفیمی یان مۆرفۆلۆژی هەبوونا مۆرفیمێن تایبەتن ب دووانی وکۆمێڤە و سیماییێن ئەوێ یێن سینتاکسی کاریگارییا ئەوێیە ل سەر شێوەیێن دی د پێکهاتێ یان د سینتاکسێدا.[١٢] (وەکو زێدەکرنا (ان) ێ ل سەر ناڤی د زمانێ کوردیدا و کاریگەرییا ئەوێ ل سەر شێوەیێن دی د پێکهاتا سینتاکسیدا.)

٥- تراسك ب ئەڤی ڕەنگی مۆرفۆسینتاکسێ ددەتە پێناسەکرن: کو ڕێکخستن و هاوتابوونا گونجاندنا مۆرفیمێن فەرهەنگی و ڕێکخستنا کاتیگۆرێن ئەرکی، کو ل دویف ئەرك و حالەتێن ئەوان دبیتە مۆرفۆسینتاکس.[١٣]

٦- مبارەك مبارەك ب ئەڤی ڕەنگی مۆرفۆسینتاکس دایە پێناسەکرن: مۆرفۆسینتاکس بریتییە ژ وەسفکرنا یاسایێن ڕێککەڤتنا مۆرفیمان بۆ دروستکرنا پەیڤان، هەروەسا ڕادبیت ب وەسفکرنا مۆرفیمێن ڕێزمانی.[١٤]

٧- مۆرفۆسینتاکس ڤەکۆلینێ ل کاتیگۆرێن ڕێزمانی یان یەکەیێن زمانی دکەت، ئەوێن هاوبەش د ناڤ هەر دوو ئاستێن وشەسازی و ڕستەسازیدا.[١٥]

٨- د پێناسەیەکا دیدا هاتییە، کو مۆرفۆسینتاکس پێکهاتەکا ئالۆزا تێکچرژایە، کو ب بەشداریکرنا مۆرفیمێن وشەسازی و مۆرفیمێن ڕستەسازییێ د پێکهاتەیەکا ڕستەسازییێدا ب ڕێکا پەیوەندییێن سینتاکسی پێکڤە گرێدداینە، ئەڤ ڕستەیە ب ڕستەیەکا کورتکری دهێتە نیاسین. بۆ نموونە پێکهاتەیەکا مۆرفۆسینتاکسی. وەکو (بردمیان) دشیاندایە بۆ ئەڤان مۆرفیمێن ل خوارێ شرۆڤەبکەین:

برد: مۆرفیما وشەسازییە.

م: مۆرفیما ڕستەسازییە.

یان: مۆرفیما ڕستەسازییە.[١٦]

ئەڤ زاراڤە هەر وەکو ژ ناڤێ ئەوی دیار، بریتییە ژ ئەوان کەرەستەیێن هەڤپشك د ناڤبەرا مۆرفۆلۆژییێ (وشەسازی) و سینتاکسێ (ڕستەسازییێ) دا ئە ڤ دیاردەیە ب چەند شێوەیەکان د زمانێ کوردیدا دیار دبیت ب تایبەت ل دەما مۆرفیمێ، ئەرکەکێ ڕێزمانی هەبیت:

مۆرفیمێن ڕێزمانی باشترین نموونەنە بۆ ئەڤی خالێ، کەواتە مۆرفیمێن ڕێزمانی دچنە دبن بابەتێ مۆرفۆسینتاکسیێدا، وەکو مۆرفیمێن ڕەگەزی و نیاسینێ و نەنیاسینێ و دانەپالییێ و کۆمکرنێ و دەمێن کاری و ... هتد). دیسان ل دەما ڕستەك د قالبێ پەیڤێدا دهێتە دیارکرن، ئەوژی دچیتە د ناڤ بابەتی مۆرفۆسینتاکسیدا، کو ب ناڤی (ڕستەیێن مۆرفۆسینتاکسی یان ڕستەیێن کورتکری) دهیتە ناڤکرن. وەکو:

- بنێرێ: تۆ بنێرە ئەوی / ئەوێ.
- بەخدێ: تۆ بەرێ خۆ بدە ئەوی/ ئەوێ.
- سەحکێ: تۆ سەحکە ئەوی/ ئەوێ.
- دەیبردم: ئەو منی دەبرد، (ی) بکەر، (م) بەرکار.
- دەیخۆم: من (ئەو) دەخۆم، من سێو دەخۆم، (ی) بەرکار، (م) بکەر.

دیسان هەڤالناڤ و هەڤالکار و ناڤ وکار دبنە بابەتێن مۆرفۆسینتاکسی، چونکی ئەڤ کاتیگۆرە ژ لایێ وشەسازی و ڕستەسازییڤە ژی ڤەکۆلین ل سەر دهێتە کرن.

3- ئەلۆمۆرف:

هاسپێلماس و سیمس سەبارەت پێناسەیا ئەلۆمۆرفێ دبێژن: ل دەمێ دوو مۆرفیمان یان پتر هەمان واتا هەبیت و ل دویڤ ژینگەهێن تایبەت بهێنە بکارهینان ئەو دێ ب ناڤێ ئەلۆمۆرف هێنە ناڤکرن.[١٧]

ساتگبێرگ د دیارکرنا تێگەهێ ئەلۆمۆرفێدا دبێژیت: ئەلۆمۆرف ئەوە کو دوو شێوەیان یان پتر هەمان واتا هەبن و بۆ ئێك مۆرفیمێ بزڤرن.[١٨]

لایبر د پێناسەکرنا ئەلۆمۆرفێدا دبێژیت: ئەلۆمۆرف بریتییە ژ ڤەگۆڕێن فۆنۆلۆژییێن بەرچاڤ بۆ هەمان مۆرفیمێ. ئانکو دڤێرێدا تارادەیەك وەکهەڤی د دەنگاندا هەیە، بەلێ هەڤچەشن نینن، لێ ئەو شێوەیێن جیاواز د هەمان واتا یان ئەرکیدا بەشدارن.[١٩] وەکو ئەلۆمۆرفێن مۆرفیماکۆمکرنێ. وەکو(نە، نا، مە).

مبارەك مبارەك دبێژیت: ئەلۆمۆرف ناڤکرنە دهێتە دانان ل سەر شێوەیێن جیاوازێن مۆرفیمێ، ل دەمێ د دەوروبەرێن جیاوازدا ب دەستڤە دهێت.[٢٠]

هەر وەکو مە دیارکری، ئەلۆمۆرف شێوەیێن جیاوازن بۆ مۆرفیمێ و ئەڤە د هەمی جۆرێن مۆرفیماندا دەردکەڤیت. وەکو:

- د مۆرفیما فەرهەنگیدا. وەکو:(فەرمانگەهـ) ژ (فرمان)یْ هاتییە.

- د مۆرفیما بنیاتیدا. وەکو:(گوتن) ژ(بێژ) هاتییە.

- د مۆرفیما دارشتنێدا. وەکو: ((دابەشبوونی (-کار)، (-کەر)، (-زان)... لە دروستکردنی ناوی بکەردا لە ژێرکاری ئەو وشانەدان کە لەگەلیداکۆ دەبنەوە و (لێکسیمەکان)، واتە، وشەکان خۆیان بڕیار دەدەن کام لەم ئەلۆمۆرفانە هەڵبژێرن وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دەردەکەویْ)).[٢١]

-د مۆرفیمێن ڕێزمانیدا. وەکو: مۆرفیمێن نەرێکرنیْ:(نە، نا، مە).

گەلەك جۆرێن ئەلۆمۆرفان هەنە، کو ئەلۆمۆرفێن سەربارن (اضافیة)، چونکی وەکو پێشگر و پاشگران ل سەر پەیڤا سەرەکی دهێنە زێدەکرن. وەکو (ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆژی، شێوەزاری..هتد)، لیْ جۆرەکیْ دییێ ئەلۆمۆرفیْ هەیە، کو ب ناڤیْ ئەلۆمۆرفێن گوهۆڕی دهێتە ناڤکرن، کو دڤێرێدا ئەلۆمۆرف دهێنە ئالوگۆرکرن ل جهیْ بهێتە زێدەکرن.[٢٢] کو ل جهیْ ئەویْ دیْ ب درێژی بەحس کەین.

ئەلۆمۆرف ژ ئەنجامیْ چەند هۆکاران دروستدبن، ئەڤجا چ ژبەر هۆکاریْ فۆنۆلۆژی بیت یان مۆرفۆلۆجی بیت یان ڕێزمانی بیت و هندەك جاران ژ ئەنجامیْ هۆکاریْ مێژوویيە، کو ب سەرڤەچوونا دەمی شێوەکیْ دی بۆ مۆرفیمیْ پەیدادبیت و د پتریا حالەتاندا ئەلۆمۆرف ژ پێخەمەت ئاسانبوونا زارکرنیْ دروستدبن.

هاسپێلماس و سیمس دبێژن ل دەمێ شێوەیێن ئەلۆمۆرفێن زمانی دهێنە وەسفکرن، تشتەکیْ دی هەیە، کو گرنگییا خۆ هەیە، ئەوژی مەرجیْ ئەلۆمۆرفێیە یان گونجاندنە، ئانکو ئەو مەرجیْ کو ب ڕێکا ئەوی ئەلۆمۆرفێن جیاواز دهێنە هەلبژارتن. ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆژی ب شێوەکیْ گشتی مەرجیْ فۆنۆلۆژی هەیە و ئەڤەژی ئەویْ چەندیْ دگەهینیت، کو ژینگەها فۆنۆلۆژی هەلبژارتنا ئەلۆمۆرفیْ دیاردکەت.[٢٣]

د مەرجیٚ فەرهەنگیدا(لێکسیکیدا) ئەوە کو بۆ هەلبژارتنا هەڤشێوەییٚ ئەلۆمۆرفیٚ پشتبەستن ب تایبەتمەندییێن دییێن بنەرەتی دهێتەکرن.[٢٤] ئانکو ل ڤێریٚ پەیڤ بڕیاریٚ ددەت کاکیژ ئەلۆمۆرفیٚ وەربگریت. وەکو ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما کۆمکرنیٚ (ات، ێن، ەها، گەل):

{ات}	⟵	ئاغەوات	* ئاغەها.
{ێن}	⟵	کوڕان	*کوڕات.
{گەل}	⟵	میٚگەل	* مێیات.
{ەها/ها}	⟵	هزارەها/هزارها	* هزارگەل[٢٥].

د مەرجیٚ فەرهەنگیدا هەلبژارتنا ئەلۆمۆرفیٚ ژ چ یاسایێن گشتی ناهێتە دارشتن و ئەڤە ب شێوەکیٚ تاکەکەسی دهێتە فێربوون، کا هەر پەیڤەك چ وەردگریت. هەر وەکو د نموونەیێن ل سەریدا دیاردبیت. ئانکو دڤێرێدا هەلبژارتنا ئەلۆمۆرفیٚ پشت بەستن ب یەکەیا فەرهەنگییا تاك دهێتەکرن، نەکو یاساییەکیٚ گشتی.[٢٦]

د مەرجیٚ مۆرفۆلۆژیدا پشتبەستن ب ژینگەها مۆرفۆلۆژی دهێتەکرن، ل دەمیٚ ئەلۆمۆرف دهێتە هەلبژارتن.[٢٧] بۆ نموونە د کاریٚ دەمیٚ نهۆییٚ ڕاگەهاندندا ڕێك دهێتە دان، مۆرفیما (د) بهێتە وەرگرتن و ڕێك ناهێتە دان (دیٚ) یا دەمیٚ داهاتی بهێت، چونکی ئەڤە ل گەل کاریٚ دەمیٚ دهێت بکاردهێت. ب ئەڤیٚ چەندیٚ ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما دەمیٚ کاریٚ ل دویڤ ژینگەها مۆرفۆلۆژی دهێنە هەلبژارتن.

– جۆرێن ئەلۆمۆرفێ:

ئەلۆمۆرفێ چەند جۆرەك هەنە، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان جۆرانە:

أ- ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆژی:

ئەو ئەلۆمۆرفن ئەوێن ژ ئەگەرێ هۆكار و ژینگەها فۆنۆلۆجی دروستدبن. هەر د ئەڤی بواریدا ستاگبیرگ ئەڤی جۆرێ ئەلۆمۆرفێ ل بن ناڤێ (مەرجێ: فۆنۆلۆژی) باس لێدکەت و ب ئەڤی ڕەنگی ل خوارێ بەحسدکەت:

ئەڤ جۆرێ ئەلۆمۆرفێ ل ئەوی دەمی د پێکاتێدا ڕویددەت، ل دەمێ پەنا بۆ ژینگەها فۆنۆلۆژی دهێتە برن، چونكی پەیدابوونا ئەڤی جۆرێ ئەلۆمۆرفێ دزڤریتەڤە بۆ ئاماژەپێکرن ب مەرجێ فۆنۆلۆژی و د ئەڤی حالەتیدا ئەوژی ب هاریكارییا سروشتی دەنگێ پێشوو.[٢٨]

هاسپێلماس و سیمس ل دۆر ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆژی دبێژن: د ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆژیدا ژینگەها فۆنۆلۆژی دبیتە هۆكارێ دروستبوونا ئەڤی جۆرێ ئەلۆمۆرفێ.[٢٩] وەكو:

مۆرفیما (ەکە)

ئەلۆمۆرف	(ێکە)	(ۆکە	(ك)	(ەك)	(کە)	(ەکە)
	خانییێکە	**خالۆکە**	**مامۆستاکان**	**کوڕەکان**	**براکە**	**برایەکە**

ب – ئەلۆمۆرفێن مۆرفۆلۆژی:

ل دەمێ ئەم بشێین ئەوێ ژینگەهێ وەسفبکەین ئەوا پێدڤی ب ئەلۆمۆرفەکا دیارکری بیت، ب ڕێکا دیارکرنا مۆرفیمەکا تایبەت ل ئەوی دەمی دێ بێژین، هەلبژارتنا ئەلۆمۆرفان مەرجدارە ب هۆكارێ مۆفۆلۆژیڤە.[٣٠] بۆ نموونە

مۆرفیما (ەکە) رێکێ بۆ مۆرفیما کۆمکرنێ (ان) خۆشدکەت و رێکێ ل هەمی ئەلۆمۆرفێن دیپێن مۆرفیما کۆمکرنێ دگریت. ب ئەڤی رەنگێ ل خوارێ[31]:

- باخ باخەکە باخەکان *باخەکات.
- میوە میوەکە میوەکان *میوەکە هات.

ج- ئەلۆمۆرفێن رێزمانی:

ئەو ئەلۆمۆرفن، کو دکەڤنە ل ژێرکاریگەرییا هۆکارێ رێزمانی، هەروەکو د هندەك ئامرازێن پەیوەندییێدا دیار دبن. وەکو[32]:

(لە= لێ)، (بە= پێ)، (ژ= ژێ)

- ئەو وانەی بە من گوت= ئەو وانەی پێم گوت
- من ژ ئەوی وەرگرت= من ژێ وەرگرت.

ئەلۆمۆرفێن ئامرازێ پەیوەندییێ:

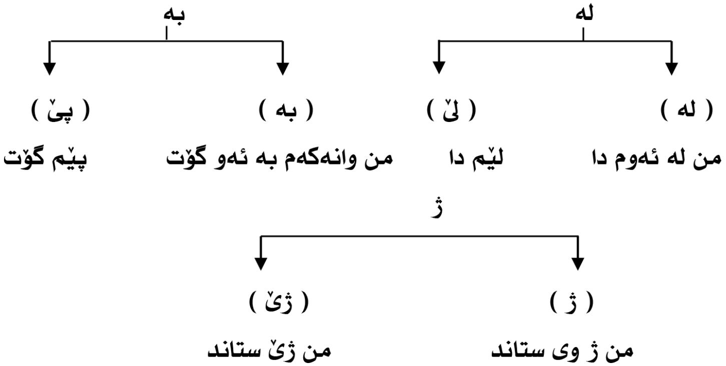

د- ئەلۆمۆرفێن شێوەزاری:

ئەو ئەلۆمۆرفن ئەوێن ژ ئەنجامێ شێوەزارەکی یان دیالێکتەکێ یان گۆڤەرەکێ (دەڤۆك) پەیدا دبن.

ب واتایەکا دی ئەو ئەلۆمۆرفن ئەوێن شێوەیێ ئەوان ژ دیالێتەکێ بۆ دیالێکتەکا دی یان دەڤۆکەکێ بۆ دەڤۆکەکا دی ژێکجودا دبن، وەکو:

دی یان دەڤۆکەکێ بۆ دەڤۆکەکا دی ژێکجودا دبن، وەکو:

- **ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما بورییێ دوور:**
  - **بوو = هاتبوو**
  - **بی = هاتبی**

یان ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما دووبارەکرنێ:
- **ەوە = هاتەوە**
- **ەڤە = هاتەڤە**

هـ -ئەلۆمۆرفێن جهگرتی- Replactive:

د ئەڤی جۆرێ ئەلۆمۆرفێدا مۆرفیم جهێ مۆرفیمێ دگریت و ئەو مۆرفیم دبنە ئەلۆمۆرف. بۆ نموونە(i) د پەیڤا (sing) دهێتە گوهۆرین بۆ(æ) د پەیڤا (sang) دا، کو ئەڤە ئەلۆمرۆفن بۆ(D pt-)، کو ئەڤەژی ڤەگەڕانە بۆ دەمێ بواری.(٣٣)

بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا (ێت) و (ات) دوو ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما رێککەڤتنێ بۆ کەسێ سێ تاك، کو ل دویڤ بنیاتێ کاری جهێ ئیکو دوو دگرن.

و- ئەلۆمۆرفێن پێشبینیکری-Predictable allomorph:

د ئەڤ جۆرێ ئەلۆمۆرفێدا دشیاندایە ب تەمامی ئەم پێشبینیا ئەوی جهی بکەین، ئەوێن هەمی گوهۆڕین تێدا پەیدادبن و ئەڤەژی زیدەتر پشتبەستنێ ب ژینگەها فۆنۆلۆژی دکەت.(٣٤) وەکو ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما نەنیاسینێ، کو مۆرفیما نەنیاسینێ دبیتە (ەك) ئەگەر ناڤ ب فۆنیمەکا نەبزوێن دوماهیك هاتبیت. وەکو: زەلامەك، کوڕەك، ئافرەتەك... هتد، لێ مۆرفیما نەنیاسینێ دبیتە (یەك) ئەگەر ناڤ ب بزوێنێ دوماهیك هاتبیت. وەکو: مامۆستایەك، ئاغایەك، ڕویڤییەك، چەقۆیەك... هتد.

س- ئەلۆمۆرفێن نەپێشبینیکری یان پێشبینیکرنا بەشی:

هەمی ئەلۆمۆرف پیڤەری(قیاسی) نینن. بۆ نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا هەمی کار ب ڕێکا (ed) نابنە ڕابردوو. وەکو.(٣٥):

- burn ⟶ burnt.
- keep ⟶ kept.
- hit ⟶ hit.
- feel ⟶ felt.

د زمانێ کوردیژیدا هەمی ناڤ ب ڕێکا مۆرفیمێن دیارکری یێن بچویککرنێ نابنە ناڤێن بچویکری. وەکو:

- ئیسماعیل ⟵ سمێ.
- محەمەد ⟵ حەمە.
- ئیبراهیم ⟵ ئیبۆ، ئیبێ، بلە.

ئانکو ل ڤێرێ بۆ مە دیاردبیت، کو شێوەیێ پیڤەری و شێوەیێ نەپیڤەری هەیە و دشیاندایە هەر دووکان ب ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما بچویککرنێ بهژمێرین،

کو شێوەییێ پیڤەری، کو ب ڕێکا چەند مۆرفیمەکان دیاردبیت. وەکو: ۆك، ك، چە، یلە..هتد و ییێ دی یا پیڤەری نینە، ئانکو ل دویڤ چ یاسایان ناچیت، وەکو د نموونەییێن ل سەریدا دیاردبیت.

ح- ئەلۆمۆرفێن هەڤشێوەیی- supplative:

د ڤێرێدا مۆرفیمێ ئەو ئەلۆمۆرف هەنە، کو وەکهەڤی د شێوەییێ ئەواندا نینە و دبنە دوو جۆر:

١- ئەلۆمۆرفێن خودان هەڤشێوەییەکا کێم: دڤێرێدا وەکهەڤییەکا کێم هەیە، بەلێ نابیت ئەڤان یاسایان ل دویڤ فۆنۆلۆژییێ سالۆخبکەین. وەکو: (هات، دهێت).

٢- ئەلۆمۆرفێن خودان هەڤشێوەییەکا گەلەك: د ئەڤی جۆریدا چ وەکهەڤی د شێوەییێ ئەلۆمۆرفاندا نینە.[٣٦]

بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا (هەر) و(چ) دوو ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما (چوون) ن، کو (هەر) بنیاتە دکارێ (هەرە)دا و(چ) بنیاتە دکارێن(دچیت) و(چوو)دا.

4- مۆرفۆفۆنۆلۆژی (فۆنۆمۆرفۆلۆژی، مۆرفۆفۆنیمك - مۆرفۆفۆنیمکس):

تێگەهێ ئەڤێ دیاردێ ئەوە تەماشەی پێکهاتا دەنگیا مۆرفیمان دکەت، ڕادبیت ب شرۆڤەکرن و ڕوهنکرنا شێوەیێن دەنگی ئەوێن د مۆرفیماندا پەیدا دبن، ل دویڤ ئەوی جهێ تێدا بکار دهێت.[٣٧] (گوهۆرینا دەنگان دچیتە دبن ئەڤێ دیاردێدا).

د (معجم اللسانیات الحدیثة)دا هاتییە، کو زاراڤێ مۆرفۆفۆنۆلۆژی ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا فۆنیمیا یەکەیێن وشەسازی یان مۆرفیمی دکەت و ئەو

زێدەهی یان گوهۆڕینێن دەنگیێن جیاواز د شێوەیێ مۆرفیمێدا ب خۆڤە دگریت و ئەڤ زاراڤە هەولا ڤەکۆلینا شرۆڤەکرن و سالۆخکرنا ب سەر مۆرفیماندا دهێت دکەت ژ ئالییێ گوهۆرینا دەنگیڤە، ئەوژی ل دویڤ ئەوێ ژینگەها تێدا بکاردهێت.(٣٨)

کریستال سەبارەت دیاردەیا مۆرفۆفۆنۆلۆژییێ دبێژیت: مۆرفۆفۆنۆلۆژی لقەکە ژ زمانڤانییێ کو ڤەکۆلینێ ل شرۆڤەکرنا هۆکارێن فۆنۆلۆژی یان ڕێزمانی دکەت، ئەوێن ب دیارکرنا شێوەیێ فۆنیمان ڕادبن و دیاردکەت، کو مۆرفۆفۆنۆلۆژی ب مۆرفۆفۆنیمك و مۆرفۆفۆنیمکس ژی دهێتە نیاسین و یەکا بنەرەتی ئەوا ب ئەڤان شرۆڤەکرنا ڕادبیت ئەوژی مۆرفۆفۆنیمە.(٣٩) دیسان کریستال د جهەکێ دیدا دبێژیت: مۆرفۆفۆنیمك لقەکە ژ زمانڤانییێ ئاماژەیێ ددەتە شرۆڤەکرن و پۆلینکرنا هۆکارێن فۆنۆلۆژی ئەوێن کاریگەرییێ ل سەر پەیداکرنا مۆرفیمان دکەت یان هۆکارێن ڕێزمانی ئەوێن کاریگەرییێ ل سەر پەیداکرنا فۆنیمان دکەت. د تەقلیدا ئەورۆپیدا زێدەتر زاراڤێ مۆرفۆنۆلۆژی دهێتە بکارهینان و د تەقلیدا ئەمریکیدا زێدەتر زاراڤێ مۆرفۆفۆنیمك دهێتە بکارهینان.(٤٠)

فرانك نوفو دبێژیت: زمانڤانێ ڕوسی نیکولای تروباتسکوی ب ڕێکا زاراڤێ مۆرفۆفۆنۆلۆژی لایەنەك ژ سالۆخکرنێ دیارکر، کو گرنگییێ ب ڤەکۆلینا فۆنیمان ددەت، ژ ڕەخێ پەیوەندییا ئەوێ ب مۆرفیمێن سینتاکسیڤە یان ڤەکۆلینا دویڤ ئیك هاتنا فۆنیمێن خودان مەبەستێن مۆرفیمی هەین. ژ ئەڤێ ڕوانگەهیڤە ڤەکۆلینا مۆرفۆفۆنۆلۆژی هەولا شرۆڤەکرنا پێکهاتا دەنگیا پەیڤان و ئالوگۆڕێن خرۆڤەبوویێن فۆنیمان ددەت، ئەوژی د ناڤ پەیڤاندا و ڕەنگڤەداناگەشەکرنا ئەوێ د ناڤ وشەسازییا زمانەکیدا دیاردکەت.(٤١)

بەعلەبەکی ل دۆر دیاردەیا مۆرفۆفۆنۆلۆژی دبێژیت: ئەڤە ڤەکۆلینێ ل پەیوەندییا د ناڤبەرا مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژییێدا دکەت. وەکو ئەوان گوهۆڕینێن

فۆنۆلۆژی(دەنگی) ئەوێن ژ ئەنجامێ گوهۆڕینا پەیڤێ ژ حالەتەکێ بۆ حالەتەکێ دی ڕویددەت. وەکو ژ تاکییێ بۆکۆمێ یان ژ نێر بۆ مێ.. هتد.(٤٢)

مبارەك مبارەك ب ئەڤی ڕەنگی بەحسێ مۆرفۆفۆنۆلۆژییێ دکەت و دبێژیت: مۆرفۆفۆنۆلۆژی ئەو زانستەیە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا دەنگیا مۆرفیمان د دەوروبەرێن زمانییێن جیاوازدا دکەت.(٤٣)

هاسپێلماس و سیمس ب درێژی بەحسێ دیاردەیا مۆرفۆفۆنۆلۆژی دکەن و دبێژن: مۆرفیمان شێوەیێن فۆنۆلۆژییێن جیاواز هەنە، کو پشتبەستنێ ل سەر ئەوێ ژینگەهێ دکەن، ئەوا مۆرفیم تێدا. بۆ نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا قەدێ پەیڤا (Leaf) د تاکیدا ب ئەڤی شێوەی دهێتە زارکرن(Lif) و د کۆمێدا دبیتە(Li:v). ئەڤجا شێوەیێن(Lif) و(Li:v) دبنە شێوەیێن ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆژی، ئانکو ئەو هەمان واتایێ هلدگرن، بەلێ شێوەیێ ئەوان جیاوازە، کو ئەڤەژی بەرۆڤاژی ئەلۆمۆرفێن هەڤشێوەنە، کو ژلایێ فۆنۆلۆژییێڤە جیاوازن.(٤٤)

ئەو دبێژن: ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆژی گەلەك گرنگن، ژبەرکو ئەو خالا ناڤبرە د ناڤبەرا پێکهاتا مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژیدا. دیسان ئەو بەحسێ جۆرێن (ل دویڤ ئێك هاتی- Alternations) دکەن و دبێژن پەیوەندی د ناڤبەرا جۆرێن ئەلۆمۆرفێن فۆنۆلۆژیدا دبیتە ل دویڤ ئێك هاتن و ئەڤە دبنە دوو جۆر.(٤٥):

أ- ل دویڤ ئێك هاتنا ئوتۆماتیکی: دڤێرێدا ب شێوەیێ ئوتۆماتیکی دپەیڤێدا زارکرنەك پەیدادبیت، ئەوژی زێدەتر ژ ئەنجامێ کاریگەرییا دەنگایە ل سەر ئێك و زێدەتر بۆ ئاسانکرنا زارکرنێیە. بۆ نموونە: د شێوەزارێ کەرکووکێدا، /ڵ/ دهێتە گوهۆڕین بۆ /ر/ ئەوژی ل دەمێ پشتی بزوێنێ دهێت. وەکو:

- ماڵ ——> مار.
- خاڵ ——> خار.

هەروەسا ل دەمێ فۆنیما /ب/اگر دکەڤیتە پێش یان پاش فۆنیما /چ/اکپ،

ب فۆنیما /پ/اکپ دهێته درکاندن، وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

- بچیك ——> پچیك.

- چبك ——> چپك.

دیسان(ت) و(س) و(پ) و(ز) و(ل) و(د) دەمێ دکەڤنە بەری یان پشتی و ب تایبەتی بەری ئەڤان بزوێنان/بزۆکە-i/، / ۆ/ ، /ە/، /ا/ هندەك جاران د هندەك پەیڤاندا و نە وەکو ئێك دگوڤەرێن دیالێکتا سەریدا قەلەو دبن. وەکو:

١- دەنگێ[د~]:د~اس، د~هۆل، د~ۆل.. هتد.(٤٦)

٢- دەنگێ[ت~]:پت~، تـ~ـۆپ، تـ~ـۆڤك، ت~ـەڤر، ت~ـا، مت..

٣- دەنگێ[س~]: سـ~ـەد، سـ~ـۆف، سـ~ۆر، سـ~ـاهی، س~ـۆت... هتد.

٤- دەنگێ[پ~]:پـ~ـت، پـ~ـۆر، پـ~ـەنیر، پ~ـاس.. هتد.

٥- دەنگێ[ز~]:ز~ۆردار، ز~ەلال، ز~ەلام.. هتد.

٦- دەنگێ[ل~]: لـ~ـال، مال~، خال~، ... هتد.

ب- ل دویڤ ئێك هاتنا مۆرفۆفۆنۆلۆژی: دڤێرێدا گوهۆڕین د دەنگیدا پەیدادبیت، ل دەمێ مۆرفیمەك ل سەر مۆرفیمەکا دی دهێتە زێدەکرن. وەکو:

-هەشت+دە ——> هەژدە ((ش) بوویە(ژ)).

-هەفت+دە ——> هەڤدە ((ف) بوویە(ڤ)).

ل خوارێ دێ هەولدەین جوداهییێ د ناڤبەرا ل دویڤ ئێك هاتنا ئۆتۆماتیکی و ل دویڤ ئێك هاتنا مۆرفۆفۆنۆلۆژیدا بکەین:

١- د دویڤ هاتنا ئۆتۆماتیکیدا، ئەو مەرجێ دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا ئەڤێ دیاردەیێ پابەندە ب مەرجێ فۆنۆلۆژیڤە، لێ د دویڤ هاتنا مۆرفۆفۆنۆلۆژیدا، ب شێوەکێ بەشی مەرجدارە ب ئالییێ مۆرفۆلۆژیڤە یان مەرجدارە ب ڕەخێ فەرهەنگیڤە.

٢- د دویڤ ئێك هاتنا ئوتۆماتیكیدا ژ ئالییێ دەنگیڤە هەڤگرتنەك د گوهۆڕینا دەنگیدا هەیە و دەنگ كاریگەرییێ دكەن و گوهۆڕین تشتەكێ سروشتییە، لێ د دویڤ ئێك هاتنا مۆرفۆفۆنۆلۆژیدا چێدبیت هەڤگرتن ژ لایێ دەنگیڤە هەبیت و ژ ئەنجامێ زیدەهییان چێدبیت بەرزەبوون یان ژناڤچوون پەیدابیت.

٣- د دویڤ ئێك هاتنا ئوتۆماتیكیدا گوهۆڕین د دەنگیدا ب تنێ د ئێك سیماییدایە، لێ د دویڤ ئێك هاتنا مۆرفۆنۆلۆژیدا چێدبیت گوهۆڕین یا گشتی بیت.

٤- دویڤ ئێك هاتنا ئوتۆماتیكی دهێتە بەرهەمهینان ژ ئەنجامێ كۆت و بەندێن ل سەر پرۆسەیا زاركرنێ هەین، كو ئەڤەژی بۆ هەمی ژینگەهان یا دروستە، بەلێ دویڤ ئێك هاتنا مۆرفۆفۆنۆلۆژی یا بەندە ب ژینگەها دارشتیڤە، ئەوژی ل دەمێ دوو مۆرفیم یان دوو بڕگە دگەهنە ئێك.

٥- پرۆسەیا ئوتۆماتیكی ب شێوەكێ گشتی ل سەر پەیڤێن خواستی و ناڤێن بێگانە دهێتە پەیرەوەكرن، هەروەسا د پەیڤێن ڕەسەنێن زمانیژیدا هەیە، لێ پرۆسە یان دویڤ ئێك هاتنا مۆرفۆفۆنۆلۆژی د پەیڤێن خواستیدا نینە یان پێدڤی نینە تێدا هەبیت.

٦- دویڤ ئێك هاتنا ئەوتۆماتیكی د شێوازێ ئاخڤتنێدا یا هەستیار و حەساسە، لێ دویڤ ئێك هاتنا مۆرفۆفۆنۆلۆژی گەلەك گرنگییا خۆ د شێوازێ ئاخڤتنێدا نینە.

٧- دویڤ ئێك هاتنا ئوتۆماتیكی یا مەرج نینە كو ب ئاستێ پەیڤێڤە یا پابەند بیت، ئانكو چێدبیت سەر سنوورێ پەیڤاندا دەربازببیت و دروستببیت، (ئەز ژ مێژا هاتم ←——— ئەس شمێژا هاتم)، لێ دویڤ ئێك هاتنا مۆرفۆفۆنۆلۆژی ب شێوەكێ گشتی یا پابەندە ب ئاستێ پەیڤێڤە.

٨- د دویڤ ئێك هاتنا ئوتۆماتیكیدا، چێدبیت گوهۆڕین د دەنگیدا ل

جهەکێ ڕویبدەت و د هندەك بارودۆخێن دیدا نەهێتە دیتن، لێ گوهۆڕین د دویڤ ئێك هاتنا مۆرفۆفۆنۆلۆژیدا زێدەتر و ل پتریا جهان ڕویددەت.

5- مۆرف:

- پێناسەیا مۆرفێ:

- مۆرف: مۆرف -Morph بریتییە ژ شێوە یان وێنەیێ مۆرفیمێ چ ب دەنگی یان ب نڤێسین بیت؛ ئانکو یەکەیا بچویکا نواندنا مۆرفیمێ دکەت. چێدبیت ئێك مۆرفیمێ ئیك مۆرف هەبیت و چێدبیت چەند مۆرفەك هەبن، وەکو د ئەلۆمۆرفاندا دیاردبیت.[٤٧]

٢-مۆرف: مۆرف شێوەکێ فیزیکییە بۆ مۆرفیمێ، کو چێدبیت دەنگەك بیت یان ژنجیرەیەك بیت ژ دەنگان.[٤٨]

٣-مۆرف: ئەڤە بریتییە ژ شێوەیێ یان جێبەجێکرنا مۆرفیمان د تێکستێن ئاخڤتنێدا.[٤٩]

٤- مۆرف:مۆرف بچویکترین یەکەیا زمانییا ڕاستەقینەیا خودان واتایە و دشیاندا نینە بۆ یەکەیێن واتادارێن بچویکتر بهێتە دابەشکرن. ئەڤ یەکە یان ژ فۆنیمەکێ یان پتر پێکدهێت یان ژ برگەیەکێ یان پتر.[٥٠]

٥- مۆرف: مۆرف فۆرمێ مۆرفیمێیە ئانکو فۆرمەکێ فیزیکییە نواندنا مۆرفیمێ دکەت.

٦- مۆرف: مۆرف نواندنا مۆرفیمێ دکەت، ب ڕێکا دەنگان.

- مۆرفا سفر (∅) و مۆرفا بۆش:

١- مۆرفا سفر-Zerow morph :

ئەڤ مۆرفە د زمانێ ئینگلیزیدا ژبلی زاراڤێ (Zerow) بۆ ئەڤی جۆرێ مۆرفێ، هەروەسا زاراڤێ(Null) ژی بۆ دهێتە بکارهینان. ئەڤ جۆرێ مۆرفان

هندەك واتا یان ناڤەرۆكەكا واتایی هەیە، بەلێ چ شێوەیێ فۆنۆلۆجی نینە، ئەڤ جۆرێ مۆرفێ دشیاندا نینە ژلاییێ ئاخڤتنكەری زمانیڤە بهێتە زاركرن. د زمانڤانییێدا نیشانا(Ø) بۆ مۆرفا سفر دهێتە بكارهینان.[٥١]

ئەڤ مۆرفە ژلاییێ فۆنۆلۆجیڤە چ فۆنیم بۆ نینن، بەلێ ئەركێ مۆرفێ جێبەجێدكەت.

ئەو مۆرفە، كو ئەرك هەبیت، بەلێ شێوە نەبیت. كریستال ل دۆر پێناسەیا مۆرفا سفر دبێژیت: مۆرفا سفر، ئەو مۆرفە ئەوا شێوە نەبیت، بەلێ ئەرك هەبیت. بۆ نموونە ئەڤ مۆرفە هندەك جاران بۆ چارەسەرییا ئالوگۆركرنا تاك وكۆمێ د ناڤاندا دهێتە بكارهینان. وەكو پەیڤا (sheep).[٥٢] كو دڤێرێدا چ گوهۆڕین د شێوەیدا ڕوینەداینە بهێتە گوتن[٥٣]. ماسیۆس هەر د ئەڤی بواریدا دبێژیت: مۆرفا سفر ئەوەكو چ شێوە نەبیت. ئەڤە هندەك جاران دبیتە ئەلۆمۆرفا مۆرفیمێ، ل دەمێ ئەلۆمۆرفەكا فعلییا تایبەت نەبیت. بۆ نموونە (three sheep) ناڤ ل ڤێرێ یێ كۆمە، بەرۆڤاری ناڤێن (cats) و (horses)، كو نیشانا كۆمێ هەنە، لێ ئەگەر تەماشەی ناڤێ(sheep) بكەین، كو ل دوماهیكا ئەوێ چ شێوە بۆكۆمكرنێ نینن، كو ئەڤە دبیتە ئەلۆمۆرفا مۆرفیماكۆمكرنێ.[٥٤] فرانك پالمەر دەربارەی مۆرفا سفر ب ئەلۆمۆرفا سفر ناڤدكەت و دبێژیت: ئەڤە ئەوە ل دەمێ د هندەك نموونەیاندا شێوەیەكێ (مۆرفەكا) ئەوێ دەرنەكەڤیت. وەكو نەبوونا نیشانەیا ڕابردوو د كارێ(hit)دا. هەروەسا پەیڤا (cat) ئەلۆمۆرفا سفر د تاكییێدا هەیە. هەروەسا پەیڤا (sheep) ئەلۆمۆرفا سفر دكۆمكرنێدا هەیە.[٥٥] شەحاتە دەربارەی مۆرفا سفر دبێژیت: هندەك زمانڤان ب ناڤێ مۆرفیما سفر ناڤدكەن یان ب ئەلۆمۆرفا سفر و ئەو دبێژیت ئەڤە ئەلۆمۆرفێن سفر ب خۆڤە دگریت، كو تێدا دشیاندا نینە جوداهی د ناڤبەرا تاكی وكۆمێدا یان شێوەكێ و شێوەكێ دیدا بهێتەكرن. وەكو(sheep) د هەمان دەمدا بۆ تاك وكۆمێ دهێت. هەروەسا :hit, cut, cast د دەمێ بوریدا و هوكێت دبێژیتە ئەلۆمۆرفا سفر یان

مۆرفا سفر، مۆرفا ئەركی و مەبەستا ئەوی پیٚ ئەوە، كو ئەڤە ب دوو ئەركان ڕادبیت، ژبەركو ئەو مۆرف دوو واتایێن جودا دگەهینیت، بێیكو گوهۆڕین ب سەر شێوەییٚ دەنگی و نڤیسینێدا بهێت.(٥٦)

مۆرفا سفر چەند تایبەتمەندییەك هەنە. وەكو:

١- مۆرفا سفر شێوە نینە، بەلیٚ ئەرك و واتا هەیە.

٢- مۆرفا سفر د ناڤ مێشكیدا مۆرفیمەك بەرامبەری ئەویٚ هەیە یان مۆرفیمەك نواندنا ئەویٚ دكەت.

٣- مۆرفا سفر ئاریشە وگرفتان بۆ مۆرفیٚ پەیدادكەت.

٤- مۆرفا سفر ئەلۆمۆرفەكە بۆ مۆرفیمەكیٚ، ئانكو د هندەك حالەتاندا دبیتە سفر. وەكوكاریٚ (بوو) د هندەك حالەت یان پێكهاتێن خۆدا دبیتە سفر. وەكو:

-ئەزكورد(Ø) م.

٥- ل دەمیٚ ئەڤ مۆرفە د ناڤ قالبیٚ پەیڤێدا دهێت، دبیتە ئەگەر ژمارەیا مۆرفان ژ مۆرفیمێن د ناڤ پەیڤێدا دهێن كێمتربن. وەكو:

-هات: ها+ت+ Ø.(جهناڤیٚ لكاو ل گەل دەمیٚ بوری بۆ كەسیٚ سێییٚ تاك سفرە، ئانكو ل ڤێریٚ هژمارا مۆرفیمان(٣)نە، بەلیٚ هژمارا مۆرفان(٢)نە، چونكی مۆرفەك بوویە سفر).

٦- باراپتر مۆرفیمێن بەند دبنە مۆرفێن سفر.

٧- مۆرفێن سفر وەكو مۆرفێن بۆش هژمارا ئەوان كێمن ب بەراورد لگەل مۆرفێن دی د ناڤ سنووریٚ مۆرفۆلۆژییێدا.

٨- ئەڤ مۆرفە ژ لاییٚ ئاخڤتنكەرێن زمانیڤە ناهێتە زاركرن، چونكی چ هەبوون بۆ نینە.

٩- مۆرفا سفر بەرۆڤاژی مۆرفا بۆش چێدبیت دوو ئەركان د ئێك دەمدا ببینیت. ل دەمیٚ دشیاندا نەبیت جوداهی د ناڤبەرا دوو شێوەیاندا بهێتەكرن. وەكو د پەیڤا (sheep)دا دیاردبیت، كو تێدا دشیاندا نینە جوداهی د ناڤبەرا

تاکی وکۆمێدا بهێتەکرن.

د زمانێ کوردیدا چەند نموونەیەك بۆ ئەڤێ مۆرفێ هەنە:

أ- کارێ (بوو)، کو د هندەك پێکهاتێن خۆدا دبیتە مرۆفا سفر، ئەوژی د دەماکارێ نەبوورییێ نهۆدا، وەکو:

- نان بۆ نانەوا (Ø)، گوشت بۆ قەصاب (Ø).

- ئەز ئەندازیار(Ø) م.

ب- ئامرازێ لێکدەر(گەهاندێ) (کو ، کە): ئامرازێ لێکدەر د لاڕستەیا دیارکەریدا د شیاندایە د هندەك دۆخاندا ببیتە مۆرفا سفر. وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیار دبیت:

- ئەوکتێبەی ، تۆکڕیت، بەسوودە. (کە = Ø).(٥٧)

- ئەوکتێبا ، تەکڕی، یا ب مفایە. (کو = Ø).

پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو ئامرازێن (کو، کە)، ب دوو ئەرکان ڕادبیت:

١- ل جهێ مۆرفیمەك و پەیڤەکا دی د رستەیا لاڕستەدا دهێت د بەشێ پارستەییدا و دبیتە جهناڤێ لێکدەر. وەکو:

- مامۆستا خەمخۆرە.

-مامۆستا ئەرکێ خۆ جێبەجێدکەت.

لاڕستە: مامۆستا ، کو ئەرکێ خۆ جێبەجێدکەت ، خەمخۆرە.

کو: ل جهێ پەیڤا ماموستا هات)

- مامۆستا خەمخۆرە.

-مامۆستا ئەرکی خۆی جێبەجێدەکات.

لاڕستە: مامۆستا ، کە ئەرکی خۆی جێبەجێدەکات ، خەمخۆرە.

(کە: ل جهێ پەیڤا مامۆستا هات)

٢-دبیتە ئامرازێ لێکدەر، کو دوو ڕستەیان لێکددەت و جهێ چ مۆرفیمێن

دی ناگریت. وەکو:

- سەردەکەوین، کە یەکبگرین.
- من زانی، کو ئەڤرۆ ئەزموونا بیرکارییێیە.

ج- جهناڤێ ڕێککەڤتنێ بۆکەسێ سێیێ تاك لگەل کارێ بوری:

- ئەز هاتـــم.　　　　- ئەو هات Ø.
- تۆ هاتـــی.　　　　- ئازاد هات Ø.
- ئەوی ئەز خەلاتکرم.　　- من ئەو خەلاتکرØ.

د-مۆرفیما کۆمکرن د هندەك باراندا ئەلۆمۆرفەکا ئەوێ دبیتە مۆرفا سفر. وەکو:

- ئاغا + ان.
- سەد ئاغا Ø.

پێدڤییە ل ڤێرێ ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، مۆرفا سفر یان بەتال بەرۆڤاژی پێناسەیا تەقلیدییە بۆ مۆرفیمێ، کو دبێژیت: دڤێت دەربڕین ژ مۆرفیمێ ب شێوەیێ فۆنۆلۆجی بهێتەکرن.

٢- مۆرفا بۆش – Empety morph:

مۆرفا بۆش(بەتال)، ئەو مۆرفە ئەوا شێوە هەی، بەلێ ئەرك و واتا نینە، هەبوونا شێوەیێن فیزیکی دگەلەك زمانێن جیهانێدا هەیە، بەلێ ئەرك و واتا نینە، بۆ نموونە:

د زمانێ ئنگلیزیدا child+ (r) en ڕوەك مۆرفەکا بۆش هاتییە بۆ خۆشکرنێ. ب واتایەکا دی مۆرفا بۆش شێوەیێ فۆنۆلۆجی یان پێکهاتا فیزیکی هەیە، بەلێ چ ناڤەرۆکەکا واتایی نینە، ئەڤان مۆرفان شێوە هەیە، بەلێ چ ئەرك نینن.

وەكو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت: (o) د پەیڤا (speedometer) و (u) د پەیڤا (factul) و (u) د پەیڤا (sensual) دا ب مۆرفێن بۆش دهێنە هژمارتن.(٥٨)

فرانك پالمەر سەبارەت مۆرفا بۆش دبێژیت: هندەك جاران د زمانیدا هندەك كەرەستێن دەنگسازی دهێنە دیتن، كو ب هەر حالەكی، ئەو ب سەر چ مۆرفیمەكێڤە نینن و چەمكی مۆرفیمێ ب تەمامی سەر پراكتیك نابیت، كو ئەڤە ب مۆرفا بۆش یان بەتال دهێتە ناڤكرن.(٥٩)

كاتامبا دیاردكەت و دبێژیت: هندەك جاران د زماناندا ڕەگەزێن ئاڤاكرنا پەیڤێ هەنە، كو ژ لایێ ناڤەرۆكێڤە د بۆشن یان ڤالانە. ئەڤ پێكهێنێن بۆش د زمانیدا ب مۆرفێن بۆش یان بەتال دهێتە نیاسین.(٦٠)

ب دیتنا كریستالی مۆرفا بۆش ئەو مۆرفە ئەوا شێوە هەبیت، بەلێ نواندنا چ مۆرفیمان ناكەت.(٦١)

مۆرفا بۆش (بەتال) چەند تایبەتمەندییەك هەنە. وەكو:

١- مۆرفا بۆش شێوە هەیە، بەلێ ئەرك و واتا نینە.

٢- مۆرفا بۆش د ناڤ مێشكیدا چ مۆرفیمەك بەرامبەر نینە یان چ مۆرفیمەك نواندنا ئەوێ ناكەت.

٣- مۆرفا بۆش ئاریشە وگرفتان بۆ مۆرفیمێ پەیدادكەت.

٤- مۆرفا بۆش زێدەتر ئەركەكێ دەنگسازی دبینیت و باراپتر بۆ سڤكییا دركاندنێ یان بۆ پاراستنا یاسایێن بڕگەیێ دهێنە بكارهینان و هەر ژبەر ئەڤێ چەندێ پەیدابوویە.

٥- ل دەمێ ئەڤ مۆرفە د ناڤ قالبێ پەیڤێدا دهێت، دبیتە ئەگەر ژمارەیا مۆرفان ژ مۆرفیمێن د ناڤ پەیڤێدا دهێن زێدەتربن. وەكو د ئەڤێ نموونەییدا دیاردبیت:

مۆرفیم: بنیاتێ كاری+ــــــ+بوری+ ڕێككەڤتن.

مۆرف: دەرئێخ + س + ت + م.

٦- تێگەهێ مۆرفیمێ ل سەر پەیرەو نابیت و دشیاندا نینن، بکەینە د بن کیژ جۆرێ مۆرفیماندا.

٧- هژمارا مۆرفێن بۆش کێمن، ئەگەر ب هژمارا مۆرفێن دی د ناڤ مۆرفۆلۆژییێدا بهێنە بەراوردکرن.

٨- مۆرفا بۆش زێدەتر ژ فۆنیمەکێ یان دوو فۆنیمان پێکدهێت، ل دەمێ د ناڤ قالبێ پەیڤێدا دەردکەڤن.

د زمانێ کوردیدا مۆرفا بۆش دگەلەك نموونەیاندا بەرچاڤدبیت. وەکو:

- ژپێرڤە= ژ+ پێ+ ڤە/(ر)= م. بۆش

- ببەرەوە= ب+ بە+ ە+ ەوە(ببەوە/ ببە+ ەوە)/(ر)= م. بۆش

- هاتووەتەوە= هات+ ووە+(ت) + ەوە/ (ت)= م. بۆش.

- سێزدە= سێ+(ز) + دە /(ز) =م. بۆش.

- دوو+(از) + دە= دوازدە/(از) =م. بۆش.

ب دیتنا هندەك زمانڤانان د ئاستێ پەیڤێ ژیدا پەیڤا بەتال(بۆش) هەیە، کو هندەك پەیڤ هەنە، ب سەربەخۆیی چ واتایەکا فەرهەنگی نینن. ئەڤەژی بەرامبەر مۆرفا بەتال یان پەیڤا بەتال ڕادوەستن.[٦٢] وەکو:

-گیا و میا.

- تشت و مشت.

- خڕ و مڕ.

د ئەڤان نموونەیێن ل سەریدا، ئەگەر پەیڤێن(میا، مشت، مڕ) ژ چارچۆڤێ پەیڤا هەڤال یان هاورێیێن ئەوان دویربێخین، ل ئەوی دەمی ئەڤان پەیڤان چ

- پەیوەندی د ناڤبەرا مۆرفیم و مۆرفێدا:

واتایەکا دیار نابیت.

مۆرفیم و لێکسیم خودان هەبوونێن ڕووتـن د نـاڤ فەرهەنگێدانە، لێ مۆرف و شێوەیێ پەیڤان خودان هەبوونێن فیزیکینە کو د ئاخڤتنێدا یان نڤێسینێدانە.[٦٣] ل ڤێرێ دێ هەولدەین پەیوەندییێن د ناڤبەرا مۆرف و مۆرفیمێدا د ئەڤان خالێن ل خوارێدا دیار بکەین:

دشیاندایە پەیوەندییێ د ناڤبەرا مۆرفیم و مۆرفێدا ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ کورتبکەین:

١- چێدبیت پەیوەندی ئێك ب ئێك بیت د ناڤبەرا مۆرفیم و مۆرفاندا(ئەوێن ژ ئێك فۆنیمێ یان ژ نجیرەکا فۆنیمان پێکهاتبیت).[٦٤] بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا، (ا) مۆرفیمەکە بۆ نفشێ مێ د هەمان دەمدا ئێك مۆرفە، کو ژ فۆنیمەکێ پێکهاتییە و ئەڤە پەیوەندییە یا ب سانەهییە.

٢- پەیوەندی د ناڤبەرا (دەنگ - مۆرف)و(واتا- مۆرفیم)یێدا د زمانیدا پەیوەندییەکا خۆبخۆییە، ئانکو چ ئەگەر نینن، کو بۆچی دەنگەکی یان چەند دەنگان واتایەکا دیارکری هەیە، کو د شیاندایە هندەك پەیوەندییان د ناڤبەرا ئەواندا دیاربکەین.[٦٥]:

أ- ئێك مۆرف نواندنا چەند مۆرفیمان دکەت. وەکو د پەیڤێن هاوبێژدا دیار

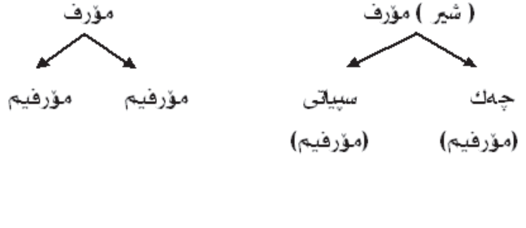

ب- هندەك جاران ئێك مۆرفیم نواندنا چەند مۆرفان دكەت:

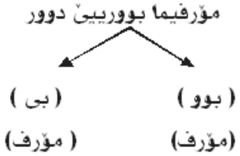

ج- هەمان زنجیرە ژ دەنگان(مۆرف) د ئێك دەمدا چێدبیت نواندنا چەند مۆرفیمان بكەت. بۆ نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا(s)ا ل دوماهیكا كارێ(walks) سێ مۆرفیمان پێشكێشدكەت، ئەوژی (كەسێ سێیێ) و (دەمێ ڕانەبردوو) و (ژمارەیا تاكی) یە. ئەو دیاردەیا كو ئێك مۆرف كو ب شێوەكێ میكانزمی نواندنا كۆمەكا ڕەگەزێن ڕێزمانییێن جیاواز بكەت، ب زاراڤێ(چانتكێ مۆرفێ- portmanteau morph) دهێتە ناڤكرن.(٦٦)

د زمانێ كوردیدا (ەك) وەكو مۆرفەك نواندنا دوو مۆرفیمێن خودان ئەركێن ڕێزمانییێن جیاواز هەین د ئێك دەمیدا دكەت، ئەوژی (نەنیاسین) و (تاك)ییە. وەكو د نموونەیێن (كوڕەك، كچەك، ئافرەتەك، خانییەك... هتد) دا دیاردبیت. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

د بارەكێ وەسادا، ژبەركو سنوورێ مۆرفێ دیارنابیت، دشیاندایە مۆرفێ ب حەلیایی یان تواوە ناڤببەین، ب ئەوێ واتاییێ، كو چەندین واتا یان ئەرك د ناڤدا ییێن حەلیایین و ژئێك ناهینە جوداكرن، هەر چەندە زمانەكێ وەكو كوردی كو ب زمانەكێ (لكاو- پێكڤە نسیایی) دهێتە نیاسین، مۆرفا حەلیایی

تێداگەلەك كێمە، بەلێ ب ڕێكەڤتێ تێدا پەیدادبیت، ئەوژی ل دەمی مۆرفەك دوو واتا یان ئەركان ب خۆڤە بگریت.(٦٧)

٣- یا دوماهیكێ ئەو ڕێكا گریمانا ڕێككەڤتنا ئێك بەرامبەر ئێك د ناڤبەرا مۆرفیم و مۆرفاندا دكەت، هندەك جاران گرفت و زەحمەتی دكەڤنە د ڕێكا ئەواندا، ئەوژی د دوو حالەتاندا:

أ- چێدبیت هژمارا مۆرفیمێن ئامادە پتربن ژ هژمارا مۆرفان، ئەڤەژی ل ئەوی دەمی پەیدادبیت، ل دەمێ مۆرفیمێ د هندەك پەیڤاندا شێوە نەبیت، ئەڤەژی ب مۆرفا سفر-Zero morph دهێتە ناڤكرن. ئەڤەژی ئەوی چەندی دگەهینیت، كو مۆرفیم خودان هەبوونێن ڕووتن و ب ڕێكا مۆرفان نواندنا ئەوان دهێتەكرن، ئەوژی ب ڕێكا فۆنیمان.(٦٨)

ئانكو مۆرفا وەسا هەیە(نەكو مۆرفیم)، كو د هندەك جهاندا هەبوونا فیزیكی و فۆنەیكیا خۆ ژدەستددەت(نەكو د هەمی جهاندا)، كو د جهەكێ دیدا هەبوونا خۆ هەیە. ب ئەڤی جۆرێ مۆرفێ(نەكو مۆرفیمێ) دهێتەگوتن (مۆرفا سفر). (٦٩) وەكو د نموونەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

-بچم: ب + چ + م.

-نەچم: نە+ Ø + چ + م. (ئانكو ل ڤێرێ مۆرفا (ب) بوویە سفر)

- هات: ها+ت+ Ø.(جهناڤێ لكاو ل گەل دەمێ بوری بۆكەسێ سێیێ تاك سفرە).

-دهێت: د+هێ+ت.(جهناڤێ لكاو ل گەل دەمێ نەبوری بۆكەسێ سێیێ تاك (ت) ە).

ب- چێدبیت د هندەك حالەتاندا هژمارا مۆرفان پتربن ژ هژمارا مۆرفیمێن ئامادە. ب واتایەكا دی چێدبیت هندەك ڕەگەزێن زێدە د ئاڤكرنا پەیڤێدا هەبن و هزر و تێگەهێ مۆرفیمێ ل سەر پەیرەو نەبیت، كو ئەڤە ب مۆرفا بەتال یان بۆش-empety morph دهێتە ناڤكرن.(٧٠) ژبەركو ئەڤ مۆرفە دزێدەنە و چ ئەرك

و واتا د وشەسازییێدا نینن، کو ب چەند ناڤێن دیژی دهێنە ناڤکرن. وەکو: مۆرفا بێکار، مۆرفا بنکە ڕێکخەر یان مۆرفا فروانکار... هتد.(٧١) وەکو:

مۆرفیم: بنیاتیێ کاری + ــــــ+ بوری+ ڕێککەڤتن.
مۆرف: گە +هش+ ت +م.

مۆرفیم: بنیاتیێ کاری + ــــــ + بوری + ڕێککەڤتن.
مۆرف: دەرئێخ + س + ت + م.

مۆرفیم: سەربەخۆ+ ــــــ+سەربەخۆ.
مۆرف: دوو +از +دە.

-دوازدە: (مۆرفیما سەربەخۆ:دوو) + (مۆرفیما بـۆش:از) + (مۆرفیما سەربەخۆ:دە).

6- جووت پەیڤ:

جووت پەیـڤ-Binomial ب ئەویێ جۆرە لێکدانێ دهێتە گوتن، یا ژ ئەنجامێ لێکدانا دوو مۆرفیمێن لێکسیکی یان ڕیشەیی(فەرهەنگی) ب هاریکاریا مۆرفیمەکا هاریکار(ناڤبەند) یان بێ هاریکاری پێکدهێت، کو ب شێوەییەکێ سادە پێگڤە دهێنە بەستن بێیی ژدەستدانا ڕامانا واتاییا بنەرەتی یا کەرتان، ب ساناهی کەرتێن جووت پەیڤێ پاش و پێشکرنێ ناکەن، هەروەسا دڤێت ئەو پەیڤ ب سەر هەمان بەشێن ئاخڤتنێڤە بن.(٧٢) وەك خویشك و برا، دایك و باب، دار و بار، جلوبەرگ... هتد.

گوستافسۆن سەبارەت پیناسەیا جووت پەیڤی دبێژیت: جووت پەیڤ بریتییە ژ دوو ئەندامان، کو ئەو د پەیوەندییەکا هەڤتەریبدانە بۆ هەڤدوو. دیسان

ئەو د پێناسەکا دیدا دبێژیت: جووت پەیڤ بریتییە ژ دویڤ ئێکهاتنا دوو پەیڤان، کو د هەمان پەیوەندییێن واتایی و سینتاکسیدا لگەل هەڤدوو هەڤپشك و بەشدارن و ئەو پەیڤێن جووت پەیڤێ دروستدکەن، ژلایێ سینتاکسیڤە هەماهەنگن و سەر ب هەمان پۆلیڤەنە. ئانکو ناڤ و ناڤن یان کار و کارن یان هەڤالناڤ و هەڤالناڤن.(٧٣) ئەلێخەندەر و پلەین ب ئەڤی ڕەنگی جووت پەیڤێ پێناسە دکەن: جووت پەیڤ بریتییە ژ دوو پەیڤێن ل دویڤ ئێکهاتی، کو سەر ب هەمان پۆلیڤەنە و ب ڕێکا ئامرازێ لێکدانێ یان ناڤبەندی پێکڤە دهێنە گرێدان و هەر دوو پەیڤان هەمان ئاستێ هەڤچەشن بۆ هەرەمێ سینتاکسی هەنە.(٧٤) بەعلەبەکی دبێژیت: جووت پەیڤ ئەو پێکهاتەیە، کو ئامرازێ لێکدانێ د ناڤبەراکەرتێن ئەوێدا دهێت. وەکو: (Law & order) و (by hook or by crook)... هتد.(٧٥)

ژ ئەنجامێ ئەڤان هەمی پێناسەیێن ل سەری دگەهینە هندێ، کو جووت پەڤ ئەو پێکهاتەیە، ئەوا باراپتر ژ دوو پەیڤان پێکدهێت و زێدەتر ناڤبەندەك د ناڤبەرا ئەوان هەر دوو پەیڤاندا هەیە و زێدەتر دکوردییێدا (و) دهێت و ئەو هەر دوو پەیڤ سەر ب هەمان بەشێ ئاخڤتنێنە، یان هەر دوو ناڤن. وەکو: (نێر و مێ) یان هەرکارن. وەکو: (هاتوچوو)، یان هەر دوو هەڤالناڤن. وەکو: (ڕەش و سپی) یان هەر دوو هەڤالکارن. وەکو: (سەر و بن).

– تایبەتمەندییێن جووت پەیڤێ:

– جووت پەیڤا دووانی: Two paired - words: ئەڤ جۆرە ب تنێ ژ دوو پەیڤان پێکدهێت، بەلێ هندەك ڤەکۆلین هەنە، ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ دکەین، کو جۆران ژ ئەڤێ دەستەیێ دیاردکەن و دبێژن، کو چێدبیت پتر ژ دوو پەیڤان لگەل ئێك بهێن. د ئەڤی بواریدا ئەبراهام دبێژیت: د زمانێ ئینگلیزیدا نموونە د ناڤ دەربڕینێن جووت پەیڤێدا هەنە، کو پتر ژ دوو پەیڤان تێدا هەنە.

وەکو[٧٦]:

- نموونە بۆ هاتنا دوو پەیڤان: man & woman.

- نموونە بۆ هاتنا سیێ پەیڤان: deaf, dumb & blind.

- نموونە بۆ هاتنا چا پەیڤان: earth, fire, water & air.

٢- پۆلا پەیڤێن وەکهەڤ -Similar word- : د ڤێرێدا دڤێت هەر دوو پەیڤ ژ لایێ سینتاکسیڤە هەماهەنگ بن، ئانکو دڤێت هەر دوو پەیڤ سەر ب هەمان پۆلا ڕێزمانیڤە بن.[٧٧] وەکو:(بیك و زاڤا) هەر دووك ناڤن و(گفتوگۆ) هەر دووك کارن.

٣- پێکڤەگرێدانا فەرهەنگی:دڤێرێدا ئامرازەکێ لێکدانێ یێ فەرهەنگی د ناڤبەرا پەیڤێن جووتدا دهێت و ئەوان پێکڤەگرێدەت،کو د زمانێ ئینگلیزیدا ئەڤ ئامرازە(and, by, or) د ناڤبەرا ئەواندا دهێن.[٧٨] و دکوردیییێدا باراپتر(و) دهێت و هندەك جاران(ە) و(ب/بە) د ناڤبەرا هەر دوو پەیڤێن جووت پەیڤێدا دهێن. وەکو: (قیژە قیژ) و(جێبەجێ).

- جۆرێن جووت پەیڤێ:

جووت پەیڤ دابەشی دوو جۆران دبیت، ئەوژی:

١- جووت پەیڤا دووبارەبوویی:

ئەوە دەمێ پەیڤەك دوو جاران بکاردهێت، زمانڤانێ ئەمریکی ساپیر ل سالا **١٩٢١** ئاماژەی ب ئەوێ چەندێ ددەت ، کو دووبارەبوون د زمانێن جیهانیدا یا بەربەلاڤە و ژبۆ ڤەشارتنا هێمایا واتایا ئاشکرا ل دەمێ دەربڕینێ ژ هندەك چەمکان دکەت بکاردهێت، وەکو: کۆمکرنا ناڤان ، دووبارەکرنڤە، مەزنکرنا قەبارەی، بەردەوامی، دابەشبوون، .... هتد[٧٩]

دووبارەبوونا دوو مۆرفیمان هیچ ئەرکەکێ ڕێزمانی ب جووت پەیڤێ نابەخشیت ، بەلکو ب هەڤرا پەیڤەکا تازە دادرێژن، ئەڤجا ناڤ یان هەڤالناڤ

یان هەڤالکاران دروستدکەن. وەکو: تەق تەق، هێدی هێدی، دەست دەست، جووت جووت، قرقر، سیرسیر،... .

٢-جووت پەیڤا لێکدای:

د ڤێرێدا ناڤبەند بکاردهێت و ب تایبەتی ناڤبەندێ (و)، کو د ناڤبەراکەرتێ جووت پەیڤێدا دیاردبیت، جووت پەیڤا لێکدای کۆمەلەکا بەرفرەهە، کو چەند کۆمەلەیەکێن بچویکتر ب خۆڤە دگرن:

أ-جووت پەیڤا نەگۆڕ: ئەوان جووت پەیڤان ب خۆڤە دگریت یێن هەر دوو کەرتێن ئەوێ شیانێن خۆگوهۆڕینێ نەبیت، واتە ب گوهۆڕینا جهێ هەر دوو کەرتان واتایا پەیڤێ تێکدچیت، وەکو: نەرم و نۆل، پرت و مرت، بەر و مەر ... هتد.[٨٠]

ب-جووت پەیڤا ب گۆڕ: بەروڤاژی جووت پەیڤا نەگۆرە، کو ڕەنگە هەر دووکەرتێن پەیڤی هاتۆچوویێ بکەن، وەکو: چەپ و ڕاست = ڕاست و چەپ، دەست و پێ = پێ و دەست، سور و سپی = سپی و سور، ... هتد.

ج-جووت پەیڤا لێکدای ب ئامرازێ بەند: ئەڤ جووت پەیڤە ب هاریکارییا ئامرازێ بەند هاتییە لێکدان. وەکو: دەنگە دەنگ، سەرانسەر، جێبەجێ... هتد.

- جوداهی د ناڤبەرا پەیڤا لێکدای و جووت پەیڤێدا:

پەیڤا لێکدای ئەو پەیڤە، ئەواکو هەندەك جاران ژمارا کەرتێن ئەوێ ژ دووان زێدەترە، ل دەمەکی باراپترا جووت پەیڤان ژ دووکەرتان دەرباز نابیت، بۆ نموونە:

- پەیڤا لێکدای: دەستنیشانکرن، چاڤەڕێکرن..
- جووت پەیڤ: قاچ و قۆر، گیا و میا، شۆل و مۆل.

هندەك جاران پەیڤێن لێكدای كەرتێن ئەوێ سەر ب هەمان بەشێ ئاخڤتنێڤە نینن، بەلێ جووت پەیڤ دڤێت كەرتێن ئەوێ ب سەر هەمان بەشێ ئاخڤتنێڤە بن.

- نڤێژكەر(نڤێژ+كەر) = ناڤ+ بنیاتاكاری(كە) + پاشگرێ(ەر).
- شولكەر.
- كاركەر.
- لایەنێ هاوبەش د ناڤبەرا پەیڤا لێكدای و جووت پەیڤێدا:

١- هەر جۆرەك ژ ئەوان پتر ژكەرتەكی پێكهاتییە.

٢- هەر جۆرەك ژ ئەوان ژكەرتێن ئەوێ جەگوهۆڕێنێ ناگرن.

٣- هەر جۆرەك ژ ئەوان ژكەرتێن ئەوان ژێك دوور ناكەڤن و ناهێنە مەزنكرن.

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین جووت پەیڤ ب هەمی جۆرێن خۆڤە دبیتە پەیڤا لێكدای.

- جوداهی د ناڤبەرا پەیڤا لێكدای و گرێییێدا:

١- ژمارا كەرتێن پەیڤا لێكدای سنووردارن، ئانكو ژ دووان یان زێدەتر پێكدهێت، بەلێ سنوور بۆ ژمارا كەرتێن گرێ ناهێیە دانان، وەكو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیار دبیت:

پەیڤا لێكدای	گرێ(فرێز)
بەژن بلند	سەرۆكێ پشكێ
دەستنیشانكرن	ناڤێ سەرۆكێ پشكێ
پیرەمێرد	ناڤێ سەرۆكێ پشكا زمانی
سۆروسپی	ناڤێ سەرۆكێ پشكا زمانێ كوردی

٢- د پەیڤا لێکدایدا هەرکەرتەکی جهێ خۆ یێ تایبەت هەیە، جهگوهۆرینا ئەوان کەرتان دبیتە ئەگەرێ تێکدانا واتایا پەیڤێ و پەیڤێ دکەتە د قالبەکێ نەڕێزمانیدا ، بەلێ دگرێیێداکەرتێن ئەوێ ب هاریکارییا (ئامرازێ لێکدانێ) پێکڤە دهێنە گرێدان و ب ساناهی دشێین پاش و پێش بکەین، بێیکو ببیتە ئەگەرێ نەڕێزمانیبوونا ئەوێ گرێیێ، دیسان واتایەکێ ژی ددەت.[٨١] کو ڕەنگە گەلەك واتایەکا جیاواز نەبیت. وەکو:

پەیڤا لێکدای	بەرۆڤاژی بکەین دێ واتا تێکچیت
- ئەنی گرێ	- *گرێ ئەنی
- چاف ڕەش	- *ڕەش چاف
- زەمبیل فرۆش	-*فرۆش زەمبیل

گرێ (فرێز)	بەرۆڤاژی بکەین واتا تێکناچیت
- ئەز و تۆ و ئەو	- ئەو و تۆ و ئەز
- ئازاد و نەوزاد	- نەوزاد و ئازاد

٣- کەرتێن پەیڤا لێکدای ڕێکێ نادەنە کەرستەیێن دی (پەیڤێن دی) بچنە د ناڤبەرا ئەواندا، بەلێ دگرێیێدا ڕێك دهێتە دان.[٨٢] وەکو:

پەیڤا لێکدای	گرێ (فرێز)
سالْنامە	نارین و شیرین
ڕۆژنامە	نارین و نازدار و شیرین
سەرسال	نارین و نازدار و ئازاد و شیرین

٤- د پەیڤا لێکدایدا هێز و سترێسا سەرەکی دکەڤیتە ل سەر بڕگەیا دووماهییێ ژ پەیڤێ، بەلێ د گرێیێدا هەمی کەرتێن ئەوێ هێز دکەڤیتە ل سەر.(٨٣) وەکو:

پەیڤا لێکدایی	گرێ (فرێز)
پاشەرۆ'ژ	قوتابییە'کا زیرە'ك و جوا'ن
دلخۆ'ش	

7- مۆرفیما(مۆرفا) دوولایەن:

هندەك زمانڤان جوداهییێ د ناڤبەرا مۆرفیما دوولایەن و مۆرفیما فرە ئەرکدا نابینن، ئاکو هەر دووکان ب ئێك دیاردە دزانن، چونکی ئەو دبێژنە هەر دووکان، portmanteau morphem ئانکو مەبەست پێ ئەوە مۆرفیم(مۆرف) پتر ژ ئەرکەکێ هەبیت. ئەڤجا دوو بن یان پتر.

مۆرفیما دوولایەن ئەوە، مۆرفیمەك (مۆرفەك) نواندنا دوو مۆرفیمان بکەت یان مۆرفیمەکێ دوو واتا هەبن.(٨٤)

مۆرفیما دوولایەن چەند تایبەتمەندییەك هەنە. وەکو:

١- مۆرفیمێن دوولایەن پتر ژ ئەرکەکی وەردگرن، چ ئەرکەکێ رێزمانی بیت یان دارشتنێ... هتد.

٢- مۆرفیمێن دوولایەن سنووردارن و هژمارا ئەوان یاکێمە، ئەگەر ل گەل مۆرفیمێن دی بهێتە بەراوردکرن.

٣- رەنگە مۆرفیمەك د دیالێکتەکا زمانێ کوردیدا دوولایەن بیت، لێ ددیالێکتەکا دی یا زمانێ کوردیدا نەبیتە دوولایەن، وەك مۆرفیما نەرێکرنێ (نا)، د دیالێکتا ناڤەڕاستدا دبیتە مۆرفیمەکا دوولایەن، چونکی ئەرکێ پێشگرێ ڕێزمانی و پێشگرێ دارشتنێ وەردگریت، بەلێ چونکی ئەڤ

مۆرفیمە د دیالێکتا سەریدا ب تنێ بو نەرێکرنا کاری - وەکو کارێ دەمێ نوکە - بکاردهێت، ول گەل ناڤی یان هەڤالناڤی بۆ نموونە دبیتە (نە)، ئانکو ب تنێ ئەرکێ پێشگرێ ڕێزمانی وەردگریت، لەورا د دیالێکتا سەریدا نابیتە دوولایەن، وەك:

- نەخۆش (ك.س)=ناخۆش (ك.ن)

٤- ڕێژەیا مۆرفیمێن دوولایەن وەکو پاشگرێ ریزمانی و دارشتنێ پترە ژ ڕێژا مورفیمێن دوولایەن وەکو پێشگرێ رێزمانی و دارشتنێ.

٥- دوولایەنی د ئەڤان مورفیماندا دیاردبیت: (پێشگرێن ڕێزمانی، پاشگرێن رێزمانی، پێشگرێن دارشتنێ، پاشگرێن دارشتنێ، ئامرازێن پەیوەندی، ئامرازێن لێکدانێ، ناڤبەند).

٦- هۆیێ سەرەکییێ دروستبوونا دوولایەنییێ ڕێکەڤتنە (صدفە) یە، وەسا چێبوویە، کو نوکە دوو ئەرکان ببینن. یان پێدڤیبوونا زمانییە داکو بۆشاهییەکێ پڕ بکەت.[٨٥]

د زمانێ کوردیدا، هندەك مۆرفیمێن بەند هەنە، کو دشێن دوو ئەرکان ببینن، واتە جارەکێ وەکو مۆرفیما ڕێزمانی و جارەکێ وەکو مۆرفیما دارشتنێ، هەر وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

1- مۆرفیما (ە):

ئەڤ مۆرفیمە دشێت ببیتە مۆرفیمەکا دوولایەن، کەواتە جارەکێ ببیتە مۆرفیمەکا ڕێزمانی و جارەکا دی ببیتە مۆرفیمەکا دارشتنێ، ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیاردبیت:

أ- د ئاستێ سینتاکسیدا، وەکو مۆرفیمەکا ڕێزمانی گەلەك ئەرك هەنە.[٨٦] وەکو:

• مۆرفیما ڕێککەڤتنیٚ بۆکەسیٚ دوویٚ تاك :

بخوینەِ، بنڤیسەِ، بکرەِ، دابهێلەِ، سەربکەڤەِ ، بکێلەِ، بخەوەِ، بنڤەِ،.....

• مۆرفیما ڕێککەڤتنیٚ بۆکەسیٚ سێییٚ تاك :

گەلیٚ کورد سەردکەڤەِ، پێشمەرگە پێشڤە دچەِ ، ئەو چیرۆکیٚ دنڤیسەِ،...

• وەکو مۆرفیمەکا دانەپالییٚ د شێوەزاریٚ سوڕانیدا :

کچەِ جوانەکەم دیت ، کرێکارەِ زیرەکەکە هات ،.......

• وەکو نیشانەیا نیاسینیٚ د شێوەزاریٚ سوڕانیدا :

کورەِ نەخۆشکەوت، منداڵەِ گەمەی دەکرد.

• وەکو پارچەیا دوویٚ ژ پەیڤا نیشاندانیٚ: ئەڤ کورەِ خەباتکەرە.[٨٧]

ب- وەکو مۆرفیمەکا بەندا دارشتنیٚ ژی ڕولیٚ خۆ دبینیت :

• ژبۆ دارشتنا ناڤەکیٚ واتایی، دەما ل گەل(ب. د. ن) دهێت : تەقەِ ، نالەِ، کۆخە ، کۆخك ، پرسە،..

• ژبۆ دروستکرنا ناڤەکیٚ گشتی: بازنەِ ، دەستەِ، پرسەِ،..

• ل گەل هەڤالناڤی دهێت ژبۆ دروستکرنا ناڤیٚ واتایی: چاکەِ، پاکەِ، گەرمەِ،..

2- مۆرفیما (ی):

ئەڤ مۆرفیمە ژی مۆرفیمەکا دوولایەنە، ئانکو دشێت جارەکیٚ ببیتە مۆرفیمەکا ڕێزمانی و جارەکا دی ببیتە مۆرفیمەکا دارشتنیٚ، ب ئەڤی ڕەنگیٚ ل خواریٚ دیاردبیت:

أ- د بواریٚ سینتاکسیدا ڕولیٚ خۆ وەکو مۆرفیمەکا ڕێزمانی هەیە:

• وەك مۆرفیما دۆخیٚ ڕەگەزیٚ (تییان) بۆ نێر: نەوزادی گول ئاڤدا.

• وەکو مۆرفیما دەما بوریێ تەواو: ئەو مامۆستا یێ هاتـی، برایێ من بوو.

ب- وەکو مۆرفیمەکا دارشتنێ.[٨٨]:
نموونەگەلەکن، ئەم دێ هندەکان بەرچاڤ کەین:
باشی= دروستکرنا ناڤێ واتایی.[٨٩]
شکەستی= دروستکرنا ناڤێ بکەر.
شکاندی= دروستکرنا ناڤێ بەرکاری.
گەلەك مۆرفیمێن دی ژی یێن دوولایەن هەنە، بەلێ مە نەڤێت گەلەك د ناڤدا بچین.
هەروەسا پێشگر، وەکو مۆرفیمێن دوولایەن خویا و دیاردبن.[٩٠] وەکو:

3 – مۆرفیما (ب):

ئەڤ مۆرفیمە مۆرفیمەکا دوولایەنە، ئانکو دشێت جارەکێ ببیتە مۆرفیمەکا رێزمانی و جارەکا دی ببیتە مۆرفیمەکا دارشتنێ، هەروەکو ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیاردبیت:

أ- وەکو مۆرفیمەکا رێزمانی رۆلێ خۆ دبینیت:
• وەکو مۆرفیما ڕێژەیا فەرمانی:
بـخوێنە، بـنڤیسە، بـفرۆشە،..
• وەکو مۆرفیما دەما داهاتی دکرمانجیا ژووروودا:
ئەم دێ بــچن، ئەو دێ بـهێت.
• وەکو مۆرفیمەکا دەما داهاتی د ڕاوەیا (ڕێژە) دڤێتی، (داخوازی):
ڤیابوو بـهاتا.

ب- وەکو مۆرفیمەکا دارشتنێ ژی ڕولێ خۆ دبینیت:

- ژبۆ دروستکرنا ناڤێ بکەر دەما ل پێشییا (ب. د. ن) دەما نهۆ دهێت:

ب+کر(کرین) = بکـر.

ب+کوژ(کوشتن) = بکوژ.

ب+ مر (مرن) = بـمر.

- ژبۆ دروستکرنا هەڤالکاری:

ب+ لـەز= بـلەز.

ب+ جوان+ ی= بـجوانی.

ب+ شەڤ= بـشەڤ.

ب+ جەرگ= بـــجەرگ.(٩١)

4- مۆرفیما (نە):

ئەڤ مۆرفیمە مۆرفیمەکا دوولایەنە، ئانکو دشێت جارەکێ ببیتە مۆرفیمەکا ڕێزمانی و جارەکا دی ببیتە مۆرفیمەکا دارشتنێ، هەر وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

أ- وەکو مۆڕفیمەکا ڕێزمانی ڕولێ خۆ دگێریت، وەکو:

- وەکو مۆرفیما نەرێ بۆ دەما بوری و دەما داهاتی دکورمانجییا ژووروودا و ڕێژەیا فەرمانی:

بوری: نەبەزییوو، نەدچاند، نەدهات... هتد.

داهاتی: ئەز دێ نەچم، ئەوێ نەنڤیسە،...(ل باکوری بکاردهێت)

فەرمانی: نەکەن، نەلەیزە، نەگرە، ... هتد.

ب- وەکو مۆرفیمەکا دارشتنێ بکاردهێت، بۆ نموونە:

- دەما ل گەل (ب. د. ن) دهێت ژبۆ دروستکرنا پەیڤەکا دارشتی. وەکو:

نە+ مر= نەمر.

نە+ زان= نەزان.

- دەما ل گەل هەڤالناڤەکێ سادە دهێت ژبۆ دروستکرنا هەڤالناڤەکێ دارشتی، وەکو:

نە+ خۆش= نەخۆش.

نە+ باش= نەباش.

نە+ مێر= نەمێر.

8- مۆرفیما فرە ئەرك:

هندەك جاران زاراڤێ مۆرفا فرە ئەرك بۆ دهێتە بکارهینان. مەبەست پێ ئەوە، کو مۆرفیمەك(مۆرفەك) پتر ژ ئەرکەکی ببینیت یان مۆرفەك بیتە قالبێ فیزیکییێ زێدەتر ژ مۆرفیمەکێ.(٩٢)

د زمانێ کوردیدا ژمارەکا زۆر ژ ئەڤان مۆرفیما هەنە، کو چەند ئەرکان ببینن، د ئەڤی دۆخیدا زاراڤێ (مۆرفیمێن فرە ئەرك) بۆ دهێتە بکارهینان، وەکو:

– مۆرفیما فرەئەرك (ی):

١- مۆرفیما ڕێزمانی:

أ- وەکو مۆرفیما ڕێککەڤتنێ بۆکەسێ دووێ تاك، ل گەل کارێن بوورییێ تێنەپەر و نەبوری دهێت. وەکو(تۆگەهشتی).

ب- دیسان وەکو مۆرفیما ڕەگەزێ نێر دهێت. وەکو(ئەندازیاری، زەلامی

، مامۆستای..).

٢- مۆرفیما دارِشتنێ: وەکو(جوانی، ئاسنگەری، ئازادی، ...).

٣- مۆرفیما بۆش: وەکو(برا+ ەتی= برا+ یـ+ ەتی).

- مۆرفیما فرەئەرك (ا):

١- وەکو مۆرفیما ڕێزمانی: ل دەما دبیتە نیشانا ڕەگەزێ (مێ) ل دۆخێ خستنەپالییێدا. وەکو(کچا زیرەك).

٢- وەکو مۆرفیمەکا دارشتنێ: ل دەما ، پەیڤا دارشتی دروستدکەت. وەکو:

- توان+ ا= توانا.

زان+ ا= زانا.

دان+ ا= دانا.

٣- وەکو نێڤگر دهێت وکاری دکەتە تێپەر. وەکو:

- ئاخڤت=ئاخاڤت.

- هەڕفت=هەڕاڤت.

9- فۆنۆسیمس-phonesthemes:

ساتگبێرگ ل دۆر ئەڤێ دیاردەیێ دبێژیت: فۆنۆسیمس ئەو دەنگێن ئاخڤتنێنە ئەوێن دەربڕینێ ژ خۆ دکەن یان واتایێ هلدبژێرن، کو دڤێرێدا ئەو دەنگێن د پەیڤێدا هەین، وە ل پەیڤێ دکەت، کو ژ لایێ واتایێڤە پەیوەندی ب پەیڤەکا دیڤە هەبیت.[٩٣] بەعلەبەکی ل دۆر ئەڤێ دیاردەیێ دبێژیت: فۆنۆسیمس بریتییە ژ دوو دەنگێن ئاخڤتنێ یان پتر، کو گرێدای واتایەکا دیارکرینە. ب واتایەکا دی پەیڤ د واتاییێدا هاوبەشدەبن ژ ئەنجامێ هاوبەشبوونا ئەوان د دوو دەنگان یان پتردا.[٩٤] وەکو هەر دوو پەیڤێن(خەم و خەفەت)، کو د واتاییێدا هاوبەشن، ژ بەر هاوبەشبوونا ئەوان د دەنگێن(خ، ە) دا. هەروەسا هەر دوو

پەیڤێن (لەز و بەز) هاوبەشن د واتاییا لەزاتییدا، ژبەر هاوبەشبوونا هەر دوو پەیڤان د هەر دوو دەنگێن (ە، ز) دا.

10- ئالوگۆرکرنا ئەرکی یان ڤەگوهاستن-conversion:

ئەڤە بریتیە ژ دروستکرنا پەیڤان بێیکو ڕاستڤەکرن د شێوەیێ پەیڤێدا بهێتە کرن. وەکو پەیڤەك كار بیت و ببیتە ناڤ ژی.. هتد و ئەڤە ب پرۆسەیا ڤەگوهاستنا ئەرکی دهێتە نیاسین و ئەڤ پرۆسەیە ب شێوەکێ بەشی پێکهاتەکا وشەسازییە و هندەك دەمان ب شێوەکێ بەشی جهەکێ سینتاکسی ژی هەیە، کو پەیڤ پێ ڕادبیت[٩٥]. بۆ نموونە ژ لایێ سینتاکسیڤە پەیڤا (سەرکەڤت) د ئەڤێ ڕستەییێدا کارە: (ئەو د ئەزموونێدا سەرکەڤت.)، لێ ژ لایێ وشەسازییێڤە ئەم نەشێین بێژین (ناڤە) یان (کارە)، چونکی دبیتە هەر دووك.

(معجم المصطلحات اللغوية) ل دۆر ئەڤێ دیاردەیێ دبێژیت: مەبەست ژ ئالوگۆرکرنا ئەرکی ئەوە، گوهۆڕین د ئەرکێ پەیڤێدا پەیدابیت، بێیکو شێوەیێ ئەوێ بهێتە گوهۆڕین، کو دڤێرێدا ناڤ بۆکاری وکار بۆ ناڤی و هەڤالکار بۆ هەڤالناڤی... هتد، دهێتە ڤەگوهاستن، کو نموونەیێن ئەڤی جۆری دچنە د ناڤ ئالوگۆرکرنا ئەرکییا گشتیدا-full conversion – هەروەکو د نموونەیا (سەرکەڤت) دا دیاردبیت – بەلێ ئالوگۆرکرنا ئەرکییا بەشی -partial conversion ئەوە، کو پەیڤ د ئەرکێ خۆدا بمینیت، بەلێ هندەك ڕاستڤەکرن تێدا ڕویددەت، وەکو ئەوێ گوهۆڕینا د پەیڤا (poor) دا ڕوییددەت، کو واتایا کۆمێ وەردگریت، ل دەمێ د پێکهاتا (the poor) دا بکاردهێت.[٩٦] هەروەسا د زمانێ کوردیدا، پشتی ناڤێ کوڕ د پێکهاتێن (ئەڤ کوڕە) و (ئەو کوڕ)... هتد دا بکاردهێت، ناسراو دبیت.

١١- گرافیم-Grapheme:

گرافیم بچویکترین یەکەیا بکارهاتییە د وەسفکرنا سیستەمێ نڤیسینێ یێ هەر زمانەکیدا، کو ب شێوەکێ ژ ئالییێ وەکهەڤیا بەشی ل گەل فۆنیمێن زمانان هاتییە دارشتن. گرافیم چێدبیت ئەو ب خۆ واتایێ هلبگریت یان نە و چێدبیت ل گەل مۆرفیما تاك هەڤچەشن بیت یان نە وگرافیم پیتێن ئەبجەدی و پیتێن جووتێن چاپێ و ڕەمزێن چینی و ژمارەیێن ڕەقەمی و نیشانێن خالبەندی و هێماییێن دیێن تاك بۆ هەر سیستەمەکێ نڤیسییێ جیهانی ب خۆڤە دگریت.[٩٧]

پەیڤا گرافیم ژ پەیڤا گریکی grapho هاتییە دارشتن، کو واتایا نڤیسین و یەکەیا جوداکەر ژ ئالییێ وەکهەڤکرنا ئەوێ ل گەل فۆنیمێ و ناڤێن یەکەیێن emic دهێت و ڤەکۆلیناگرافیمان ب گرافیمێکس دهێت ناڤکرن.[٩٨]

گرافیمێکس–Graphemics ڤەکۆلیناگرافیمایە، زانستێ ڤەکۆلینا نڤیسینێیە، ڤەکۆلیناگرافیمایە د سیستەمەکێ نڤیسینێدا.[٩٩]

گرافیم تێگەهەکێ ڕووتە وەکهەڤە بۆ ڕەمەزی د کارهینانا حاسیباندا، لێ ئاگلیف –Aglyph ئەڤە شێوەیەکێ تایبەتە نواندنا ئەوێ گرافیمێ دکەت د شێوەیێ چاپیێ تایبەتدا.[١٠٠]

باراپتر ئاماژە ب گرافیمێ دهێتەکرن ب ڕێکا ئەڤان جۆرێ کڤانان: < ب > و < ك> و ئەڤە یا وەکهەڤە بۆ فۆنیمێ/ ج/.

ل ڤێرێ پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ، کو د بابەتێ (گرافیم)ێدا ئەڤ زاراڤەژی دهێنە بکارهینان. وەکو(گلیفس–Glyphs: شێوەیێ ژدەرڤە) و (ئەلۆگراف–Allograph: چەند شێوە) وگرافیما... هتد.

أ- گلیفس: شێوەیێ ژدەرڤەیە بۆ گرافیمێ و هندەك جاران ب گرافس- graphs دهێتە ناڤکرن و ئەڤە نواندنێن كونكریتییێن نڤێسییە بۆ ڕەمزان.

ب- ئەلۆگراف ئەوە ل دەمێ چەند شێوەك نواندنا هەمان گرافیمێ بکەن، کو ئەڤە ب ئەلۆگراف دهێتە نیاسین. ل ڤێرێ گرافیم دشیاندایە نواندنا کۆمەك ژ شێوەیان بکەت، کو ژ لایێ واتاییڤە وەکهەڤن. بۆ نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا گەلەك نواندن بۆ پیتان هەیە، وەکو پیتا a، لێ بکارهینانا هەر نواندنەکێ ل جهێ یا دی واتایا پەیڤێ ناگوهۆڕیت. ئانکو گوهۆڕینا ئەلۆگرافێ بۆ هەمان گرافیمێ، وەکو شێوەیێ: <a>، ل دەمێ ب پیتێن خوار یان ب تۆخی یان ب مەزنی بهێتە نڤێسین هەر ئەوژی ئەلۆگرافیکە.[١٠١] ئانکو ئەلۆگراف جێگرەکە بۆ شێوەیێ پیتا نڤێسی، کو نەشێت ئەرکێ گرافیمێ بگوهۆڕیت، هەروەسا نەشێت واتایا پەیڤێ بگوهۆڕیت، ئەوا دگەلدا بکاردهێت. وەکو(man, man ,mAn) و جێگرێ ئێکێ ئەو پتر دهێتە بکارهینان.[١٠٢] هەروەسا د زمانێ کوردیدا، <ی> ئەڤ ئەلۆگرافە هەنە: ی، یـ، ی.

ج- گرافیما: گرافیما وێنەیێ زەینییە بۆ پیتێن نڤێسی.[١٠٣]

د- لوگۆگرامس: ئەڤە نواندنا پەیڤێ یان مۆرفیمێ دکەت. وەکو: <٢>=دوو.[١٠٤] <٪>= ژسەدی، <÷>= دابەشکرن. بەعلەبەکی ئەڤێ دیاردەیێ ب ڕەمزێ نڤێسینێ یان پەیڤێ ناڤدکەت، کو نواندنا پەیڤێ دکەت. ئانکو بکارهینانا ڕەمزێ پەیڤێیە د نڤێسینێدا.[١٠٥]

– هەڤچەشنی د ناڤبەرا گرافیم و فۆنیمێدا:

د ئەوان زماناندا ئەوێن سیستەمێ نڤێسینا ئەبجەدی بکاردهینن، گرافیم ب شێوەکێ سەرەکی بەرامبەری فۆنیمێن زمانی ڕادوەستیت. ب هەر حال بیت ژ ئالییێ زانستیڤە د ئەڤان زماناندا گرافیم هەڤچەشنە (مطابق) ل گەل فۆنیمێ. د شیاندایە نواندنا فۆنیمێ ب ڕێکا ژمارەیەك مولتیگرافان (زنجیرەیەکێ پتر ژگرافیمەکێ) بهێتەکرن. وەکو دیگرافی–digraph: ئەڤە بریتییە ژگرۆپەکا پیتێن ل دویڤ ئێك. وەکو sh ، کو نواندنا ئێك دەنگی (فۆنیمێ) د زمانێ ئینگلیزیدا دکەت. هندەك ژ پیتێن زمانی (گرافیم) چێدبیت نواندنا پتر ژ فۆنیمەکێ بکەن، هەر وەکو پیتێن ڕۆسی. هندەك جاران د هندەك زماناندا گرافیم نواندنا چ فۆنیمێ ناکەت، هەر وەکو گرافیما <ئ> د زمانێ کوردیدا. ئەڤجا ژبەر هندێ یاسایێن هەڤچەشنییێ د ناڤبەرا گرافیم و فۆنیماندا د ئالۆزن

یا سیستەمی نینن، ئەڤەژی ژ ئەنجامێ گوهۆڕینا مێژوویيە بۆ فۆنیمێ، کو یا فەر و پێدڤی نینە د نڤێسینێدا ڕەنگڤەبدەت.[١٠٦]

12- سیگمێنت:

سیگمێنت – Segment د ناڤ زمانیدا ب ئەڤی ڕەنگی دهێتە پێناسەکرن:

١- فرانك نوفو ب ئەڤی ڕەنگی سیگمێنتێ ددەتە پێناسەکرن: باراپتر ب پارچە دهێتە ناڤکرن، ئەوژی ژ ئەنجامێ پرۆسەیا پارچەکرنێ، ئانکو پارچەکرنا زنجیرەیێ بۆ یەکەیێن ئەرکی. ئەڤجا ژ ئەڤێ ڕوانگەها بەرفرەهـ بۆ تێگەهێ سیگمێنتێ، کو ل سەر یەکەیێن ئاستێ دەنگسازی و ڕێزمانی و هەتا دەقی پراکتیك دبیت. هندەك شرۆڤەکرنێن دی سیکمێنتێ ل سەر بنەرەتێ یەکەیێن بچویکێن ل دویڤ ئێك هاتی د زنجیرەیا ئاخڤتنێدا تایبەت دکەت وهندەك ژی ب تنێ ب فۆنیمێڤە تایبەت دکەن.[١٠٧]

٢- کریستال ل دۆر پێناسەیا سیگمێنتیٚ دبێژیت: سیگمێنت زاراڤەکە د دەنگسازی و زمانڤانیییێدا دهێتە بکارهینان بۆ هەر یەکەیەکا جودا، کو دشیاندایە ب شێوەکیٚ فیزیکی یان ب شێوەکیٚ بهیستی د ناڤ زنجیرەکا دویڤ ئێکا ئاخڤتنێدا بهێتە دەستنیشانکرن. هەروەسا دیاردکەت، کو سیگمێنت ب شێوەکیٚ تایبەتی د فۆنەتیکێدا دهێتە بکارهینان و بچویکترین یەکەیا جوداکەرە، کو ئاماژە پیٚ بهێتەکرن، کو دبیتە فۆن.[١٠٨]

٣- بەعلەبەکی ب ئەڤی ڕەنگی سیگمێنتیٚ ددەتە نیاسین: سیگمێنت یەکەیەکا زمانییە دشیاندایە د ناڤ تۆمارا ئاخڤتنا زارەکی یان نڤێسیدا بهێتە دەرئێخستن و سیگمێنت بچویکترین یەکەیەکو دشیاندایە د ئاستەکیٚ زمانیدا ڤەکۆلین لیٚ بهێتەکرن. وەکو دەنگ و مۆرف و پیتیٚ و چێدبیت یەکەیەکا نەکەرتی بیت، ئەوژی ئەگەر کەتە سەر پتر ژ پارچەیەکیٚ و دیاردکەت کو د شرۆڤەکرنا سیگمێنتێدا، سیگمێنت دبیتە بنەرەت بۆ شرۆڤەکرنا زمانی ب تایبەتی سیگمێنتا فۆنۆلۆجی (دەنگ) و سیگمێنتێن دی، وەکو سیگمێنتا فۆنیمی (مۆرف) و سیگمێنتا سینتاکسی (پەیڤ یان ڕستە).[١٠٩]

٤- خولی ب ئەڤی ڕەنگی سیگمێنتیٚ پێناسەدکەت: سیگمێنت بچوکترین یەکەیە ژ دەنگی یان ژ ڕێزمانیٚ.[١١٠]

٥- د (معجم اللسانيات الحديثة) دا هاتییە: کو مەبەست ژ سیگمێنتیٚ هەر یەکەیەکا زمانییە، کو د شیادایە د ڕێزکرنێدا ژ یەکەیێن دییێن د ناڤ ئاخڤتنیٚ یان نڤێسینێدا هەی بهێتە جودان، وەکو جوداکرنا دەنگەکی د درکاندنەکا دیاردا یان پیتەکیٚ ژ پیتان د دەقەکیدا و شرۆڤەکرنا سیگمینتیٚ نواندنا ڕێکا شرۆڤەکرنا ئاخڤتنیٚ بۆ پارچەیان دکەت، کو د دروستکرنا یەکەیێن مەزنتردا دهێنە بکارهینان. وەکو شرۆڤەکرنا زنجیرەیا ئاخڤتنیٚ بۆ فۆنیمان پاشی بۆ پەیڤان و ڕستەیان.[١١١]

ژ ئەنجامیٚ ئەڤان پێناسەیان د شیاندایە بێژین: سیگمێنت یەکەیا زمانییە و د

هەر ئاستەکێ زمانیدا بچویکترین یەکەیا ئەوێیە.

د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا سیگمێنت فۆنیمە، ل ڤێرێ مەبەست ژ فۆنیمێ فۆنیمێن کەرتینە، کو ئەڤ فۆنیمە د ناڤ زمانیدا ب ڕێکا (جوتۆکە) ان دهێنە دەستنیشانکرن، هەر وەکو دەستنیشانکرنا فۆنیمێن: /ه/ و/د/ و/ب/... د پەیڤێن (هار- دار- بار) دا دیاردبیت.[١١٢]

بەلێ د ناڤ ڕێزمانێدا سیگمێنت دبیتە مۆڕفیم، کو ئەوژی بچوکترین یەکا واتادارا زمانییە و (سوسێر) ئەڤان سیگمێنتان د پەیوەندییا ئاسۆیدا ڕێزدکەت.[١١٣] و ژ مەرجێن سیگمێنتێ ژی پێدڤییە:

١- هەلگرا واتایێ بیت.

٢- واتا ئەوێ بەشەك بیت ژ واتایا گشتی.

٣- ب هەمان واتا د دەربڕینێن دیدا دووپات ببیتەڤە.[١١٤]

13- مۆرفۆتاکتیکس:

مەبەست ژ مۆرفۆتاکتیکسێ-Morphotactics سیستەمێ ڕێکخستنا مۆرفیمانە ب ڕێکخستنەکا ئێك ل دویڤ ئێك د زمانەکێ دیارکریدا یان ڤەکۆلینا ئەڤی سیستەمێ ب مەبەستا دەرئێخستنا یاسایانە ئەوێن تایبەت ب ڕێکخستنا مۆرفیم و پەیوەندییێن ئەوان.[١١٥] هەر د ئەڤی بواریدا مبارەك مبارەك دبێژیت: مۆرفۆتاکتیکس بریتییە ژ ڤەکۆلینا ئەوان پەیوەندییێن د ناڤبەرا مۆرفیمێن زمانیدا هەی و زانینا یاساییێن تەحکومێ د دویڤێکهاتنا ئەواندا دکەت.[١١٦] ئانکو مەبەست ژ مۆرفۆتاکتیکسێ چەوانییا ڕێزبوون و پیکڤەهاتنا مۆرفیمانە د ناڤ پێکهاتا ژ خۆ مەزنتردا، کو باراپتر پەیڤە.

بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا ڕێزبوونا مۆرفیمان د دروستکرنا کاریدا ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێیە:

- کاریێ بورییێ نێزیکێ ڕاگەهاندن: بنیاتێ کاری + م.د.بوری. وەکو: گر+ ت.

- کاریێ بورییێ بەردەوامیێ ڕاگەهاندن: م.بەردەوامییێ+بنیاتێ کاری+م.د.بوری. وەکو:دگرت.

- کاریێ نهۆییێ ڕاگەهاندن: م.د.نهۆ+ بنیات+ م.ڕێککەڤتنێ. وەکو: دگرم.

14- مۆرفۆسیمانتیك:

مۆرفۆسیمانتیك بابەتێ ناڤخۆییا پەیڤان وەردگریت. د ئەڤی بیاڤیدا مۆرفۆسیمانتیك دیاردەیێن بۆ شیکرنێ (اعراب)دزڤریت چارەدکەت. هەروەسا مۆرفۆسیمانتیك ڕادبیت ب چارەکرنا ڕێکێن دروستکرنا پەیڤان ب تایبەتی دارشتن و لێکدانێ، ژ ئەڤی ڕوانگەهیڤە وشەسازی وەسا دهێتە تێگەهشتن، وەکو کارەك کو هەولددەت ب سالۆخکرنا زمانی ڕابیت ب شێوەیەکێ جودا ژ ڕستەسازییێ(سینتاکسێ). هەروەسا د شیاندایە وشەسازی بهێتە پێناسەکرن، کو ڤەکۆلینەکە گرێدای یاسایێن پێکهاتا ناڤخۆییا پەیڤان و یاسایێن دروستکرنا مۆرفیمانە، ئەوێن ل دویڤ شێوەیێ پێکهاتا پەیڤێ دیاردبن. د ئەڤی بواریدا وشەسازی بوارێن شیکرن و دارشتن و لێکدانێ ب خۆڤە دگریت. د ئەڤی حالەتیدا هندەك جاران ئەم دچینە د ناڤ مەودایێ مۆرفۆسینتاکسێدا.(117)

15- پەیڤێن نوی بەلاڤ(نوێباو):

نیومارك پەیڤێن نوی بەلاڤ - Neologism.(118) ب ئەڤی ڕەنگی پێناسەدکەت: پەیڤێن نوی بەلاڤ بریتییە ژ یەکەیێن فەرهەنگییێن نوی دارشتی یان ئەو یەکەیێن فەرهەنگینە خودان هەبوونن، لێ پێدڤی ب تێگەهەکێ نوینە.(119) بەعلەبەکی د پێناسەکرنا پەیڤێن نوی بەلاڤدا دبێژیت:

پەیڤێن نوی بەلاڤ ئەو پەیڤن، کو نوی د زمانیدا هاتینە دانان و باراپتر پێدڤی بکارهینانێ هەنە، بۆ هندێ داکو تاکەکەسێن زمانی بشێن پەسەندییا ئەوان پەیڤان بکەن.(١٢٠) کاربر دبێژیت: ل ئەوی دەمی یەکە دێ بیتە پەیڤا نوی بەلاڤ، ئەگەر ئەڤ مەرجە تێدا هەبن:

١- دڤێت درەنگ بهێتە ئازراندن.

٢- دڤێت د فەرهەنگێدا نەبیت.

٣-گوهدار وەك یەکەیەکا نوی وەربگریت.

٤- پەیڤێن نوی بەلاڤ، هێماییێن نەجێگیرێن فەرمی پێشکێشدکەن. ژ ئالییێ (دەنگسازی، وشەسازی، گرافیم) یڤە.(١٢١)

٥- پەیڤێن نوی بەلاڤ هێماییێن نەجێگیرێن فەرمییێن واتایی پێشکێشدکەن.

کابر ئاماژەیێ ب هندێ ژی ددەت، کو دوو جۆر ژگرۆپێن پەیڤێن نوی بەلاڤ هەنە، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- ئەو جۆرێن دگشت زماناندا دیاردبیت(د ڕاستیدا دەربڕینێن نوینە.)

ب -ئەو جۆرێن د زمانێن تایبەتدا پەیدادبن، کو ب ناڤێ نیونیمس- Neonyms دهێتە ناڤکرن.(١٢٢) وەکو پەیدابوونا پەیڤێن مژار، کۆرۆژ، سازان، گشتپرسی... هتد. د زمانێ کوردیدا.

نیومارك چەن جۆران ژ پەیڤێن نوی بەلاڤ دەستنیشاندکەت، کو ئەوژی ئەڤەنە:

A- یەکەیێن فەرهەنگییێن ل گەل تێگەهێن نوی هەبوون هەین:

١- پەیڤ. وەکو: کۆرۆژ، پێگەهـ، گەریلا، رۆشەڤ.. هتد.

٢- پەیڤێن هاورێتی(هەڤال). وەکو: کۆت و بەند، زەند و باسك... هتد.

B- شێوەیێن نوی:

١- دارشتنێن نوی. وەکو:چەپرەو، گشتپرسی، گۆلپارێز، دژەپیرۆز،

پێشهات... هتد.

٢- پەیڤێن دارشتی. وەکو: هێرشبەر، هەڤسەرۆك، شەڕڤان... هتد.

٣- کورتکرن. وەکو: کلغم، ملغم.

٤- ئیدیەم: چاڤ هاڤێژ، زکدڕ... هتد.

٥- پەیڤێن خودان مەدلوولێن نوی وکەڤن. لەحیم، شویشتی... هتد.

٦- زاراڤێن نێڤ دەولەتی-internationalism. وەکو: فیدباك، ئەنترنێت... هتد.

٧- ئەکرۆنیمی.[١٢٣] چەهەپە، ئاکەپە، هەدەپە... هتد.

٨- پەیڤێن نوییێن نەراست. وەکو میتافۆران.

١٠- ئایپۆنمیس: مەبەست پێ کو ناڤکرنەك ل سەر تشتەکێ بهێتە دانان. بەعلەبەکی دبێژیت: ئایپۆنمیس ناڤلێکرنە، کو ب ناڤێ تایبەتی دهێتە ناڤکرن، کوچێدبیت ئەڤ ناڤلێکرنە جهەکێ جوگرافی بیت. وەکو:(واشتنون و ئەسکەندەریە) یان دەزگەهـ بیت (ford foundation) یان پەرتووك بیت. وەکو(ماکبێس و لەیلا و مەجنون).[١٢٤]

دیسان کابری ئاماژە ب هندێ ژی دایە، کو پەیڤێن نوی بەلاڤ، کو د هندەك تایبەتمەندییاندا ژ ئێکودوو جودادبن:

١- د ئەفراندنا ئەوێدا.

٢- د ئەرکێ ئەوێ یێ بەراهیێدا.

٣- د پەیوەندییا ئەوێدا ل گەل هەڤواتایێن ل گەل پەیدادبن.

٤- د بەردەوامبوونا ئەوێ د زمانیدا.

٥- ب ڕێکاکو ژ ئەنجامێ ئەوێ هەبوون د سیستەمیدا هەین.

٦- ب ڕێکاکو ژ ئەنجامێ ئەوێ ل گەل سیستەمێن دی دهێتە گرێدان.[١٢٥]

کابری ئەو چەندە ژی دیارکریە، کو دەستنیشانکرنا بابەتەکێ دیارکری وەکو پەیڤێن نوی بەلاڤ، کو دێ ب ڕێکا ئەڤان پیڤەرێن ل خوارێ بیت:

١- فەرهەنگ: یەکەیا زمانی دیٚ بیتە پەیڤەکا نوی بەلاف، ب تنیٚ ئەگەر درەنگ هاتە ئەفراندن.

٢- لیکسوگرافی: یەکەیا زمانی دیٚ بیتە پەیڤەکا نوی بەلاف، ئەگەر د فەرهەنگێدا هەبوونا خۆ نەبیت.

٣- نەبوونا جێگیرییەکا ڕێکخستی: یەکەیا زمانی دیٚ بیتە پەیڤەکا نوی بەلاڤ ئەگەر ئەڤیٚ یەکەیا زمانی جێگیربوونا واتایی نەبیت.

٤- دەروونی:یەکەیا زمانی دیٚ بیتە پەیڤەکا نوی بەلاف ب تنیٚ ئەگەر ئاخڤتنکەری هەست ب هندیٚ کر، کو ئەڤ پەیڤە یەکەیەکا نوییە.[١٢٦]

16- پەیڤێن سست و چالاك:

أ- پەیڤێن چالاك:

مەبەست ژ پەیڤێن چالاك، هەر ژ ناڤیٚ ئەوان دیارە، کو ئەو پەیڤن کو د ئاخڤتن و نڤیسینێدا ب مشەیی و گەلەك دهێنە بکارهینان، ئانکو ژ لاییٚ بکارهینانێڤە سست نەبووینە. نموونە بۆ پەیڤێن چالاك د زمانیٚ کوردیدا. وەکو: ئاف، خانی، دیوار، نان، مرن، ژیان... هتد.

ب- پەیڤێن سست:

مەبەست ژ پەیڤێن سست ئەو پەیڤن، کو کێم بکاردهێن، ئەوژی چیدبیت ژبەرهندیٚ بیت، کو زمانی هێشتا پێدڤیاتی پیٚ نینە، یان پێدڤیاتی پیٚ نەمایە. ب ئەڤیٚ چەندیٚ پەیڤێن سست بریتییە ژ:

١- ئەو پەیڤێن ژکاردکەڤن وکەڤن دبن و بەرف نەمانیٚ دچن و دبێژنیٚ پەیڤێن مری. وەکو: گوملەك ئانکو(قەمیس)، جەنجەر، ملهێب، خرخال(تایرە)، هەڤجار... هتد.

٢- ئەو پەیڤێن هیشتا ب تەمامی د ناڤ زمانیدا بەلاڤنەبووینە، ئانکو نوی هاتینە د ناڤ زمانیدا، کو ب پەیڤێن نوی بەلاڤ دهێنە هژمارتن.[١٢٧] وەکو: سازان، گشتپرسی، کۆرۆژ، ڕۆشەڤ... هتد.

ل ڤێرێ پێدڤییە ئاماژەییێ ب ئەوێ چەندێ ژی بدەین، کو مۆرفیمێن سست و چالاك ژی هەنە. مەبەست ژ مۆرفیمێن سست ئەو مۆرفیمێن بەندن، کو ل گەل گەلەك پەیڤان ناهێنە بکارهینان، بەلکو ل گەل ژمارەیەکا دیارکرییا پەیڤان دهێتە بکارهینان. وەکو پاشگرێ (ار): کنار، بنار، گرفتار... هتد. و پێشگرێ (چێ): چێبوون، چێکرن. بەلێ مەبەست ژ مۆرفیمێن چالاك ئەو مۆرفیمێن بەندن ئەوێن ل گەل ژمارەیەکا زۆرا پەیڤان دهێنە بکارهینان. وەکو پێشگرێ(هەل): هەلگرت، هەلدا، هەلبوو، هەلچوو، هەلهات، هەلکەڤت... هتد و پاشگرێ (گەه):خوارنگەه، نڤیسینگەه، فەرمانگەه، خواندنگەه، مەلەڤانگەه... هتد.

17- مۆنۆمۆرفیمیك -Mononmorphemic:

مۆنۆمۆرفیمیك زاراڤەکێ زمانییە بریتییە ژ تاکە مۆرفیمەکێ.[١٢٨] مبارەك مبارەك د پێناسەکرنا ئەڤی زاراڤیدا دبێژیت: مۆنۆمۆرفیمیك یان تاکە مۆرفیم بریتییە ژ سیفەتا پەیڤێ ئەوا ژ مۆرفیمەکێ پێکدهێت. ئەڤجا ئەگەر ڕستەیەك ب شێوەیێ مۆرفیمەکێ دەرکەڤت، ل ئەوی دەمی دێ ب ناڤێ پێکهاتا ئێك مۆرفیمی - strcture Mononmorphemic هێتە ناڤکرن.[١٢٩] وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- ئازاد هات؟
- بەلێ.

د نموونەیا ل سەریدا (بەلێ) مۆرفیمەکە و ل جهێ ڕستەیەکێ هاتییە و ئەڤە ب پێکهاتا ئێك مۆرفیمی دهێتە ناڤکرن.

18- هاپلۆلۆجی:

ستەمبۆرگەر دیاردەیا هاپلۆلۆجی گوتوبێژ دکەت. زاراڤێ Haplology ئاماژەیێ ب ژێبرنا ئێك ژ جووتێن هەڤچەشن(وەكهەڤ) یێن پارچەیان ددەت.[١٣٠] هەر د ئەڤی بواریدا تراسك دبێژیت: مەبەست ژ هاپلۆلۆجی-Haplology ئەوە، كو ژ ئەنجامێ دووبارەبوونا دوو فۆرمێن وەكهەڤ، فۆرمەك ژناڤبچیت یان بەرزە ببیت.[١٣١] وەكو:

- كورت تر: كورتر.
- دروست تر:دروستر
- رێك كەڤتن: ڕێكەڤتن.
- فڕی ین :فڕین.

پەراوێز

(1) Crystal,1988, 200.

(2) Mathews.P.H, 2007,253.

(٣) محمد علی الخولی، ١٩٨، ١٧٦ و مبارك مبارەك، ١٩٩٥، ١٨٨.

(٤) خالد محمود جمعە، ٢٠٠٨، ١٢٩.

(5) www.dictionary.com/browse/morphophoneme.

(٦) تالب حوسێن عەلی، ٢٠٠٥، ١٢٣.

(7) Crystal,1992, 258.

(8) Crystal,1988, 201.

(٩) کاتیگۆرێن سەرەکی و لاوەکی هەنە. کاتیگۆرێن سەرەکی بریتینە ژ(ناف، هەڤالناف، هەڤالکار، کار)، لی کاتیگۆرێن لاوەکی بریتینە ژ(ئامرازێ پەیوەندی، ئامرازێ گەهاندنێ، نیاسین و نەنیاسین، ئامرازێ سەرسۆرمان و گازیکرنێ..هتد) (ئەردەوان تۆفیق فەتاح شێروانی، ٢٠١٥، ٨). کاتیگۆرێن لاوەکی دگەلەك ژێدەراندا ب کاتیگۆرێن رێزمانی یان ئەرکی ژی هاتیە ناڤکرن.

(10) Mathews.P.H, 2007,254 .

(١١) فرانك نوفو، ٢٠١٢، ٢٨٨.

(١٢) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ٣١٨ .

(١٣) ئەبو بکر عومەر قادر، ٢٠٠٣، ٢٨.

(١٤) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٨٨.

(15) www.thefreedictionary.com/morphosynatax.

(١٦) یارا قادر حەمەد مەلازادەیی، ٢٠١٣، ٧١.

(17) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 27.

(18) Stageberg.N.C,1981, 106.

(19) Lieber , Rochelle ,2009,158.

(٢٠) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٩-٢٠.

(٢١) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر، ٢٠٠٦، ١٩

(22) Stageberg.N.C,1981, 110-109 .

(23) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 25.

(24) Mahootian, Shahrzad,1997,190.

(٢٥) زێرین خورشید سەلیم، ٢٠١٢، ٩٥-٩٦.

(26) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 27.

(27) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 27.

(28) Stageberg.N.C,1981, 108.

(29) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 24.

(30) Stageberg.N.C,1981, 109.

(٣١) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر، ٢٠٠٦، ٢٠.

(٣٢) زێرین خورشید سەلیم، ٢٠١٢، ٨٧-٨٩.

(33) Stageberg.N.C,1981, 110-109.

(34) Lieber , Rochelle ,2009,159.

(35) Lieber , Rochelle ,2009,163.

(36) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 25-24.

(٣٧) أحمد مختار عمر، ١٩٩٧، ٧٠.

(٣٨) سامي عياد حنا و أخرون، ١٩٩٧، ٩١.

(39) Crystal,1992, 258.

(40) Crystal,1988, 200.

(٤١) فرانك نوفو، ٢٠١٢، ٢٨٩.

(٤٢) رمزي منير بعلبكي، ١٩٩٠، ٣١٨.

(٤٣) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٨٨.

(44) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 211.

(45) Haspelmath ,M and Sims D. Andrea,2010, 217-211

(٤٦) بائيز عمر أحمد، ١٩٩٠، ١١.

(٤٧) رمزي منير بعلبكي، ١٩٩٠، ٣١٦.

(48) Katamba,F,1993, 24.

(٤٩) خالد محمود جمعه، ٢٠٠٨، ١٤١.

(٥٠) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٨٦.

(51) http://Language Linguistics.Word press.com/2014/06/18/empty-morpheme/.

(٥٢) پەیڤێن وەکو(sheep) و (deer)، کو دشیاندا نینە د زمانێ ئینگلیزیدا مۆرفیما کۆمکرنێ ل سەر ئەڤان پەیڤان زێدەبکەین. د ئەڤان نموونەیاندا د شیاندایە ئەم تێگەهێ کۆمکرنێ د ئەڤان پەیڤاندا دەربێخین، ب تنێ ب رێکا ژینگەها سینتاکسی و دەوروبەری.

(53) Crystal,2009, 425.

(54) Mathews.P.H, 2007,242 .

(55) palmer.f, 1975 , 115.

(٥٦) محمد عبدالوهاب شحاته، مفهوم المورفيم...، ١٩٩٨، ١٦٢.

(٥٧) سەلام ناوخۆش، ٢٠١٤، ١٩٩.

(58) http://Language Linguistics.Word.com/2014t6/19/empty-morpheme-in-Linguistics.

(59) palmer.f, 1975 , 115-116.

(60) Katamba,F,1993, 47.

(61) Crystal,1985, 199 .

(٦٢) صباح رشيد قادر، ٢٠٠٩، ٤٠.

(63) Katamba,F,1993, 37.

(64) Katamba,F,1993, 36.

(65) Katamba,F,1993, 36.

(66) Katamba,F,1993, 37-36.

(٦٧) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر، ٢٠٠٦، ٢٥.

(68) Katamba,F,1993, 38-37.

(٦٩) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر، ٢٠٠٦، ٢٦.

(70) Katamba,F,1993, 38.

(٧١) محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر، ٢٠٠٦، ٢٧.

(٧٢) کەوسەر گەلالی، ٢٠٠٦، ٣٦.

(73) Gustafsson.M, 1975,9.

(74) Alexandar.R & Plein.U,1991.475.

(٧٥) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ١٢٦.

(76) Abraham.R.D, 1950, 276.

(77) Malkiel.Y, 1959,113.

(78) Malkiel.Y, 1959,130.

(٧٩) کەوسەرگەلالی، ٢٠٠٦، ٥٥.

(٨٠) کەوسەرگەلالی، ٢٠٠٦، ٥٥.

(٨١) نازەنین جەلال ئەحمەد، ٢٠٠٤، ٩١.

(٨٢) نازەنین جەلال ئەحمەد، ٢٠٠٤، ٩٠.

(٨٣) نازەنین جەلال ئەحمەد، ٢٠٠٤، ٨٨-٨٩.

(٨٤) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ٣٨٦.

(٨٥) زێرین خورشید سەلیم و نەسرین عەبدوللا محەمەد تاهر، ٢٠١٥، ٢٦-٢٧.

(٨٦) ڕۆژان نوری عبداللە، ٢٠٠٧، ١٠٢.

(٨٧) زمان و ئەدەبێ کوردی، ٢٠١٤، ٩٣.

(٨٨) بەکر عومەر عەلی، ٢٠١٤، ١٠٥.

(٨٩) فاضل عمر، ٢٠٠٥، ١١٤.

(٩٠) بۆ پتر ڕوهنکرنێ بنێرە: (ڕۆژان نوری عبداللە، ٢٠٠٧، ٩٩- ١١٥).

(٩١) زمان و ئەدەبێ کوردی، ٢٠١١، ٦٩.

(٩٢) حەیدەر حاجی خدر، ٢٠١٠، ١١٠

(93) Stageberg.N.C,1981, 112-111.

(٩٤) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ٣٧١.

(95) Katamba,F,1993, 56-55.

(٩٦) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ١٢٥.

(97) http://en.wikipedia.org.Grapheme.

(98) http://en.wikipedia.org.Grapheme.

(٩٩) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ٢١٩.

(100) http://en.wikipedia.org.Grapheme.

(101) http://en.wikipedia.org.Grapheme.

(١٠٢) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ٣٨.

(١٠٣) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ٢١٩.

(104) http://en.wikipedia.org.Grapheme.

(١٠٥) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ٢٩٣-٢٩٤.

(106) http://en.wikipedia.org.Grapheme.

(١٠٧) فرانك نوفو، ٢٠١٢، ٢١٣.

(108) Crystal,1988, 272.

(١٠٩) رمزی منیر بعلبکی، ١٩٩٠، ٤٤١.

(١١٠) محمد علی الخولی، ١٩٨٢، ٤٩

(١١١) سامی عیاد حنا و أخرون، ١٩٩٧، ١٢٤.

(١١٢) زێرین خورشید سەلیم، ٢٠١٢، ٦٢.

(١١٣) زێرین خورشید سەلیم، ٢٠١٢، ٦٢.

(١١٤) ئەبوبەکر عومەر قادر، ٢٠٠٣، ١٦.

(١١٥) رمزى منير بعلبكى، ١٩٩٠، ٣١٨-٣١٩.

(١١٦) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٨٩.

(١١٧) فرانك نوفو، ٢٠١٢، ٢٨٨.

(١١٨) دڤێت ئاماژەییێ ب ئەویێ چەندیێ ژی بدەین، کو زاراڤەکێ دیژی هەیە، کو نێزیکی ئەڤی زاراڤەیە، کو ب ناڤێ نیولۆجیا – neology دهێتە ناڤکرن، مەبەست ژ ئەڤی زاراڤی ئەوە، کو پەیڤ یان دەربڕین، کو ب واتایەکا نوی بهێتە بکارهینان، کو بەری هینگێ ب ئەویێ واتاییێ نەهاتبیتە کارهینان. دیسان چێدبیت پەیڤ یان دەربڕین ژنوی هاتبیتە ئەفراندن. بنێڕە:(رمزى منير بعلبكى، ١٩٩٠، ٣٢٨.)

(119) Newmark.p,1988,122.

(١٢٠) رمزى منير بعلبكى، ١٩٩٠، ٣٢٧.

(121) Cabre.T,1999, 205.

(122) Cabre.T,1999, 205.

(١٢٣) مەبەست ژ دیاردەیا ئەکرۆنیمی ئەوە، کو هێمایەك یان پەیڤەك پاراپتر ژگرۆپەکا پیتێن ئێکێ یان برگەیێن ئێکێ یا هژمارەکا پەیڤان پێکهاتبیت(فرانك نوفو، ٢٠١٢، ٧٩). وەکو(پدك:پارتی دیموکراتی کوردستان. داعش: الدوله الاسلاميه فى العراق و الشام).

(١٢٤) رمزى منير بعلبكى، ١٩٩٠، ١٧٥.

(125) Cabre.T,1999, 205.

(126) Cabre.T,1999, 205.

(١٢٧) ئەورەحمانى حاجى مارف، ١٩٧٥، ٤٩.

(128) www.my English page.com. site-phd-files/grammer-lesson-masculine-feminine.phd.

(١٢٩) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٨٥.

(130) Katamba,F,1993, 57.

(١٣١) صباح رشيد قادر، ٢٠٠٩، ٣٦.

پشکا
پێنجێ

پەیڤ و جۆرێن ئەوێ د زمانێ کوردیدا

- چەمکێ پەیڤێ:

کاتامبا ئامازەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت، کو بنەمایێ سەرەکییێ بۆ شرۆڤەکرنا پەیڤان دهێتە بکارهینان، ئەوژی بنەمایێ هەڤدژیییە و ئامازەیێ ب هندێ ددەت، کو هەڤدژییا شێوەیان د ئەڤان جیاوازییێن ل خوارێدا دیاردبن:

١- جیاوازی د شێوەیێ فۆنۆلۆژیدا، ئەوژی ژبەر دەنگێن بکارهاتی.

٢- جیاوازی د واتاییێدا، د هەر ئێك ژ واتایا فەرهەنگی و ئەرکێ ڕێزمانیدا.

ئەڤجا جیاوازییا فۆنۆلۆژی د ناڤبەرا پەیڤێن (boy) و (girl) دا هەڤچەشنە ل گەل جیاوازییا واتایی. هەر وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- The boy blays.

- The girl blays.

واتایا ئەڤان هەر دوو ڕستەیێن ل سەری ژێکجیاوازن، ئەوژی دزڤریتەڤە ژبەر ئەوێ جیاوازییا د ناڤبەرا واتایا فەرهەنگیا هەر دوو پەیڤێن (boy) و (girl) دا.[1] ب هەمان ڕێك جیاوازی د ناڤبەرا هەر دوو (هات)ا ڕابردوو

و (دهێت)ا ڕانەبردوودا بەرپرسە ژ جیاوازییا واتایێ د ناڤبەرا هەر دوو ڕستەیێن ل- خوارێدا:

- ئەو هات.

- ئەو دهێت.

پەیڤ وەکو یەکەیەکا زمانییا ڕەسەن، دەگمەنە دانوستاندن ل سەر بهێتە کرن، ژبەرکو هەر ئێك ژ مەگرنگییا پەیڤێ دزانیت. هەروەسا فەرهەنگنڤیس فەرهەنگان دروستدکەن، کو دەروازەیا ئەوان پەیڤن. دیسان ل دەمێ خواندنێ ڕێکا ئەوێ بۆشاهییا د ناڤبەرا پەیڤاندا هەی، خواندەڤان دشێت پەیڤان ژێکجودابکەت.(٢)

فرانك پالمەر دبێژیت: هەر چەندە پەرتووکێن ڕێزمانێ هەولنادەن، پێناسەیەکێ بۆ پەیڤێ دیاربکەن، هەر چەندە ئەڤ پەرتووکە ڕەگەزێن دییێن ڕێزمانی د بیاڤێ پەیڤێدا پێناسەدکەن. ڕستە بریتییە ژ پێکڤەگرێدانا پەیڤان و بەشێن ئاخڤتنێ پۆلن ژ ئاخڤتنێ. گومان نینە، کو پەیڤێ گرنگییەکا بەرچاڤ د زمانێ نڤێسیدا هەیە. پەیڤ ب شێوەکێ ئاشکەرا دهێتە زانین، ب ڕێکا بۆشاهییان د ناڤبەرا ئەواندا. ئەڤجا د پەرەکێ نڤێسیدا دشیاندا هەیە، ژمارەیا پەیڤێن بکارهاتی بهێنە دیارکرن، ئەوژی ب ڕێکا هژمارتنا ناڤبرێن د ناڤ ئەواندا هەی.(٣)

فرانك پالمەر دیسان دیاردکەت و دبێژیت: پەیڤ بەشەکە ژ نەریتێ مە یێ ڕەوشەنبیری و ئەم دزانین پەیڤ چنە، بێیکو ئەم ئەم نڤێسینا ئەوان بزانین و دانانا بۆشاهییان د ناڤبەرا پەیڤاندا ئەڤە ئێکە ژ پارچێن ڕەوشەنبیری و فێربوونا مە و ئەڤە وەسا نینە، کو پەیڤ و ڕێنڤیس هۆسا بن.(٤)

فرانك پالمەر ئەڤان زانیارییان ل دۆر پەیڤێ ددەتە دیارکرن:(٥)

١- دڤێت ئەم ب سانەهی هزر د ئەوێ چەندێدا نەکەین، کو پەیڤا نڤێسی د سەر پەیڤا زارەکیدایە.

٢- دڤێت ئـەوێ ڕاستییێ بزانین، کو چ بۆشاهی د ناڤبەرا پەیڤان د ئاخڤتنێدا نینن.

٣- دڤێت پەیف یاگونجای بیت وەکو جۆرەك ژ یەکەیێن زمانی.

پالمەر دبێژیت: دڤێت ئەم پرسیار ژ خۆ بکەین، پەیڤ چییە و چەوا ئەم دێ شێین پێناسەبکەین و ئایا پەیف د زمانێ زارەکیدا هەنە؟ بۆ بەرسڤدانا ئەڤێ پرسیارێ د ئەڤان هەر سێ خالاندا دیاردبیت:

١- تەماشەکرنا پەیڤێ وەکو یەکەیەکا واتایی.

٢- تەماشەکرنا پەیڤێ وەکو یەکەیەکا دەنگی.

٣- دروستکرنا پەیڤێ ب ڕێکا جۆران ژ پێرابوونێن زمانییێن گرێدای ل گەل ئـەوێ هـزرێ، کو پەیف یەکەیەکا گۆشەگیرە و دشیاندا نینە بهێتە پارچەکرن.[٦]

بەری ئەم بهێین چەند پێناسەیەکان بۆ پەیڤێ بهینین، پێدڤییە چەند تێبینییەکان ل سەر پەیڤان و پێکهاتا پەیڤان دیاربکەین، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

١- هندەك پەیف هەنە، کو دشیاندا هەیە بهێنە دابەشکرن بۆ پارچەیان و دێ مینن خودان واتا پشتی دابەشکرنێ ژی.[٧] وەکو پەیڤێن دارشتی و پەیڤێن لێکدای. (ئاسنگەر = (ئاسن) + (گەر))، (قورعان خوین = (قورعان) + (خوین)). د ئەڤان نموونەیان (ئاسن) د پەیڤا دارشتی و سادەدا هەمان واتا هەیە، هەروەسا پەیڤا (قورعان) ژی د پەیڤا لێکدای و پەیڤا سادەدا، ئانکو پشتی هاتییە دابەشکرن ژی هەر هەمان واتا هەیە.

٢- پتریا پەیڤان ب خۆ واتا هەیە، بەلێ هندەك پەیڤان ل ئەوی دەمی ب تنێ دێ واتا هەبن، ل دەمێ ل گەل هندەك پەیڤێن دی بکاردهێن.[٨] وەکو پەیڤا (فێر)، کو ل گەل پەیڤێن (بوون وکرن) واتادار دبیت، ل دەمێ دبنە پەیڤێن لێکدای: (فێربوون) و (فێرکرن). دیسان (مشت) و (میا) ل ئەوی دەمی واتادار دبن، ل دەمێ ل گەل پەیڤێن (تشت) و (گیا) بکادهێن، ئانکو ل دەمێ دبنە

(تشت و مشت) و(گیا و میا).

٣- هندەك ژ پارچەیێن پەیڤێن دهێنە دابەشکرن دمینن خودان واتا و هندەك پارچێن دی نامینن خودان واتا.(٩) وەکو د نموونەیێن خالا (٢) دا دیاردبیت. هەروەسا پێشگر و پاشگر د پەیڤێن دارشتیدا ب تنێ واتایێ نادەن، ئەگەر ل گەل پەیڤا سادە نەهێن. وەکو د پەیڤێن (ئاسنگەر) و(دادڤان) و(ڤەکرن) دا دیاردبیت، کو پاشگرێن (- گەر) و(- ڤان) و پێشگرێ(ڤە -) واتایا ئەوان بەندە ب ئەوان پەیڤێن ل گەل هاتین.

٤- پارچەیێن پەیڤێن دابەشکری، ل دەمێ دهێنە پێکڤەگرێدان بۆ دروستکرنا پەیڤێن لێکدای، دڤێت ب شێوەکێ دروست پێکڤە بهێنە گرێدان.(١٠) ئانکو دڤێت واتا و ڕێزمانێ تێکنەدەت. وەکو: (بەژن بلند، دەستکەڤت... هتد)

٥- زمانێن جیهانێ سەبارەت دروستکرنا پەیڤێن نوی د ژێکجودانە.(١١)

سەبارەت پێناسەیا پەیڤێ زانایان ب چەند شێوەیەکان پێناسەکریە، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان پێناسەیانە:

١- ماسیۆس سەبارەت پێناسەیا پەیڤێ دبێژیت: پەیڤ بچووکترین یەکەنە، کو ڕستەیێ دروستدکەن و د نڤێسینێدا ژێکدهێنە جوداکرن، کو ب گەلەك پیڤەران دهێنە دروستکرن.(١٢)

٢- بلۆمفێلد دبێژیت: پەیڤ شێوەیێن بچووکێن سەربەخۆ و ئازادن.

٣- ڕادفۆرد ئیتال دەربارەی پێناسەیا پەیڤێ دبێژیت: پەیڤ ئەو یەکەیێن زمانینە ئەوێن پتر بەربەلاڤ ل دەڤ کەسێ ئاسایی.(١٣)

٤- فینج سەبارەت پێناسەیا پەیڤێ دبێژیت: پەیڤ یەکەیەکا دەربڕینێیە، کو ئاخڤتنکەرێ زمانێ ڕەسەن دشێت ب شێوەکێ بەدیهی د زمانێ نڤێسی و زارەکیدا پەیڤێ بزانیت و دیاربکەت.(١٤)

٥- کریستال سەبارەت پێناسەیا پەیڤێ دبێژیت: پەیڤ یەکەیەکا دەربڕینێیە،

کو درککرنەکا هەستی هەبوونی ل دەڤ ئاخڤتنکەرێن ڕەسەنێن زمانی هەیە، ئەڤجا چ د زمانێ زارەکی یان یێ نڤێسنێدا بیت.(١٥)

٦- فالك د پێناسەکرنا پەیڤێدا دبێژیت: پەیڤ هەر یەکەیەکا زمانییە، کو د نڤێسینێدا د ناڤبەرا سبەیس و بۆشاهییاندایە.(١٦)

٧- جاکسۆن ژی وەکو فالکی د پێناسەیا پەیڤێدا دبێژیت: پەیڤ بریتییە ژ یەکەیێن زمانییێن دیارکری ب ڕێکا سەبیس و مەسافاتان.(١٧)

٨- ڕادفۆر د پێناسەیا پەیڤێدا دبێژیت: پەیڤ بریتییە ژ یەکەیێن زمانییێن گەلەك بکارهاتی ژ لایێ کەسێ ئاساییڤە.(١٨)

٩- ستاگبێرك د پێناسەیەکا پەیڤێدا دبێژیت: پەیڤ پارچەکە ژ ڕستەیێ و ڕاوستان ل دەڤ پەیدادبیت. ئەڤ ڕاوستانە ژی چێدبیت یا ب دەنگ بیت یان یا بێ دەنگ بیت.(١٩)

١٠- هوکێت د پێناسەکرنا پەیڤێدا دبێژیت: پەیڤ ئەو پارچەیە ژ ڕستەیێ، ئەوا دشیاندا بیت ب گۆشەگیری و ب جودا ژ پارچەیێن دی بهێتە زارکرن یان ڕاوستان ل سەر دهێتە ئەنجامدان.(٢٠)

ژ ئەنجامێ ئەڤان هەمی پێناسەیان د شیاندایە بێژین: پەیڤ یەکەیەکا زمانییە، کو فۆڕمەك هەیە و ئەو فۆڕم واتایێ دگەهینیت و ئەڤ یەکەیە دشێت ب تنێ بکاربهێت.

- پۆلینکرنا پەیڤان:

زانایێن زمانی، پەیڤان دابەشی چەند پۆلینکرنان دکەن و ژ ئەڤان پۆلینکرنان:

١- چێدبیت پەیڤ ب دوو ڕۆلێن جیاواز ڕابیت و دوو واتایێن جیاواز وەربگریت، واتایەك یا سینتاکسی بیت و واتایا دی یا فۆنۆلۆژی بیت. جون لاینز ب ئەڤی ڕەنگی جوداهییێ د ناڤ پەیڤا سینتاکسی و پەیڤا فۆنۆلۆژیدا

دکەت. کو پەیڤا (son) د هەر دوو حالەتێن (son strident)، (son pied) بریتییە ژ دوو پەیڤێن سینتاکسی، کو د هەر پێکهاتەکێدا ئەرکەك هەیە، کو د حالەتێ ئێکێدا جهناڤێ خاوەندارێتییە و د حالەتێ دوویێدا ناڤە و د هەر دوو نموونەیاندا ئەو پەیڤ دبیتە ئێك پەیڤا فۆنۆلۆژی، چونکی ژ لایێ دەنگیڤە یا هەڤچەشنە، لێ د نموونەیا (dream) دا، کو ئەڤە د دەمێ بوریدا ئەڤە دبیتە پەیڤەکا سینتاکسی، لێ دبیتە دوو پەیڤێن فۆنۆلۆژی، چونکی ب دوو شیوەیێن جیاواز ب دەستڤە دهێت، ئەوژی ئەڤەنە: dreamed, dreamt.[٢١]

٢- پەیڤێ پۆلینکرنا دی هەیە، یا هاتییە دانان ل سەر جوداکرنا د ناڤبەرا پەیڤێن ڕووت و پەیڤێن گیرەکداردا و باراپتر دبێژنە پەیڤێن ڕووت پەیڤێن فەرهەنگی. وەکو(دار، دیوار، مێز...هتد) و دبێژنە پەیڤێن گیرەکدار، پەیڤێن دارشتی، ئەڤ پەیڤە گیرەکان وەردگریت. وەکو: نەخۆش، دەرگەهـ... هتد.[٢٢]

٣- پۆلینکرنا دی بۆ پەیڤان هەیە، ئەوژی پەیڤێن گەردانکرنی و نەگەردانکرینە، جوداهی د ناڤبەرا ئەواندا ئەوە، کو پەیڤێن نەگەردانکری ئەو پەیڤن ئەوێن باراپتر نەشێن واتایێن ڤەگەڕان و ئاماژەکرنا وەربگرن. وەکو: ئامرازێن پەیوەندی و ئامرازێن بەستنێ و ئامرازێن سەرسۆرمانێ، لێ پەیڤێن گەردانکری بریتینە ژ ئەوان پەیڤان، کو ب گەلەك شێوەیان دەردکەڤن، هەروەسا دشیاندا هەیە، گیرەکان ل گەل بکاربهینین، دیسان د ناڤ فەرهەنگێدا دهێنە تۆمارکرن، کو د پتریا زماناندا پەیڤێن گەرداکری دابەشی دوو بەشێن ئاخڤتنێ یێن مەزن دبن، ئەوژی ناڤ و کارن، کو ئەڤ هەر دوو بەشێن مەزن یان سەرەکی، بەشێن لقی ب خۆڤە دگرن، کو (ناڤ) هەڤالناڤ و جهناڤ و هەڤالکاران... هتد، ب خۆڤە دگریت، لێ د بەشێ کاریدا شیوەیێن گەرداکری و نەگەردانکری دهێنە دیتن، هەروەسا شێوەیێ بکەر دیار و نەدیاری ژی دهێنە دیتن.[٢٣]

٤- هندەك جاران پۆلینکرنەکا دی بۆ پەیڤان دهێتە دانان، ئەوژی پەیڤێن

سەرەکی و پەیڤێن لاوەکی. مەبەستا ژ پەیڤا سەرەکی- Head word ئەو پەیڤە ئەوا ب شێوەیێ ئاسایی گەلەك د دەقیدا یان د دەقاندا دهێتە بکارهینان، بەلێ پەیڤا لاوەکی-Secandary word ئەو پەیڤن ئەوێن ب پەیڤێن بەستنێ د ناڤبەرا پەیڤاندا دهێتە نیاسین. وەکو ئامرازێ لێکدانێ.[٢٤] هندەك زمانڤان پەیڤێن سەرەکی (بنەرەتی) و لاوەکی ب ئەڤی ڕەنگی ددەنە نیاسین: پەیڤێن بنەرەتی یان سەرەکی ئەو پەیڤن ئەوێن ژ پەیڤەکا سادە پێکدهێت. وەکو (زەلام، زارۆك، سۆر..)، لی پەیڤێن لاوەکی بریتینە ژ پەیڤێن نەسادە.[٢٥]

٥- ئیك ژ پۆلینکرنێن بەربەلاڤ ل سەر ئاستێ سینتاکسی د ناڤبەرا پەیڤاندا، ئەوژی پەیڤێن کو شێوەدارن (انماط) و پەیڤێن کو حالاتن، جون لاینز سەبارەت پەیڤێن شێوەدار دبێژیت: ئەو پەیڤن ئەوێن ئێك جاری د پێکهاتێدا دهێن و دبێژیت: پەیڤێن کو حالاتن ئەو پەیڤن ئەوێن دووبارەدبن. ئەڤجا ئەگەر دوو پەیڤێن هەڤچەشن هەبن، ل ئەوی دەمی ئەو دێ بنە دوو حالەت بۆ شێوەیەکی.[٢٦] وەکو: (ئەوێ هاتی هاتی.) ئەڤ نموونەیە (٣) پەیڤ تێدا هەنە، لێ ئەگەر تێدا جوداهی د ناڤبەرا پەیڤێن شێوەدار و پەیڤێن حالەتاندا بکەین، ل ئەوی دەمی دێ بێژین، کو ب تنێ (٢) پەیڤان ب خۆڤە دگریت، ژبەرکو پەیڤەك دووبارەبوویە.

٦- پەیڤێن سینسیمانتیك و ئۆتۆسیمانتیك ژی هەنە، پەیڤێن سینسیمانتیك بریتییە ژ پۆلێن گرتی. وەکو: (ئامراز، جهناڤ) ئانکو واتایا ئەڤان یا دروست ب تنێ د ناڤ ڕستەیێدا ب دەستڤە دهێت، لێ پەیڤێن ئۆتۆسیمانتیك، بریتینە ژ ئەوان پەیڤان کو واتایا خۆ ژدەرڤەی ڕستەیێ ب دروستی ددەن، کو ئەڤە بریتییە ژ پۆلێن ڤەکری. وەکو (ناڤ، کار، هەڤالناڤ، هەڤالکار، ژمارە).[٢٧]

٧- ئێك ژ پۆلینکرنێن دیێن پەیڤان، جوداهیکرنە د ناڤبەرا پەیڤێن ڕەسەن و پەیڤێن خواستی (نەڕەسەن)دا. مەبەست ژ پەیڤا ڕەسەن-Native word ئەو پەیڤن، ئەوێن خۆمالی بن و ژ چ زمانان نەهاتینە وەرگرتن یان خواستن. وەکو

پەیڤێن: هاتن و چوون و دیوار و کەڤر... هتد، د ناڤ زمانێ کوردیدا، بەلێ پەیڤا خواستی –Naturalized word ئەو پەیڤن ئەوێن ژ زمانەکێ دی هاتبیتە وەرگرتن و فۆنەتیکا زمانێ بۆ هاتییە خواستن ل سەر دهێتە سەپاندن وەکو: وەرگرتنا پەیڤێن تەلەڤزیۆن و کۆدەتا و ئۆپراسیۆن بۆ ناڤ زمانێ کوردی.

- پۆلینکرنا پەیڤێ ل دویڤ جۆرێ مۆرفیمان:

کاتامبا د پۆلینکرنا پەیڤێ بۆ مۆرفیماندا ئەڤان جۆران دیاردکەت:

1– ڕەگ–Root:

ڕەگ بەشەکە ژ پەیڤێ، کو هەبوونا خۆ هەیە، بەری هەر پرۆسەیەکا گەردانکرێ یان دارشتنێ.(٢٨) وەکو: پشیك + ان، زەلام + ەك، باغ + چە، دەر + گەهـ... هتد.

(معجم المصطلحات الالسنية) ب ئەڤی ڕەنگی پێناسەیا ڕەگی کرییە، کو ڕەگ یەکەیا پێکهاتەیا ڕەسەنە بۆ پەیڤێ. ئانکو پەیڤە بێی هیچ زیادەیەك.(٢٩)

ڕەگ کاکلکا پەیڤییە، کو دشیاندا نینە بهێتە کێمکرن. ڕەگ ئەو بەشە ئەوێ کو دڤێت بەردەوام یێ ئامادە بیت، بۆ نموونە (Walk) ڕەگە، کو د گرۆپەك ژ شێوەیێن پەیڤاندا دیاردبیت، ئەوێن نواندنا لێکسیما (walk) دکەن. وەکو: (walk,walks, walked, walking) ئەڤجا پتریا ئەوان پەیڤێن ڕەگ تێدا هەین، ئەو پەیڤن کو دشێن ب تنێ بکاربهێن. ئەو ڕەگ ئەوێن ب تنێ شیانێن بکارهینانێ هەین، ب مۆرفیما سەربەخۆ دهێنە نیاسین. وەکو: زەلام، بانك، ئێش... هتد).(٣٠) شحاتە ب ئەڤی ڕەنگی جوداهییێ د ناڤبەرا مۆرفیما سەربەخۆ و مۆرفیما ڕەگیدا دکەت، کو مۆرفیما سەربەخۆ دشێت ب تنێ بکاربهێت، لێ مۆرفیما ڕەگی نەشێت ب تنێ بکاربهێت، بەلکو گیرەکەك ل

گەل دهێت، ئەڤجا چ پێشگربیت یان پاشگربیت[٣١] بۆ نموونە (دار) مۆرفیمەکا سەربەخۆیە، لێ د پەیڤا (دارڤان)دا، (دار) مۆرفیما ڕەگە.

2– بنج Base:

بریتییە ژ هەر یەکەیەکی، کو دشیاندایە مۆرفیمەکا ڕێزمانی، ژبەر ئەگەرێن ڕێزمانی یان مۆرفیمەکا دارشتنێ، کو ئەڤە واتایێ دگوهۆڕیت یان پۆلا ڕێزمانییا بنجی دگوهۆڕیت ل سەر زێدەبکەین.[٣٢] وەکو: قوتابی + ان، ئاسن + گەر... هتد.

ساتگبێرگ د پێناسەکرنا بنجیدا دبێژیت: مۆرفیما بنج بەشەکە ژ پەیڤێ، کو واتایەکا سەرەکی هەیە و دیاردکەت، کو پتریا بنجان مۆرفیمێن سەربەخۆنە و هندەك ژی چێدبیت، مۆرفیما بەند بیت و پەیڤەك چێدبیت بریتی بیت ژ بنجەکێ و چەند مۆرفیمێن بەند، هەروەسا دیاردکەت، کو بنج پەیڤە و دڤێت ئەڤ مەرجە هەبن:[٣٣]

أ– بنج پێکهینەکێ ڕاستەوخۆیە د پەیڤێدا و پێکهێنێ ڕاستەوخۆیێ دی یان پێشگرە یان پاشگرە. وەکو: دەر+گەهـ

ب – بنج ئەلۆمۆرفە بۆ مۆرفیمەکێ، کو ئەلۆمۆرفەکا دی هەیە، ئەوژی شێوەیێ ئازاد یان سەربەخۆیە. وەکو:

- پارێزەر (پاراس)
- بکوژ (کوش)
- خۆراك (خوار) ... هتد.

ج – چێدبیت بنج ژ زمانەکێ دی هاتبیتە خواستن، کو ئەو دبیتە شێوەیێ سەربەخۆ یان بنج. وەکو:

- کودەتا + کەر (کودەتا ژ زمانێ ئینگلیزی هاتییە وەرگرتن.)
- سکرتار + ی (سکرتار ژ سکرێتەرێ ئینگلیزی هاتییە وەرگرتن)
- کاریکاتۆر + ڤان (کاریکاتۆر ژ پەیڤا ئیتالی کاریکێر یان کرۆکی هاتییە

وەرگرتن.)

د- چێدبیت ل گەل بنجی پتر ژ گیرەکێ بهێت. وەکو (ئاسنگەری) کو پێکهاتییە ژ بنجیێ (ئاسن) و هەر دوو پاشگرێن (گەر+ ی).

کاتامبا ئاماژەییێ ب ئەویێ چەندیێ ددەت و دبێژیت: هەمی رِەگ دبنە بنج.[٣٤]

بنج ل دەمێ ل گەل پەیڤێ دهێت ب کاکلا واتاییا ئەوێ دهێتە هژمارتن. بۆ نموونە (هێز) بنجە بۆ پەیڤا (بێهێز)، کەواتە بنج دبیتە مۆرفیمەکا سەربەخۆ.

زانایێن وشەسازییێ رِابوون ب جوداکرنا گیرەکی (پێشگر و پاشگر) ی ژ بنجێن بەند. بنجێن بەند بریتییە ژ ئەوان مۆرفیمان، کو نەشێن ب تنێ پەیڤ بن. هەروەسا نابنە پێشگر یان پاشگر. بنجێن بەند چێدبیت ل دەستپێکا مۆرفیما سەربەخۆ (بنجێ سەربەخۆ) یان ل پشتی ئەوێ بهێن. ژ ئالییێ واتاییڤە بنجێ بەند چێدبیت پەیڤەکێ دروستبکەت، هەر وەکو مۆرفیما سەربەخۆ.[٣٥]

هۆکارەکی دی هەیە، کو بنجێن بەند ژ پێشگر و پاشگران جودابکەت، ئەوەکو پێشگر و پاشگران پتر ئازادییا بکارهینانێ هەیە ل دەمێ ل گەل پەیڤێ (مۆرفیما سەربەخۆ) دهێن، لێ بنجێن بەند ئازادییا بکارهینانا ئەوان کێمترە ژ پێشگر و پاشگران.[٣٦] بۆ نموونە پێشگرێ (بێ) ل گەل گەلەک پەیڤان دهێت. وەکو: (بێگومان، بێهێز، بێجەرگ، بێتەل، بێتاقەت، بێمال، بێکار، بێداریێ ...هتد). هەروەسا پاشگرێ (گەهـ) دشێت ل گەل گەلەک پەیڤان بهێت. وەکو: (نڤێسینگەهـ، خوارنگەهـ، دادگەهـ، فەرمانگەهـ، چادرگەهـ، فرۆشگەهـ.. هتد)، لێ بنجێ بەند: (هان) ب تنێ ل گەل (دان) دهێت و بنجێ بەند (فێر) ب تنێ ل گەل (بوون) و (کرن) دهێت و دیسان بنجێ بەند (پەیدا)، کو ل گەل (بوون) و (کرن) ێ دهێت.

لێ ئەڤ چەندە ژی تشتەکێ ڤەبرِ نینە، چونکی هندەك پێشگر یان پاشگر هەنە، کو گەلەك جالاك نینن، ئانکو نەشێن ل گەل گەلەك پەیڤان بهێن.[٣٧] وەکو

پێشگرێ (چێ)، کو ب تنێ ل گەل (بوون) و(کرن) دهێت.

ئانکو ژ ئەڤا سەری بۆ مە دیاردبیت، کو دوو جۆرێن بنجی هەنە، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- بنجێ سەربەخۆ:

ئەو بنجە ئەوێ ل دەمێ ب تنێ ژی بکاردهێت واتایەکا سەربەخۆ و ئازاد هەیە، کو بەرانبەر مۆرفیما سەربەخۆ ڕادوەستیت. وەکو: دارستان، باغچە، ئاسنگەر... هتد، کو د ئەڤان نموونەیاندا (دار، باغ، ئاسن) بنجێن سەربەخۆنە.

ب - بنجێ بەند:

ئەو بنجن ئەوێن ب تنێ نەشێن واتایەکا بدەن، هەروەسا ب تنێ نەشێن بهێنە بکارهینان، دیسان بکارهینانا ئەوان یا سنووردارە ل گەل هندەك پەیڤێن دیارکری و واتایا ئەوان ژی بەندە ب پارچەیەکا دیڤە. وەکو: (ترخێنە، نایاب، پەنجەر، گیا و میا، دەرگەهـ، بێزار، تووشبوون، هاندان، فێربوون، نقووم بوون، خۆپاراستن... هتد).[٣٨]

ساتگبێرگ دیاردکەت و دبێژیت: ڕێکا سەرەکی بۆگەهشتنا واتایا بنجێ بەند لێگەڕیانە ل واتایەکا هاوبەش د هەمی پەیڤاندا ئەوێ بنجێ بەند تێدا بکاردهێت. ئانکو بنجێ بەند هەمان واتا د هەمی پەیڤاندا هەیە ئەوێن تێدا بکارهاتی. دیسان دیاردکەت و دبێژیت ئەڤ ڕێکە تا ڕادەیەکێ یا ب زەحمەت و ئالۆزە، چونکی چێدبیت ئەو بنجە ب تنێ ل گەل پەیڤەکێ بهێت و دبێژیت ڕێکەکا دی هەیە ئەوژی لێگەڕیانە ل پەیڤێ د فەرهەنگێدا و لێگەڕیان ل نەژادێ بنجی.[٣٩]

3- قەد-Stem:

بنج ب تنێ ل ئەوی دەمی دبیتە قەد، ئەوژی ل دەمێ د دەوروبەرێ مۆرفۆلۆژییێ گەرانکریدا بیت.[٤٠] وەکو: ئاڤەك، زەلامەك، زەلامان... هتد.

ئارنوف و فەدیمان هەمان بۆچوون سەبارەت پێناسەیا قەدی هەنە و دبێژن: قەد مۆرفیمەکا بنجە، کو ل گەل پارچێن دیێن مۆرفۆلۆژی دهێتە گرێدان، کو د زمانێ ئینگلیزیدا ئەڤێ نموونەیێ دهینن: (consider + er + ation) و دبێژن، ئەڤ پەیڤە ژ سێ مۆرفیمان پێکدهێت و تێدا (consider) دبیتە قەد.

هەروەسا ئارنوف و فەدیمان دبێژن: قەد چێدبیت یێ سادە بیت، ئانکو ب تنێ ژ پارچەیەکێ پێکهاتبیت یان چێدبیت یێ ئالۆز بیت، کو پتر ژ پارچەیەکێ پێکهاتبیت. هەروەسا ئارنوف و فەدیمان دیاردکەن و دبێژن: ئەم دشێین بێژینە قەدێ(consider) ڕەگ، ئانکو ڕەگ وەکو قەدییە، کو کاکلا پەیڤێیە و پارچێن دی پێڤە دهێنە گرێدان، لێ زارڤێ ڕەگ ب تنێ ئاماژەیێ ددەتە یەکەیێن (پارچەیێن) سادەیێن وشەسازی. بۆ نموونە (disagree) قەدە بۆ پەیڤا (disagreement)، لێ ئەو بنجێ هەر ئێك ژ(dis....ment) پێڤە دهێنە گرێدان، ئەو ڕەگە. ئەڤجا وەرگرتنا پارچەیا (agree) ژ پەیڤا (disagree)، ئەو هەر دێ بیت قەد، ئەوێ هەر ئێك ژ(dis....ment) پێڤە دهێنەگرێدان. هەروەسا دبیتە ڕەگ ژی بۆ پەیڤێ هەمییێ.[٤١]

بەعلەبەکی ب ئەڤی ڕەنگی بەحسێ قەدی دکەت و دبێژیت: قەد ئەو پەیڤە ئەوا دشیاندا بیت، گیرەك ل گەل بهێنە بکارهینان، ئانکو ئەو شێوەیە ئەوێ باراپتر دەروازەیەکا فەرهەنگی دروستدکەن و قەد چێدبیت یێ سادە بیت یان لێکدای بیت یان دارشتی بیت و جوداهییێ د ناڤبەرا قەد و ڕەگیدا د ئەڤێ پەیڤێدا دیاردکەت: (harmful)، ئەڤ پەیڤە قەدە، چونکی دهێلیت گیرەکی وەربگریت. وەکو (unharmful)، لێ ئەڤە نە ڕەگە، چونکی ڕەگێ ئەوێ(harm) ە.[٤٢] هەروەسا پەیڤا (زەلامەك) قەدە، چونکی دهێلیت گیرەکی وەربگریت. وەکو(زەلامەکی)، لی ئەڤە نە رەگە، چونکی ڕەگێ ئەوێ (زەلام) ە.

- پرۆسەییێن دروستکرنا پەیڤێ:

د زمانیدا ڕێکێن دروستکرنا پەیڤان یان ڕێکێن گەشکرنا پەیڤێ گەلەکن، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان ڕێکانە:

1– دارشتن–Draivation:

مەبەست ژ دیاردەیا دارشتنێ ئەوە، پەیڤەك بهێتە دارشتن ب ڕێکا پێشگر یان پاشگری، ئانکو پێشگر یان پاشگر ل سەر پەیڤا سادە بهێتە زێدەکرن و د ئەنجامدا پەیڤەکا دارشتی دروستببیت. وەکو:

أ- پیشگر:

– بێ: بێهێز، بێتەل، بێخال، بێبەر، بێکار... هتد.

– دا: داگرت، دائێخست، داهێنا، داقوتا... هتد.

ب –پاشگر:

– مەند: هۆشمەند، بیرمەند، هزرمەند... هتد.

– ڤان: دارڤان، مەلەڤان، دادڤان... هتد.

2– داهێنان–Coinage:

مەبەست ژ دیاردەیا داهێنانێ ئەوە، ئەڤ ڕێکە ژ ئەوان ڕێکێن کێم بەلاڤە سەبارەت دروستکرنا پەیڤان، ئەڤەژی ب ناڤێ داهێنانا پەیڤێن نوی یان ب ناڤێ داهێنانا زاراڤێن نوی دهێتە نیاسین(٤٣) وەکو پەیڤێن: سازان، مژار، دابێشە... هتد.

3–خواستن–Borrowing:

ئەڤ دیاردەیە بریتییە ژ وەرگرتن یان خواستنا پەیڤان ژ زمانێن دی و بکارهینانا ئەوان د ناڤ زمانێ دایکێدا. وەکو وەرگرتنا پەیڤێن: کودەتا،

ئۆپراسیۆن، تۆنێل، حەج، زەکات، عومرە... هتد.

د ڤێرێدا پێدڤیە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، ل دەمێ وەرگرتن یان خواستنا پەیڤان یان زاراڤان، ئەگەر پەیف وەکی خۆ ژ زمانەکێ دی بهێتە وەرگرتن و هیچ گوهۆڕینەك ب سەردا نەهێتەکرن، دبێژنێ (هاوردە). وەکو زاراڤ و پەیڤێن: (کومپیۆتەر، ئۆکسجین، تەلەفۆن، تەلەفزیۆن ...هتد)، بەلێ ئەگەر ئەگەر پەیف یان زاراف ل دویف سازگەیا زمانێ دووێ بهێتە گوهۆڕین و بکەڤیتە ژێر دەستووریێ ڕێزمان و فۆنەتیکا ئەوی زمانی، دبێژنێ(گونجاندن) یان (سازدانکرن). وەکو: پەیڤێن: ئەرد، قوتابی، مزگەڤت... هتد).[٤٤] مژویل، شۆل، ئافرەت، حەودکۆپ، چیمەنتۆ.[٤٥]

4– لێکدان–Compounding:

مەبەست ژ دیاردەیا لێکدانێ، پێکڤەگرێدانا دوو پەیڤانە بۆ بەرهەمهینانا پەیڤەکا نوی.[٤٦] گرفیل، داردەست، چەمزراف، خرابدێم، مێرگەسۆر، ئاڤەماست... هتد.

5– تێکەلکرن–Blending:

مەبەست ژ ئەڤێ دیاردەیێ ئەوە، کو دوو پەیف ل گەل ئێك بهێن و د ئەنجامدا زاراڤەك نوی ژێ دروستدبیت. د ئەڤێ پرۆسەیێدا ب تنێ دەستپێکا پەیڤێ دهێتە وەرگرتن و دهێتە گریدان ل گەل دوماهیکا پەیڤا دی.[٤٧] وەکو: (ڕۆژنامە + گۆڤار = ڕۆڤار)، (سۆرانی + کورمانجی = سۆرمانجی)، (خونجە + ئاف = خوناف) ... هتد.

ئەڤ دیاردەیە ب ناڤی پرۆسەیا (داتاشین) ژی دهێتە ناڤکرن. دیسان دڤێرێدا چێدبیت دەنگەك یان پتر ژ پەیڤەکێ یان ژ هەر دوو پەیڤان بهێتە ژێبرن یان هەرگوهۆڕینەك ب سەردا بهێت. وەکو:

- سۆر+ ئاڤ = سۆراڤ.
- هەل + هات = هەلات.
- خوەشك + ۆك = خۆشكۆك.
- ... هتد.

6- كورتكرن-Clipinc:

مەبەست ژ ئەڤێ دیاردەیێ ئەوە، كو پەیڤ بۆ پارچەكا بچووكتر بهێتە كورتكرن و د ئەنجامدا پەیڤەكا نوی دروستدبیت.[٤٨] وەكو:

- (ترافیك) كورتكرنا پەیڤا (ترافیك لایت) ە.[٤٩]
- (كۆڕ) كورتكرنا پەیڤا (كۆڕبەند) ە.
- (بەر) كورتكرنا پەیڤا (بەرهەم) ە.

7- ڤەگوهاستن-Conversion:

ئەڤ پرۆسەیە بریتییە ژ ڤەگوهاستنا ئەركێ پەیڤێ. وەكو بكارهینانا ناڤی داكو بیتەكار بێیكو چ گوهۆڕین ل سەر بهێتە بكرن. وەكو:

- (سەركەڤت) (ناڤ) ە و دشێت بیتە (كار).
- (هەلكەڤت) (ناڤ) ە و دشێت بیتە (كار).

8- ئەكرۆنۆمی-Acronyms:

ئەكرۆنیمی بریتییە ژ ئەوان پەیڤێن نوی ئەوێن ژ پیتێن ئێكێ یان بڕگەیێن ئێكێ یاكۆمەكا پەیڤان دروستبووی.[٥٠] وەكو:

- (پەژاك) ژ (پارتا ژیانا ئازاداكوردستانی) دروستبوویە.
- (ف. ل.ك) ژ (فەرماندەیا لەشكەرێ كوردستانێ) دروسبوویە.[٥١]

(CD) ژ (Copact Disc) دروستبوویە.

-(یەپەکە) ژ(یەکەتییا پاراستناگەل) دروستبوویە.

-(پەپەژە) ژ(یەکەتییا پاراستنا ژنان) دروستبوویە.

9- وەرگێڕان-Translation:

د ڕێبازا وەرگێڕانێدا واتایا فەرهەنگییا پەیڤێن زمانەکێ بیانی دهێنە وەرگێڕان.(٥٢) وەکو:

- رسمي: فەرمی.
- فزاعه: هەلامەت.
- أجتماع: جڤین.

10- میتافۆر:

میتافۆر وەکو بەری نوکە مە دیارکری. مەبەست ژ میتافۆرێ ئەوە پەیڤەک بۆ نواندنا واتایەکا دی دهێتە بکارهینان، ژبلی ئەوێ واتایا ڕەسەن یا هەی. وەکو: (ئاگرهلگرن) د ئەڤێ نموونەیێدا واتایا میتافۆری بریتییە ژ(فتە پەیداکرن). دیسان واتایا میتافۆرییا پەیڤا(کێڤریشک) د جڤاکێ مەدا بریتییە ژ(بێ ئیفلەحی).

- دابێشەیا جۆرێن پەیڤێ:

پەیڤ یەکەیێن ئێکێ و سەرەکینە، کو وشەسازی سەرەدەرییێ د گەلدا دکەت و ل دویڤ گەلەك بنەمان دابەشی جۆران دکەت. ژ ئەوان ژی:

١- پۆلینکرنا پەیڤێ ژ ئالییێ وشەسازیڤە. وەکو بێژین: ئەڤ پەیڤەکارە یان ناڤە...هتد.

٢- پۆلینکرنا پەیڤێ ژ ئالییێ دابەشکاریڤە (توزیعیه)، ئانکو ل دویڤ بنەماییێن دابەشبوونێڤە. هەر وەکو بهێتە گوتن، ئەو پەیڤێن ل جهێ ناڤی دهێن، دبنە جهناڤ.

٣- پۆلینکرنا پەیڤێ ژ ئالییێ ڕستەسازیڤە، ئەوژی دمینیتە ل دویڤ ئەرکێ ئەوێ د ڕستەییێدا یان ل دویڤ پێکهاتێن پەیڤێ. وەکو ئەو پەیڤێن ئاماژەییێ ب دەمی یان جهی ڕویدانێ د ڕستەییێدا ددەن، دبنە هەڤالکار.

٤- پۆلینکرنا پەیڤێ ژئالییێ ئاماژەپێدانێ یان ڤەگەڕانێڤە ئەوژی ل دویڤ ناڤکرنا ئەوان د جیهانا ژدەرڤەدا یان ل دویڤ ئەوێ ئاماژەکرنا بەردەوام پێ رادبن دمینیت و دهێتەگوتن ئەو پەیڤێن ئاماژەییێ ب تشتێن دیارکری و بێ یێن دی دکەت و پێڤە دهێنەگرێدان، ئەو دبنە ناڤن.[٥٣]

ئیرین تامبا-میس جوداهییێ د ناڤبەرا سێ جۆرێن پەیڤان دکەت، کو ل گەل سێ ئاستان ژ ئەرکێن دەلالی ڕێککدکەڤن و ئەوژی ئەڤەنە:

١- پەیڤێن ناڤلێنانێ: ئەڤ پەیڤە بۆ نیشانکرن و ناڤکرلێکرنێ دهێنە بکارهینان و د هەمان دەمدا وەکو ناڤکرن و پێکهاتە بۆ سیستەمێ پەیوەندییێن فەرهەنگی و مۆرفۆسینتاکسی بکاردهێن.

٢- پەیڤێن ئاماژەکاری: ئەڤە بۆ نیشانکرنێ دهێنە بکارهینان. وەکو:(ئەز، ل ڤێرێ، ئەڤە...هتد) بەلێ شیان نینن بۆ ناڤلێکرنێ بهێنە بکارهینان.

٣- پەیڤێن سینتاکسی: کو ئەڤە بەرۆڤاژی هەر دوو جۆرێن دییە، کو ئەڤان پەیڤان ب تنێ گرنگییا خۆ د ناڤ سینتاکسیدا وەکو ئەرك هەیە.[٥٤]

- پەیڤ ژ لایێ فۆرم و واتاییێڤە:

د زمانێ کوردیدا ژ لایێ (فۆرم و واتاییێ).[٥٥] ڤە دوو جۆرێن پەیڤان ژئێك دهێنە جوداکرن، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1- پەیڤا فەرهەنگی Lexical word:

ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگرین، یێن د فەرهەنگێدا فۆرم و واتایەکا سەربەخۆ هەبیت. وەکو:(دار، ئێڤار، دیوار، هات، جوان...هتد).

بەعلەبەکی د پێناسەکرنا پەیڤا فەرهەنگیدا دبێژیت: پەیڤا فەرهەنگی ئەو پەیڤە ئەوا واتایەکا تایبەت ب خۆڤە هلدگریت، بەرۆژڤاژی پەیڤا ئەرکی. وەکو پەیڤێن دیوار، زەلام ...هتد.[56] مبارەك مبارەك هەر ل سەر پەیڤا فەرهەنگی دبێژیت: پەیڤا فەرهەنگی ئەو پەیڤە ئەوا ب شێوەکێ سەرەکی بەشداریێ د دارشتنا ناڤەرۆکا ئاخڤتنێدا دکەت.[57]

ئەڤ جۆرێ پەیڤێ ب پەیڤێن کۆمەلا ڤەکری دهێتە نیاسین و ئەڤەژی ناڤ وکار و هەڤالناڤ و هەڤالکاران ب خۆڤە دگریت. دیسان دشیاندایە ب شێوەکێ ڕێکوپێك پەیڤێن نوی دابنینە ل گەل ئەڤێ کۆمەلێ.[58]

ئەڤ پەیڤێن ل سەری مۆرفیمێن سەربەخۆیێن بچووکن - ژبلی (هات) نەبیت، کو ژ دوو مۆرفیمان پێکدهێت- و دشێن ب تنێ بکاربهێن و ئەڤ پەیڤە نموونەنە بۆ مۆرفیما فەرهەنگی، کو ئەوژی بریتییە ژ ناڤ و هەڤالکار و هەڤالناڤان... هتد.

ئەڤ مۆرفیمەکو پتریا ناڤەرۆکا واتایی یێن گوتنێ هلدگرن و ب شێوەکێ بەرفرەهـ تێگەهێن ئاماژەیێ ب تاکەکەسان (ناڤ: جۆن) و تایبەتمەندییێن پەیوەند بۆ ناڤانڤە. وەکو(هەڤالناڤان: زیرەك) هەروەسا سالۆخکرنا هەڤالکاران. وەکو(بن، ڕەخ)... ب خۆڤە دگریت.[59]

2- پەیڤا ئەرکی (ڕێزمانی) Function and Gramatical word :

ئەوان جۆرە پەیڤان ب خۆڤە دگریت، کو د فەرهەنگێدا واتایەکا سەربەخۆ نەبیت، بەلکو واتایا ئەوان ژ لایێ ئەرکیڤە دەردکەڤیت، ئانکود ناڤ ڕستەییێدا و ب ڕێکا ئاخڤتنێ واتایا ئەوان ڕوهن دبیت، وەکو ئامرازێن پەیوەندی و بەستنێ جهناڤێن لکاو و... هتد.

بەعلەبەکی ب ئەڤی ڕەنگی پەیڤا ئەرکی پێناسەدکەت، کو بریتییە ژ ئەوێ پەیڤێ ئەوا واتایەکا تایبەت ب خۆڤە هلنەگریت - بەرۆڤاژی پەیڤا فەرهەنگی

- بەلکو یا تایبەتە ب هندێ، کو دەربڕینێ ژ پەیوەندییێن سینتکسییێن پەیڤێن دی بکەت. وەکو ئامرازان.[٦٠] مبارەك مبارەك د پێناسەکرنا پەیڤا ئەرکیدا دبێژیت: پەیڤا ئەرکی بریتییە ژ ئەوێ پەیڤێ ئەوا ڕۆلەکێ سینتاکسییێ بەرچاڤ د ڕستەییێدا هەبیت. وەکو ئامراز و کارێ هاریکار.[٦١]

کاتامبا ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت و دبێژیت: پەیڤێن (مۆرفیمێن) ئەرکی جیاوازن ژ پەیڤێن (مۆرفیمێن) فەرهەنگی، کو ئەڤ پەیڤە ب شێوەکێ سەرەکی ئاماژەیێ ب زانیارییێن ڕێزمانی یان نیشانەیێن لۆجیکی د ناڤ ڕستەییێدا ددەت و پەیڤێن ئەرکییێن نموونەیی بریتینە ژ:

١- نیشانەییێن نیاسین و نەنیاسینێ -Articles. وەکو: ەکە... هتد.

٢- ئامرازێن نیشانەیێ(ئاماژەیێ) - Demonstrative وەکو:ئەڤە، ئەڤێ... هتد.

٣- جهناڤ. وەکو: م، ت، ی، ین... هتد.

٤- ئامرازێن لێکدانێ. وەکو: و، بەلێ، بەس، چونکی... هتد.[٦٢]

٥- ئامرازێ پەیوەندی. وەکو: بۆ، لە، ژ، ب، ژبۆ... هتد.

٦- ئامرازێ سەرسۆرمان. وەکو: پەح، وا، پەحا، ئۆی، وای... هتد.

٧- ئامرازێن گازیگرنێ. وەکو:هۆ، هیی، یا، ئەی، هۆهۆ... هتد.

٨- ئامرازێ پرس، وەکو: ئایا، بۆچی، ئەری، کوا، چ... هتد.[٦٣]

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو پەیڤێن ئەرکی ب کۆمەلاگرتی ژی دهێتە نیاسین و ئەڤەژی بریتییە ژ ئامرازێن پەیوەندی و ئامرازێن لێکدانێ و نیشانێن نیاسین و نەنیاسنێ و جهناڤان... هتد، هەروەسا د شیاندا نینە پەیڤێن نوی د ناڤ ئەڤێ کۆمەلێدا زێدەبکەین.[٦٤]

کاتامبا ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت، کو جوداهی د ناڤبەرا مۆرفیمێن ڕێزمانی(ئەرکی) و مۆرفێمێن فەرهەنگیدا یا ب سانەهی و ب زەحمەتە، هەر چەوان بیت هندەك حالەت هەنە، کو ژێکجوداکرنا ئەوان یا تەمومژ و مژدارە، ئەڤەژی دزڤریتە هندێ، کو هندەك مۆرفیمێن فەرهەنگی

(ئانکو پەیڤێن سادە) هەنە، بەلیٚ ل گەل پۆلا خۆ ناگونجیت. وەکو ئامرازیٚ لێکدانیٚ: (هەرچەندە –though). ئەڤە نیشانەیەکا لۆجیکییە د هەمان دەمدا ناڤەرۆکەکا واتاییا وەسفییا پتر ژ ئامرازیٚ(the) هەیە.(٦٥)

ل دوماهیکیٚ پێدڤییە ئاماژەییٚ ب ئەویٚ چەندیٚ بدەین: پەیڤێن ئەرکی(مۆرفیمێن ئەرکی) تاکو نەچنە د ناڤ پێکهاتا سینتاکسیدا ناهێنە بکارهینان و د فەرهەنگێدا ناهێنە تۆمارکرن، بەلکو ب تنیٚ ئەرکیٚ ئەوان ڕاپەراندن و پیشاندانا چەمکەکیٚ ڕێزمانییە و ژ لاییٚ هژمارێڤە ژ پەیڤێن فەرهەنگی(مۆرفیمێن فەرهەنگی) کێمترن، بەلی دکارهینان و دووبارەبوونێدا د ناڤ ڕستەییدا گەلەك چالاکترن و کاریگەرییا خۆ ل سەر پەیڤێن دییێن د ناڤ ڕستەیێدا هەنە، نەکو ب تنیٚ ئەو پەیڤێن کو دچنە سەر، هەروەسا د ناڤ زمانانژیداکێمتر ئالوگۆرییٚ ژی دکەن، ل دویڤ ئەوی چەمکی ڕێزمانییٚ کو دیاردکەن، دگرۆپێن جوداجودادا دهێنە پۆلینکرن. بۆ نموونە نەرێکرن ژ:(نە–، مە–، نا–، ن–) پێکدهێت یان پیشاندانا کۆمیٚ ب ڕێکا (–ان، –هات، –جات، – وات، –ین)ڤە ب دەستڤە دهێت. ئەندامێن هەر گرۆپەکیٚ ژمارەیا ئەوان کێمترە ب بەراود ل گەل یێن فەرهەنگی. هەروەسا سەر ب پۆلەکا گرتیڤەنە.(٦٦)

- پەیڤ ژ لاییٚ پێکهاتێڤە:

پەیڤ ژ لاییٚ پێکهاتێڤە دابەشی دوو جۆرێن سەرەکی دبیت، ئەو ژی:

1– پەیڤا سادە:

ل سەر بنەرەتیٚ مۆرفیمیٚ ستاگبێرگ ب ئەڤی ڕەنگی پەیڤا سادە پێناسە دکەت، کو بریتییە ژ ئەوان پەیڤان ئەوێن ژ ئێك مۆرفیمیٚ پێکدهێت.(٦٧)

ئانکو ئەو جۆرە پەیڤە ئەوا پێشگر یان پاشگر ل گەل نەهێن. وەك:

دار، گول، دەست، پیٚ، کورد، شەڤ، سست، پار، دەڤ، خانی....(٦٨)

2- پەیڤا نەسادە:

دابەشی سێ جۆران دبیت:

أ- پەیڤا دارشتی (دارێژڕاو):

ئەو پەیڤەیە ئەوا ژ پەیڤەکا سادە ل گەل پێشگرەکی یان پاشگرەکی یان هەردووکان پێکدهێت. وەکو:

-نموونە بۆ پێشگری: بێ سۆز، ب هێز، نەخۆش، ناشرین، هەڤسۆز... هتد.

-نموونە بۆ پاشگری: کارگەهـ، ئاسنگەر، ستەمکار، تاوانبار، کوردینی، دووراتی... هتد).

- نموونە بۆ پێشگر و پاشگری: بخۆشی، بەشێرانە، بکەر، هەڤکاری ... هتد).

ستاگبێرگ ل دۆر پێناسەیا پەیڤا دارشتی دبێژیت: پەیڤا دارشتی چێدبیت ژ دوو مۆرفیمێن بەند پێکبهێت, یان ژ مۆرفیمەکا سەربەخۆ و مۆرفیمەکا بەند.(٦٩)

د زمانێ کوردیژیدا ئەڤ چەندا دهێتە دیتن. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

- پەیڤا دارشتی یا ژ دوو مۆرفیمێن بەند دروستبووی. وەکو: (نەمر، بکۆژ، بکرِ... هتد)

- پەیڤا دارشتی یا ژ مۆرفیمەکا سەربەخۆ و مۆرفیمەکا دارشتی دروستبووی. وەکو (ئاسنگەر، دەرگەهـ... هتد.)

ب- پەیڤا لێکدای (لێکدراو):

پەیڤا لێکدای دیاردەکە د هەمی زمانان‌دا هەیە، کو ژ ئەنجامێ پێدڤیاتییێ پەیدابوویە. هندەك پەیڤ زێدەتر ژ هندەك پەیڤێن دی ل گەل ئێك دهێنە لێکدان، ئەڤجا ئەوژی ژبەر هندێیە، کو ل گەل ئێك هاتنا ئەوان تشتەکێ سەرنجراکێش هەیە، یان ژبەر هندێیە، کو دەربڕینێ ژ هزرەکێ دکەن، کو

کاریگەرییێ ل مرۆڤی دکەت.[٧٠]

دشیاندایە بێژین، کو پێکڤە هاتنا پەیڤان ل گەل ئێك، دوو دیمەنێن ژێکجودا هەنە، ئەوژی ئەڤەنە:

١- پێکهاتە پشتی لێکدانێ دشێت بهێتە شرۆڤەکرن و ئەو یەکەیێن پێکهاتە دروستکرین دزڤرنەڤە داکو بچن بەشدارییێ د پێکهاتێن دیدا بکەت. وەکو: (دەستمال، دەستدرێژ، دەستکورت... هتد)

٢- پەیڤ ژ ئەنجامێ بکارهینانا ئەوان ل گەل ئێك داکو دەربڕینێ ژ ئێك هزرێ بکەن، هەمی سەربەخۆییا خۆ ژدەستددەن و دشیاندا نینە ڕەگەزێن ئەوێ ژ ئێك بهێنە جوداکرن و واتایا پێکهاتەیێ (پەیڤا لێکدای) دروست نابیت، ب تنێ ب ڕێکا ئێکگرتنا ئەوان نەبیت.[٧١]

وەکو: بەهیچن، مراوی، خوناڤ... هتد.[٧٢]

پەیڤا لێکدای بەهایەکێ زمانی هەیە، کو دبیتە ڕێکەك ژ ڕێکێن ئافراندنا فەرهەنگی، ئەڤجا ژبەر هندێ د شیاندا نینە ب ڕێکا ڕێنڤیسا ئەوێ و نە ب ڕێکا پەیوەندییێن ناڤخۆیی یێن د ناڤ پێکهێنێن ئەوێدا.[٧٣]

ب دیتنا کاتامبای پەیڤا لێکدای ئەو پەیڤە ئەوا ب کێمیڤە ژ دوو بنجان پێکدهێت، کو ئەوژی دوو پەیڤن یان ڕەگن.

ب دیتنا ستاگبێرگی پەیڤا لێکدای ئەو پەیڤە ئەوا ب کێمیڤە ژ دوو پارچەیێن سەربەخۆ و واتادار پێکدهێت. دیسان دیاردکەت، کو پەیڤا لێکدای باراپتر ژدوو پارچەیێن سەربەخۆ پێکدهێت و ژمارەیەکا کێم ژ پەیڤێن لێکدای پێکهاتینە ژ زێدەتر ژ دوو پارچەیێن سەربەخۆ. هەروەسا ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت، کو پەیڤا لێکدای بریتییە ژ پەیوەندییەکا ڕێزمانی، کو ئەڤ پێکهات و پەیوەنییا ڕێزمانی ناڤخۆییە.[٧٤] وەکو:

- ناڤ + کار = قورعان خوین.
- ناڤ + هەڤالناڤ = چاڤرەش.

- هەڤالکار+ ناف= پێشهات.

- هەڤالناف+ ناف= دروستکر... هتد.

مارتنیٚ پەیڤا لێکدای ب ئەڤی ڕەنگی پێناسەدکەت، کو بریتیە ژ دوو پەیڤان یان ئەوان پەیڤێن، کو ناڤبەندەك د ناڤبەرا ئەواندا دهێت و ئەوان پەیڤان پێکڤەگرێددەت. هەر د ئەڤی بواریدا نیناکاتش دبێژیت: پەیڤا لێکدای پەیڤەکە، کو پێکهاتیە ژ ڕەگەزێن وشەسازی و سینتاکسییێن تیکەلبووی هەتا ئەوی ڕادەی کو دشیندا نینە هەست ب ڕەگەزین ئەو پێکهاتە ژێ دروستبووی بکەین.(٧٥)

ژ ئەنجامیٚ ئەوان پێناسەیان دشیاندایە بێژین: پەیڤا لیکدای ئەو پەیڤەیە ئەوا ژ دوو پەیڤێن سادە یان پتر پێکدهێت. هندەك جاران ناڤبەندێن، وەکو (ان، او، بە، ب، و، ە) دروستدبیت) بەشدارییێ د پێکهاتا ئەوێدا دکەت، وەکو بێژین:

(بەژن بلند، ڕەنگا و رەنگ، مێرگەسۆر، چاڤڕەش، چاڤشین، گەردەن بلوور، مەردەمێر، دەست بە سەر، خولی ب سەر... هتد).

چێدبیت پەیڤا لێکدای ژ دوو پەیڤێن سادە پتربیت. وەکو(دەستنیشانکرن، پێشکێشکرن... هتد)

پێدڤیە ئاماژەییٚ ب ئەویٚ چەندیٚ بدەین، کو پەیڤا لێکدای چەند جۆرەکن، وەکو پەیڤا لێکدایا بیٚ ناڤبەند. وەکو: دارگویز، بەژنبلند، سپیرێز... هتد، یان چێدبیت پەیڤا لێکدای ب ناڤبەند بیت. وەکو: ئاڤەماست، شۆخۆشەنگ، سەرانسەر... هتد.

هندەك جاران کورتکرن د پەیڤا لێکدایدا دروستدبیت و دبیتە دوو جۆر:

١- پەیڤا لێکدایا کورتکری یا ئاسایی: دڤێرێدا دەنگەك یان چەند دەنگەك ژ پارچەیەکیٚ بۆ سانەهی و سڤکرنیٚ ژ ئێك پەیڤا لێکدای دهێتە لابرن. وەکو:

-شاهەنگ: شاە+ هەنگ.

- داپیر: دایك + پیر.
- دلبەر: دل + بە(برن) + ەر.

٢- پەیڤا لێکدایاکورتکری یا ئالۆز یان تێکچرژای: دڤێرێدا دەنگێ ژ هەر دوو پارچێن پەیڤا لێکدای دهێتە لابرن. وەکو:

- مریشك: مرغ + هیشك.
- دەستار: دەست + هار.
- کێرڤیشك: کەر + کوێچك.(٧٦)

دشیاندایە پێکهاتێن ڕێزمانی ژ پەیڤا لێکدای ب ئەڤان ڕێکێن ل خوارێ ژێکجودابکەین:

١- دشیاندا نینە پەیڤەك یان کەرتەکێ دی بێخینە د ناڤبەرا پارچەیێن پەیڤا لێکدایدا، لێ ئەڤ چەندە بۆ پێکهاتێن ڕێزمانی یادروستە.(٧٧) وەکو:

- دەستدرێژ هات. (دەستدرێژ: پەیڤا لێکدای)
- دەست پاك و درێژە. (دەست درێژە: پێکهاتەکا ڕێزمانییە.)

٢- ژمارەیەك ژ پەیڤێن لێکدای، ل دەمێ بەشداریێ د پێکهاتێن ڕێزمانیدا دکەت، تەمومژییێ بکاردهینن.(٧٨) وەکو:

- ئەوگرشینە. (گرشین: پەیڤا لێکدای تەمومژی پەیداکرییە، چونکی ب دوو شێوەیان دهێتە شرۆڤەکرن، جارەکێ وەکوگرێ شین و جارا دی وەکو: ناڤێ گوندێ گرشین، کو دکەڤیتە دەشتا سلێڤانەیان.)
- گرشینبوو(گر شینبوو: پیکهاتەکا ریزمانییە.)

ج- پەیڤا ئالۆز:

ئەو پەیڤەیە ئەوا ب کێمیڤە ژ دوو پەیڤێن سادە یان پتر پێکدهێت، بەلێ ب مەرجەکێ پێشگرەك یان پاشگرەکێ دارشتنێ ژی ل گەل بهێت.(٧٩) وەکو:

- پێشگر: دەست پێکر.

- پاشگر: بلندکرەڤە.

- پێشگر و پاشگر: سەرژێکرەڤە.

لێ ئەوێ باوەری ب پەیڤا ئالۆز دهینن، دبێژن: پەیڤا لێکدای ئەو پەیڤە یا دوو پەیڤێن سادە یان پتر پێکدهێت، ب مەرجەکێ پێشگر و پاشگر ل گەل نهێن.

هندەك ڕێزماننڤیسان باوەری ب پەیڤا ئالۆز نینە، بەلکو هەر ب پەیڤەکا لێکدای دهژمێرن، ئانکو ب دیتنا ئەوان پەیڤ ژلایێ پێکهاتنێڤە ب تنێ پێکهاتییە ژ:

١- پەیڤا سادە.

٢- پەیڤا نەسادە:

أ- پەیڤا دارشتی.

ب- پەیڤا لێکدای.

- ناڤ:

بەشەکێ گرنگە ژ بەشێن ئاخڤتنێ، تا نهۆ چەندین پێناسە بۆ هاتینە دانان، وەکو:

- ناڤ ئەو پەیڤا سەربەخۆیە یا واتایێ دگەهینیت.

- ناڤ ئەو پەیڤە ژبۆ ناڤلێنانا گیانلبەرەکی یان بێگیانەکی یان تشتەکی بکاردهێت.

- ناڤ ئەو پەیڤە یا مۆرفیمێن ڕێزمانییێن ناسیاری و نەناسیاری وکۆییێ و دۆخان وەردگریت.[٨٠]

پارۆت سەبارەت پێناسەیا ناڤی دبێژیت: ناڤ ئەو پەیڤە ئەوا بۆ ناڤکرنا کەسی یان جهی یان تشتی دهێتە بکارهینان. دیسان ناڤ دەربڕینێ ژ موداییێ واتاییێن سەربار دکەت، وەکو: چەمکان و بڕەیان و هەستان و ڕویدانان... هتد.

هەروەسا ناف بەشێن گرنگ ژ زانیاریيان د پڕانییا دەقاندا ڤەدگوهێزيت.[٨١]
ڤەکۆلين ل سەر ناڤی ژ چەند لایەکانڤە دهێتەکرن:

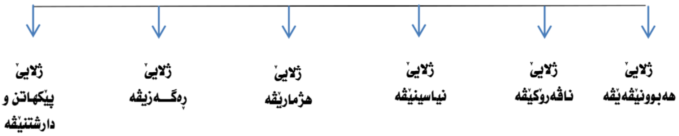

1– ناف ژلایێ هەبوونێڤە:

ناف ژلایێ هەبوونێڤە دوو جۆرە:

أ– ناڤێ بەرجەستە(ب جەستە، ماددی، فیزیکی): ئەو جۆرە ناڤە یێ بشێت بۆشاییەکێ پڕبکەت، کەواتە ماددەبیت وکەلەخەك و قەبارەکێ فیزیکی هەبیت و مرۆڤی د مێشکێ خۆدا وێنەیەکێ تایبەت بۆ هەبیت، ئەڤجا ناڤێ گیانلبەران یان تشتان بیت. وەکو بێژین: مرۆڤ، ئاسمان، گیانەوەر، باڵندە، دەست، چاڤ، کور، خێزان... هتد.[٨٢]

ب – ناڤێ واتایی (مەعنەوی): ئەو جۆرە ناڤن یێن نەشێن بۆشاییەکێ پڕبکەن، کەواتە د ماددی نینن و قەبارەکێ فیزیکی نینە. هەروەسا هەبوونا خۆ نەبیت، بەلکو مرۆڤی د مێشکێ خۆدا یان د خەیالا خۆدا وێنەیەك بۆ ڤەهاندییە، ل دەما ڕویدانەك دهێتە ئەنجامدان پەیدا دبن، یان هەبوونا ئەوان گرێدایە ب ئەنجامدا ڕویدانەکێ و دبنە دوو جۆر:

- بنجی: کو د فەرهەنگێدا هەبوونا خۆ هەیە و نەهاتییە دروستکرن وەکو: شەر، سۆز، هەست، باوەر، بەخت، خەم، ئەندێشە، هۆش، وژدان، خەبات، ئەڤین، تاوان، ستەم...
- دروستکری: ئەو جۆرە ناڤێن واتایینە یێن ب ڕێکا لێکدانا چەند کەرەستەیەکێن زمانی دروستدبن، وەکو:

- ناڤێ ماددی+ پاشگر=کوردایەتی، برایینی، کوردینی...
- هەڤالناڤ+ پاشگر= جوانی، گەرماتی، گەرما، دلسۆزی، ئازادی، بەختەوەری...
- بنیاتا کارێن دەنگی+ پاشگر= تەقە، کۆخك (کۆخە-کۆکە)، پژمە، نالە..
- بنیاتا هندەك کاران= خەو (خەوت)، ترس (ترسی- ترسا)..
- ژمارەیەك ژ ناڤێن کاری= ڤیان، ژیان، ڕاپەرین، پەرین...

2- ناڤ ژ لایێ ناڤەرۆکێڤە:

ناڤ ژلایێ ناڤەرۆکێڤە دبنە سێ جۆر (گشتی، تایبەتی، کۆمەل).

أ- ناڤێ گشتی: ئەو جۆرە ناڤە، یێ بۆ کۆمەکا گیانلبەران یان تشتان بکاربهێت، کو هەمی د هەمان سیما و تایبەتمەندییێن خۆدا یێن دەرەکی و ناوەکی د هاوبەشن. وەکو:

- ناڤێن پەیوەندی ب مرۆڤانڤە هەی: مرۆڤ، کوڕ، کچ، ژن، زەلام، مام ، خال، برا، زارۆك، قۆتابی، مامۆستا، ئەندازیار، کرێکار، نوژدار، کارمەند، پۆلیس، دۆتمام، خەسی، خەزویر....
- ناڤێن گیانەوەران: سە، گورگ، هەسپ، گا، بەراز، بزن، میە، بەرخ، هێستر، ماهین...
- ناڤێن بالندەیان: کەو، کوتر، مریشك، علعەلۆك، وەردەك، قاز، پۆر، سیسك...
- ناڤێن ڕوەکان و چاندنێ: نێرگز، شالین، شلێر، بەیبین، بیتانوك، کاری، باجان، تولك، کەرەفس، بەری، مازی، چلی، مێو، تری، خۆخ، سێڤ، گۆندوور(کالك)، شتی (شوتی، شفتی) ....
- ناڤێن تشتان (بێگیان): بەر، چیا، دەشت، دوول، نهال، گر، دار، ئاسن،

ترۆمبێل، دیوار، پەنجەر...

ب - ناڤێ تایبەت: ئەو جۆرە ناڤە یێ بۆ ئێك جۆرە گیانلبەر یان تشت بکاربهێت، داکو لگەل هەمان تۆخم و نفش و ڕەگەزێ خۆ بهێتە جوداکرن. بۆ نموونە:

- ناڤێن مرۆڤان: خەملین، نەوزاد، بەختیار، رزگار، پەروین، دلین، کاوە، سەگڤان...
- ناڤێن وەلاتان: کوردستان، ئوردن، ئیران، تورکیا، مسر...
- ناڤێن باژێران: دهۆك، زاخۆ، هەولێر، کەلار، چوارقورنە، سلێمانی.
- گوندان: بامەرنێ، بێسفکێ، باجلوور، کەمەکا، مەمانێ، مایێ، چەمزراڤ.
- قۆتابخانەیان: برایەتی، سەفین، هەلگورد، سێگرکا، سەرۆك، یازدێ ئاداری.
- بازاران: پانۆراما، کەلات، بەیاز، ڕەبیع، عەسری، فاملی فان، مازی.
- دەستگەهـ و ڕێکخراو و ئێکەتی و یانە و کۆربەند: خانی، سپیرێز، نڤیسەرێن کورد، سەرەرم، بەدرخانییان...
- وەزارەت: ئەنفال، ناڤخۆ، پەروەردە، کشتوکال، تەندرۆستی...
- چیا: گارە، مەتین، سەفین، بێستوون، زاگروس، زاوە، ئارارات.
- جادە و کولان و تاخ و گۆرەپان و چواریان و دووریان: میدیا، بارزان، شەهیدان، ١شواتێ...
- گۆڕستان: شاخکێ، سەیوان، مالتا...
- باخچە و جهێن گوزاری: دریم ستی، ئازادی، بارزانی، شانەدەر...
- دەریا و زەریا و گۆم و ڕوبیار: خابیر، گۆمل، نیل، قەزوین، ڕوبێ شین..
- ئایین و مەزهەب و تەریقەت: یارسان، ئێزدی، موسلمان، کریستیان،

شافعی، حەنبەلی، نەقشبەندی، عەلەوی..

- مللەت: کورد، عەرب، عەجەم، تورك، هندوس، بەشتوون، جهی..

ج - ناڤێ کۆمەل: ئەو جۆرە ناڤە، کو ل دەما هاتییە دروستکرن ل سەر بنەمایێ خرڤەبوونا کۆمەکا کەسان یان تشتان ژبۆ ئێك ئارمانج و مەرم و هەلگرێن هەمان تایبەتمەندی و خەسلەتان، کەواتە د ناڤا خۆدا یێ کۆمە.

- یێن پەیوەندی ب مرۆڤانڤە هەی. وەکو: لەشکەر، گەل، مللەت، پێشمەرگە، جڤاك، خێزان، کۆمبوون..
- یێن پەیوەندی ب بالندە و گیانەوەرانڤە هەی. وەکو: ڕەڤدە، بڕ، گاڕان، جەلەب... هتد.
- پەیوەندی ب ڕوەك و تشتانڤە هەی. وەکو: قەفت، دەست، مست، دەرزن..

3- ناڤ ژلایێ نیاسینێڤە.

ناڤ ژلایێ نیاسینێڤە دبنە دوو جۆر:

أ- نەناسیار: هەمی ناڤێن گشتی و کۆمەل نە دناسیارن، چونکی هندەك ناڤن بۆ کۆمەکا کەسان و تشتان ب کاردهێن، لەوا د شیاندا نینە بهێتە نیاسین کیژ کەسە یان کیژ تشتە. بۆ نموونە ناڤێ (قوتابی) نە یێ ناسیارە، چونکی ب هزارەهان کەس هەنە، کو خودانێن ئەڤی کارینە.

د زمانێ کوردیدا نیشانە هەیە ئاماژەی ددەتە ناڤێ (تاکێ نەناسیار). وەکو:

- ەك: کوڕەك، کچەك، زارۆکەك، قۆتابییەك، مللەتەك، لەشکەرەك..
- ێك (سۆرانی): کورێك، کچێك، منداڵێك، قۆتابییێك، میللەتێك،

لەشکەرێك...

- ێ(سۆرانی): بەردێ، گردێ، شارێ، تاخێ...

ب - ناسیار: ئەو جۆرە ناڤە یێ ل دەڤ گوهداری یێ دیار و ئاشکرا و بەرنیاسبیت و بشێت بزانیت کیژ کەسە یان کیژ تشتە و جودابکەت ل گەل کەسەك و تشتەکێ دی، ناڤێ ناسیار دوو جۆرن:

- هەمی ناڤێن تایبەت د ناسیارن و بێی هیچ نیشانەیەك ل گەل بهێت، چونکی تایبەتبوونا ئەوی ناڤی هێمایە بۆ ناساندنا ئەوی.
- ناڤێن گشتی و کۆمەل دەما ناسیاردبن:

- ب رێکا نیشانەیا ناسیاریێ، کو د سۆرانیدا وەکو زمانێ عەرەبی و ئینگلیزی نیشانەیەك هەیە بۆ ناساندنا ناڤی، ئەوژی (ەکە) یە، کو ل هندەك جهان و باراندا بۆ سڤککرنێ دبیتە (ە)، کو ل بەرامبەری ئەوێ د زمانێ عەرەبیدا (ال) و ل زمانێ ئینگلیزی (The) بکاردهێت. وەکو: کوڕەکە، شارەکە، باخچەکە، منداڵەکە...

د دەڤۆکا دهوکێدا، وەکو زمانێ ترکی نیشانەیا نیاسینێ نینە، بەلێ هەڤالناڤێ نیاسینێ (ئەو) دشێت ئەڤی ڕۆلی بگێڕیت و ناڤی ناسیاربکەت، وەکو بێژین:

قوتابی دەرنەچوو. (قوتابی = نەناسیار)

ئەو قوتابی دەرنەچوو. (قوتابی = هاتە نیاسین)

- ب رێکا دیارکەرەکی. وەکو:

کور نەهات: کوڕ = نەناسیارە.

کوڕێ نەساخ نەهات: کوڕ = ناسیارە ب هاریکارییا دیارکەرێ (نەساخ)

ئەوکوڕێهە نەهات: کور = ناسیارە ب هاریکارییا دیارکەرێ (ئەو.... ێهە).

4- ناڤ ژلایێ هژمارێڤە:

ناڤ ژلایێ هژمارێڤە دبنە دوو جۆر:

أ- تاك: هەلبەت ئەو ناڤە یێ ئاماژەێ ددەتە تشتەكی یان كەسەكێ كت و تاك ژ لایێ هژمارێڤە، كو هەمی ناڤ ژلایێ هژمارێڤە تاكن.

ب- كۆم: ناڤ ب چەند رێكان دبیتە كۆم:

• د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێدا:

ب رێكا مۆرفیما تیان (ان) دبیتە كۆم وەكو: كوڕان، كچان، مامۆستایان، گوندان، باخچەیان، قوتابییان، باژێران..

د دەڤۆكا دهوكێدا، هندەك جاران د ئاخڤتنێدا (ن) دهێتە لادان بۆ سڤككرنێ (قوتابییا، گوندا، خانییا...)

• د ئاستێ سینتاكسیدا:

- ب رێكا دیاركەرەكی، نیشانەیا دانەپال (ێن، ێت، ێد) دبیتە بەلگە، كو دیاركری یێ كۆمە.

وەكو: مامۆستای قۆتابییێن زیرەك خەلاتكرن: قوتابی = كۆم

- ب رێكا مۆرفیما رێككەڤتنێ (ن) . وەكو:

- مامۆستا هاتن: مامۆستا = كۆم

- كرێكار گەهشتن: كرێكار = كۆم

- ب رێكا مۆرفیما گازیكرنێ، كو د دیالێكتا ناڤەڕاستدا (ینە) یە و د دیالێكتا ژووروودا (ینۆ) یە. وەكو:

كوڕینە وەرن.

كچینە وەرن.

كوڕینۆ وەرن.

كچینۆ وەرن.

5- ناڤ ژلایێ ڕەگەزیڤە(نفشیڤە):

ناڤ ژلاییێ ڕەگەزیڤە(نفشیڤە) دبنە چەند جۆرەك. وەكو:

أ- نێر: كوڕ، باب، خال، مام، زەلام، دیكل، بەرخ، بەران...

ب- مێ: كچ، دایك، خالەت، مەت، مریشك، بەلەندیر، بزن، هێستر...

ج- دوولایەن: مامۆستا، كرێكار، قوتابی، كەو، هرچ...

تێبینی: ب ڕێكا پەیڤا (مێ- ما، نێر) ڕەگەزێ ناڤێن گیانەوەران دیاردبیت. وەكو: مێ كەو، ماكەر، نێرەكەر، هرچا نێر...

د- بێ لایەن: بەر، دار، ئاسن، خانی، دیوار، دەشت، نهال، ئاڤ، ڕویبار...

6- ناڤ ژ لایێ دارشتن و پێكهاتنێڤە:

ناڤ ژ لاییێ دارشتن و پێكهاتنێڤە، دبنە دوو جۆر:

أ- ناڤێ سادە: ئێك پەیڤا ب واتایە بێی مۆرفیمێن دارشتنێ (پێشگر و پاشگر) وەكو: مار، دار، كاوە، كورد، گول، وەلات، مال، كولان، خانی، شەڤ، ڕۆژ، ئێڤار، دەم، دار، گول، خانی، دەست، كچ، كوڕ، مام... هتد.

ب- ناڤێ نەسادە: دبنە دوو جۆر:

- ناڤێ دارشتی: ناڤەكێ سادەیە ل گەل مۆرفیما دارشتنێ (پێشگر و پاشگر). وەكو: كوردستان، باخچە، چایچی، جوانی، هەڤكار، هاورێ، هاوسەر، ئاسنگەر، جوتیار، پرسیار، كارگەه، برگە... هتد.
- ناڤێ لێكدای: ژ دوو پەیڤێن واتادار و جاران پتر پیكدهێت. وەكو: ئاڤەماست، كورەمار، نەوزاد، نیژەن، گولبهار، ڕەشمال، مامۆستا، ڕەشمال، سەرهەنگ، گولدان، گولاڤ، شاهەنگ... هتد.

- جهناڤێن جودا (سەربەخۆ):

هەلبەت جهناڤێن سەربەخۆ (جـودا) ب مۆرفیمێن سەربەخۆ دهێنە هژمارتن و د ئاستێ سینتاکسیدا دشێن ل جهێ کەسەکی یان ناڤەکی بهێن و هەمی ئەرکێن ئەوی وەربگرن.

حەفت جۆرژ جهناڤێن سەربەخۆ هەنە:

1- جهناڤێن کەسییێن سەربەخۆ:

دووکومەلە جهناڤێن سەربەخۆ د دیالێکتا ژووروودا هەنە و ئێک کۆمەلە د دیالێکتا ناڤەڕاستدا (سۆرانی) هەیە.(٨٣) وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێ دیاردبیت:

کەس	کومەلا جهناڤێن سەربەخـــــۆ		
	دیالێکتا ژووروو (گۆڤەرا بەهدینی)		دیالێکتا ناڤەڕاست (سۆرانی)
	کۆمەلا١	کۆمەلا٢	ئێک کۆمەلە هەیە
ئێک/ تاک وکۆم	من مە	ئەز ئەم	من ئێمە
دوو/ تاک وکۆم	تە هەوە	تۆ هویـن	تۆ ئێوە
سێ/ تاک وکۆم	ئـەوی-ئـەوێ ئەوان	ئەو ئەو	ئەو ئەوان

بۆ نموونە:

دیالێکتا ژووروو	دیالێکتا ناڤەڕاست
پێشمەرگەیێ مە ب سەرکەڤت.	پێشمەرگەی ئێمە بەسەرکەوت.
ئەندازیاری پرۆژەیێن هەوە ئیمزاکرن.	ئەندازیارەکە پرۆژەکانی ئێوەی واژۆکرد

د دیالێکتا ژووروودا کۆمەلەیا (من) ل گەل کاریٚ تێپەر بکاردهێت و ئەڤان ئەرکان د ڕستەیێدا ئەنجامددەت:

أ- بکەر: دڤێت کار بورییێ تێپەر بیت. وەکو: من خانی کری.

ب- بەرکار: دڤێت کار نەبوری و فەرمانییێ تێپەر بیت. وەکو: ئەو من خەلاتدکەت، تۆ من بپارێزە.

ج- بەرکاریێ نەراستەوخۆ: ل گەل هەمی دۆخ و دەمێن کاری. وەکو: کاوە ل گەل من هات.

د- دیارکەریێ ناڤی: وەکو: کوڕێ من بوو ییێ ئێکێ.

بەلێ کۆمەلەیا (ئەز) یا بەندە ل گەل کارێن تێنەپەر و د ڕستەییدا ئەڤان ئەرکان ئەنجام ددەت:

أ- بکەر: پێدڤییە کار بورییێ تینەپەر و نەبوری و فەرمانییێ تیپەر و تێنەپەر و هەروەسا کارێن بێهیز بن. وەکو:

- ئەزگەهشتم.
- ئەز وانەیێ دخوینم.
- تۆ وەرە.
- تۆ وانەیێ بخوینە.

- ئەزکوردپەروەرم.
- ئەز مامۆستابووم.
ب - بەرکار: ل گەل کاریٚ نەبورییێ تێپەر. وەکو: ئەوی ئەز خەلاتکرم.
ج - تەمامکەریٚ کاریٚ بیٚهیٚز: ئەڤیٚ د ویٚنەیدا ئەزبووم.
د - بکەریٚ ڕیٚزمانی (جیٚگریٚ بکەری): ئەز هاتمە خەلاتکرن.

2- جهناڤێن خۆیی:

شێوەییٚ ئەڤی جهناڤی د دیالێکتا ژووروودا سێ شێوەنە: (خـۆ، خوە، خۆد).(٨٤) کو د هەرسێ شێوەیاندا (ڕەگەز و هژمارا کەسی ناهێتە دیارکرن) د شێوەزاریٚ بەهدینیدا ئەگەر ئەڤ جهناڤە دووپاتییێ بگەهینن، دڤێت مۆرفیما (ب)، ل پێشیا جهناڤی بهێت، کو دهێتە هژمارتن مۆرفیمەکا بۆش، بەلیٚ دەما ئەرکەکی ئەنجامددەت، ئەو مۆرفیم ل گەل بکار ناهێت.(٨٥) وەکو:

بۆ دووپاتییێ	بۆ ئەنجامدانا ئەرکی
- مامۆستای ئەز ب خۆ خەلاتکرم. - ئـەڤـیـنـیٚ ب خــۆ مـال شووشت(شیشت). - شڤان ب خۆ هات. - سنوور ب خۆ هاتە ڤەکرن.	- ئەڤینیٚ مالا خۆ شووشت(شیشت). - شڤانی پەزیٚ خوە چەراند. - پەرتووکا خۆد بخوینە. - ئەوی خۆ ژکولێراییٚ پاراست. - خۆ نادەمە ب کەسیٚ.

بەلیٚ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا ئەڤی جهناڤی یەك شێوە هەیە، ئەوژی (خۆ)، بەلیٚ دهێتە گەردانکرن ل دویڤ کۆمەلا ڕیٚککەڤتنیٚ (م مان، ت تان، ی یان).(٨٦) و دشێت ئاماژەی بدەتە کەس و هژمارا کەس، بەلیٚ دیسان نەشێت ڕەگەزی دەستنیشانبکەت، هەر وەکو دیالێکتا ژووروو. وەکو:

- خۆم هاتم.
- خۆت هاتیت.
- خۆی هات.
- خۆمان هاتین.
- خۆتان هاتن.
- خۆیان هاتن.

زۆر جاران ژی هەیە د دیالێکتا ناڤەڕاستدا جهناڤێ خۆیی هەر ب فۆرما (خۆ) ب کاربهێت.(٨٧) وەکو:

- خۆ لە خۆ ئەکوتێ، بێگانە لەکوڵۆری دارا (گوتنا مەزنان)
- هەروا دەڕوا خۆ دەشلینی (فولکلۆر)

پەنجە و پانیان لۆ یەك دینی
قەسدێ دەکا بمسووتینی.

تێبینی:

أ- ڕەنگە جهناڤێ خۆیی د دیالێکتا ناڤەڕاستدا مۆرفیما وەکهەڤییێ (ش/ یش).(٨٨) وەربگریت، ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

- مۆرفیما (ش) ل پێشییا مۆرفیما ڕێککەڤتنێ دهێت، ئانکو د ناڤبەرا مۆرفیما (خۆ) و رێککەڤتنێدا. وەکو:

- خۆشم هاتم.
- مامۆستا خۆشت خەلاتدەکات.

- مۆرفیما (یش) دکەڤیتە ل پشتی مۆرفیما ڕێککەڤتنێ. وەکو:

- خۆمیش هاتم.
- مامۆستا خۆتیش خەلاتدەکات.

ب - جهناڤێ خۆیی (خۆ) زۆرجاران ل گەل مۆرفیمەکا دی، پەیڤەکا لێکدای دادرێژن. وەکو: (خۆفرۆش، خۆبەخش، خۆکر...).(٨٩)

3- جهناڤێن پرس:

ئەو پەیڤا پرسە، ئەوا جهێ ناڤەکی یان جهناڤەکی دگریت، ب شێوەیێ پرسیار و ل گەل هەمی جۆر و دەمێن کاران دهێت(٩٠) و دشێت هەمی ئەرکێن ئەوی د ئاستێ سینتاکسیدا وەربگریت. وەکو(کی - کێ، کیژ - کیژك- کیژان- کێهە - کێها - کێهان کام - کامە).(٩١)

وەکو د ئەڤی خشتەیێ د خوارێدا دیاردبیت:

ژووروو	ناڤەڕاست
- تۆ گۆهداریبا کێ دکەی؟ (دیارکەر)	- تۆ گوێی کێ دەگریت (دەگری)؟ (دیارکەر)
- چەند هاتن؟ (بکەر)	- کام براکەتە؟ (بکەر)
- تە کێژك خەلاتکر؟ (بەرکار)	- تۆ کامەت خەلاتکرد؟ (بەرکار)

4- جهناڤێن نەدیـــار:

ئەو جۆرە پەیڤە یا ل جهێ ناڤەکی یان جهناڤەکی د ڕستەییدا دهێت و ب شێوەیەکێ نەدیار و نەئاشکرا جهێ ئەوی ناڤی دگریت و هەر ب سەربەخۆیی بەرچاڤ دبیت.(٩٢) وەکو د ئەڤی خشتەیێ دخوارێدا دیاردبیت:

ناڤەڕاست	ژووروو
کابرا، فلان، فیسار، کەس، هەندێك، کەم، گەلێك (گەلیٚ)، یەك، چەند، هەموو، ...	کابرا، فلان، بێڤان، کەس، هندەك، کێم، گەلەك، پیچەك، چەند، ئێك ، گشت، خڕ، ئێك، هەمی، ...
- پەرتووکی یەکێك لە پۆلەوە ماوە. کابراگەیشت.	- پەرتووکا ئێکی د پولێڤە مایە. -کابراگەهشت.

5- جهناڤێن ئاماژەییٚ (نیشانە):

ناڤەڕاست		ژووروو					
		کۆم		میٚ		نێر	
دوور	نێزیك	دوور	نێزیك	دوور	نێزیك	دوور	نێزیك
ئەوە ئەوانە	ئەمە ئەمانە	ئەوێنهە	ئەڤان	ئەواهە	ئەڤە ئەڤیٚ	ئەوێهە	ئەڤە ئەڤی

- مارکێتا ئەڤی مەزنە. - مارکێتی ئەمەگەورەیە.

6- جهناڤێن هەیی:

ئەو جۆرە جهناڤەیە، کو ژبۆ تەمەلك و خوٚیەتی بکاردهێت.(٩٣) کو ئەو کەرەستە و پەیڤا د رستەیێدا دووبارەدبیت، ل گەڕا دوویٚ جهناڤیٚ هەیی ل جهیٚ ئەویٚ پەیڤیٚ دهێت و دبیتە تەمەلووك بۆکەرەستەییٚ ئێکیٚ ، کەواتە پەیڤا ئێکیٚ دبیتە خودانا ئەوی جهناڤی، ئەگەرکەرەستەییٚ ئێکیٚ د ڕستەیێدا نەهێت، جهناڤیٚ هەیی واتایەکا تەمام نادەت.(٩٤) وەکو:

١- خانیێ من ژ خانیێ تە خۆشترە = خانیێ من ژ یــێ تە خۆشترە.
٢- ژ یێ تە خۆشترە.

د ڕستەییا ئێکێدا کەرەستەیێ (خانی) دوو جاران هاتییە، ژبەر هندێ ل جارا دووێ، جهناڤێ هەیی وەکو تەمەلووك بۆ پەیڤا خانی هاتییە.

بەلێ د ڕستەیا دووێـدا، چونکی کەرەستەیێ ئێکێ نەهاتییە، ب تنێ جهناڤێ هەیی هاتییە، واتایا ڕستەیێ یا تەمام نینە.

شێوەیێ دروستبوون و هاتنا جهناڤێ هەیی د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

ژووروو	ناڤەڕاست
١-جهناڤێ هەیی مۆرفیما (ی) یە، کو د دویڤدا مۆرفیما دانەپالییێ (ێ، ا، ێن) دهێت و د دویڤدا دیارکەرەك دهێت، کو وەکو گرێ دهێتە پێش و ئەرکێ خۆ دگێڕیت. ٢- زۆربەیا زانایێن زمانی مۆرفیما دانەپالییێ کرییە بەشەك ژ جهناڤێ هەیی، کەواتە بوویە (یێ، یا، یێن).	١- جهناڤێ هەیی مۆرفیما (ە) یە، کو د دویڤدا مۆرفیما دانەپالییێ (ی) دهێت و د دویڤدا دیارکەرەك دهێت، کو وەکو گرێ دهێتە پێش و ئەرکێ خۆ دگێڕیت. ٢- ل گەل مۆرفیما دانەپالییێ دبیتە (هــی)، ل هندەك بـاران جهناف دبیتە (هین) ژی.[٩٥]
- پەرتوکا من ژ یا تە باشترە.	- ..... شیکردنەوەی هـی ئێمە باشە. - دوێنێ هینم دی.

7- جهناڤێن لێکدەر (کو، کە).[٩٦]

هیچ نڤیسەر و زمانزانەکێ سۆڤێت بەحسا ئەڤی جهناڤی نەکرییە، زمانزانێن کوردستانا باشوور وەکو (نووری عەلی ئەمین) ب (ڕاناوی گەیەنەر) و (تەوفیق وەهبی) ب (ناوی لێکدەر) ناڤ کرییە، دیسان (نەسرین فەخری و سادق بەهائەددین) ژی ب (ڕاناوێ لێکدەر) ناڤ کرییە.[٩٧] ئەو جۆرە جهناڤەیە، جهناڤێ لێکدەر ل جهێ ناڤەکی د لارستێدا دگریت د بەشێ پارستەدا، گەلەك جاران جهناڤێ هەیی ژی دگەلدا بکاردهێت، کو دبیتە (یێ کو، یاکو)، وەکو:

- مامۆستا خەمخۆرە.
- مامۆستا ئەرکێ خۆ جێبەجێدکەت.

لاڕستە: ماموستا، کو ئەرکێ خۆ جێبەجێدکەت، خەمخۆرە.

- مامۆستا خەمخۆرە.
- مامۆستا ئەرکی خۆی جێبەجێدەکات.

لاڕستە: مامۆستا، کە ئەرکی خۆی جێبەجێدەکات، خەمخۆرە.

ئەگەر (کە، کو) دوو ڕستەیان لێکبدەن، دبنە مۆرفیمێن نیمچە سەربەخۆ، ئانکو ئامرازێن لێکدەر.[٩٨] وەکو:

- من دیت، کو تە دکرە کەنی.
- نەمزانی، کە شوفێرەکە ناهێت.

8- جهناڤێ نەفی:

دوو جۆر جهناڤن (هیچ، چ)، کو زۆرجاران ب لێکدای دەردکەڤیت ب هاریکارییا مۆرفیمێن (کەس، شت، تشت، یەك).[٩٩] وەکو:

- هیچ نەهاتن. - چ نەهاتییە.
- هیچ کەس نەهاتییە - چ تشت ل گەل من نینن.

- هەڤالناف:

ئەو بەشێ ئاخڤتنێیە شێوە و جۆرێ تشتان نیشاندەت و ب چ دەمانڤە یێ گرێدای نینە، مرۆڤ زۆربەیا هەستێن خۆ و گرنگیێن خۆ ب هەڤالناڤی نیشاندەت، کو وەسفا بارودۆخەکی یان تشتەکی دکەت.[١٠٠] هەڤالناف پەیڤەکە یان ل بەری ناڤی یان ل پشتی ناڤی دهێت دگرێیا ناڤیدا و جاران پێدڤی ب نیشانەیا دانەپالییێ هەیە، هەروەسا پەیڤا دبیتە هەڤالناف ناڤەکی دیاردکەت و مۆرفیمێن تییان وەرناگریت.[١٠١]

پارۆت سەبارەت پێناسەیا هەڤالناڤی دبێژیت: هەڤالناف پاراپتر ب پەیڤێن سالۆخکری دهێتە ناڤکرن، ژبەرکو ئەو زانیارییان ل دۆر جۆراتییا تشتی مەوسۆف د ناڤیدا یان دگرێیا ناڤیدا یان د لارستەییێدا ددەت.[١٠٢]

- جۆرێن هەڤالناڤان:

1-هەڤالناڤێ چەوایی:

کو ژلایێ شێوە و ڕوالەتیڤە دبنە چەند جۆر:

أ- هەڤالناڤێن کەسی: ئەو جۆرە هەڤالناڤن یێن تایبەتییاکەسان نیشاندەن. وەکو ڕۆخسار و ڕەفتار و بارێ دەروونی و فسیولۆژییێ ناڤێ وەسفکری. وەکو: (زیخ، چەلەنگ، چالاك، تەمبەل، درەوین، خەرفی، ڕاستگۆ، حێنج، شارەزا، کیڤی، کەهی، دین، گەرم، سار...)، هندەك ژ ئەڤان هەڤالناڤان تایبەتن ب ئەندامەکێ لەشێ مرۆڤیڤە. وەکو (چاڤێ کورە، حەوێل، زل، زیق..)، هەروەسا وەك (سەرێ کەچەل، ڕیت، حوچ...)، هەروەسا (دەستێ سەقەت و دفنا بەل).

ب - هەڤالناڤێ ڕەنگی: هەمی ڕەنگان ب خۆڤە دگریت، وەکو: (شین، زەر، سپی، سوور...)، هەرچەندە ئەڤ پەیڤە ناڤن بۆ هندەك ڕەنگان.[١٠٣] بەلێ

ژبۆ دیارکرنا ڕەنگێ تشتەکی بکاردهێن و ل دویڤ تایبەتیێن مۆرفۆلوژی و سینتاکی ب هەڤالناڤ دهێنە هژمارتن.

زۆر جاران ب ڕێکا مۆرفیما دارشتنێ(ی) هندەك ڕەنگێن لاوەکی دهێنە پێکهینان، وەکو:(پرتەقالی، زەیتینی، عنابی، هناری، وەردی...).(١٠٤)

ژ تایبەتمەندییێن ئەڤان هەڤالناڤان، نابنە دژ واتا، بەلێ هندەك ڕەنگ هەنە د هندەك دۆخاندا(دەوروبەر) دژواتایێ ڕادگەهینن. وەکو:

- شتییێ سۆر خۆشترە ژ شتییێ سپی.

هەلبەت ڕەنگێ(سۆر) و(سپی) نابنە دژی یەك، بەلێ د جڤاکاندا و یێ کوردی ب تایبەت بۆ خوارنا(شتی، شوفتی، شمتی) ڕەنگێ(سۆر) و(سپی) دبنە دژواتا.

د هندەك دۆخاندا ڕەنگە ڕەنگی ڕادەیا خۆ هەبیت، وەکو بێژین:

(کەسکێ ڤەبووی، سۆرێ تاری، ڕەشێ تۆخ، شینێ ڤەبووی..)، هندەك جاران بۆ دووپاتیکرنا ڕەنگی، ڕەنگ دووبارەدبیت، بەلێ ب شێوەیێ دیارکری و دیارکەر، ب هاریکارییا نیشانێن دانەپالییێ، ئەڤ چەندە دروستدبیت. وەکو:(سۆرێ سۆر، زەرێ زەر، ڕەشێ ڕەش...).(١٠٥)

هندەك ڕەنگ هەنە بۆ پیستێ مرۆڤان بکاردهێت. وەکو: (ئەسمەر، سۆروسپی، سیس...)، دیسان هندەك هاپیونیمێن ڕەنگان هەنە، وەکو:(بەلەك، قۆرمزی، قەمەر، کەویسار، رساسی، چاڵ، شینبوز، ڕەش بەلەك، سۆرێ بەلەك ...).(١٠٦)

ج - هەڤالناڤێ فیزیکی: ئەو هەڤالناڤن، یێن سیمایێن فیزیکیێن ناڤەکی ددەنە دیارکرن، کو دابەشی چەند باران دبن:

- هەڤالناڤێن تامێ.
- وەکو(تیژ، سویر، ترش، تەعل، مز، مڕ، شیرین، بۆسی...)

- هەڤالن.اڤێن تایبەت ب سەقایڤە. وەکو (ساهی، فینك، گەرم، سار، نختە، عەور...)
- هەڤالناڤێن پەیوەندی ب پاقژییێڤە. وەکو(قرێژی، پاقژ، خاوێن، قرێژی، زەلال، سازگار، پاك..)
- هەڤالناڤێن پەیوەندی بهێزێڤە. وەکو(بهێز، لاواز، موکم، بسەنگ، بێهێز، سست، خاڤ(دەما بەحسا هێزێ بیت)، توند، پێتی...)
- هەڤالناڤێن پەیوەندی ب پڕاتییێڤە. وەکو(کێم، پر، تژی، گەلەك، خالی، بنیڤی، ڤالا، زەحف، مشە، بۆش..)
- هەڤالناڤێن پەیوەندی ب کەرەستەیانڤە هەی. وەکو(ڕەق، نەرم، حلی، زڤر، حشك...)

د- هەڤالناڤێ تەمەنی: ئەو جۆرە هەڤالناڤن یێن پەیوەندی ب دیارکرن و ئاشکراکرنا ژی و تەمەنێ مرۆڤانڤە هەین، وەکو(مەزن، بچووك، جحێل، گەنج ، قۆز، لاو، تولاز، سنێلە، ساڤا، پیر، سالڤەچووی، کال...)

هـ- هەڤالناڤێ باراستا و قەبارەیی:کو تایبەتن ب دیارکرنا قەبارەیا تشتان، وەکو (خوەهر، خڕ، گروڤر، خوەهروڤیچ، سڤك، گران، بسەنگ، لاواز...)، زۆرجاران د ئەڤان جۆرە هەڤالناڤاندا جووت و دژ واتا هەیە، وەکو(کورت- درێژ، قەلەو- زەعیف/ لاواز، ڕاست- چەپ، گران- سڤك...)، وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت، واتایەك پۆزەتیڤە و واتایەك نێگەتیڤە.(١٠٧)

2- هەڤالناڤێن چەوایی دەما دبنە دیارکەرێ ناڤی:

د دیالێکتا ژووروودا هەڤالناڤێ چەوایی ب هەمی جۆرێن خۆڤە، دبیتە دیارکەر بۆ ناڤی، ئەو ناڤ(تاك، نەناسیار، تاکێ نەناسیار، کۆم) بیت، ب ڕێکا

مۆرفیما دانەپالییێ، کو دچنە ل پشتی ناڤی. وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

ناڤ	مۆرفیما دانەپالییێ	هەڤالناڤێ چەوایی د دەورێ دیارکەریدا
تاکێ نێر	ێ	کورێ زیرەك هاتە خەلاتکرن.
تاکێ مێ	ا	کچا زیرەك هاتە خەلاتکرن.
تاکێ نەناسیارێ نێرێ	ێ	کورەکێ زیرەك هاتە خەلاتکرن.
تاکێ نەناسیارێ مێ	ا	کچەکا زیرەك هاتە خەلاتکرن.
کۆم	ێن	کورێن (کچێن) زیرەك هاتنە خەلاتکرن.

د دیالێکتا ناڤەڕاستدا (سۆرانی):

أ- ئەگەر ناڤێ دیارکری نەناسیاربوو ل ئەوی دەمی مۆرفیما دانەپالییێ (ی) د

ناڤبەرا دیارکری ودیارکەریدا دهێت. کەواتە:

دیارکری + ی + دیارکەر (هەڤالناڤ). وەکو:

کوڕی زیرەك، منداڵی نووستوو، پیاوی خەباتکەر...

ب- ئەگەر ناڤێ دیارکری ناسیاربوو (تاك یان کۆم): دڤێت ئەڤان پێنگاڤان ئەنجامبدەین:

ناڤ و هەڤالناڤ ب شێوەیێ ناڤێ لێکدای دکەڤنە ل بەر ئێك، کو مۆرفیما دانەپالییێ (ی) دێ بیتە مۆرفیما دانەپالییێ (ە) و مۆرفیما ناسیارییێ (ەکە) ومۆرفیما کۆم (ان) دێ چنە ل سەر هەڤالناڤی و ئەگەر ناڤ هاتە دیارکرن

ب چەندین هەڤالناڤان، ل ئەوی دەمی (ەکە، ان) دێ چنە ل سەر دوماهیك هەڤالناڤ کەواتە:

دیارکری (ناڤ) + ە+ دیارکەرێ ناڤی (هەڤالناڤ) + (ەکە) و(ەکان)، وەکو:

پ/ ئەڤان گرێیان بکە ناسیار:

- کوڕی زیرەك هات. کوڕە زیرەکەکە هات.

- مەڕێکی لاوازم کری. مەرەلاوازەکەم کری.

- کچی جوانی چاوشینم دیت. کچە جوانە چاوشینەکەم دیت.

- پلەیێن هەڤالناڤی:

1- پلەیا چەسپای:

ئەو هەڤالناڤە یێ ناڤەکی یان جهناڤەکی وەسفدکەت و هیچ نیشانەیێن مۆرفۆلوژی نینن و دبیتە بنەما بۆ دروستکرنا هەر دوو جۆرێن (بەراورد و بالا)، وەکو: (جوان، زیرك، لاواز، پان، تال، خۆش، نەرم، ڕەق..).(١٠٨)

2- پلەیا بەراورد و هەڤبەر:

(چەسپای+ تر): ئەو جۆرە هەڤالناڤە یێ هەڤبەرکرن و بەراوردییێ د ناڤبەرا دوو ناڤان وکەرستەیاندا دکەت،

کو ب زێدەکرنا مۆرفیما (تر) دهێتە پێکهینان، هەمی دەمان ل بەری کەرەستەیێ دووێ، مۆرفیما (ژ) دهێت، ڕەنگە کەرەستەیێ ئێکێ دەرنەکەڤیت و ل ئەوی دەما پێدڤی ب مۆرفیما (ژ) نابیت، وەکو: (زیرەکتر، ماقیلتر، دلسۆزتر، گرانتر، خۆشترز...)، هەڤالناڤێ پلەیا بەراورد ل دەمێ دچیتە پشتی ناڤی، مۆرفیما دانەپالییێ د ناڤبەرا ئەواندا دهێت. وەکو:

- کاوە ژ نەوزادی زیرەکترە.

- پێشمەرگە ژ هەمی لەشکەرێن جیهانێ ئازاترە.
- کچـــی جوانترم دیت.
- من خانوویێ مەزنترکری.

3- پلەیا بالا:

ئەو هەڤالناڤە یێ کەرەستەیەکی ژکۆمەکا هاوبەش د هەمان وەسفدا، جودا دکەت، ددەتە دیارکرن، کو ئەوکەرەستەیێ ژلایێ سیفەتیڤە ل ئاستێ هەرە بەرز و بلندە.(١٠٩) و پلەیا بالا وەردگریت. ژبۆ دروستکرنا ئەڤی جۆرە هەڤالناڤی هیچ دەستوورەکێ دەستنیشانکری نینە د دیالێکتا ژووروو وگۆڤەرا بەهدینیدا زۆر جاران ب رێکا مۆرفیما (ترین)، کو ژ دیالێکتا ناڤەڕاست هاتییە وەرگرتن، دهێتە پێکهینان.(١١٠) رێکێن دروستکرنا ئەڤێ پلەیێ:

أ- ژ (خڕ/ هەمی) ان+(ناڤەك) + هەڤالناڤێ چەسپای+ مۆرفیما (تر): ئەڤ هەڤالناڤە دچیتە ل پشتی کەرەستەی ب رێکا مۆرفیما دانەپالییێ.(١١١) وەکو:

- قۆتابییێ (ژ هەمییان زیرەکتر) هاتە خەلاتکرن.
- پەرتووکا (ژ خڕان باشتر) بخوینە.
- مامۆستا (ژ هەمی کەسان خەمخۆرتر) ە.

ب- هەڤالناڤێ چەسپای + ترین، وەکو: (بهێزترین، ئالۆزترین، باشترین، چالاکترین)، ئەڤ جۆرە هەڤالناڤێ پلەیا بالا دێ چیتە پێشییا ناڤەکی و بێ مۆرفیما دانەپالییێ.(١١٢)

- دێ جوانترین ترۆمبیل کرم.
- خەمخۆرترین مامۆستا لە قوتابخانەمانە.

ج- هەرە+ هەڤالناڤێ چەسپای:

وەکو(هەرە باش، هەرە زیرەك، هەرە دلسۆز، هەرەکەڤن...)، کو دکەڤنە ل پشتی ناڤێ دهێتە وەسفکرن و ب هاریکارییا مۆرفیمێن دانەپالییێ.(١١٣) وەکو:

- (کارێ هەرە باش) هاتە ئەنجامدان.
- مە (ئەزموونا هەرە بزەحمەت) کر.

4- هەڤالناڤێ تەنسیبێ (گۆڕەیی، وابەستەیی):

ئەو جۆرە هەڤالناڤە یێ ئاماژەی ب کۆمەلەك یان تۆخمەکی ددەت.(١١٤) کو ب هاریکارییا هندەك مۆرفیمان دهێتە پێکهینان(١١٥) وەکو: (فەڕەنسی، ئەفریقی، بەهدینی، گۆندی، دەشتەکی، زێرین...).

- مرۆڤێ ئەفریقی پیستێ ئەوی یێ ڕەشە.

5- هەڤالناڤێن پرس:

ئەو هەڤالناڤە یێ لگەل ناڤەکی یان جهناڤەکی دهێت و پرسیارا سیفەتەکا ئەوی دکەت. وەکو: (چەوا، چەند، چەن، چی، کیژ- کیژك - کیژان، چ، چۆن، کام، کامە...).

هەڤالناڤێ پرس ب ئەڤی رەنگی د ڕستەییدا دهێت:

١- ئەگەر ئەڤ هەڤالناڤانە ل پێش ناڤەکی هاتن، ل ئەوی دەمی مۆرفیما دانەپالییێ دەرناکەڤیت و ناهێت:

- کیژ مامۆستا هات؟
- کام قوتابی دەرچوو؟

٢- ئەگەر ئەڤ هەڤالناڤانە ل پاش ناڤەکی هاتن ل ئەوی دەمی مۆرفیما دانەپالییێ
دەردکەڤیت:

- گولا چەوا ل دەڤ تە یا جوانە؟
- گولێ چۆن لات جوانە؟

٣- هەڤالناڤێ پرس (چۆن- چەوا)، چونکی پرسیارا چەواییا ناڤی دکەت، ژبەرهندێ بەردەوام ل پشتی ناڤی دهێن ب هاریکارییا مۆرفیما دانەپالییێ.[١١٦]

- تە پەرتووکا چەوا خواند؟ =(باش)
- پەرتووکی چۆنت خوێند ؟ =(باش)

٤- هەڤالناڤێ پرس(چەند)، ل پێش ناڤی دکەڤیت بێی مۆرفیما دانەپالییێ و پرسیارا هژمارا ناڤی دکەت و دشێت ل پشتی ناڤی بهێت ب ڕێکا مۆرفیما دانەپالییێ و پرسیارا سیفەتەکێ خەبەری بکەت، وەکو:

- چەند خانووت کریوە؟ = یەك خانووم کریوە.
- خانووی چەندت کریوە؟ = خانووی گەورەم کریوە.

6- هەڤالناڤێن نەدیار:

ب شێوەیەکێ نەدیاری هژمارە و سیفەتێ ناڤی یان جهناڤی دیاردکەت، (فلان، فیسار، بێڤان، هەر، وەسا - وەها - ئەوها - وەهە - وا - وەسان - ئوسا - دی - دیتر- تر- ...).[١١٧] وەکو:

- فلان کەس هات. بێڤان کەس هات.
- قۆتابییێ زیرەك خەلات بکە= قۆتابییێ هوسا خەلات بکە.[١١٨]

7- هەڤالناڤێ چەندی:

کو هەڤالناڤێ (گەلەك، پیچەك، هندەك، هەندێك، تۆزێك، برێك، نەختێك، فره...) د پێکهاتا خۆدا ژ دوو مۆرفیمان پێکهاتییە، مۆرفیما ئێکێ (گەل، پیچ، هند، تۆز، نەخت ...)، کو ناڤەکە و د ناڤەرۆکا خۆدا ئاماژەی ددەتە کۆمێ، پارچەیا دووێ مۆرفیما ڕێزمانییا نەنیاسینێ یە (ەك).[119] وەکو:

- من + پیچەك نان+ خوار.
- من+ هندەك نان+ نەخوار.

هندەك هەڤالناڤان مۆرفیما نەناسیارییێ ل گەل ناهێت، لەو دشێن ل گەل ناڤەکێ نەناسیار بهێن.[120] وەکو:

- من چەند بابەتەك خواندن.
- ئەوی هند بەرهەمەك بەلاڤکرن.

هەڤالناڤێن (گەلەك، پیچەك، زۆر...) دەما ل پێشییا هەڤالناڤەکی دهێن، ڕادەیا ئەوی هەڤالناڤی نیشانددەن. وەکو:

- کورێ گەلەك نەساخ هاتە ڤەگوهاستن بۆ نەخۆشخانەیێ.

8- هەڤالناڤێن ژمارەیی:

أ- بنجی: (دوو، سێ، بیست و سێ، چار...)، ئەڤ هەڤالناڤی ل بەری ناڤی دهێت.[121] و بێی مۆرفیما دانەپالییێ، ئەڤ هەڤالناڤە ژی دبیتە:

- سادە: کو ژ ژمارە ١ تا ٩ دەست پێدکەت.
- تێکەل: ژ ژمارە ١١ تا ١٩ دەستپێدکەت.

هەڤالناڤێ بنجی ب شێوەیێ لێکدای ژی هەیە:

- ب ڕێکا ناڤبەندێ (و): دڤێت هەر ژمارەیەك ژ خانەیەکێ بیت، وەکو:

خانەیا سەرەگرێ+ خانەیا سادە= سیهـ و دوو قوتابی دەرچوون.

- بێی ناڤبەندێ (و): ئەگەر هەردوو ژمارە د ئێك خانەدابن، ل ئەوی دەمی

دیٚگوٚمانیٚ دیارکەت، وەکو: پیٚنج شەش، حەفت هەشت، سیهـ چل، ... هتد.

– ژمارەیا تیٚکەل: سادە+ سەرەگریا دەهـ

سیٚ+ دەهـ= سیٚزدە/ چوار+ دەهـ = چواردە/...

– ژمارە+ پەیڤەکا هندەکییێ(بڕ): سیٚ کیلو، حەفت سەر، چوار چاڤ، دوو دەست، پیٚنج دەرزن، شەش پارچە...

نموونە: من چار سەریٚن پەزی فروٚتن.

ب– ڕیٚکخستن:

١– د شیٚوەزاریٚ بەهدینیدا: ژمارە+ یٚ.[١٢٢]= (دوویٚ، چواریٚ، شەشیٚ ...).[١٢٣] کو دکەڤنە ل پشتی ناڤیٚ وەسفکری ب ڕیٚکا موٚرفیمیٚن دانەپالییێ. وەکو:

– قوٚتابییێ ئیٚکیٚ هاتە خەلاتکرن.

٢– د یالیٚکتا ناڤەڕاستدا: ژمارە+(ەمین/ ەم): (یەکەمین، دووەمین، یەکەم، دووەم ...)، ئەگەر دووماهییا ژمارەییٚ بزویٚن بوو، ناڤبریٚ(یـ، ه) بکاردهیٚت وەکو: (نوٚیەم– نوٚهەم، دەیەم– دەهەم، سیٚیەم– سیٚهەم...)، (ژمارە+ ەم) دشیٚت ل بەری ناڤی بهیٚت و بییٚ موٚرفیما دانەپالییێ و دشیٚت ل پشتی ناڤی بهیٚت ب ڕیٚکا موٚرفیما دانەپالییێ، بەلیٚ هەڤالناڤیٚ(ژمارە+ ەمین) دڤیٚت بەردەوام بکەڤیتە ل بەری ناڤی و بیٚی موٚرفیما دانەپالییێ. وەکو:

– یەکەم مندال ناوی چییە؟

– منداڵی یەکەم ناوی چییە؟

– یەکەمین مندال ناوی چییە؟

ج– کەرتی:

ئەڤ هەڤالناڤە دهیٚتە دروستکرن ب ڕیٚکا (ژمارە ١+ ژمارە ٢ + یەك)،

وەکو: (نیڤ ، نیوە ، سێ چوارئێك ، چوارپێج ئێك ، سێ ئێك ...).[١٢٤] کو ل بەری ناڤی دهێت ب ڕێیا دانەپالییێ،

$\frac{٣}{٤}$ = سێ چاریەك = من سێ چاریەکا پەزی فرۆت (سێچارێك)

9- هەڤالناڤێ ئاماژەکرنێ (نیشانە):

ناڤەکی ب شێوەکێ دوور یان نێزیك دەستنیشاندکەت. د دیالێکتا ژووروودا دشێت ڕەگەزی دەستنیشانبکەت، بەلێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا نەشێت ڕەگەزی دیاربکەت، وەکو: (ئەڤ ...... ە / ئەڤی...... ی / ئەڤێ ...... ێ/ ئەڤان .... ان /ئەو ......ێهە / ئەو ...... اهە ، ئەو ......ێنهە / ئەم .... ە / ئەو ...... ە). وەکو:

- ئەڤی کوڕی خۆ بەخشکرە ناڤ ڕێزێن پێشمەرگەی.
- ئەڤان کچ وکوڕان ئاهەنگەکا خۆش گێڕا.
- ئەوکچاهە یا نەساخە.
- ئەم کورە برامە.
- ئەم کورانە دلسۆزن.

هەڤالناڤێ ئاماژەییێ دوو پارچەیە و ناڤێ دیارکری د ناڤبەرا هەردوو پارچەیاندا دهێت و پێدڤی ب مۆرفیما دانەپالییێ ناکەت. وەکو:

- ئەم خانووە جوانە.
- ئەڤی قوتابیی ب سەرکەڤتنانە ئەزموون ب دوماهیك هینان.

ئەو ناڤێ ب هەڤالناڤێ ئاماژەییێ دهێتە دیارکرن، دبیتە ناڤەکێ ناسیار، کەواتە پێدڤی ب نیشانەیا (ەکە) نابیت. وەکو:(ئەم پەرتووکە، پەرتووك= ناسیارە ب ڕێکا هەڤالناڤێ ئاماژەییێ).

ئەو ناڤێ ب هەڤالناڤێ ئاماژەیێ دهێتە دیارکرن دبێژنێ (ناڤێ دەستنیشانکری). وەکو: ئەڤێ کچێ باش خواند. (ئەڤێ کچێ = ناڤێ دەستنیشانکری).

10- هەڤالناڤێ ڕێزگرتنێ و پیشەیی و ناسناڤی:

أ- هەڤالناڤێ ڕێزگرتنێ:

ئەڤ هەڤالناڤە دەربڕینێ ژ ڕێزگرتنێ د وەسفکرنا ناڤیدا دکەت. وەکو: (هێژا، بەڕێز، خاتین، ڕێزدار... هتد. ((هەڤالناڤێ ڕێزگرتنێ هەمووگاڤان دکەڤیتە بەری ناڤێ سەرە بیێ کو تشتەك وان پێکڤە گرێدەت، وەکو:- هێژا ئازاد، ڕێزدار ئۆسمان، خانم هنار، خاتوون نەسرین...)). [(١٢٥)]

ب- هەڤالناڤی پیشەیی:

ئەڤ هەڤالناڤە پیشەیەکی ددەتە پال ناڤێ وەسفدکەت. ((هەڤالناڤێ پیشەی دکەڤتە پشتی ناڤێ سەرە، لێ فەرە نیشانەك د ناڤبەرا وان دا هەبت کو هەر دەم نیشانا نڤشییە، وەکو فەرهاندێ زیرەڤان، فاتا نانپێژ، ئاڤدەلێ رەزڤان، لەزگینێ دکاندار، بەنگینێ تەنەگچی...). [(١٢٦)]

ج- هەڤالناڤێ ناسناڤی (لەقەب):

ئەڤ هەڤالناڤە لەقەبەکێ ددەتە پال ناڤێ دهێتە وەسفکرن. ((ئەڤ هەڤالناڤە ژی دکەڤیتە پشتی سەرە د زمانێ کوردی دا، لی جوداهییا وی ل گەل هەڤالناڤێ پیشەی ئەوە کو ئێکسەر ب ناڤی ڤە دمینت بێی کو نیشانەك بکەڤتە دناڤبەرا وان دا وەکو هەڤالناڤی پیشەیی، بۆ نموونە:- شڤان ئاغا، ئۆسمان بەگ...)) ئازاد پاشا... هتد[(١٢٧)].

- هەڤالناڤ ژ لایێ پێکهاتنێڤە:

هەڤالناڤ ژ لایێ پێکهاتنێڤە دبنە دوو جۆر:[١٢٨]

1– هەڤالناڤێ سادە:

پەیڤەکا واتادارە، بێ پێشگر و پاشگرە. وەکو:

(جوان، نەرم، دوو، چوار، درێژ، خۆش، پان، تاڵ، بەرز، چاك، زۆر...)

2– هەڤالناڤێ نەسادە:

دبنە دوو جۆر:

أ– هەڤالناڤێ دارشتی:

پەیڤەکا سادەیا واتادارە ل گەل پێشگر یان پاشگری یان هەردووکان پێکڤە. وەکو: (ئێکێ، بەجەرگ، تاریك، ژنانی، نەخۆش، چالاکانە، خۆشتڤی، ناچاك، نابینا...)

چەند یاسایەك بۆ دروستکرنا هەڤالناڤێ دارشتی:[١٢٩]

١– ناڤەکێ سادە ب هاریکاریا پێشگرەکی یان پاشگرەکی:

- ناڤ + پاشگر: خوێناوی، بەختەوەر، شەرمین، زێرین، ژەنگی، بریندار...

- پێشگر + ناڤ: بەسوود، بێهێز، بێشەرم، بهێز، بەخەم... هتد.

٢– هەڤالناڤەکی ب هاریکاریا پێشگرەکی یان پاشگرەکی:

- هەڤالناڤ + پاشگر: ڕەقەن، نەرمان، دووێ، خۆشتڤی، ڕووناك...

- پێشگر + هەڤالناڤ: ناپاك، ناخۆش، نەمێر، نارێك...

٣– ژ بنیاتێ کارێ تێپەر چەند یاسا هەنە:

- بنیات + پاشگر: نووسەر، خۆڕاو، کۆشندە، زانا، خۆرە، فرۆشیار، ترسنۆك...

- پێشگر+ بنیات+ پاشگر: بخۆر، بکەر، بدەر، ببەر، نابینا...هتد.
- پێشگر+ بنیات: نەمر، بکرێ، نەزان، بنووس، بکوژ... هتد.
٤- کاری بوریێ نیزیك + پاشگر: سووتاو، خواندەڤان، خوێندەوار، شکەستی...

ب- هەڤالناڤێ لێکدای:

ژ دوو پەیڤێن واتادار پێکدهێت و پەیوەندی ب هەڤدوو هەیە. (چاوڕەش، گەشبین، مەردەمێر، خەم هەلگر، سەرپێ، ئەنیگرێ، بەژن بلند، گەردەن بلوور...)

دەستورێن دروستکرنا هەڤالناڤێ لێکدای:[١٣٠]

أ- ئەگەر هەردوو پەیڤ ناڤبن:
- ناڤ + ناڤ: چاڤ خەزال، بەژن هنار، گەردەن بلوور، ئەنی گرێ، چاوباز...
- ناڤ + ناڤبەند + ناڤ: دەست بەسەر، خولی ب سەر، پێلاڤ ل پێ، قۆربەسەر...
- دوبارەکرنا ناڤەکی: لەت لەت، پارچە، پرت پرت، تەخ تەخ، چین چین...

ب- ئەگەر هەردوو پەیڤ هەڤالناڤبن:
- هەڤالناڤ+ ناڤبەند+ هەڤالناڤ: کۆنەدەولەمەند، سۆروسپی، کەرولال...
- هەڤالناڤ+ هەڤالناڤ: تازەپێگەهشتی، تازە هاتوو، خۆش مێر...

ج- پەیڤەك ناڤ و ئێك هەڤالناڤ:
- ناڤ+هەڤالناڤ: مرۆڤ شیرین، سەربلند، پێ درێژ، چاڤ ڕەش، دلتەر،

دەست پاك – هەڤالناف + ناف: خۆش مرۆڤ، شرین زمان، پاك دل، هشك (ووشك) باوەر...

– هەڤالناڤێ ژمارە + ناف: دوو دل، چار چاڤ، حەفت ڕوح...

– هەڤالناف +ناڤبەند+ناف: شۆڕەژن، گێلەپیاو، کورتەبالا، مەردەمرۆڤ...

د– هەڤالناف + و+ بێژەیەکا بێ واتا: نەرم و نۆڵ، گورج وگۆڵ، شل و شۆر...

هـ– پەیڤەك ل گەل بنیاتێ کارێ تێپەر:

– ناف + بنیات:گورانی بێژ، ئاوکێش، زمان زان، قورئان خوێن، پەیام نێر...

– ناف + بنیات + پاشگر: پەیام بەر، مرۆڤ خۆر، نان دەر، خەبات کەر...

– هەڤالناف + بنیات: خۆش ڕۆ، خۆش خوێن، پڕبێژ، مێرخواز، باش نڤیس...

–هەڤالکار + بنیات + پاشگر: زۆرخۆر، کەم خۆر، کێمکەر، زۆردەر، پێشخەر...

–هەڤالکار+ بنیات: دووربین، زۆرزان، کەم فرۆش، کێم خەو...

–جهناڤێ خۆیی + بنیات: خۆ فروش، خۆڕاگر، خۆکوژ، خۆبین، خۆسۆژ...

– ناف + بنیات + پاشگر: ماف خۆڕاو، پێ شکێنڕاو، سەرلێدڕاو...

و– (ناف+کارێ بوریێ نێزیکێ تێپەر+پاشگر): بابردە، گورگان خواردوو، ماران گەستوو...

(ناف+ کارێ بوریێ نێزیکێ تێنەپەر+پاشگر): دڵشکاو، جەرگ سووتاو... هتد.

ز– هەڤالکار + ناڤێ کاری: کێم ئاخفتن، کێم خوارن، کێم نفستن..

- کار:

کار پەیڤەکە ئاماژەیێ ب چێبوونا ڕویدانەکێ ددەت.[١٣١] ئەو پەیڤە یا دهێتە هژمارتن دینامۆیا ڕستەیێ، هەمی قوتابخانەیێن زمانی (فەرەنسی و ڕوسی و ئینگلیزی...) هەتا بۆچوونێن کەڤن ژی (یونانی و ڕۆمانی...)، لگەل هندێنە، کو کار بەشەکێ سەرەکی وگرنگێ ئاخڤتنێیە.

کار فاکتەرێ سەرەکییێ پێکهینانا ئاخڤتنەکا ڕێکو پێك و تێر واتا و ڕامانە، هەروەسا دەمەکێ تایبەت وکەسەکێ دەسنیشانکری و ڕویدانەکا بەرچاڤ ب خۆڤە دگریت. هەروەسا د ئاستێ سینتاکسیداگرێیەکا سەرەکییە د ڕستەیێدا، کو لگەل گرێیا ناڤی ڕستەیێ پێکدهینیت.

کار ژ چەند لایەنانڤە ڤەکۆلین ل سەر دهێتەکرن:

١- ژلایێ دەمیڤە (تێنس)، کو دوو جۆرن:

أ- بوری.

ب- نەبوری، ئەڤە ژی دبنە دوو:

- نهۆ.
- داهاتی، ئایندە.

٢- ژلایێ ڕێژەیێڤە (مۆد)، سێ جۆرن:

أ- ڕاگەهاندن.

ب- فەرمانی

ج- مەرجی.

٣- ژلایێ هەبوونیڤە، دوو جۆرن:

أ- بهێز (تەمام).

ب - بێهێز (نەتەمام).

٤- ژ لایێ شیانێڤە. دوو جۆرن:

أ -تێپەر.

ب -تێنەپەر.

٥- ژ لایێ پێکهاتنێڤە، دوو جۆرە:

أ - سادە.

ب - نەسادە، دوو جۆرە:

- دارشتی.

- لێکدای.

٦- ژلایێ ڕویانڤە (ئەسپێکت) سێ ڕوی هەنە:

أ - بەردەوامی.

ب - دووراتی.

ت - تەمامەتی (تەواوەتی).

1- کار ژ لایێ دەمیڤە.

(زمان) ی و (دەم - تاف - تێنس).[١٣٢] پەیوەندییەکا دوستانە لگەل هەڤدوو هەیە. د زمانێ ئینگلیزیدا دوو دەمێن سەرەکی هەنە:

١- بوریێ سادە (نێزیك).

٢- نەبوریێ سادە (نێزیك).

هەرچەندە (بەردەوام و تەواو) ژی هەنە، بەلێ چونکی دەم و ڕوداو د ئەڤان دۆخاندا تمام نەبوویە و هێژ د حالەتێ بەردەوامییێدایە، هەروەسا دەمێ دەستپێك و دوماهیك هاتنێ دیارنینە، ژبەر هندێ ناهێنە هژمارتن دەم، بەلکو

دهێنە هژمارتن (ئەسپێکت)، د ئەسپێکتا بەردەوامدا ڕویدان تەمام نەبوویە و هێشتا د حالەتێ بەردەوامییێدا دژیت، و ماوە د ناڤبەرا دەما ئەنجامدان و دەما دوماهیکهاتنێدا نینە.[١٣٣] وەکو:

-کاوەی تانهۆ وانە دخواند.

(کەواتە: کاوە ل دەما بوری یێ بەردەوامە دخواندنا خۆدا هەتا دەما ئاخڤتنێ)

-تە خواندییە.

(کەواتە: ل دەما بوری خواندییە، بەلێ ماوەیێ دەستپێك و دوماهیك هاتنا خواندنێ دیار نینە).[١٣٤]

بەلێ گەلەك زانایێن زمانی ل سەر ئەڤێ دیتنێ ڕێکنەکەڤتینە و ل دەڤ ئەوان هێلەکا سۆرە جۆداهی د ناڤبەرا (دەم و ئەسپێکت)دا بهێتەکرن، لەوا دیاردکەن، کو هەردوو تمامکەرێ هەڤدوونە و ژێك ناهێنە جوداکرن.[١٣٥]

(کار) ئێکانە پەیڤە دشێت دەمی دەستنیشانبکەت و ئەسپێکتان ب خۆڤە بگریت، بێژەیەکا سەربەخۆ و واتادارە، ڕویدانەکێ یان بزاڤەکێ د دەمەکێ دەستنیشانکریدا بەرچاڤدکەت.[١٣٦] هەر وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- خوێندکار هاتییە قۆتابخانەیێ.

- تۆ چیرۆکێ دخوینی.

- ئەز دێ ئەڤێ پەرتووکێ دەمـە هەوە.

د ئەڤان نموونەیێن ل سەریدا ئەو پەیڤێن هێل ل ژێر هاتینەکێشان، بویەرەکێ یان ڕویدانەکێ د دەمەکێ دەستنیشانکریدا ب خۆڤە دگرن:

ئێکەم (هاتییە) بزاڤا هاتنێ ددەما بوریدا.

دوویەم (دخوینی) بزاڤا خواندنێیە د دەما نهۆدا.

سێیەم (دێ دەم) بزاڤا دانێیە د دەما داهاتیدا.

کەواتە کار ئەو بێژەیە، کو تێگەها ڕویدان و دەمی ب هەڤرا بدەت.

ب ئەڤێ پێناسەیێ ناڤێن کاران (ژێدەر- چاوگ)، وەك (نڤاندن، چوون، کێلان، برن..) ناهێنە هژمارتن کار، چونکی دەم نەهاتییە دەستنیشانکرن، هەرچەندە ڕودان و بزاڤ ژی هەیە، ژبەر ئەڤێ چەندێ ژی ناڤێن کاری دهێنە هژمارتن ناڤ، بەلێ ل دویف ڕێزماناکەڤن، ژێدەرێن دروستکرنا تافێن کارانە، ئانکو کار ژ ئەوان دهێتە دروستکرن.[١٣٧]

وەك: زانین کلیلا ژیانەك خۆشە.

ناڤێ کارییە.

د زمانێ کوردیدا ڕستە بێ کار نابیت، واتایا ڕستەیێ، وەکی جەمسەرەکی ل دۆرکاری دزڤریت، کار ژبلی، کو ڕویدانەکێ و کردارەکی بەرچاڤدکەت، ژ چەندین پێکهاتیێن ژێکڤەنەقەتیای پێکدهێت، کو هەمی ب هەڤرا ڕامان و مەبەستا کاری ددەنە دیارکرن، ئەوژی (تاف، ئەسپێکت، ڕێژە، گەردانکردن، نەرێنی، تێپەراندن) ن.[١٣٨]

چەمکێ دەم (کات/تاف) دهێتە دابەشکرن بۆ دوو.[١٣٩] بەشێن سەرەکی:

١- دەما بوری.

٢- نەبوری، ئەو ژی دبنە دوو جۆر:

أ- دەما نهۆ (ئێستا).

ب- دەما داهاتی.

ئالۆزییا ئەڤی چەمکی ژ ئەنجامێ لێکدان و تێکەلبوونا ئەڤان هەرسێ بەشان ڕووی ددەت، پلەیا ئالۆزییا سیستەمێ کاری، پەیوەندی ب دەربڕینێڤە نینە، هەرچ دەم، ب هەرچ زمانەکێ سیستەم ئالۆز هاتبیتە دەربڕین، زمانەکێ سیستەم سادە ژی دشێت ئەوێ ئالۆزییێ دەرببڕیت ب ڕێکا هەڤالکاران.[١٤٠]

بەلێ هەمی دەمان مرۆڤ هەولددەت ب کێمترین کەرەستەیێن زمانی، واتایەکا زۆر دەرببڕیت، کەواتە چەمکێ (دەم - کات) بەهرا پتر ب مۆرفیمێن

بەندێن کورت دهێتە دەربرین.

هەڤالکار ئەوی (دەم) ی پتر وردتر و نێزیکتر لێ دکەت، هەر وەکو د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا دیار، مە سێ هەڤالکار هیناینە و هەر هەڤالکارەك ب شێوەیەکی کاری ڕوهن و دیار و نێزیك و ئاشکرا دکەت:

وەك: ئەگەر مامۆستا (**دوهی** / **ئەڤرۆ** / **سپێدێ**) **هاتبا ، دا وانەیێ خوینین .**

زمانڤانان هەتا ئەڤێ دوماهییێ کار ل دویڤ دەمان دابەشدکر، بەلێ ل ئەڤێ دوماهییێ مۆرفیمێن کاری هاتینە ڤەدیتن.[١٤١]

١-دەما بوری:

دەما بوری، ئەوکارن یێن پێش ئاخڤتنێ هاتینە ڕویدان و دەم و تاف دکەڤیتە د ئەوی ماوێ پێش ئاخڤتن تێدا هاتییەکرن.[١٤٢]

کار دزمانێ کوردیدا ب کێمیڤە ژ دوو تشتان پێکدهێت:

١-بنیاتا کاری.

٢- مۆرفیما دەمی.[١٤٣]

بنیاتا کاری	مۆرفیمێن دەما بوری	کـــار
هێل	(ا)	هێلا
فڕ	(ی)	فـڕی
چ	(وو)	چـوو
خوین	(د)	خوانـد
گر	(ت)	گـرت
مر	(Ø)	مر

مۆرفیمێن دەما بوری ل دویڤ ڕێزمانا تازە و نوی دبنە شەش مۆرفیم، ئەوژی ئەڤەنە:

(ا، ی، وو، د، ت، Ø).[١٤٤]

کەواتە:

– بنیات+ مۆرفیما دەما بوری=کاریْ بوری+ مۆرفیما ناڤیْکاریْ= ناڤیْ کاری.[١٤٥]

د شێوەزاریْ بەهدینیدا(Ø) ب مۆرفیما دەما بوری دهێتە هژمارتن. وەکو د کارێن:(مر، بر، کر، خوار...) دا دیاردبیت.

– مۆرفیما (ا):

ئەڤە مۆرفیمەکا ڕەسەنا دەما بوریە، ئەڤ((ا – A) یا سروشتییە د زمانێن هندی – ئیرانیدا.[١٤٦]و ل دووماهییا بنیاتا کاریْ بوریڤە دهێتە دیتن (Charavteristic) هەروەسا د زمانیْ کوردی ژیدا ب هەمان شێوە بکاردهێت و دچیتە ل سەر بنیاتا دەما بوری.

ل سەردەمێن هەرەکەڤن(ویدی – سانسکریتی، ئاڤێستایی، فارسیاکەڤن) و سەردەمێن ناڤەڕاست و سەردەمێن تازە یێن نهۆ، و ل دەڤ مە دزمانیْ کوردیدا هەراکارایە.[١٤٧]

ئەڤ مۆرفیمە مۆرفیمەکا دەمییە و دبیتە ئەگەریْ گوهۆڕینا دەما ڕستەییْ، ئەڤ ڕێکە د ئەوان زماناندا پتر ڕۆلیْ خۆ دبینیت، یێن نویسەك(agglutinative) واتە مۆرفیم ب ڕێز دچنە ل سەرئێك، بەلیْ ڕولیْ خۆ د زمانێن ناڤ ئێکدا چوویدا (Fusional). [١٤٨] نینە.

ئەڤیْ مۆرفیمیْ ڕولەکیْ دیار د نیشاندانا دەما بوریدا ب تایبەت دکارێن تێنەپەردا هەیە. [١٤٩]

١- تۆگەڕا ی ⟵ دەما بوریيە ب تايبەتمەنديیا هەبوونا (ا).
٢-تۆ دگەڕ ی. ⟵ دەما نهۆيە ب تايبەتمەنديیا هەبوونا مۆرفيما دەما نهۆ(د) .

هەر دوو ڕستە وەكهەڤن، مۆرفيمێن(تۆ،گەڕ، ی) د هەر دوو ڕستەياندا هەنە، بەلێ د ڕستا ئێكێدا مۆرفيما دەما بوری (ا) هەيە و د ڕستەيا دوويێدا مۆرفيما دەما نهۆ (د) هەيە، كەواتە د ئەڤێ ڕستەيا ل سەريدا دياردبيت، كو ڕولێ (ا) زۆرێ گرنگە د ڤەديتن و نياسينا دەم (تاف) يدا، چونكی (ا) ل دووماهيیا كاری هەيە، كەواتە كار بوريیە ب بەهانا هەبوونا مۆرفيما (ا) ل سەر بنياتا كاری.

ئەڤێ مۆرفيمێ چەند تايبەتمەندی هەنە:

١- ل دەما تێنەپەر ببتە تێپەر ل جهێ هندەك فونيمێن دی دهێت ، وەكو:

- كەفتن ⟵ كەڤاندن.
- زڤرين ⟵(ل شوونا (ی) دگريت) زڤراندن.
- نڤستن ⟵(ل شوونا (س) دگريت) نڤاندن.

٢- هندەك جاران وەك نێڤگرەك ل جهێ مۆرفيمەكا دی دهێت (وەك د دياليكتا ناڤەڕاستدا) بۆ نموونە:

-گۆڕين = گۆڕان.
بڕين = بڕان.

٣- ل باكووری زۆر جاران ئەڤ مۆرفيمە ل جهێ مۆرفيمەكا دی يا دەما بوری دهێت:(١٥٠)

- بەزی = بەزا.
- شەوتی = شەوتا.
- فەوتی = فەوتا.
- دابڕی = دابڕا.(١٥١)

- مۆرفیما (ت) و (د):

ئەڤە ژی دوو مۆرفیمێن دیێن دەما بورینە ، کو دبنە بنەما و بنیات بۆ دەما بوری د زمانێ کوردیدا و دکەڤنە ل دوماهیا بنیاتا کاری و د ڕێزمانا دێڕیندا د گوتنێ (نیشانا چاوگ)ی.

ڕەنگە جودابوونا ئەڤان هەر دوو دەنگان پشتی جودابوون و دەستنیشانکرنا سیمایێ گڕییێ (voiced) و سیمایێ کپییێ بیت، چونکی هەر دووك وەکهەڤن و ئێك شێوە و ئێك تایبەتمەندی هەیە. تەنها جیاوازی ئەوە، کو دەنگێ /د/ دەنگەکێ گڕە و دەنگێ /ت/ دەنگەکێ نزم و کپە.[١٥٢]

دگەلەك ناوچە و دەڤەراندا ئەڤ هەردوو مۆرفیمە دهێنە هەڤگوهۆڕین، هەروەك چاوان د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

دیالێکتا ناڤەڕاست	دیالێکتا ژووروو
نارد	هنارت
ژمارد	هژمارت
هەلبژاد	هەڵبژارت
شاردەوە	ڤەشارت

ئەگەر ئەم بەرێ خۆ بدەینە ئەڤان نموونەیێن د خشتەیدا، دیاردبیت، کو ل پێشیا مۆرفیما (د) فۆنیما /ر/ هاتییە ، کو ئەڤ فۆنیمە لگەل دەنگێ] د[ل دیالێکتا ژووروو ناکەڤنە لگەل ئێك و بگرانی ل سەر ئەزمانی ڕادوەستن ، لەوما مۆرفیما (د) بۆ مۆرفیما (ت) دهێتەگۆهارتن. جاران هەیە مۆرفیما (د) د ئەڤی باریدا دەرناکەڤیت، هەروەکو د ئەڤان نموونێن ل خوارێدا دیاردبیت:

دیالێکتا ناڤەڕاست	دیالێکتا ژووروو
برد. کرد. مرد.	بر. کر. مر.

- مۆرفیما دەما بوری (ت):

مۆرفیمەکا دەما بورییە و ل پشتی بنیاتا کاری دهێت و دهێتە هژمارتن ژ مۆرفیمێن کپ (نزم)، هەروەکو د ئەڤی خشەیدا دیاردبیت:

بنیاتا کاری	مۆرفیما دەما بوری (د)	کارێ بوریێ نێزیک
گر	+ ت	گرت.
کەڤ	+ ت	کەڤت.
ڕۆنش	+ ت	ڕۆنشت.
مێش	+ ت	مێشت.

- مۆرفیما (د):

ئەڤە ژی مۆرفیمەکا دەما بوریە و دکەڤیتە ل دووماهیا بنیاتا کاری و ئەکەر کار ببیتە دەما نهۆ یان داهاتی ئەڤ (د) دهێتە لادان.[١٥٣]

- د دیالێکتا ژووروودا مۆرفیما (د) پشتی بنیاتا کاری دەرناکەڤیت، ئەوژی ل دەمێ بنیاتا کاری ب فۆنیما /ر/ دوماهیک هاتبیت:[١٥٤]

کرد. ←―――― کر.

مرد. ←―――― مر.

برد. ←―――― بر.

خوارد ←―――― خوار.

ژ ناڤچوونا مۆرفیما (د) چێدبیت بۆ سڤککرنێ بیت، چونكی فۆنیما / ر/ و دەنگێ [د] نیزیكی ئێكن و د ئەڤێ دیالیكتێدا پێكڤە ناهێنە گوتن. هەرووەسا هندەك دەڤۆكێن دی ژی وەكو (شارەزوور، سلێمانی...) د دەما بوریدا مۆرفیما (د) ژناڤ دبەن. (١٥٥)

وەك: ستاندم = ستانم

نواندم = نوانم

بەلێ د دیالێكتا ناڤەڕاستدا ئەڤ جۆرەكارە د تێپەرن و دڤێت جهناڤێ بكەری بچیتە پشتی ئەوێ پەیڤا (بەركار)، بەلێ دەماكار یێ سادەبیت و ئەریێ بیت، و (بەركار) بهێتە لادان (بكەر) دێ چیتە ل سەر دوماهیا كاری، د ئەڤێ دەمیدا هندەك جاران بۆ سڤككرنێ مۆڕفیما (د) دهێتە لادان. وەكو:

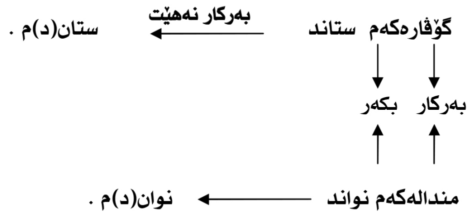

• بەهرا پتریا ئەوكارێن دەما بووینە تێپەر، مۆرفیما (د) وەرگرتین، ب ڕێكا پاشگرێ (اند) بوویە، كو دچیتە ل سەركارێن تێنەپەر و دكەتە تێپەر.

بۆ نموونە ئەڤ خشتەیێ ل خوارێ ئەوێ چەندا مەگووتی ئاشكرا دكەت:

كارێن تێنەپەر	نموونە دڕستەیێدا	ب شێوەیێ تێپەر	نموونە دڕستەیێدا
-ڕەڤی	كچ ڕەڤی.	ڕەڤاند	-ئەوی كچ ڕەڤاند.
-بەزی	یاریكەر بەزی.	بەزاند	-مە یاریكەر بەزاند.
-شەوتی	خانی شەوتی.	شەوتاند	-ئەلكتریكێ خانی شەوتاند.
-لەرزی (١٥٦)	زارۆك لەرزی.	لەرزاند	-ترسێ زارۆ لەرزاند.

- مۆرفیما دەما بوری (ی) و (وو):

د بنیاتدا ئەڤ هەر دوو مۆرفیمە هێمانە بۆ تۆخمەکێ دەستنیشان نەکریێ دوورن، دبیت ل دەستپێکێ (ی) بۆ تۆخمەکێ مێ بیت و (وو) بۆ تۆخمێ نێر، و چێدبیت (وو) یەك (و) بیت، بەلێ بوویە (وو).[١٥٧]

• ل گەلەك دەڤەرێن کوردستانێ (دهۆك : زاخۆ - دوسکی - کوچر - سلێڤانەی .....) (خوشناوەتی، سۆران، موکری، لوڕستان، دهۆك ...) ل جهێ (وو) (ی) بکاردهێت.[١٥٨]

- ئەز هاتبووم. (دهۆك) = ئەز هاتبیم. (زاخۆ)

- سولینێ کوڕەك بوو. (دهۆك) = سولینێ کوڕەك بی. (زاخۆ)

- کراسەکەم دڕوو. (ناڤەڕاست) = من کراس دڕی(دروی). (دهۆك)

- مۆرفیما (ی):

مۆرفیما (ی)، وەکو مۆرفیمێن (ا، ت، د) مۆرفیما دەما بورییە، کو دکەڤیتە دوماهییا بنیاتاکاری و هەر دوو پێکڤەکارێ بوریێ سادە (نێزیك) دروستدکەن، وەکو:

- بنیات (فر) + م. د. بوری (ی) = کارێ بوری (فری: کەو فــری).

بەلێ دەماکاری بۆ دەمێ (نهۆ - داهاتی) بگوهۆڕین، مۆرفیما (ی) دهێتە لادان، چونکی ب تنێ ل گەل دەما بوری دهێت و هێمایە بۆ دەما بوری و ل

گەل دەمێن دی نامینیت.[١٥٩] وەك:

- ئەز بەزی م. (بوری) - ئەز دبەزم. (نهۆ)

ئەگەر تەماشەی هەردوو ڕستەیان بکەین، دێ بینین (ئەز، بەز، م) د هەردوو ڕستەیاندا هاتینە، بەلێ د ڕستەیا ئێکێدا مۆرفیما دەما بوری (ی/ بەزی) هەیە و د ڕستەیا دوویێدا مۆرفیما دەما بوری نینە، بەلکو مۆرفیما دەما نهۆ هەیە (د/ دبەزم) و (بەز) بنیاتا کارییە.

بۆ پتر ڕوهنکرنێ د ئەڤی خشتەییێ ل خوارێدا چەند نموونەیەك هەنە، کو ل دەما بوری، مۆرفیما (ی) هەیە، بەلێ دەما بکەینە بنیاتا کاری (ی) دهێتە لادان:

دەما بوری	بنیات	دەما نهۆ و دەما داهاتی)
فری	فر	دفرم.
زڤری	زڤر	دزڤرم.
بەزی	بەز	دێ بەزم.
تەقی	تەق	دێ تەقیت.
لەرزی	لەرز	دێ لەرزن.

هندەك جاران ئەڤ مۆرفیمە ل گەل مۆرفیمەکا دی دهێتە ئالوگۆڕکرن، وەك چەوا د دیالێکتا باکووردا دبیتە مۆرفیما (ا)، یان بەرۆڤاژی (ا) دبیتە (ی).[١٦٠] هەروەك د ئەڤی خشتەیدا دیار و ئاشکرا دبیت:

(ی) ⟵ (ا)	
دەڤۆکا دهوك	دیالێکتا باکوور
تەقی.	تەقا.
کەنی.	کەنیا.
بەزی.	بەزا.
فەوتی.	فەوتا.

هەروەسا بەرۆڤاژی ژی هەیە، کەواتە د هندەك دۆخ و باریندا مۆرفیما (ا) دبیتە مۆرفیما (ی)، هەر وەکو چەوا د دیالێکتا ناڤەڕاستدا مۆرفیما دەما بوری (ا) بکاردهێت، بەلێ ل باکووری ئەڤ مۆرفیمە دبیتە مۆرفیما (ی). وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا هاتییە دیارکرن:

(ا) ← (ی)	
ناڤەڕاست	باکوور
برژا.	برژی.
ترسا.	ترسی.
هێنا.	ئانی.
سووتا.	شەوتی.
گریا.	گری.

ئەڤ دۆخە دبیت د ناڤبەرا هەمان دیالێکتدا ڕووی بدەت، کو د هندەك کارێن تێنەپەردا د دیالێکتا ناڤەڕاستژیدا هەیە، کو مۆرفیما (ا) دبیتە (ی) و سیستەمەك و دۆخەك فۆنەتیکی هەیە.[١٦١] وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

(ا) دبیتە (ی).[١٦٢]	
ناڤەڕاست	ناڤەڕاست
تەزا.	تەزی.
تۆقا.	تۆقی.
کەوزا.	کەوزی.
خزا.	خزی.
چەسپا.	چەسپی.
لەرا.	لەری.

کارێن ب مۆرفیما دەما بوری ب دوماهیك دهێن، ئەگەر ببنە بنیات، دپابەندن ب یاسایا دروستبوونا بنیاتاکاری و ناوێزە نینن، کو ب تنێ مۆڕفیما دەما بوری (ی) دهێتە لادان، هەر وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیار و ئاشکرا دبیت:

کارێ بوری	بنیاتاکاری
تەقی.	تەق.
لەرزی.	لەرز.
بەزی.	بەز.
رزی.	رز.

- مۆرفیما (وو): [١٦٣]

ئەوکارێن ب مۆرفیما دەما بوری (وو) ب دوماهیك دهێن، زۆر دکێمن بەرامبەر مۆرفیمێن دیێن دەما بوری، ئەڤ کارە ژی بەهرا پتر د دیالێکتا ناڤەڕاستدا بکاردهێن، چونکی د دیالێکتێن دیدا هندەك جاران (وو) دبیتە (ی) و ل باکووری هندەك جاران دبیتە (وی). [١٦٤] چێدبیت ئەڤ چەندە ژی ژ ئەگەرێ دیاردەکا فۆنەتیکی بیت. [١٦٥] هەر وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت :

ناڤەڕاست	دهۆك	باکوور
ژنەکە مندالی بوو.	نازدارێ کورەك بوو(بی).	نازدارێ کورەك بوو(بوی).
خانووم هەبوو.	من خانی (هەبوو) هەبـی.	من خانی هەبوو(هەبوی).
جلەکانی بۆم دڕوو.	دەیکا من کراسێ من دری.	دیا من جلێ من دری(دروی).
پارووەکەم جوو.	من پارییەك جـیت.	من پاریەك جیت(جویت).

بەلێ ل باکووری هندەك کاران تایبەتمەندییا خۆ ژ ئالییێ هەبوونا مۆرفیما (وو) پاراستییە. وەك (چوو - بوو).

د ڤێرێدا کارێ بوری ب مۆرفیما (وو) ب دوماهیك دهێت و (وو) دهێتە هژمارتن مۆرفیمەکا دەما بوری، چونکی د دەما بوریدا بکاردهێت و ئاماژەیە بۆ دەمەکێ ب دوماهیك هاتی، بەلێ دەما کارێ بوری بکەینە (بنیات) ژبۆ پێکهینانا دەما (نهۆ) یان (داهاتی)، (وو) دهێتە لادان.

کارێن تێپەرێن ب مۆرفیما بوری (وو) ب دوماهیك دهێن، د باکوور و دیالێکتا ناڤەڕاستدا.[١٦٦] (وو) ل دوماهییا کارێ بوری و بنیاتا کاری ژی دمینیت. هەر وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

(ناڤەڕاست)ناڤێ کاری	دەما بوری	بنیات
گرتوون.	گروو.	گروو.
سوون.	سوو.	سوو.
جوون.	جوو.	جوو.

د ئەڤان ڕستەیێن ل خوارێدا دیاردبیت، (وو) مۆرفیما دەما بورییە و (د) مۆرفیما دەما نهۆیە، د ڕستەیا ئێکێدا، ژبەرکوکار تێنەپەرە، لەوڕا بکەری (ئەز - تۆ - ئەو - ...) مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ د دەما بوریدا وەرگرتییە، بەلێ ژبەرکو (گروو) کارەکێ تێپەرە، د دەما بوریداکۆمەلا جهناڤێن (من - تە - وی...)، وەکو بکەر وەرگرتییە، بەلێ ل دەما ئەم کارێ (چوو)، وەکو ل خوارێ دیاردبیت بکەینە بنیات (وو) دهێتەلادان، لێ دەما ئەم (گروو) دکەینە بنیات، (وو) ناهێتەلادان، چونکی ل ئەڤی دۆخی ناهێت وەکو مۆرفیمەکا کارێ بوری، بەلکو دبیتە بەشەك ژ بنیاتا کاری. وەکو:

-ئەز (چوو)مە زانکویێ/بوری. ⟵ ئەز د(چ)مە زانکویێ /نهۆ.
-ئەوی ئەز (گروو)م/بوری. ⟵ ئەز وی د(گروو)م/نهۆ.
(وو) مۆرفیما دەما بوری . (د) مۆرفیما دەما نهۆ .

(عەبدوللاحوسێن رەسـول).[١٦٧] (بازیان یونس محی الدین).[١٦٨] ددەنە دیارکرن، کو مۆرفیما (وو) ب تنێ ئێك (و)یە. د کارێن تێپەرێن د دیالێکتا ناڤەڕاستدا، کو ئەو هەردوو (وو)، ئێك (و) ژ ئەوان مۆرفیما دەما بوریە و (و) یەك ژ پێکهاتا بنیاتییە، لەوڕا د کارێن بوریدا دوو (وو) هەنە، بەلێ ل دەما دروستکرنا بنیاتی، (و) یەك دهێتەلادان، نەکو (وو)، کەواتە ب دیتنا ئەوان کارێن تێنەپەر ب تنێ ئێك (و) هەیە، ئەوژی (و) یا مۆرفیما دەما بوریە و د کارێن تێپەردا دوو (وو) هەنە ئێك مۆرفیما دەما بوری و یادی بەشەکە ژ پێکهاتییا بنیاتی. هەر وەکو مە د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دایە دیارکرن:

کارێ بوری (تێنەپەر)	بنیات	کارێبوری (تێپەر)	بنیات
چـو.	چ	گروو.	گرو.
بـو.	ب	سوو.	سو.

وەکو د ئەڤان هەر دوو ڕستەیاندا دیاردبیت:

بوری ⟵ ئەو(چو). / من ئەو بەرخ(گروو).

نەبوری ⟵ ئەو د(چ)یت. / ئەز ئەوی بەرخی د(گرو)م.

کەواتە دیار و ئاشکرابوو دەما بوری شەش مۆرفیم هەنە، کو ل دووماهیا بنیاتا کاری دهێن، هەر وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

مۆرفیمێن دەما بوری	نموونە:
مۆرفیما (ا)	کیلا، فەوتا، هێلا، ڕاوەستا، لێدا، تەقیا، هەڵوەشیا، وەستیا...
مۆرفیما (ت)	هات، کەڤت، بەست، ڕێست، گرت، ڕژت، شووشت، کوشت، سوژت...
مۆرفیما (د)	خواند، چاند، کوتاند، شکاند، گەهاند، نڤاند، دابەزاند، ڕاوەستاند
مۆرفیما (ی)	تەقی، شەوتی، نالی، بەزی، فڕی، دزی، ڕزی، کری، بڕی، ئانی...
مۆرفیما (وو)	چوو، بوو، هەبوو، جوو، گروو، سوو...
مۆرفیما (Ø)	مر، کر، بر، خوار...

٢- دەما نەبوری:

دەما نەبوری دبیتە دوو جۆر:

أ- دەما نهۆ:

ئەو دەمە ییێ (نهۆ، نوکە) دهێتە ئەنجامدان و هێژ دەم دەربازنەبوویە، بەلکو ئەم هەتا نوکە د ناڤداینە. د دیالێکتا ژووروودا مۆرفیما دەما نهۆ (د)ە. وەکو د ئەڤێ ڕستەیێدا دیار دبیت:

- ئەو هۆزانێ دخوینیت.

د ئەڤێ نموونەییێدا دیاردبیت، کو (ئەو) ی دەست ب خواندنێ کرییە، بەلێ نزانین پشتی خولەکەکێ یان دەمژمێرەکێ یان حەفتییەکێ یان چەندین ڕوژێن بهێن (کێمتر، زێدەتر) دێ ژ خواندنا خۆ ب دوماهیك هێت.

پێکهاتناکارێ دەما نهۆ ب ئەڤی ئاوایی دبیت:

جهناڤێن کۆما (ئەز) + د + بنیاتا کاری + مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ (جهناڤ).[١٦٩]

وەکو:

ئەز ژ قۆتابخانەیێ د بەز م

(مۆرفیما ڕێککەڤتنێ)

مۆرفیما دەما نهۆ.   بنیاتا نهۆ.

تێبینی:

- بنەمایێ سەرەکییێ کارێ نهۆ بنیاتاکارییە، کو دهێتە دروستکرن ب ڕێکا لادانا مۆرفیما دەما بوری.
- گەلەك جاران دەما کارێ بوری دکەینە بنیات، هندەك فۆنیم تازە دیاردبن، کو ل پێشوەخت د کارێ بوریدا د بەرزەبوون، کەواتە ئەو فۆنیم ژ پێکهاتاکارینە و هاتینە لادان ژبەر ئەگەرەکێ فۆنەتیکی و سڤککرنێ، ب ئەوێ چەندێ ئەم فۆڕما دروست و ڕەسەن یاکاری دزانین و دبینین.[١٧٠]

هەر وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت، کو ئەو دەنگێن ل سەر کاری ژ ئەگەرا سڤکبوونێ د دهێنە هاڤێتن و لادان، د بنیاتاکاریدا دزڤرن و دیار دبنەڤە:

فۆڕما ڕەسەنا کاری	فۆنیمێن هاتینە هاڤێتن	دەما نهۆ	بنیات	دەما بوری
فرۆشت	ش	د+ فرۆش+ م	فرۆش	فرۆت
کەڤت	ڤ	د+کەڤ+ م	کەڤ	کەت

کەواتە ل گەل کاریٚ (فروٚت) د بنیاتدا فوٚنیما /ش/ هەبوویە، بەلیٚ بوٚ سڤککرنیٚ هاتییە لادان و د کاریٚ (کەت)دا فوٚنیما /ڤ/ هاتییە لادان، بەلیٚ دەما بنیاتاکاری وەردگرین، هەر دوو فوٚنیم دووبارە دیاردبنەڤە.

• د دیالیٚکتا ناڤەڕاستدا، موٚرفیما دەما نهوٚ (دە) یە، کو د ناڤەڕوٚکا خوٚدا دوو دەمان (نهوٚ و داهاتی) پیٚکدهینیت.[171]

وەکو د ئەڤی خشتەییٚ ل خواریٚدا دیاردبیت:

• د هندەك شیٚوەزاریٚن دیالیٚکتا ناڤەڕاستدا موٚرفیما دەما نهوٚ ژ (دە) دبیتە (ئە)، ب تایبەت ل دەڤەراگەرمیان و هەوڕامان و سلیٚمانیییٚ.[172] وەکو:

- منالّەکە نانەکە ئەخوات.
- کارەکە ئەنجام ئەدەم.
- بەیانی ئەچین بوٚ هەولیٚر.

ب- دەما داهاتی:

دەما داهاتی ئەو دەمە یا بوویەر و ڕودانیٚن کاران پشتی دەما ئاخڤتنیٚ دهیٚنە ئەنجامدان، کەواتە دەمەکیٚ ڤەکرییە، دەستپیٚدکەت هەر ژ دەما ئاخڤتن ب دوماهیك دهیٚت و دچیتە د ناڤ پاشەڕوٚژەکا دووریان نیٚزك و هەردەماکار هاتە ئەنجامدان، ئەڤ دەمە ب دوماهیك دهیٚت.[173]

موٚرفیما دەما داهاتی (دیٚ) یە.[174] کو ل پیٚشییا بنیاتاکاری دهیٚت، کو ب هاریکارییا موٚرفیما ڕیٚککەڤتنیٚ (م ین / ی ن / یت – ت – ە ن)، بەلیٚ دەما تەمامکەریٚن ڕستەییٚ (بەرکار و بەرکاریٚن نەئیٚکسەر) هەبن، دکەڤنە پیٚشییا تەمامکەران و ژ بنیاتاکاری دوور دکەڤیت.

کوٚمەلا (ئەز) + م. د. داهاتی (دیٚ) + بنیاتاکاری + م. (ڕیٚککەڤتن).[175]
- ئەز + دیٚ + بابەتی + نڤیس + م.

- ئەز+ دێ+ هێ+ م.
- ئەم+ دێ+ چ+ ین + ە+ زانکویێ.

بۆ پتر ڕوهنکرنێ، دێ د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دەینە دیارکرن:

کۆمەلا (ئەز)	م. دەما داهاتی (دێ)	بنیاتا کاری	م.ڕێککەڤتنێ (جهناڤ)
ئەز	دێ	هێ	م
تۆ	دێ	خۆ	ی
ئەو	دێ	خۆ	ت
ئەو	دێ	چ	یت
کاوە	دێ	نڤ	یت
ئەم	دێ	کر	ین
هوون (هوین)	دێ	فرۆش	ن
ئەو	دێ	بە	ن
مامۆستا	دێ	گەهـ	ن

2- کار ژلایێ ڕێژەیێ (مۆد) یڤە.

کاری سێ ڕێژە هەنە:

١- ڕێژەیا ڕاگەهاندنێ:

ئەوکارە یان ئەو ڕێژەیە، ئەوا پێزانینەکێ یان خەبەرەکێ ڕادگەهینیت. وەکو:

- دلێر هات.
- دلێر دێ نانی خۆت.
- دلێر نانی دخۆت.

٢- ڕێژەیا فەرمانی:

ئەو فەرمانە، یا ژبۆ جێبەجێکرنا کارەکی وکریارەکێ ژ لایێ کەسەکی یان کۆمەکا کەسانڤە دهێتە ئاڕاستەکرن، کو ل پشتی ئاخڤتن ب دوماهیك بهێت، ئەوکار دێ هێتە جێبەجێکرن و ئەنجامدان یان بەرۆڤاژی.(١٧٦)

ئەڤ ڕێژەیا کاری ژ بنیاتا کاری ل گەل مۆرفیما فەرمانییێ، کو (ب) ە پێکدهێت، چونکی فەرمانە، لەوڕا مۆرفیما ڕێککەڤتنێ بۆ کەسێ دووێ دهێتە بکارهینان، (ە) و(ن) ن.(١٧٧) ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

ب + بنیاتا کاری + م. ڕێککەڤتنێ بۆکەسێ دووێ (ە) و(ن).

ب + نڤێس + ە / ن = بنڤێسە، بنڤێسن.(١٧٨)

٣- ڕێژەیا مەرجی (خواستەکی):

ڕێژەیا مەرجی، ئەوکارن یێن دکەڤنە د ناڤبەرا ئەنجام و ئەنجامنەدانا ڕویدان وکاریدا، ڕاستی و نەڕاستییا ئەنجامدانێ دیاردکەت، بوویەر وکارێن ئەڤێ ڕێژەیێ دمیننە د چارچۆڤەیێ خواستنەك و نیازەکێدا.(١٧٩) کارێ مەرجی، چێدبیت کارێ دەما نهۆ یان داهاتی یان بوری بیت، بەلێ ڕێژەیا ڕستەیێ مەرجییە (خواستەکییە)، ئەوژی ب هاریکارییا هندەك فۆرمێن ڕێزمانی. وەکو (خۆزی، ڕەنگە، یاخودێ، ئەگەر، هەکە، هەتا، تا، داکو...)، کو ژبۆ مەبەستا مەرج و خواستنێ و نیازەکێ بکاردهێن.

زۆربەیا کارێن مەرجی ب شێوەیێ نیقاشکرن و شرۆڤەکرنا بوویەرەکێیە، کەواتە هەولە ژبۆ پێکهینانا کارەکی یان شرۆڤەکرنا کارەکێ دی، کو ب شێوەیەکێ مەرجی و خواستنێ هاتییەکرن، هندەك جاران پێکهینانا ئەوی کاری د ئارادایە و هندەك جاران دەم ب سەرڤەچوویە و پێکهینانا ئەوی جورێ کاری زۆر ئەستەمە.(١٨٠)

ڕێژەیێن مەرجی ل سەر دوو هێمایان دهێنە ئاڤاکرن:

١- ئەو فۆڕم و شێوەییٚ کار پیٚ دروستدبیت.

٢- ئەو مۆرفیمێن دبنە هاریکار ژبۆ ب دەستڤەهینانا ئەویٚ خواستەکییٚ ب شێوەکیٚ ڕوهن و زەلال و دیار.(١٨١)

مۆرفیمێن ڕێژەیا مەرجی ل سەر دوو دەمان دهێنە دابەشکرن:

١- مۆرفیمێن مەرجی د دەما بوریدا: دبنە دوو جۆرە مۆرفیم:

أ- مۆرفیما مەرجییا بوورییا نێزیك، کو مۆرفیما (با)یە.(١٨٢) و ل دووماهییا کاریٚ بوری دهێت و ب ئەڤی ڕەنگی:

- بنیاتاکاری+ م. د. بوری+ م. مەرجی(با)

- من زەڤی کێلابا.

- تۆ زوی هاتبای.

ژهەژییە بێژین، مۆرفیما ڕێککەڤتنیٚ دچیتە دوماهییا مۆرفیما (با)، ئەگەرکار تێنەپەربیت، ڕێککەڤتنا کاری ل گەل بکەرییە، ئەگەرکار تێپەربوو، ڕێککەڤتناکاری ل گەل بەرکارییە. وەکو:

- تێنەپەر: ئەزگەهشتبام.

- تێپەر: ئەوی ئەزگەهاندبام.

ب- مۆرفیما مەرجییا بورییا تەمام(تەواوەتی)، کو(ب) ە، ب ئەڤی شێوەی ل سەرکاری دهێت:

تێپەر:

بنیاتاکاری+ م. د. بوری+ م. مەرجی(ب).(١٨٣) + م.ریٚککەڤتنیٚ

- هەوە چیرۆك خواندبیت.

- هەوە خانی فرۆشتبیت.

-هەوە ئەز دیتبم.

تێنەپەر:

بنیاتاکاری + م. د. بوری+ م. مەرجی (ب) + م. ڕێککەڤتنێ

وەکو:

- ئەز دەرچووبم.

- هوین هاتبن.

٢- مۆرفیما مەرجی د دەما نەبوریدا:

مۆرفیما مەرجی د دەما نەبوریدا، مۆرفیما (ب)، کو دکەڤیتە ل پێشیا مۆرۆفیما بنیاتی و ل دوماهییا بنیاتی، مۆرفیما ڕێککەڤتنێ دهێت، کەواتە ب ئەڤی ئاوایێ ل خوارێ دیارکری:

م. مەرجی (ب) + م. بنیات+ م. ڕێککەڤتنێ

- ئەز وانەیێ بخوینم.

- ئەو پێشمەرگەی ڕزگاربکەت.

ڕێژەیا مەرجی ب زۆری د ڕستەیا ئاوێتە (ئالۆز)دا دهێت (پارستە و شارستە)، کو ڕستەیەك ببیتە (ڕستەیا مەرجی و یەك ڕستەیا بەرسڤێ)، کوکارێ مەرج د ڕستەیا (پارستە) دایە، کو ئەڤە د ڕێزمانا نویدا دبیتە ڕستەیەکا لێکدای، نەکو ئالۆز. وەکو:

- ئەگەر تە بابەت نڤیسیبا، دا ل بیراتەبیت.

- ئەگەر خاندبیت، دێ سەرکەڤیت.

-کەنگی بخوینیت، دێ دەرچیت.

دەما بێژین (خواستەکی)، کەواتە جۆرە خواستنەك و هیڤییەك د ڕستەیێدا هەیە، ئەوژی ب هاریکارییا فۆرمێن ڕێزمانی: (خۆزی، هیڤییە، دخوازم،

حەزدکەم..)، کو ئەڤ شێوە دهێتە پێش. وەکو:

- خۆزی من ئەو دیتبا.
- حەزدکەم تە خۆ بەرهەڤکربیت بۆ ئەزموونێ.
- خۆزی تە باش خواندبیت.

ڕستەیێن مەرجی:

- ئەگەر تۆ هاتبای، دا من بینی.
- هەکە ئەوی حازرییا خۆکربیت، دێ چمە ل دویڤڕا.
- هەتا نەخوینم، دەرناچم.

ڕستەیێن خواستەکی:[١٨٤]

- خۆزی تۆ هاتبای.
- هیڤییە ئەوی حازرییا خۆکربیت.
- حەزدکەم بخوینم.

3- کار ژ لایێ هەبوونێڤە:

کار ژ لایێ هەبوونێڤە دبنە دوو جۆر:

١- کارێ تەمام (بهێز):

ئەوکارە، ئەوێ دشێت ئێك بنیات هەی و ب ئەوی بنیاتی دشێت هەمی دەم و تافێن کاری یان بەهرا پتریيا ئەوان دەربریت و دابریژیت.[١٨٥] وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاربیت:

نموونە	مۆرفیم	دەم و تاف
زارۆکەڤت Ø .	کەڤ: م. بنیات. ت: م. د. بوری. Ø: م. ڕێککەڤتنێ	بوری
زارۆ دکەڤیت.	د: م. د. نهۆ کەڤ: م. بنیات. یت: م. ڕێککەڤتنێ	نەبوری/نهۆ
زارۆ دێ کەڤیت	دێ: م. د. نهۆ کەڤ: م. بنیات. یت: م. ڕێککەڤتنێ	نەبوری/داهاتی

٢- کارێ نەتەمام (بێهێز):

ئەو جۆرە کارە یێ ب ئێك بنیات نەشێت دەربرینێ ژ هەمی یان هندەك دەم و تافێن کاری بکەت، کو دبنە: (کارێ هەبوون، کارێ بووناکەینوونە، بوونا صەیروورە).[١٨٦]

أ- کارێ (هەبوون): د بنیاتدا (بوون)ە، پێشگرێ (هە) ل سەر زێدە دبیت، کو ژ لایێ هێزێڤە دبنە دوو جۆر (تێپەر: دەما واتایا تەمەلووك و خۆدانیێبگەهینیت).[١٨٧] (تێنەپەر: دەما واتایا هەبوون و وجودێ ڕابگەهینیت).

وەکو د ئەڤی خشتەیێ د خوارێدا دیاردبیت:

تێپەر	تێنەپەر	دەم
-من ئەزموون هەبوو.	ئەز هەبووم.	بوری
-من ئەزموون هەیە.	ئەز هەمە.	نهۆ.
-من دێ ئەزموون هەبیت.	ئەز دێ هەبم.	داهاتی.

دەما کاریٚ (هەبوون) د دۆخیٚ نەریٚدا بکاربهیٚت ، مۆرفیما (هە) دهیٚتە لادان. وەکو د ئەڤی خشتەییٚ ل خواریٚدا دیاردبیت:

تیٚپـــــــــەر تەمەلووك	تیٚنەپـــــــەر هەبوون	دەم
من ئەزموون نەبوو.	ئەز نەبووم.	بوری.
من ئەزموون نینە.	ئەز نینم (نیمە).	نهۆ.
من ئەزموون نابیت.	ئەز نابم.	داهاتی.

ب – بوونا کەینوونیٚ: کارەکیٚ بیٚهیٚز و نەتەمامە و ژلاییٚ شیانیٚڤە کارەکیٚ تیٚنەپەرە، دیسان مۆرفیما بنیات د دەما نهۆدا دبیتە سفر، ئەڤی جۆرە کاری پیٚدڤیاتی ب تەمامکەرەکی هەیە، کو ل بەری کاری دهیٚت، ژبۆ تەمامبوونا واتایا ئەوی د ڕستەییٚدا. وەکو د ئەڤی خشتەییٚ د خواریٚدا دیاردبیت:

ڕستە	تەواوکەر	دەم
ئەڤرۆ ئەزموون بوو.	ئەزموون.	بوری.
ئەڤرۆ ئەزموونە.	ئەزموون.	نهۆ.
ئەڤرۆ دیٚ ئەزموون بیت.	ئەزموون.	داهاتی.

ج– بوونا صەیرورِیٚ: ئەڤ کارە ژی پیٚدڤی ب تەواوکەری هەیە، بەلیٚ تەواوکەریٚ ئەوی یان ل بەری کاری یان ل پشتی کاری دهیٚت، کاریٚ صەیرورە ژ لاییٚ هەبوونیٚڤە نەتەمامە و بیٚهیٚزە و ژلاییٚ شیانیٚڤە تیٚنەپەرە.(١٨٨) وەکو د ئەڤی خشتەییٚ ل خواریٚدا دیاردبیت:

ڕستە	تەواوکەر ل پشتی کاری، (ئەڤە دبیتە بەرکاری نەراستەوخۆ	دەم
-کاوە بوو نوژدار.	نوژدار.	بوری.
-ئاو بوو بە سەهوڵ.	سەهوڵ.	بوری.
-ئاڤ دبیتە جەمەد.	جەمەد.	نهۆ.
-کوردستان دێ بیتە دەولەت.	دەولەت.	داهاتی.

دەما تەواوکەر ل بەری کاری بهێت، وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاربیت:

ڕستە	تەواوکەرێ ل بەری کاری	دەم
-کاوە زیرەك بوو.	زیرەك.	بوری.
-ئاو سازگار بوو.	سازگار.	بوری.
-ئاڤ دێ جەمەد بیت.	جەمەد.	داهاتی.

ل گەل کاریێ بوونیێ، ل دەما نهۆ، کو دبیتە مۆرفیما سفر مۆرفیمێن ڕێککەڤتنیێ دکەڤنە دوماهیا ناڤی یان هەڤالناڤی یان هەڤالکاری یان جهناڤی.[١٨٩] هەروەکو د ئەڤان خشتەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

جهناڤێن کەسییێن جودا		مۆرفیمێن ڕێککەڤتنیێ	
تاك	کۆم	تاك	کۆم
ئەز	ئەم	م	ین
تۆ	هوون – هوین	ی	ن
ئەو	ئەو	ە ، یت، ت، ∅	ن

کــــــــارێ بوونــێ بۆ دەما نهۆ(کارێ سفر)	
(دلسۆز)	(ئەلهۆ)
-ئەز دلسۆز م. -تۆ دلسۆز ی. -ئەو دلسۆز ە. -ئەم دلسۆز ین. -هون دلسۆز ن. -ئەو دلسۆز ن.	-ئەز ئەلهۆ مە. -تۆ ئەلهۆ یی. -ئەو ئەلهۆ یە. -ئەم ئەلهۆ نە. -هوین ئەلهۆ نە. -ئەو ئەلهۆ نە.

- ب دیتنا گەلەك زانایێن زمانی دیاردەیا دەرکەڤتنا فۆنیما / ە / ل دوماهییا مۆرفیما ڕێککەڤتنێ دیاردەکا فۆنەتیکییە، چونکی ئەگەر ل پێش (م. ڕێککەڤتنێ) پەیڤ ب دەنگەکێ نەبزوێن ب دوماهیك هات، ئەو (ە) دەرناکەڤیت، بەلێ ئەگەر ل پێش جهناڤی، پەیڤ ب دەنگەکێ بزوێن ب دوماهیك هات، ل ئەوی دەمی ئەو(ە) دەردکەڤیت. وەکو:

- ئەوکوڕێ کێیە ؟ - ئەڤە کییە؟(١٩٠)

بۆ پتر ڕوهنکرنێ دێ تەماشەی ئەڤی خشتەیێ ل خوارێ کەین:

دووماهییا ناڤی نەبزوێن بیت (ە) دەرناکەڤیت	دووماهییا ناڤی بزوێن بیت، (ە) دەردکەڤیت
- ئەزکوردم. - هون شێرن. - ئەم مرۆڤــــین.	- ئەز مامۆستـاِمـە. - هوین دوسکـیـِنە. - ئەم پێشمەرگەِینە.

د دەڤۆکا دهوکێدا و ل گەل کاریێ (بوونێ) مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ ب ئەڤی شێوەی دەردکەڤن:

مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ		مۆرفیمێن کەسێن جودا	
کۆم	تاک	کۆم	تاک
ین ن ن	م ی ە	ئەم هون ئەو	ئەز تۆ ئەو

4- کار ژ لایێ تێیانێڤە:

١- تێنەپەر: (١٩١) ئەو کارن، یێن کارتێکرنا ڕویدانا ئەوان ژ بکەری دەربازی پەیڤێن دیێن ڕستەیێ نابیت، کەواتە پێدڤی ب بەرکاری نینە و واتایا ڕستەیێ ب تنێ ب بکەری یاتەمامە، وەکو بێژین (شیلان نڤست) د ئەڤێ ڕستەییێدا کارتێکرنا کاریێ (نڤست) ب تنێ ل سەر(شیلانێ) ڕاوەستایە، کو بکەرە و ژ ئەوێ تێناپەریت و دەربازی پەیڤێن دی نابیت.

کارێن تێنەپەر دوو جۆرە بکەر هەنە:

- بکەرێن سەرەکی (ڕاستەوخۆ، ئیرادی، ئێکسەر، لۆجیکی، ڕاستەقینە) ئەوکەسن یان ئەو تشتن یێن ئێکسەر و ڕاستەوخۆ و ب ئیرادە و حەزا خۆ بوویەر وکاری ئەنجام بدەن، هەر وەکو بێژین:

- ئەز ڕازام.
- تۆ هاتی.
- کاوە بەزی.

د ئەڤان هەرسێ ڕستەیاندا بکەر(ئەز، تۆ، کاوە) یە، کو بکەرێن ڕاستەقینەنە و ڕاستەڕاست ب ئەنجامدانا کاری ڕابووینە.

• بکەریٚ نەسەرەکی (نەڕاستەوخۆ، نەئیرادی، نەئێکسەر، ڕیزمانی) ئەو کەسە یان ئەو تشتە ییٚ ب ئەنجامدانا بوویەریٚ ڕابووی، بەلیٚ نە ب حەز و ڤیانا خۆ، بەلکو دویر ژکونترۆل و مەرەم و مەبەستا خۆ، بوویەر وکار ب هۆکارەکیٚ نەڕاستەڕاست و نەدیار هاتیەکرن، هەر وەکو بێژین:

- گەنم سووت. - دەرگەهـ شکەست.

د ئەڤان هەر دوو ڕستەیاندا بکەر د سەرەکی نینن، ئانکو د رێزمانینە، چونکی ڕاستەڕاست ب ئەنجامدانا بوویەریٚ ڕانەبووینە، چونگی (گەنم) نەشێت خۆ بسوژینیت، ئەگەرکەسانەك ئەڤی کاری ئەنجامنەدەت، هەروەسا (دەرگەهـ) ناهێتە شکاندن، ئەگەر کردارەك و کەسانەك ل پشت ئەویٚ شکەستنیٚ نەبیت ، بەلیٚ چونکی بکەریٚ ڕاستەڤینە دیارنینە، (گەنم، دەر) دبنە بکەر، بەلیٚ بکەرێن ڕێزمانینە.(١٩٢)

٢- تێپەر: ئەوکارن، یێن پێدڤیاتی ب بەرکاری هەی و ئەگەر بەرکار نەهێت واتایا ڕستەییٚ یاکێمە و یا تەمام نینە، کەواتە ئەوکارن یێن کارتێکرنا بوویەر و ڕویداناکاری ژ بکەری دەربازی بەرکاری ببیت، کو (بەرکاریٚ ئێکسەر) ە.(١٩٣)

هەر وەکو ببێژین (شیلانیٚ زارۆ نڤاند)، د ئەڤیٚ ڕستەیێدا (نڤاند) کارەکیٚ تێپەرە، چونکی کارتێکرن ل سەر (زارۆ) کریە، ئانکو (زارۆ) واتایاکاری ب شێوەکی تەمام ڕوهن و دیار دکەت، ئەگەر ببێژین (شیلانیٚ نڤاند)، واتایا ڕستەییٚ تەمام نابیت و تا ڕادەیەکیٚ دمینیت ڤەشارتی.(١٩٤)

بکەر ل گەل کارێن تێنەپەر و د هەمی دەماندا، بەردەوام دکۆمەلا (ئەز، تۆ، ئەو، ئەم، هوین، ئەو) دایە، هە روەسا کارێن تێنەپەر بەردەوام مۆرفیما ڕێککەڤتنیٚ، کو ل گەل بکەرییە، وەردگریت. وەکو:

-ئەز هاتم. (بوری)

- ئەز دهێم. (نهۆ)

- ئەز دێ هیم (داهاتی)

بەلێ بکەر و بەرکار ل گەل کارێ تێپەر دهێنە گۆهارتن ل دویف گۆهارتنا دەماکاری:

- ل دەما بوری کۆمەلا (من، تە، ئەوی - ئەوێ، مە، هەوە - وە، وان - ئەوان) دبنە بکەر وکۆمەلا (ئەز، تۆ، ئەو، ئەم، هوین، ئەو) دبیتە بەرکار، مۆرفیما ڕێککەڤتنێ ل گەل بەرکاری دەردکەڤیت. وەکو:

- وی ئەز ڤەشارتم.

- من هوین دیتن.

- د دەما نەبوریدا (نهۆ و داهاتی)، بکەر دبیتە کۆمەلا (ئەز، تۆ، ئەو، ئەم، هوین، ئەو) و بەرکار دێ بیتە کۆمەلا (من، تە، ئەوی - ئەوێ، مە، هەوە - وە، وان - ئەوان)، مۆرفیما ڕێککەڤتنێ ل گەل بکەرییەز[١٩٥]

هەر وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

دەم	تێنەپەر	تێپەر
بوری	ئەزگەڕیام.	من تۆگەڕاندی.
نهۆ	ئەز دگەڕێم.	ئەز تە دگەڕینم (دگێرینم).
داهاتی	ئەز دێ گەڕێم.	ئەز دێ تە گەڕینم (گێرینم).

تێبینی: کارێ تێنەپەر دبیتە تێپەر ب هاریکارییا مۆرفیما تێپەڕاندنێ (اند) و (ا)، وەکو د ئەڤی خشتەیێ د خوارێدا دیاردبیت:[١٩٦]

تێنەپەر	ببیتە تێپەر
-کاوە گەهشت.	- ئەوی کاوە گەهاند.
-پەرۆك دڕیا.	-من پەرۆك دڕاند.
-ئاخ هڕیا.	- بارانێ ئاخ هڕاند.

بۆ پتر ڕوهنکرن ل سەر پاشگرێ (اند) بنێرە لاپەرێن پێشتر و مۆرفیمێن تێپەراندنێ.

5- کار ژ لایێ پێکهاتنێڤە:

دبنە دوو جۆر (سادە و نەسادە).

١- کارێ سادە (بنەڕەت): هەلبەت ئەوکارە یێ ژ لایێ پێکهاتن و دروستبوونێڤە ژ ئێك پەیڤا واتادار پێکدهێت بێی مۆرفیمەکا دارشتنێ، کەواتە بێی پێشگر یان پاشگر، کەواتە ب تنێ دوو مۆرفیمن، یەکا تەوەر (بنیات) و یەکا بەندا ڕێزمانی (م. بنیات) + م. د. بوری. وەکو: (هات، چوو، بر، نڤست، خواند، فرۆشت، مر، گەهشت، هینا ...).[١٩٧]

٢- کارێ نەسادە: دبنە دوو جۆر:

أ- دارشتی: ئەوکارە یێ مۆرفیمەکا بەندا دارشتنێ ل گەلدا دهێت و دبیتە ئەگەرا گوهارتنا واتایا سەرەکییا کاری، ئەو مۆرفیما بەند ژی ڕەنگە پێشگربیت و ڕەنگە پاشگر. وەکو:

م. بەندا دارشتنێ (پێشگر) + م. بنیات + م. د. بوری.

هەلبژارد، ڕاکر، داگرت، لێدا، پێگەیشت، تێکەڤت، ڕێکەوت، دەرهینا، وەرگەریا، ڤەگۆهاست...

م. بنیات + م. د. بوری + م. بەندا دارشتنێ (پاشگر).[١٩٨]

کردەوە، بردەوە، هاتەڤە، خواندەڤە...

ئێك ژ تایبەتمەندیێن کارێ دارشتی ئەوە، کوکەرت و بەشێن وی د خۆرستن و پاش و پێشیێ د پەیڤێدا (کاری) ناکەن و هەر ئێك ل جهێ خۆ دمینیت، وەکو:

- ئەڤینێ فراڤین لێنا.

کارێ (لێنا) مۆرفیما دارشتنێ (لێ) ل گەل کارێ (نا) هاتییە، ئەو نەشێین

(لێ) ل جهێ (نا) دانین، دێ واتایا کاری ژناڤچیت.[199]

بۆ پتر ڕوهنکرنێ وەکو د ئەڤێ خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

پێشگر	کارێ سادە	کارێ دارشتی
هەل	گرت، بژارد، دا، هات، کەوت...	هەلوەراند
پێ	گەیشت، دا، گەهاند، دا...	پێگەهاند
تێ	دا، گرت، چوو، هەژاند، ئالاند...	تێئالاند
دا	بری، شکاند، هێنا، بەزاند...	دابری
ڕا	دا، کێشا، هینا، هات، بوری...	ڕابوری
دەر	کەڤت، هینا، کر، بوو...	دەرکەڤت
وەر	گەریا، بادا، گرت، پێچا...	وەرپێچا
ڤە	خوار، ژارد، دا، نا، کر...	ڤەهینا
چێ	بوو، کر...	چێبوو
ژێ	بوو، کر، ستاند، بوری...	ژێهات

تێبینی: گەلەك جاران د کارێ دارشتیدا دوو مۆرفیمێن پێشگر ل گەل کارەکێ سادەدا دهێن ژبۆ دارشتنا کارەکێ دارشتی. وەکو:

- ماری پێڤەدا.[200]
- من پەنجەر ژێڤەکر.
- من دەرگەهـ پێڤەدا. (ب واتایەکا دی هات)
- ئەو ژ قەسا خۆ لێڤەبوو.

(پێڤەبوو، ژێڤەبوو، تێڤەبوو، پێڤەکر، لێڤەکر، تێڤەکر...)

ب - کاریٚ لیٚکدای: ئەو جوٚرە کارە یێ ژ بنیاتا کاری، کو دبیتە موٚرفیما تەوەر، کو موٚرفیمێن دی ل دوٚر دزڤرن و موٚرفیما دەما کاری (بوری یان نەبوری) ل گەل موٚرفیمەکا سەربەخوٚ یان پەیڤەکێ پێکدهێت، زوٚر جاران ژی موٚرفیمەکا بەندا دارشتنێ ژی دگەلدا دهێت، یان ئەوکارە یێ ژکارەکێ سادە یان دارشتی ل گەل پەیڤەکا واتادار پێکدهێت.[٢٠١]

د ئەڤی خشتەییٚ ل خوارێدا پتر یاسایێن دروستبوونا کاریٚ لیٚکدای دیاردبیت:

پەیڤا واتادار	کار	
	کاریٚ سادە	کاریٚ دارشتی
ناڤ +	ڕێکخست، تەمامکر، ئاڤدا دروستبوو، سویندخار...	ڕێزلێگرت، چاڤپێکەڤت، سەرلێدا، دەستپێکر، دەنگڤەدا، دەستڤەدا...
هەڤالناڤ+	شینبوو، پڕکر، سەوزبوو، گەشکر، حشککر...	ڕەشهەڵگەڕا، سووربووڤە، سستکردەوە...
هەڤالکار+	ژێرکەڤت، سەرکەڤت، دووربوو، پێشخست...	سەردابر، ژێرداچوو، سەرڤەبر، پێشڤەچوو... ژناڤچوو
هندەك بێژە+	دەربازبوو، فێرکر، ونبوو، نقوبوو، بەرزەکر...	فێرکردەوە، پێکڤەکر...

هندەك جاران پەیڤەکا لیٚکدای ل گەل کاری دهێت و پێکڤە دبنە کارەکێ لیٚکدای. وەکو: (جێبەجێکر، دەستنیشانکر، دلخوٚشکر، دلشادبوو، ئاگەهداربوو... هتد)

دەما مۆرفیما (پیَ، لیَ - ژیَ، تیَ) ژ پێکهاتێن کاری بن، چ (دارشتی یان لێکدای) ڕەنگە (یَ) بهێتە گوهارتن ب ناڤەکی یان جهناڤەکی، ئەڤجا ج ئەرك هەبیت. وەکو:

- دەستپێکر = من دەست ب خواندنێ کر. (خواندن = بەرکاریَ نەراستەوخۆیە)

- سەرلێدا = من سەرم لە نەخۆشەکە دا. (نەخۆشەکە = بەرکاریَ نەراستەوخۆیە)

- دەستتێوەردا =ئەمریکا دەست ل ئاخا ئیراقیَ وەردا.

(ئاخائیراقیَ = هەڤالکاریَ جهییە)

کەواتە:

- (تیَ) = د (ل) + یَ.

- (لیَ) = لە (ل) + یَ.

- (پیَ) = ب (بە) + یَ.

- (ژیَ) = ژ + یَ.

6- کار ژلایێ ڕوییێن کاری (ئەسپێکت) ڤە:

ئەسپێکت-Aspect ئێك ژ ئەوان شێوە و فۆرمایە، کو ڕێکوپێکییەکێ ب ڕویداناکاری دبەخشیت و واتایەکا ڕاستتر و دەولەمەندتر دیاردکەت.[٢٠٢]

کەواتە ئەسپێکت ئەو فۆڕم و شێوەیێ کارییە، کو بایەخی ددەتە ماوەیێ ڕویدانیَ.[٢٠٣]

مەبەست ژ ماوەیێ بوویەریَ، کو ئەسپێکت گرنگییێ ددەتیَ: (دەستپێکرن و دوماهیك هاتن، تەمام بوون و نەتمامبوون، بەردەوامییا بوویەرەکا کاری نیشاندکەت).[٢٠٤]

پارۆت سەبارەت پێناسەیا ئەسپێکتێ دبێژیت: ئەسپێکت ئاماژەیێ ددەتە ئەوان ڕویدانان ئەوێن ب شێوەیێن جیاواز دهێنە دیتن.(٢٠٥)

د(معجم المصطلحات الالسنية) دا هاتیيە، کو ئەسپێکت: جۆرەکێ تایبەتە ب کاریڤە، کو ئاخڤتنکەر ب ڕێکا کاری دەربڕینێ ژێ دکەت ژ ئالییێ ماوە، هەروەسا زنجیرە و تەواوبوونا ئەوێ و ئەسپێکت یا جیاوازە ژ جۆرێن دەمی و ڕێژەیێ.(٢٠٦)

دیسان ئەسپێکت دهێتە پێناسەکرن، کو ئەسپێکت گوهۆڕینەکا دەمییە ژبۆ وەسفا ڕێزمانییا کاری بکاردهێت، ئانکو شێوازێ دەربڕینا ڕویدانا کاری دیاردکەت، هاوبەش و هاوشانێ (ڕێژە و تێنس)ە، هێماییێن ڕێزمانییێن کارییە. هەروەسا پەسەندترین ڕێکە ژبۆ دیارکرنا تەمامەتی و نەتمامەتییا بوویەرێ یان ڕویداناکاری.(٢٠٧)

کەواتە ئەسپێکت، ب ڕامان و واتایا تەواوی یان بەردەوامییا کاری دهێت.(٢٠٨) ئانکو کارەکێ دەستنیشانکری د دەمەکێ دەستنیشانکریدا، ئەگەر هەر د چارچۆڤێ ئەوی دەمیدا چەند ڕویەکێن دی هەبوون، ل ئەوی دەمی ئەو ڕوی دبنە ئەسپێکت.

بۆ نموونە کارێ بوری دەما ئەوی یێ جودایە ل گەل دەما نهۆ یان دەما داهاتی، کەواتە ئەڤە سێ کارن د جیاوازن ل دەما ئەنجامدان و ب دوماهیك هاتنا ڕویدانێڤە، ئەڤ هەرسێ دەمە ب ئەسپێکت ناهێنە هژمارتن، بەلکو سێ (دەم، تاف، تێنس)ن.

بەلێ ئەگەر کارەك هاتە ئەنجامدان و دەستپێکا ئەنجامدانێ و دوماهیك هاتنا ئەنجامدانا ڕویدان و بوویەرێ نەهاتە دەستنیشانکرن، وەکو (بەردەوامی و تەمامەتییێ) خۆ نیشاندا، ئەڤە دبنە (ئەسپێکت).(٢٠٩)

کەواتە:

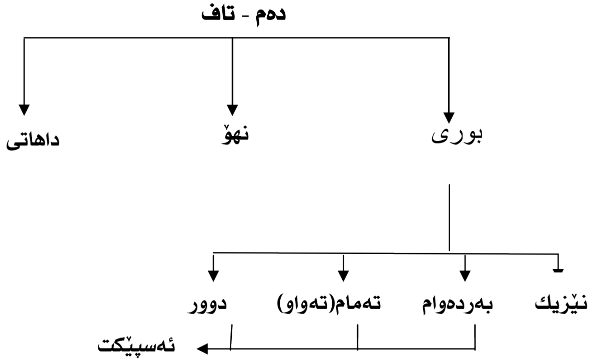

بۆ پتر ڕوهنکرن دێ د ئەڤی خشتەییێ ل خوارێدا دەینە دیارکرن:

دەم (تاف، تێنس) – Tense	
(١) بوری	
ئەسپێکت = د ، یـە بوو	– دەما بوریا نێزیك: ئەو هات. – دەما بورییا بەردەوام: ئەو دهات. – دەما بورییا تەواو: ئەو هاتیە. – دەما بوریا دوور: ئەو هاتبوو.
(٢) نهـــــــــۆ	(٣) داهاتـــــــی
ئەز دهێـــــــــم	ئەز دێ هێـــــــــم

–کەواتە ڕوویێن کاری (ئەسپێکت)[٢١٠] ب تنێ د دەما بوریدا هەنە و د دەما نهۆ و دەما داهاتیدا نین. وەکو:

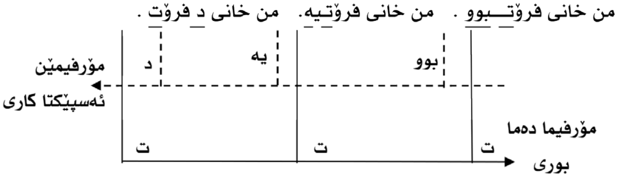

کەواتە وەکو مە ل سەری ئاماژە پێدای مۆرفیمێن ئەسپێکتاکاری د زمانێ کوردیدا ب تنێ د ئێك دەمدا دهێنە دیتن ، ئەوژی دەما بورییە، کو دێ ل خوارێ هەولدەین بەحسکەین:

أ– بوریيا نێزیك(simple past tense)

هەروەك دیار ئەڤی دەمی گەلەك ناڤ لێ هاتینەکرن:

– قەناتێ کوردۆ ب(بەرێ بۆری) ناڤکرییە.

– سامی تان و فەقی حوسێن ساگنج ب(دەما بۆرییا تێدەیی) ناڤکرییە.

– ڕەشید کورد ب(نێزبوهێرەك).[٢١١] ناڤکرییە.

– سادق بەهادینێ ئامێدی ب(بۆریا دەما ڕاست) ناڤدکەت.

– لیژنا پرۆگراما ل وەزارەتا پەروەردا هەرێما کوردستانێ ب (نێزیك) ناڤکریە.

– هندەك زمانڤانان ل کوردستانا باشوور ب(سادە، کو ژ لایێ نەبوونا مۆرفیمێن ئەسپێکتییێ) ناڤدکەن.

– ل باکوور هەمان زاراڤێ سادە بکاردهینن.

– ل باکوور هندەك زمانڤانێن ل سەردەما نهۆ ب(دەما بوریا دیار) ناڤدکەن.

کەواتە شرۆڤەکرنا ئەڤی دەمی زۆر کێشە و ئالۆزی ب خۆڤە دیتییە، هەر زمانڤانەکی ل دویڤ هزر و تەخمین و بۆچوونێن خۆ شیکارکرییە و دایە نیناسین. یاگرنگ بۆ ڤەکۆلینا مە ئەوە، کو ئەڤ دەما بوری ب(بێ ئەسپێکت)

دهێته نیاسین.(٢١٢)

هەمی جورێن دی یێن دەما بوری ژ ئەڤی کاری دهێنه پێکهینان:

- د + گەهشت = بەردەوام.
- گەهشت + بوو = دوور.
- گەهشت + یە = تەمام (تەواو).
- گەهشت + با = نێزیکێ مەرجی.
- گەهشت + ب + م = تەواوێ مەرجی.

کەواتە کارێ نێزیك مۆرفیمێن ئەسپێکتێ نینن و ب تنێ مۆرفیمێن ڕێککەفتنێ (م ین / ی ن / ـــ ن) وەردگریت، وەکو:

- ئەز گەهشتم.	- ئەوی ئەز گرتم.
- ئەم گەهشتین.	- ئەوی ئەم گرتین.
- تۆ گەهشتی.	- ئەوی تۆ گرتی.
- هوین گەهشتن.	- ئەوی هوین گرتن.
- ئەو گەهشت Ø.	- ئەوی ئەو گرت Ø.
- ئەو گەهشتن.	- ئەوی ئەو گرتن.

ب - ئەسپێکتا بەردەوامییێ:

ئەسپێکتا بەردەوامییێ مۆڕفیما (د):(٢١٣)

ئەسپێکتا (د) + بنیات + م. د. بوری ± م. ڕێککەڤتنێ.(٢١٤)

بۆ نموونە:

ئەز ئەڤرۆ(د چـــوو م)ە باتمانێ.

م. ئەسپێکت   بنیات   م. د.بوری   م. ڕێککەفتنێ

ئەڤی دەمی گەلەك ناڤ لێ هاتینە دانان وەكو: (بۆریا سەرێك، بەردەست، وەختێ بەرێ درێژ، بوهێرکبێژ، دومدار... هتد).(٢١٥)

بوریيا بـەردەوام ئەو دەمەيە يا ل ماوەيێ پێش دەما ئاخڤتنێ هاتيە ئەنجامدان، دەستپێكا ڕويدانێ ل دەما بوريیە، بەلێ دوماهيكا ڕويدانێ ناهێتە ديارکرن، دبيت ڕويدان يا دەربازی دەما داهاتی ژی ببيت، کەواتە بەردەوامی د ڕويدانێدا هەيە بۆ ماوەيەكێ دەستنيشاننەکری.

بەردەوامی واتايا ڕويدانەکا دەستنيشاننەکری دگەهينيت، کو ل دەما بوری دەستپێکرييە، هەتا دەما ئاخڤتن هاتيەکرن ب دوماهيك دهێت.(٢١٦)

هندەك جاران ل دويف سياقێ ڕستەيێ ئاخڤتنكەر دشێت توخيبەكی بۆ ئەوێ بەردەواميێ دياربكەت، هەر وەكو بێژين:

- مە ل ڕۆژا شەمبی تا ئێكشەمبی ئەزموون دخواند.
- ئەوی ل دەمژمێر(١) تا دەمژمێر(٢) ل زاخۆكاردكر.
- من د ناڤبەرا مەها شوات و مەها ئادارێدا چيرۆکا خۆ دنڤيسی.

يا ديارە د ئەڤان ڕستەيێن ل سەريداکاريێ ل پێشوەخت هاتيە ئەنجامدان و يێ بەردەوام بوويە، بەلێ سنوورەك و تۆخيبەك بۆ ئەوێ بەردەواميێ هاتيە دانان.(٢١٧)

گەلەك جاران بەردەوامی ل سەر ئاستێ ڕستەيێ ب هاريكاريیا هەڤالكاران دروستدبيت، بەلێ ئەڤی جۆرێ بەردەواميێ پەيوەندی ب

ئەسپێکتانڤە نینە، چونکی بەردەوامییەکا سینتاکسییە و هەڤالکار ناهێنە هژمارتن بەشەك ژ پێکهاتییا کاری.[218] وەکو:

- ئەز هەردەم دچمە کاری خۆ.
- ئەو دێ هەرڕۆژ چیرۆکان خوینیت.
- ئەم هەمیدەما خزمەتاگەلێ خۆ دکەین.

دەم د ئەڤان ڕستەیاندا یێ بەردەوامە، بەلێ کار دەما نهۆ و دەما داهاتییە و کاری د ئەڤان تافاندا چ ئەسپێکت نینن.

ئەگەرکار یێ دارشتی یان لێکدای بیت، مۆرفیما ئەسپێکتییێ (د) دچیتە ل سەر بنیاتێ کاری. وەکو:

کارێ بوری	ئەسپێکتا (د)	دارشتی	لێکدای
کەڤت	د	دەردکەڤت.	پاش دکەڤت.
هات	د	دادهات.	پێکدهات.
چوو	د	دەردچوو.	ژناڤ دچوو.
دا	د	ڕاددا.	هەڤکاری ددا.

ج- ئەسپێکتا دووراتییێ:

ئەو کارە یێ ڕویدانا ئەوی هاتیە کرن ل پێش ڕویدانا کارێ نێزیك.[219] کەواتە، بەحس ل ڕویدانەکێیە، کو ل پێش دەما ئاخڤتنێ هاتیە ڕویدان ب دەمەکێ دوور. کارێ بورییێ دوور ب چەندین زاراڤا و ناڤان هاتییە ناڤکرن، هەر وەکو (بۆریا چیروکی، چیروکا دەما دیار، بۆریا دوور، بۆریا چیرۆکیا تێدایی، وەختێ بەرێ زێدە بوهری، مێژبێژ...هتد)، ئەڤان ناڤلێکرنان جهێ خوە د پەرتووکێن ڕێزمانا زمانێ کوردیداکرییە.

مۆرفیما ئەسپێکتا دووراتییێ (بوو).[220] یە، کو ب ئەڤی ئاوایی دهێت:[221]

د- ئەسپێکتا تەواوەتییێ(تەمامەتییێ):

ئەسپێکتا تەواوەتییێ د زمانیدا تەمامبوونا کریار و ڕویدانا کاری ژلایێ بەردەوامبوونێڤە دیاردکەت، ئەڤی دەمی ژی چەندین ناڤ بۆ هاتینە دانان ، وەکو: (بۆریا دوودار[٢٢٢] مێژبوهریك، بۆریا بەرێ نوها، بۆریا تمام، بۆریا سەرگهای، نەدیار).

کەواتە ئەوکارەیە، کو ئاماژەی ددەتە ڕویداناکارەکی ل دەمەکێ بوریێ نەگەلەك دوور و نەگەلەك نێزیك.[٢٢٣]

تەواوەتی ئەو دەمە، کو ژلاییێ واتاییێڤە بەحسا ڕویدانەکێ ل دەما بوری دکەت و ماوەیێ دەستپێکرنا ئەوێ ڕویدانێ نەیێ دیار بیت.[٢٢٤] کارتێکرنا ڕویدانا

ئەوی دەمی دێ ل سەر دەما نهۆ ژی هەبیت.[٢٢٥]

ئانکو، ئەو دەمە یێ دیاردکەت، کو ڕویـدان ل پێش دەما ئاخڤتنێ ب ماوەکێ دوور هاتیەکرن و بەردەوامبوویە تا ماوەکێ کێم ل پێش ماوێ ئاخڤتنێ و ب دوماهیك هاتییە و تەمام بوویە، لەو دبێژنێ(بوریا دوورا نێزیك) ژی.

تێگەها دووربـوون و نێزیکبوونێ ب شێوەکێ گشتی ل دویڤ پیڤەرێ کێشان و نەکێشانێ دهێتە دەستنیشانکرن، یانکو دەما تشتەکی ب تشتەکێ دی بپیڤین و بکێشن. وەکو بێژین: ئەڤ تشتە ژ ئەڤی تشتی باشترە یان کورتترە یان درێژترە یان جوانترە یان مەزنترە، کەواتە پیڤان وکێشانەك د ناڤبەرا هەر دوو تشتاندا دهێتەکرن.

بۆ پتر ڕوهنکرنێ:

دەما بێژین: (زارۆ نڤستییە) و(زارۆ نڤستبوو) و بهێین بکێشین و بپیڤین دێ دیاربیت، کو(نڤستبوو) دوورترە ژ(نڤستییە) و(نڤستییە) نێزیکترە بۆ دەما ئەم

تێدا.

بەلێ دەما بێژین: (زارۆ نڤستییە) و (زارۆ نڤست.) و بهێین دیسان پیڤانەکێ بکەین، دێ دیاربیت دەما (نڤست) نێزیکترە بۆ دەما ئەم تێدا ئاخڤتنێ دکەین ژ دەما (نڤستییە)، ئانکو دەما (نڤستییە) دوورترە ژ (نڤست).

کەواتە مۆرفیم و ئەسپێکتا ئەڤی دەمی (یە) یە و ب ئەڤی ئاوایی پێکدهێت:

بکەر + (بنیات + م. د. بوری + یە)

ئەگەر مۆرفیما رێککەڤتنێ بکارهات، دێ چیتە دناڤبەرا مۆرفیما (یـە) دا. وەکو:

- ئەز + (چ + وو + م + ە) = چوومە.
- ئەو + (چ + وو + یـ+ + Ø) = ئەو چوویە.

هەروەسا یاسایەکا دی د دیالێکتا ژووروودا هەیە ژ بۆ دارشتنا بوریێ تەمام یان تەواو:[226]

(مۆرفیما رەگەزی یان کۆمکرنێ: (یا، یێ، یێن) + بنیات + م. د. بوری + م.تەواوییێ (ی) = بوریێ تەمام (تەواو)).

- کاوە یێ گەهشتی.
- ئەز یا گەهشتیم.
- ئەڤینێ زارۆ یێ گەهاندی.
- کاوەی ئەڤین یا گەهاندی.
- کاوەی ئەم یێن گەهاندین.

- هەڤالکار

بەشەکێ سەربەخۆییێ گرنگێ ئاخڤتنێیە، پەیوەندییەکا ئێکسەر و موکم ب کاریڤە هەیە، ئەڤجاکاریێ تەمام بیت یان نەتەمام (بێهێز).(٢٢٧)

هەڤالکار دبیتە هۆکارێ تەمامکرنا کاری د ڕستەیێدا، کەواتە د ئاستێ سینتاکسیدا ڕۆلێ تەمامکرنێ دگێڕیت، کو ب شێوەیەکێ ڕاستەوخۆ پەیوەندی ب کاریڤە هەیە و هەڤالینییا ئەوکاری دکەت، ژلایێ وەسفکرناکاری و دیارکرنا (دەم) و (جە) و (چەوایی) و (ڕێکخستن) و (چەندی) یا ڕویدانێ.(٢٢٨)

پارۆت سبارەت پێناسەیا هەڤالکاری دبێژیت: هەڤالکار پەیڤەکە، کو ب ڕاستڤەکرناکاری یان هەڤالناڤی یان هەڤالکارەکی دی ڕادبیت.(٢٢٩) د (معجم المصطلحات الالسنية) دا هاتییە، کو هەڤالکار ئەو پەیڤە ئەوا ژلایێ سینتاکسیڤە ب پەیوەندی بکاریڤە هەبیت. وەکو ئەوی هەڤالکارێ ئاماژەیێ ب چەوایی یان دەمێ یان جهێ ڕویداناکاری ددەت.(٢٣٠)

هەڤالکاری ژ لایێ پێکهاتنێڤە دوو جۆرە:

١- هەڤالکارێ سادە: پەیڤەکا ب واتایە بێی مورفیمێن دارشتنێ (پێشگر و پاشگر).

٢- هەڤالکارێ نەسادە، کو دبنە دوو جۆر:

أ - هەڤالکارێ دارشتی: پێکهاتییە ژ پەیڤەکا سادە ل گەل مۆرفیمێن دارشتنێ (پێشگر یان پاشگر یان هەردوو).

ب - هەڤالکارێ لێکدای: پێکهاتییە ژ دوو پەیڤێن ب واتا و هندەك جاران ژی پتر.

هەر وەکو د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

هەڤالکارێن سادە	هەڤالکارێن دارشتی	هەڤالکارێن لێکدای
پار، پێرار، نهۆ، شەمبی ،دوور، نزیك، سەر، بن، ژێر، خراپ، باش، جوان، تازە،خۆش، کێم، زۆر، چەند، گەلەك...	ئێڤاری، سپێدێ، ژدوور، ل بن، ل سەر، ل بەر، ب جوانی، ب ماقیلانە، ب تازەیی، شێرانە، بەهارێ، هاڤینێ، ماقویلانە، منداڵانە...	ئەڤرۆ، نیف شەف، پشتی نیڤرۆ، ژێردەست، سەربان، بن مێز، ب دلخوشی، ب چاف شۆری، ئێك ئێك، سێ سێ، دوو دوو...

چەند ڕێکەك بۆ دروستکرنا هەڤالکارێ دارشتی:

- ناف+ پاشگر: شەوێ، ڕۆژێ، ئێڤاری، خێرایی، پیاوانە...
- پیشگر+ ناف: بچەرگ، بێ گومان، بلەز...
- هەڤالناف + پاشگر: دلێرانە، چالاکانە، مەردانە...
- پێشگر+ هەڤالناف+ پاشگر: بجوانی، بتازەیی، بگەرمی، بخۆشی...
- هەڤالکار+ پاشگر: پێشەوە، دوورەوە، سەرڤە...

چەند ڕێکەك ژبۆ دروستکرنا هەڤالکارێ لێکدای:

- ناف+ نافبەند+ ناف: دەست ب سەر، پشتاو پشت، دەست ب دەست...
- دووبارەکرنا ناف: چین چین، کۆمەڵ کۆمەڵ، دەستە دەستە...
- هەڤالنافێ ژمارە+ ناف: نیف شەف، نیوەڕۆ...
- دووبارەکرنا هەڤالناف: سێ سێ، دوو دوو، جوان جوان، خۆش خۆش...
- هەڤالناف + نافبەند (و) + هەڤالناف: پاك و خاوێن، کزومات، تێروتەسەل...

- هەڤالکار+ ناڤ: ژێرخان، سەرخان، پێ، بن دەست...
- دووبارەکرنا هەڤالکار: کێم کێم، زۆر زۆر، هێدی هێدی، دووردوور...
- هەڤالناڤ+ ناڤبەند+ ناڤ: پربەدل، پڕبەدەم، پڕب مفا...
-هەڤالناڤێ ئاماژەیێ+ ناڤ: ئەمڕۆ(ئەڤڕۆژە)، ئەڤساله، ئەو ساتە...
- هەڤالکار+ ناڤبەند+ هەڤالکار: بەرانبەر، سەرانسەر، ژێروژوور...

جۆرێن هەڤالکاران:

١- هەڤالکارێ دەم: پیشمەرگی دوهی تولا شەهیدان ڤەکر.
٢- هەڤالکارێ جهی: پیشمەرگی تولا شەهیدان ل ناڤ شەری ڤەکر.
٣- هەڤالکارێ چەوایی: پیشمەرگی تولا شەهیدان باش ڤەکر.
٤- هەڤالکارێ ڕێکخستن: پیشمەرگی ئێك ئێکە تولا شەهیدان ڤەکر.
٥- هەڤالکارێ چەندی: پیشمەرگی تولا شەهیدان گەلەك ڤەکر.
٦- هەڤالکارێ نەرێنی: هیچ، ب هیچ شێوەکی، ب هیچ ئاوایەکی... هتد.
٧- هەڤالکارێ جەختکرنێ: هەر، بێگۆمان، هەلبەت،... هتد.
٨- هەڤالکارێ دووبارەبوونێ: هەمیشە، هەردەم، هەمی دەما، بەردەوام، دیسان، سەر ژ نوی، دووبارە...هتد.
٩- هەڤالکارێ هۆیی و ئەگەری: ژبرسا، ژترسا، ژخەم وکۆڤانان...هتد.

تێبینی:

١- هەڤالکارێ ڕێکخستن هەردەم یێ لێکدایە، ب دووبارەبوونا (ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار) پێکدهێت. وەکو: (دوودوو، ئێك ئێك، سێ سێ، باش باش، جوان جوان، لاو لاو، هێدی هێدی، کێم کێم، پارچە پارچە...).

٢- ئەرکێ هەڤالکاری (تەمامکەرێ کارییە - بهێز و بێهیز)، بەلێ ئەگەر هەڤالکارێ (چەندی) ل بەری هەڤالکارەکی هات، دێ بیتە (تەمامکەرێ

هەڤالکاری) و هەردوو پێکڤە دبنەگرێیەك. وەکو:

- من وانە<گەلەك باش> خواند.

- ئەز<پیچەك زوی> هاتم.

- ئەو<گەلەك دوور> ڕۆنشت.

٣- هندەك ڕێزمانڤێس هەنە، کو باوەرییێ ب تنێ ب سێ جۆرێن هەڤالکاران دهینن، کو دبێژن: هەڤالکار ب شێوەکێ گشتی دبنە سێ جۆر، ئەوژی: (هەڤالکارێ دەمی، هەڤالکارێ جهی، هەڤالکارێ چەوایی) نە، ئانکو ب دیتنا ئەوان هەمی جۆرێن هەڤالکاری. وەکو: (هەڤالکارێ ڕێکخستن، هەڤالکارێ دووبارەبوونێ، هەڤالکارێ هۆیی و ئەگەری، هەڤالکارێ جەختکرنێ، هەڤالکارێ نەرێنی، هەڤالکارێ چەندی ...هتد) دبنە جۆر بۆ هەڤالکارێ چەوایی و هندەکێن دی هەڤالکارێ چەندی ب جودا ددانن، ئانکو دکەنە چار جۆر، ئەوژی:(هەڤالکارێ دەمی، هەڤالکارێ جهی، هەڤالکارێ چەوایی، هەڤالکارێ چەندی)نە.

- ئامراز (پەرناڤ):

ئامراز ئەو بەشێ ئاخڤتنێیە، ئەوێ دبیتە هاریکار ژبۆ ئەنجامدانا ئەرکەکی د ئاستێ سینتاکسیدا، ئانکو پەیوەندییەکێ د ناڤبەرا کەرەستەیێن زمانیدا گرێددەت. هندەك ڤەکۆلینێن زمانی بەشێن ئاخڤتنێ دکەنە سێ: (ناڤ، کار، ئامراز)، کەوانە ئامرازان ئەرکەکێ گرنگ هەیە، ژبۆ دروستکرنا پەیوەندییێ د ناڤبەرا هەر دوو بەشێن دییێن ئاخڤتنێدا.

– ئامراز ژ لایێ هەبوونێڤە:

ئامراز ژ لایێ هەبوونێڤە دوو جۆرێن سەرەکینە:

١- ئامرازێن پەیوەندییێ:

ئامرازێ پەیوەندی ل پێشیا ناڤەکی یان جهناڤەکی دهێت و پەیوەندییەکا نەئێکسەر د ناڤبەرا ئەوی ناڤی یان جهناڤی ژلایەکیڤە وکارێ ڕستەیێ ژ لایەکێ دیڤە دروستدکەت، لەوڕا دبێژنێ (بەرناڤ) ژی، چونکی ل بەری ناڤەکی دهێت، د ئەڤی بواریدا پارۆت، ل دۆر پێناسەیا ئامرازێ پەیوەندی دبێژیت: ((ئامرازێ پەیوەندی ئەو پەیڤن ئەوێن بەری ناڤان یان گرێیا ناڤی دهێن)).[٢٣١] ئەڤە هندەك ژ ئامرازێن پەیوەندینە د زمانێ کوردیدا: (ب، ژ، ل، ە، بە، لە، ژبۆ، لەبۆ، لەگەڵ، لگەل، هەتا، تا، هەتاکو، بێ...).[٢٣٢] بۆ نموونە:

دیالێکتا ژووروو	دیالێکتا ناڤەڕاست
– ئەز ب ترۆمبێلێ هاتم.	–من بە ترۆمبێل هاتم.
–مامۆستا ژ من ڕازیبوو.	–مامۆستا لە من ڕازیبوو.
–ئەم هەتا زاخۆ چووین.	–ئێمە هەتا زاخۆ چووین.
–ئەو بێ من هات.	–ئەو بەبێ من هات.

بەشەك ژ ئەڤان جۆرە ئامرازان دوو پارچەیە، وەکو (د......دا، ب......را، ب.......ڤە...).[٢٣٣] وەکو:

– من خۆ د ئاوێنەیدا دیت.

– ئەم ب هەڤرا هاتین.

٢- ئامرازێن لێکدانێ (بەستنێ):

ئەو ئامرازێن دووگرێیان یان ڕستەیان پێکڤە گرێددەن، ژبۆ دروستکرنا رگرێ یان ڕستەیا لێکدای. وەکو (بەلێ، لێ، چونکی، چونکی، چنکو، بەلآم، بەشکۆ، ئاخۆ، یاخۆد، و ، تا، هەتا، هەتاکو، داکو، ژبەر، ژبەرکو، بەلکی، ئەڤجا، ڤێجا، ئینجا، دواى، پاشی...) وەکو:

- ئەز و تۆ هاتین.
- گولا سۆر و گولا سپی ئاڤبدە.
- من بابەتێ خۆ خواند و نڤستم.
- پێشمەرگەی خۆ بەرهەڤکر پاشی شنگال ڕزگارکر.
- ئەرکەکانی خۆم جێبەجێدەکەم ئینجا دەچم بۆ مال.
- ئەز ناهێم چونکی ئەو.

- ئامراز ژلایێ پێکهاتنێڤە:

ب شێوەکێ گشتی ئامراز ژ لایێ پێکهاتنێڤە دوو جۆرە:

١- ئامرازێ سادە: وەکو (ژ، ب، ل، بۆ، تا، دا، و...) و چێدبیت ئامراز یێ دوو پارچەیی ژی بیت، کو ب پێشپرتك (پێشبەند) و پاشپرتك (پاشبەند) دهێتە ناڤکرن. ب ئەڤی ڕەنگی:

أ- دیالێکتا ژووروو:

- د.....دا.[٢٣٤] وەکو: د مالدا.

را. وەکو: د پەنجەرێرا.

ڤە. وەکو: د ژوورڤە.

- ب.... دا. وەکو: ب مەدا.
را. وەکو: ب مالانرا
ڤە. وەکو: ب مەڤە.

- ژ.... دا. وەکو: ژ ناڤدا.
را. وەکو: ژ ناڤرا.
ڤە. وەکو: ژ مە ڤە.

- ڤ..... دا. وەکو: ڤ مالندا.
را. وەکو: ڤ مالانرا.
ڤە. وەکو: ڤ مالانڤە.

ب- دیالێکتا ناڤەڕاست:
- لە.... دا. وەکو: لە ماڵدا.
ەوە. وەکو: لە ماڵەوە.

٢- ئامرازێ لێکدای: کو ژ دوو ئامرازان پێکدهێت. وەکو: (هەتاکو، ژبۆ، ژبەرکو، داکو، پشتی هینگێ، بەری هینگێ...) وەکو:
- ئەز ژبۆ تە هاتم.
- بۆ خۆ بخوینە، پشتی هینگێ بنڤە.
- ئەوی خانی فرۆت، ژبەرکو یێ کەڤن بوو.

پەراوێز

(1) Katamba,F,1993, 24
(2) Stageberg.N.C,1981, 114-115.
(3) palmer. f ,1975,41.
(4) palmer. f ,1975,42.
(5) palmer. f ,1975,42-43.
(6) palmer. f ,1975,44.
(7) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.
(8) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.
(9) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.
(10) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.
(11) http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.
(12) Mathews.P.H, 2007,436 .
(13) Radford etal, 2009, 127.
(14) Finch.G, 2000, 132.
(15) Crystal,1988, 333.
(16) Falk, 2007, 26.
(17) Jackson, 1988, 1.
(18) Radford etal,2009,127.
(19) Stageberg.N.C,1981, 115.
(20) Hockett, 1958 , 167.
(٢١) عبدالحميد عبدالواحد، ٢٠٠٧، ٢٠.
(٢٢) عبدالحميد عبدالواحد، ٢٠٠٧، ٢٠-٢١.
(٢٣) عبدالحميد عبدالواحد، ٢٠٠٧، ١١١-١١٢.
(٢٤) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٨٩-١٩٠.
(٢٥) عبدالحميد عبدالواحد، ٢٠٠٧، ١١٢-١١٣.
(٢٦) عبدالحميد عبدالواحد، ٢٠٠٧، ٢٣.
(٢٧) ئەردەوان تۆفيق فەتاح شێروانی، ٢٠١٥، ٨.
(28) Katamba,F,1993, 45.
(٢٩) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ٣٥.
(30) Katamba,F,1993, 45.
(٣١) محمد عبدالوهاب شحاته، أنواع المورفيم.. ١٩٩٨، ٢٠٦.
(32) Katamba,F,1993, 206.
(33) Stageberg.N.C,1981, 85.
(34) Katamba,F,1993, 46.
(35) Lieber, Rochelle, 2009, 33-34.
(36) Lieber, Rochelle, 2009, 34.
(37) Lieber, Rochelle, 2009, 34.

(٣٨) ئەگەر تەماشەی ئەوان مۆرفیمێن هێل دبندا هاتینە کێشان بکەین، دێ بینینین هەر ئێك ژ ئەوان فۆرمەکێ سەربەخۆ هەیە، بەلێ بێ مۆرفیمێن دی واتایا ئەوان ڕوهن و ئاشکەرا نابیت، ئانکو ب تنێ بکارناهێن، هەر ژبەر هندێ ب مۆرفیمێن بەند دهێنە دانان و ژ جۆرێ تاکانە–unique morpheme، ئانکو دکوردییێدا ب ناڤێ مۆرفیما تاکانە یان تاقانە دهێتە ناڤکرن، چونکی ب تنێ بەشدارییێ د دروستکرنا ئێك پەیڤێدا دکەت. بۆ پتر پێزانینان بنێرە:(نازەنین جەلال ئەحمەد، ٢٠٠٤، ٨١-٨٢).

(39) Stageberg.N.C, 1981, 86.

(40) Katamba,F, 1993, 45.

(41) Aronoff, M and Fudeman,K, 2010, 2.

(٤٢) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٤٧٢

(43) Yule.G, 2006, 53.

(٤٤) ساکار ئەنوەر حەمید، ٢٠٠٩، ٤٢.

(٤٥) ئیسماعیل تاها شاهین، ٢٠٠٨، ٥٣-٥٤.

(46) Yule.G, 2006, 54.

(47) Yule.G, 2006, 54.

(48) Yule.G, 2006, 55.

(٤٩) سیپان عوسمان عومەر، ٢٠١٣، ٤٦.

(50) Yule.G, 2006, 57.

(٥١) سیپان عوسمان عومەر، ٢٠١٣، ٤٧..

(٥٢) عبدولواحيد موشير دزەيی، ٢٠١٤، ٦٩.

(٥٣) خالد محمود جمعه، ٢٠٠٨، ١٤٣.

(٥٤) فرانك نوفو، ٢٠١٢، ٣٧٢.

(٥٥) پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو هەندەك زمانڤان هەر زاراڤێ مۆرفیما فەرهەنگی و مۆرفیما ئەرکی بکاردهینن و ب ئەڤی ڕەنگی ژێکجودادکەن، کو مۆرفیما فەرهەنگی، بریتییە ژ ئەوان مۆرفیمان، کو ب خۆ واتا هەیە، ب شێوەکێ وردتر ئەو ب تنێ دشێن واتایێ هلبگرن، وەکو:(ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکاران)، بەلێ مۆرفیما ئەرکی، ئەو مۆرفیمن ئەوێ پەیوەندییێ د ناڤبەرا مۆرفیمێن دیدا دیاربکەت، وەکو ئامرازێن پەیوەندی، ئامرازێن لێکدانێ و جهناڤ... هتد. بۆ پتر پێزانینان بنێرە:

http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.))

(٥٦) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٢٨٢.

(٥٧) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٨٩-١٩٠.

(58) http://ielanguages.com/Linguist.htm/.

(59) Katamba,F,1993, 42.

(٦٠) رمزی منير بعلبكی، ١٩٩٠، ٢٠٣.

(٦١) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٨٩.

(62) Katamba,F,1993, 42.

(٦٣) حەیدەر حاجی خدر، ٢٠١٠، ١٠٠-١٠١.

(64) http://ielanguages.com/Linguist.htm/.

(65) Katamba,F,1993, 42.

(٦٦) شیروان حوسین خۆشناو، ٢٠١٦، ٣٢.

(67) Stageberg.N.C,1981, 118 .

(٦٨) هندەك زمانڤان دبێژن کارێ سادە دکوردییێدا نینە، چونکی ب دیتنا ئەوان کار پەیڤەکا فرە مۆرفیمە، کو دوو مورفیمن (بنیات + مۆرفیما دەمی). وەکو: گرت = گر (م. بنیات) + ت (م.د. ب) بەلێ هندەکێن دی دبێژن کارێ سادە

د زمانیٚ کوردیدا هەیە، چونکی ئێك مۆرفیم ب تنیٚ نەشێت بهێتە بکارهینان یان کاری دروستبکەت. د ئەڤی بواریدا بائیزیٚ عەمەری دبێژیت:((کاریٚ سادە د زمانیٚ کوردیدا هەیە، چونکی کاریٚ نەسادە ژکاریٚ سادە پەیدادبیت، دیسان ئەم نەشێین بێژینە ئێك پێکهێنیٚ کاری، کار، ئەڤجا چ ئەو پێکهێنە بنیاتیٚ کاری–Base بیت یان تاف–Tense بیت)) (بائیز عومەر ئەحمەد، ٢٠٠٨، ٩٠).

(69) Stageberg.N.C,1981, 118 .

(٧٠) محمد الهادی عیاد، ٢٠١٠، ٨٤.

(٧١) محمد الهادی عیاد، ٢٠١٠، ٨٤.

(٧٢) بەهیچن(بەهی+چوون)، مراوی(مرخ+ئاوی)، خوناڤ(خەنچە+ئاڤ)... هتد

(٧٣) محمد الهادی عیاد، ٢٠١٠، ٨٥.

(74) Stageberg.N.C,1981, 118.

(٧٥) محمد الهادی عیاد، ٢٠١٠، ٨٤.

(٧٦) نازەنین جەلال ئەحمەد، ٢٠٠٤، ١١١–١١٢.

(77) Stageberg.N.C,1981, 118.

(78) Stageberg.N.C,1981, 118.

(٧٩) لیژنەی دەستووری زمانی کوردی، ١٩٨٥، ٢٢ .

(٨٠) نەریمان خۆشناو، ٢٠١٢، ٦٥–٦٦ .

(81) Parrot,Martin,2001, 7.

(٨٢) هندەك زانایێن زمانی (ناڤیٚ ماددی) پێناسەدکەن، کو ئەو ناڤە ییٚ دکەڤیتە ل بەر هەر پێنج هەستێن مرۆڤی، و بەلگەیێن ئەوان، ناڤێن(دەنگ، با، بێهن، تام...)، بنێڕە(نەریمان خۆشناو، ٢٠١٤، ١٠٩).

(٨٣) ئەمیر مستۆ محەمەد، ٢٠٠٩، ١٢.

(٨٤) د فارسییا ناڤەڕاستدا ب(خوەت) دهاتە دیتن، بەلیٚ د فارسییا نویدا ب(خۆد) دهێتە دیتن. بنێڕە: ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤، ٢٤٥.

(٨٥) ئەمیر مستۆ محەمەد، ٢٠٠٩، ١٤.

(٨٦) ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤، ٢٤٦.

(٨٧) ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤، ٢٤٧.

(٨٨) ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤، ٢٥٢.

(٨٩) ڕێزمان و ئەدەبیٚ کوردی، ٢٠١٥، ٣٢.

(٩٠) ئەمیر مستۆ محەمەد، ٢٠٠٩، ١٨.

(٩١)کوردۆییڤ، ١٩٨٤، ١٥٤ .

(٩٢) تاریق سالح، ٢٠٠٨، ١٧٣ .

(٩٣) ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤، ٢٩١.

(٩٤) ئەمیر مستۆ محەمەد، ٢٠٠٩، ١٦.

(٩٥) ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤،٢٩٣ .

(٩٦) تاریق سالح، ٢٠٠٨، ٧٧ .

(٩٧) ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤،٣٠١.

(٩٨) زمان و ئەدەبیٚ کوردی، ٢٠١٥، ٦.

(٩٩) ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤،٢٩٤ .

(١٠٠) نەریمان خۆشناو، ٢٠١٢، ٧٣.

(١٠١) ڤیان ئیبراهیم عەلی ئیبو، ٢٠٠٨، ٢٨ .

(102) Parrot, Martin, 2001, 18.

(١٠٣) مصطفی محمدکریم زەنگنە، ٢٠٠١، ٥٥.

(١٠٤) مصطفى محمدكريم زەنگنە، ٢٠٠١، ٤٧.

(105) Bakir, S.N,1995,85.

(١٠٦) ڤيان ئيبراهيم عەلى ئيبو، ٢٠٠٨ ، ٣٠ .

(١٠٧) هيدايەت عەبدوللا موحەمەد،، ٢٠٠٢ ، ١١١ .

(١٠٨) ئەورەحمانى حاجى مارف، ١٩٩٢ ، ٩٨.

(١٠٩) ئيبراهيم ڕەمەزان زاخۆيى ، ٢٠٠٨، ٥٨.

(١١٠) ڤيان ئيبراهيم عەلى ئيبۆ، ٢٠٠٨، ١٠٠ .

(١١١) ڤيان ئيبراهيم عەلى ئيبۆ، ٢٠٠٨، ١٠٨.

(١١٢) ڤيان ئيبراهيم عەلى ئيبۆ، ٢٠٠٨، ١٠٧.

(١١٣)كوردستان موكريانى، ١٩٨٣، ٤٢.

(١١٤) غازى عەلى خورشيد، ٢٠١٣، ٥٨ .

(١١٥) ئيبراهيم ڕەمەزان زاخۆيى، ٢٠٠٨، ٦٠.

(١١٦) ڤيان ئيبراهيم عەلى ئيبو، ٢٠٠٨، ٤٥.

(١١٧) غازى عەلى خورشيد، ٢٠١٣، ٥٩.

(١١٨) ئەورەحمانێ حاجى مارف ددەتە دياركرن كو، هەڤالناڤێ (دى، تر، دن، ديتر) دهێنە هژمارتن هەڤالناڤێن جوداكەر، هەڤالناڤێن (وەها، هۆسا ...) دهێنە هژمارتن هەڤالناڤێن نەديارێ چەوايى، (ئەورەحمانى حاجى مارف، ١٩٩٢، ٦٩).

(١١٩) ڤيان ئيبراهيم عەلى ئيبۆ، ٢٠٠٨، ٤٢.

(١٢٠) يوسف شريف سعيد، ١٩٩٩، ١٢١.

(١٢١) ڤيان ئيبراهيم عەلى ئيبو، ٢٠٠٨، ٣٩.

(١٢٢) سەگڤان جەميل محەمەد، ٢٠٠٨ ، ١٠٤ .

(123) Mackenzie, D.N/1961 ,170.

(١٢٤) ئەورەحمانێ حاجى مارف ددەتە دياركرن ،كو ژمارە ئێك، د بنياتدا ژ (يەك) هاتيە وەرگرتن، (ئەورەحمانى حاجى مارف، ١٩٩٨، ١٠٢).

(١٢٥) بائيز عومەر، ٢٠٠٨، ٤٢.

(١٢٦) بائيز عومەر، ٢٠٠٨، ٤٣.

(١٢٧) بائيز عومەر، ٢٠٠٨، ٤٤.

(١٢٨) غازى عەلى خورشيد، ٢٠١٣، ٥٩-٦١.

(١٢٩) ڤيان ئيبراهيم عەلى ئيبو ، ٢٠٠٨ ، ٤٨- ٦٠ .

(١٣٠) ڤيان ئيبراهيم عەلى ئيبو، ٢٠٠٨، ٦١- ٦٨.

(131) Parrot,Martin,2001, 93.

(١٣٢) بايز عمر احمد، ٢٠٠٢، ٥ .

(١٣٣) سەلام ناوخۆش، ٢٠١٤، ٢٩.

(١٣٤) سەلام ناوخۆش، ٢٠١٤، ٢٩.

(١٣٥) سەلام ناوخۆش، ٢٠١٤، ٣٠ .

(١٣٦) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢، ١٩.

(137) Sami Tan.2011.206.

(١٣٨) سانيا جبار عەبو زيد، ٢٠١٢، ١٩.

(١٣٩) هندەك زمانڤان دەمى دكەنە (سێ) و هندەك دكەنە (دوو)، ئەڤجا ئەوێن دبێژن سێنە، ب ئەڤى ڕەنگى دابەش دكەن:

١- دەما بورى.

٢- دەما نهۆ.
٣- دەما داهاتی.
(١٤٠) وریا عمر أمین، ١٩٩١، ٨٨.
(١٤١) بنێرە مۆرفیمێن دەماکاری ل بەرپەرێن بوری، هەروەسا بنێرە: (عەبدولا حوسێن رەسول، ١٩٩٥، ٩٧.)
(١٤٢) ئەورەحمانی حاجی مارف ٢٠٠٠، ٢٠٠.
(١٤٣) د رێزماناکەڤندا مۆرفیمێن کارێ بوری ب (نیشانەیێن چاوگ)ی دهێنە ناڤکرن.
(١٤٤) شێرکۆ بابان، ٢٠٠٨، ١٢٣.
(١٤٥) بازیان یونس محی الدین، ٢٠٠٨، ١٢٠.
(١٤٦) محسن ابو القاسمی، ریشه شناسی، ٢٩.
(١٤٧) توفیق وهبی، ١٩٧٣، ٢٨.
(١٤٨) احمد أبو محبوب، ساخت زبان فارسی، ٤٨.
(١٤٩) بۆ تینەپەرێ ئەلفی د زمانێ کوردیدا ،گەلەك نموونە هەنە ، وەکو: (شکا، لکا، خنکا، برژا، گریا، سووتا، برژا... هتد)
(١٥٠) ل گەل کارێ بکەر نەدیار، د دیالێکتا ناڤەراستدا، دیسان ئەڤ مۆرفیمە، ژبۆ دیارکرنا دەما بوریێ بکەر نەدیار بکاردهێت. وەکو: خانووەکە ڕووخێنرا. زەویەکە کێلرا. منداڵ نووێنرا...
(١٥١) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢، ٣٧.
(١٥٢) ئەورەحمان حاجی مارف، ١٩٧٦. ٤.
(١٥٣) وریا عمر ئەمین، ١٢٦.
(١٥٤) سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب، ٢٠٠١، ٧٢.
(١٥٥) عەبدوللا حوسێن ڕەسول، ١٩٩٥، ١٠٨
(١٥٦) سلێمان ئیسماعیل رەجەب، ٢٠٠٦، ٧٨.
(١٥٧) ەوفیق وەهبی، ١٩٧٣، ٢٨.
(١٥٨) مەسعود محەمەد، ١٩٧٧، ١٢٢ - ١٤٦.
(١٥٩) عەبدوللە حوسێن رەسول، ١٩٩٥، ١١١.
(١٦٠) ك. ك. کوردۆییف، ١٩٨٤، ١٦٨.
(١٦١) یووسف شەریف سەعید، ٢٠١٣. ٦٢.
(١٦٢) هندەك کارێن تێنەپەر دەما بنە تێپەر مۆرفیما (ی) دبیتە (ا)، وەکو: گۆڕین=گۆڕان، بڕین= بڕان، دڕین= دڕان.. بنێرە: (عەبدواللە حوسێن رەسول، ١٩٩٥، ١١٢).
(١٦٣) د هەمی پەرتوکێن پرۆگرامێ وەزارەتا پەروەردا هەرێما کوردستانێدا هەر ژ قۆناغا (٦ بنەرەت) تا (١٢ ئامادەیی) ئەڤ مۆرفیمە (وو)یە، بنێرە (کوری زانیاری کورد، ٢٠١١، ١٠٤) و (یوسف شەریف سەعید، ٢٠١٣ ، ٦١ - ٦٤) و (سلێمان ئیسماعیل رەجەب، ٢٠٠٦، ٧٦).
(١٦٤) سلێمان ئیسماعیل رەجەب، ٢٠٠٦، ٧٦.
(١٦٥) عبدالستار کاظم، ١٩٨٣، ١٤.
(١٦٦) رێزمان و ئەدەبا کوردی، قوناغا ٩ بنەرەت ،٢٠١٢، ٤٢.
(١٦٧) عەبدولا حوسێن رەسول، ١٩٩٥، ١١٣.
(١٦٨) بازیان یونس محی الدین، ٢٠٠٨، ١٢٠.

(169) Aziz Samur. 2011. 37

(١٧٠) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢، ١٨٤.
(١٧١) نەریمان خۆشناو، ٢٠١٢، ٨٥.
(١٧٢) نووری عەلی ئەمین، ٢٠١٤، ١٧٩.
(١٧٣) دەهام عبدولفەتاح، ٢٠١٢، ١٨٧.

(١٧٤) ئەڤ مۆرفیمە ل باکووری ب هاریکارییا مۆرفیما (ب) دبنە مۆرفیما دەما داهاتی، وەکو: ئەز دێ بخۆم/ ئەز دێ بنڤم، بنێرە: (دەهام عبدولفەتاح، ٢٠١٢، ١٨٨).

(175) Aziz Samur. 2012.38.

(١٧٦) حسين علي يوسف، دەستور زبان فارسی، ٧٧.

(١٧٧) سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب، ٢٠٠٦، ٩٢.

(١٧٨) نووری عەلی ئەمین، ٢٠١٤، ١٨٣.

(١٧٩) دەهام عەبدولفەتاح. ٢٠١٢. ٢١٦.

(180) Sami Tan. 2011. 274.

(181) Sami Tan. 2011. 274.

(١٨٢) د کرمانجییا باکووردا و د دیالێکتا ناڤەڕاستدا ، ئەڤ مۆرفیمە دبیتە (ب+ کار+ایە) وەکو (بهاتایە، بگرتایە، بمانهێنایە ...)، هەروەسا د هندەك دەڤۆکێن گۆڤەرا بەهدینان‌دا دبیتە (کار+بایە). وەکو (مە خواندبایە، تۆ چووبایە، ئەز هاتبامە...) بنێرە (سامی تان، ٢٠١١، ٢٦٢)

(١٨٣) د دیالێکتا ناڤەڕاستدا مۆرفیما مەرجییا ل گەل کارێ بوریێ تەواو (بێت)ە، وەکو: (هاتبێت، چووبێت... هتد) و ب دیتنا هندەك زمانڤانان د دیالێکتا ژووروودا ئەڤ مۆرفیمە دبیتە (بیت). وەکو (هاتبیت، چووبیت.. هتد)، لێ د ڕاستیدا د دیالێکتا ژووروودا مۆرفیما مەرجییە بۆ بوریێ تەواو (ب) ە و (یت) جهناڤێ لکاوە بۆکەسێ سێیێ تاك، کو ل گەل کارێ مەرجییێ تەواو بۆکەسێ سێیێ دەردکەڤیت.

(١٨٤) سادق بەهائەددین ئامێدی، ١٩٨٧، ٣٢٥.

(١٨٥) دلبرین عەبدوللا عەلی، ٢٠١٢. ٢٣.

(١٨٦) بائیز عومەر ئەحمەد، وانەیێن ماستەرێ، ٢٠٠٨.

(١٨٧) ر. ف. جاردین، ٢٠١٢، ١٧٦.

(١٨٨) بائيز عمر احمد، ٢٠٠٢ ، ٣٩.

(١٨٩) (Aziz Samur..2012.12) هەروەسا بنێرە: (Amêdî Bahadînê Sadiq .131 . 2012.)، و بنێرە : Bahoz Baran.2012.87)). هەروەسا بنێرە: (کەمال میراودەلی، ٢٠٠٧، ٩٣)

(190) Celadet Ali Bedir-xan.2002.55.

(١٩١) تاڵیب حوسین عەلی، ٢٠١٤، ١١٦.

(١٩٢) یووسف شەریف سەعید، ٢٠١٣، ٦٢.

(193) Geoffrey.L.J.Haig. 2008. 117.

(١٩٤) کوڕی زانیاری کورد، ٢٠١١ ، ٨٥.

(195) Qenat. kurdo ê 2012.178.

(١٩٦) طالب حسين علي، ١٢.

(١٩٧) دلبرین عەبدوللا عەلی، ٢٠١٢، ٣٩.

(١٩٨) ل دویف شرۆڤەکرنا (دلبرین عەبدوللا عەلی، ٤٠) د دیالێکتا ژووروودا مۆرفمیما پاشگر نینە، کو بشێت واتایا کاری بگوهۆڕیت، ب تنێ د دیالێکتا ناڤەڕاستدا هەیە، کو مۆرفیما دووبارەبوونێ (ەوە)، (وەکو مۆرفیمەکا دوولایەنجار دووبارەبوون و جار بەندا دارشتنێ) ئەڤێ ئەرکێ ئەنجامددەت.

(١٩٩) یووسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ١٨.

(٢٠٠) کارێ (پێڤەدا) ب دوو واتایان بکاردهێت، ب عەرەبی جارەکێ ب واتایا (لدغه) و جارەکێ ب واتایا (أغلاق).

(٢٠١) نازەنین جەلال ئەحمەد، ٢٠٠٤، ١٣٢.

(٢٠٢) خسرو فرشیدورد، ١٩٩٩، ٩٨.

(٢٠٣) کورش صفوی، ٢٠٠٤، ٣٥٠.

(٢٠٤) غلا مرضا ارژنگ، ٢٠٠٢، ١٤٢ .

(205) Parrot,Martin, 2001, 84.

(٢٠٦) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ٣٠.
(٢٠٧) ئەبوبەكر عومەر قادر،٢٠٠٣، ٦٣.
(٢٠٨) نەسرین عەبدوللا محەمەد تاهر، ٢٠٠٩، ٦١.
(٢٠٩) سانیا جەبار عەبوزەید، ٢٠١٢ ، ٢٧ .
(٢١٠) بۆ پتر ڕوهنكرنا چەمكێ ئەسپێكتێ، بنێرە: (سانیا جەبار عەبو زید، ٢٠١٢ ، ٣٣ - ٤٦).
(٢١١) نێزبۆهریك ، ب ڕامانا (نێزك) و(بوری) دهێت ، دەهام عەبدولفەتاح ددەتە دیاركرن ، كو ئەڤ كارە دەمەكێ ڤەكری تێدایە ، نە نێزیك و نە دووره ، گوهدار ل دویڤ تێگەهشتنا خۆ دەمی تەخمین دكەت ، نهۆ ب دوماهیك هاتییە یان ل دەمەكێ دوور، كەواتە ب تنێ مرۆڤ د ڕستێدا دشێت سنوورەكی بۆ ئەڤی دەمی دەستنیشانبكەت.
(٢١٢) سانیا جەبار عەبوزەید، ٢٠١٢، ٧١.
(٢١٣) د شێوەزارێ سۆرانیدا مۆرفیما بەردەوامییێ (دە) یە. (دەچووم، دەگرت، دەخوێند، دەڕۆیشت...).
(٢١٤) ئیبراهیم ڕەمەزان زاخویی، ٢٠٠٨ ، ١٠٧.
(٢١٥) دەهام عەبدولفەتاح، ٢٠١٢، ١٧٦.
(٢١٦) مستەفا محەمەد زەنگەنە، ١٩٨٩، ٧١.
(٢١٧) دەهام عەبدولفەتاح ، ٢٠١٢، ١٧٦.
(٢١٨) سانیا جەبار عەبوزەید، ٢٠١٢، ٨٧.
(٢١٩) سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب، ٢٠٠٦، ٨٧.
(٢٢٠) ل هندەك دەڤەران دبیتە (بی) و ل هندەك دەڤەرێن دی دبیتە (بوی). وەكو: (هاتبی، هاتبوی...).
(221) Qanatê . Kurdi1990.253.
(222) Sami Tan.2011. 271.
(٢٢٣) نوری عەلی ئەمین، ١٩٥٦، ١٧.
(٢٢٤) ژ بەر ئەوێ چەندێ ل باكووری ب (دەما بوریا نەدیار) دهێتە ناڤكرن.
(٢٢٥) سامی تان ب (بوریا دوور) ناف دكەت.
(٢٢٦) زمان و ئەدەباكوردی، ٢٠١٤، ٣٩.
(٢٢٧) نەریمان عەبدوللا خۆشناو، ٢٠٠٧، ٦٤.
(٢٢٨) عەبدولواحید موشیر دزەیی، ٢٠١٢، ٧٧.
(229) Parrot,Martin,2001, 28.
(٢٣٠) مبارك مبارك، ١٩٩٥، ١٥.
(231) Parrot,Martin,2001, 84.
(٢٣٢) ئیبراهیم رەمەزان زاخویی، ٢٠٠٨، ١٧٧.
(٢٣٣) ئیبراهیم رەمەزان زاخویی، ٢٠٠٨، ١٨٠.
(٢٣٤) ب شێوەكێ گشتی ل باكووری ل جهێ پاشپرتكێ (دا) دبیتە (دە) وەكو: (د مالدە، ب مەدە، ژ ناڤدە).

لیستەیا ژێدەران

1- پەرتووک:

- ئەورەحمانی حاجی مارف (١٩٧٥)، وشەی زمانی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد.
- ______________ (١٩٧٧)، وشە ڕۆنان لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد.
- ______________ (١٩٧٨)، کۆی لە ناو زمانی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد.
- ______________ (١٩٧٩)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم(مۆرفۆلۆژی)، بەشی یەکەم -ناو- چاپخانەی کوری زانیاری عێراق، بەغداد.
- ______________ (٢٠٠٠)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم(مۆرفۆلۆژی)، بەشی پێنجەم -کردار- دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

- ـــــــــــــــــ(٢٠٠٤)، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی، كوردی-عەرەبی-ئینگلیزی، لەگەڵ دوو پاشكۆ، سلێمانی.

- ـــــــــــــــــ(٢٠١٤)، وشەسازی- بەشی جێناو، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

- ـــــــــــــــــ (٢٠١٤)، وشەسازی- بەشی ژمارە و ئاوەلكردار، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

- ئومێد بەرزان برزۆ(٢٠٠٩)، ڕێزمانی جێناو لە شێوەزاری خانەقیندا، دەزگای چوارچرا، سلێمانی.

- ئیبراهیم ڕەمەزان زاخویی(٢٠٠٨)، ڕێزماناكوردی، دەزگەهێ سپیریز یێ چاپ و وەشاندنێ، دهوك.

- ئیسماعیل تاها شاهین(٢٠٠٨)، ژبۆ رێنڤیسەكا چێتر، چاپا ئێكێ، چاپخانا هاوار، دهۆك، ژ وەشانێن ئێكەتییا نڤێسەرین كورد- دهۆك.

- بائیز عمر احمد(٢٠٠٢)، تێنس لە دیالێكتی ژوروی زمانی كوردیدا، چایخانەیا موكریانی، دهوك.

- بەكر عومەر عەلی (٢٠١٤)، چەند لایەنەكی زمانەوانی، چاپخانەی هیڤی. هەولێر.

-تاریق سالح (٢٠٠٨)، چەند سەرەنجێكی زمانەوانی، چاپخانەی موكریانی، هەولێر.

- تالیب حوسێن عەلی(٢٠٠٥)، فەرهەنگی زاراوەكانی دەنگسازی (ئینگلیزی-عەرەبی-كوردی)، چاپی یەكەم، هەولێر.

- تاڵیب حوسێن عەلی(٢٠١٤)، زانستی زمان و زمانی كوردی، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

- توفیق وهبی (١٩٧٣)، ئەسلی پیتی قالبی (ئە)ی شێوەی سلێمانی، چاپخانەی كۆڕی زانیاری كورد، بەغدا.

- جەمال عەبدول(٢٠٠٨)، بەرکولێکی زاراوەسازی کوردی، چاپخانەیا خانی، چاپا دوویێ، دهوك.
- دەهام عەبدولفەتاح(٢٠١٢)، وەرگیران ئەڤراز حسێن، کار(لێکەر) د زمانێ کوردی دە، دەزگەهێ سپیریز یێ چاپ و وەشاندنێ، دهوك.
- دلبرین عەبدوللا عەلی، جوداکرنا کارێ لێکدای ژ کارێ خودان تەواوکەر و بەرکار، ٢٠١٢، چاپخانەیا هاوار، دهوك.
- ڕەفیق شوانی (٢٠١١)، وشەسازی زمانی کوردی، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.
- ڕۆژان نوری عبدالله (٢٠٠٧)، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازی کوردی، دەزگای چوارچرا، سلێمانی.
- زێڕین خورشید سەلیم، ئەلۆمۆڕف د زمانێ کوردیدا، چاپا ئێکێ، چاپخانەیا خانی، دهۆك، ژ وەشانێن سپیرێز، ٢٠١٢.
- سادق بەهادینێ ئامێدی(١٩٨٧)، ڕێزماناکوردی، بەغدا.
- سانیا جەبار عەبوزەید (٢٠١٢)، ئەسپێکتێن کاری د کوردیا سەریدا، دەزگەهێ سپیریز یێ چاپ و وەشاندنێ، دهوك.
- سەلام ناوخۆش (٢٠١٤)، فەرهەنگی زمانەوانی ناوخۆش، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی.
- شیلان عومەر حسەین(٢٠٠٩)، ئیدیۆم، چەشن و پێکهاتنی لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، مەڵبەندی کوردلۆجی.
- شێرکۆ بابان(٢٠٠٨)، بەرەو وشە ڕۆنان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
- عەبدوللا حوسێن رەسول (٢٠١٤)، ناکردن لە کوردیدا، چاپخانەی هیڤی، هەولێر.
- ــــــــــــــ(٢٠١٤)، پۆختەیەکی وردی ڕستەسازی

کوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی هیڤی، هەولێر.
- ــــــــــــــــ(٢٠١٥)، چەند باسێکی وردی زمانەوانی-کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی هیڤی، هەولێر.
- عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١٢)، وشەسازی زمانی کوردی، هەولێر.
- ــــــــــــــــ(٢٠١٤)، لێکسیکۆلۆجی، چاپی دووەم، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر.
- غازی عەلی خورشید (٢٠١٣)، ڕێزمانی فەرمی، سەردەم، سلێمانی.
- ــــــــــــــــ (٢٠١٣)، ڕێزمان، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
-فاچل عمر (٢٠٠٥)، گیرەکێن زمانێ کوردی، چاپخانەیا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر.
- فەقی حوسێن ساگنج (١٩٩١)، هێمانا ڕێزمانێ کوردی، ستانبول.
- کەمال میراودەلی (٢٠٠٧)، فەرهەنگی ڕێزمانی کوردی، لە بلاوکراوەکانی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی.
- کەوسەر گەلالی (٢٠٠٦)، جووتە وشەی لێکدراو لە زمانی کوردیدا، چاپخانی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- ك.ك.کوردۆییێف (١٩٨٤)، ڕێزمانی کوردی بە کەرستەی دیالێکتی کورمانجی و سۆرانی، کوردستان مۆکریانی، ئەمینداریێتی گشتی ڕوشنبیری ولاوان، هەولێر.
- کوردستان موکریانی (١٩٨٦)، سینتاکسی رستەی سادە لە زمانی کوردی دا، دەزگای روشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغدا.
-کوری زانیاری کورد (٢٠١١)، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، دەزگەهێ ئاراس یێ چاپ و وەشاندنێ، هەولێر.

- لیژنەیەك دەستووری زمانی كوردی (١٩٨٥)، هەندێ لە بابەتە كێشەدارەكان لە ڕێزمانی كوردیدا، بەغدا.
- لیژنەیەك ژ وەزارەتا پەروەردێ (٢٠١١)، زمان و ئەدەبێ كوردی، قوناغا دوازدێ دوازدێ، چاپخانەی دار لوبنان، لوبنان.
- ــــــــــــــــــ(٢٠١٤)، زمان و ئەدەبێ كوردی، قوناغا نەهێ بنەرەت، چاپخانەی دار لوبنان، لوبنان.
- ــــــــــــــــــ(٢٠١٤)، زمان و ئەدەبێ كوردی، قوناغا دوازدێ ئامادەیی.
- ــــــــــــــــــ(٢٠١٥)، زمان و ئەدەبێ كوردی، قوناغا یازدێ ئامادەیی.
- محمد طاهر گوهەرزی (١٩٩٩)، ڕێزمانا كوردی زارێ كورمانجی، چاپخانا خەبات. دهوك.
- محمد معروف فتاح(١٩٩٠)، زمانەوانی، دار الحكمە، اربیل.
- ــــــــــ و سەباح ڕەشید قادر(٢٠٠٦)، چەند لایەنێكی مۆرفۆلۆجیی كوردی، دەزگای بلاوكردنەوەی: بەشی رووناكبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی.
- ــــــــــ(٢٠١٠)، لێكولینەوە زمانەوانییەكان، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.
- مصطفی كریم زەنكنە(٢٠٠١)، ڕەنگ لە زمانی كوردیدا – لێكولینەوەیەكی لێكسیكی سیمانتیكییە، نامەی ماستەر، زانكۆی سەلاحەددین، هەولێر.
- نەریمان خۆشناو (٢٠٠٧)، چەند بابەتێكی زمانەوانی، چاپخانەی شەهید ئازادی هەورامی، كەركوك.
- ــــــــــ ٢٠١٢)، ڕستەسازی، چاپخانەی ڕۆژهەلات،

هەولێر.
- ـــــــــــــــــ(٢٠١٢)، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.
- نوری عەلی ئەمین (١٩٥٦)، قەواعدی زمانی کوردی لە (حرف و نەحو) دا، بەرگی یەکەم، چاپخانەی عارف، بەغدا.
- ـــــــــــــــــ (١٩٦٠)، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کانەڕان، سلێمانی.
- ـــــــــــــــــ(٢٠١٤)، ڕێزمانی کورد، چاپی چوارەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.
- وریا عومەر ئەمین(٢٠٠٤)، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
- یارا قادر حەمەد مەلازادەیی، مۆرفۆسینتاکس لە شیوەزاری کۆیەدا، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، لە بلاوکراوەکانی بەرێوەبەرێتی چاپ و بلاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠١٣.
- یووسف شریف سەعید(٢٠١٣)، وشەسازی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

2- پەرتووکێن ب پیتێن لاتینی:

-(2011). Rêzmana Kurdî. .ANBULIS.NÛBIHAR

- (BAHOZ BARAN2012). .KURDÎ RÊZIMANA ..DIYARBERIR. BELKÎ

- Celadet Ali Bedir-xan(2002). Elfabêya kurdî.Stockholm.

-(KWRDO ÊQANAT2013). RÊZIMANAKURDI KURMANCÎ/

SORANÎ. ..STENBOL.NÛBIHAR

Qanatê - .Kurdi (1990). .Kurdî Zmanê Gramera Stockholm.

- SADIQ - (AMÊDÎ ÎNÊBAHADD2012). .KURDÎ RÊZIMANA ..STENBOL.ÎWAND

-(SAMÎ TAN2011). KURDÎ RÊZIMANA. ÇAPA DUYAMÎN ÇAPXANA GUN MATBAACILIK. STENBOL.

-W.M.Thackston (2005). . Kurmancî Rêzmana

3- نامەیێن زانکویێ:

- ئەبو بەکر عومەر قادر(٢٠٠٣)، بەراوردێکی مورفوسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسی دا، نامەی دکتورا، کولیجی زمان، زانکۆی سلێمانی.

- ئـەردەوان تۆفیق فەتاح شێروانی (٢٠١٥)، پۆلگۆڕینی وشـە لە رستەسازیی زمانی کوردیدا (لیکۆلینوەیەکی مۆرفۆلۆژی و ڕستەسازییە)، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.

- ئەمیر مستۆ محەمەد (٢٠٠١)، جێناو لە کرمانجی ژووروودا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.

- ئاراز مونیب ئەحمەد (٢٠١٤)، بەراوردییەك دناڤبەرا مۆرفیمێن ڕێزمانییێن کاری د دیالێکتا باکوورا ستاندەر و دەڤۆکا دهۆکێدا، نامەیا ماستەر، زانکۆیا ماردین ئارتوکلوو، تورکیا.

- ئاشتی حەجی حەسەن(٢٠١٦)، (دا) دکرمانجییا (سەری و خواریێ) دا، نامەیا ماستەرێ، کولیژا پەروەدا بنیات، زانکۆیا دهۆك.

- بازیان یونس محی الدین(٢٠٠٨) ، پەیوەندی ئاستی مۆرفۆلۆجی بە ئاستی فۆنۆلۆجی و سینتاکسی، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.

– حەیدەر حاجی خدر(٢٠١٠)، تایبەتمەندییە مۆرفۆلۆژییەکانی زمانی کوردی، لە ڕواگەی پۆلینی مۆرفۆلۆژیانەی زمانەکانەوە، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.

– حاتەم ولیا محەمەد(٢٠٠٠) ، فریێزی ناوی و فریێزی کاری لەکورمانجی ژووروودا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

– ڕۆکان عەبدولا محەمەد(٢٠٠٨)، مۆرفیمەکانی کۆ لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی پەروەردە، بەغدا.

– سەگڤان جەمیل محەمەد(٢٠٠٨)، مۆرفیما (-ا) و تایبەتمەندیێن وێ د کورمانجیا ژۆریدا، نامەیا ماستەرێ، کولیژا ئادابێ، زانکویا دهوك.

– ساکار ئەنوەر حەمید(٢٠٠٩)، وشە خواستن لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.

– سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب (٢٠٠١)، مۆرفیمێن ڕێزمانیێن کوردییا سەر(گوڤەرا بەهدینان)، نامەی ماستەر، کۆلیژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەددین.

– شلێر نایف ئەمین (٢٠٠٧)، ناسیاری و نەناسیاری د کورمانجیا ژووروودا (گۆڤەرا بەهدینان)، نامەیا ماستەرێ، کولیژا ئادابێ، زانکویا دهوك.

– شێرکۆ حەمە ئەمین قادر (٢٠٠٢)، مۆرفیمە بەندە لێکسیکی و ڕێزمانییەکان و ئەرکیان لە دیالێکتی گۆراندا، نامەیا ماستەرێ، کولیژا زمان، زانکویا سلێمانی.

–شێروان حوسین خۆشناو، (٢٠١٦)، توانای مۆرفیمی بەند لە دەولەمەندکردنی فەرهەنگ و ڕاپەراندنی ئەرکی سینتاکسیدا-لێکۆلینەوەیەکی بەراوردکارییە لە نێوان زمانی کوردی و فارسیدا، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشینی نارین، هەولێر.

- ڤیان ئیبراهیم عەلی ئیبو (٢٠٠٨)، تایبەتیێن هەڤالناڤی د زمانیٚ کوردیدا، نامەیا ماستەریٚ، کولیژا ئادابیٚ، زانکویا دهوك.

- ڤیان سلێمان حاجی سلێڤانەیی (٢٠٠١)، ڕێککەوتن لە شێوەی ژووروی زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

- قەیس کاکل توفیق (٢٠٠٢)، پەیوەندییەکانی نێو دەق، نامەی دکتورا، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

-عەبدوللا حوسێن ڕەسول (١٩٩٥)، مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی کار، نامەی دکتورا، کۆلیژی پەروەردە، زانکۆی بەغدا.

-کەوسەر عەزیز ئەحمەد (١٩٩٠)، بیردۆزی مۆرفیم د هەندیٚ لایەنی وشەسازی کوردی، نامەی ماستەر، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

- مصطفی محمد زەنگەنە(١٩٨٩)، کار و ئەرکی لە سینتاکسیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی ئاداب، زانکوی سەلاحەددین.

- نازەنین جەلال ئەحمەد (٢٠٠٤)، وشەی لێکدراو لە دیالێکتی کورمانجی خوارووی زمانی کوردیدا (لە ڕووی ڕوحسار و ناوەڕۆکەوە)، نامەی دکتورا، کۆلیژی پەروەردە، زانکوی بەغدا.

- نەرمین عومەر ئەحمەد (٢٠١٠)، بەربەرهەمی لە مۆرفۆلۆژیی کوریدا، نامەی ماستەرکۆلیژی زمان، سلێمانی.

- نەسرین عەبدوللا محەمەد تاهر(٢٠٠٩)، هندەك جیاوازیێن زمانی د ناڤبەرا دەڤۆکێن دهوك و ئاکرێدا، نامەیا ماستەریٚ، کولیژا ئادابیٚ، زانکویا دهوك.

- هیدایەت عەبدوللا موحەمەد (٢٠٠٢)، ڕێککەوتنی واتایی ناو و ئاوەلناو لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتورا، کولیژی زمان، زانکوی سلێمانی.

- یوسف شریف سعید(١٩٩٨)، کرداری لێکدراو لەکوردی و فارسیدا، نامەی دکتورا، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

4- گۆڤار:

- بائیز عمر أحمد (١٩٩٠)، فۆنیمێن دایالیکتا کورمانجی یا ژۆری، گۆڤاری کاروان، ژ(٨٨)، هەولێر.
- ________، تێکەلییا دناڤبەرا هەڤالناڤێن (رێزگرتن و پیشە و لەقەب) د زمانێ کوردی دا- کورمانجییا سەری، گوڤارا پەیڤ، ژ(٤٦).
- ________(٢٠٠٨)، گریێ د دایالێکتا سەری یا زمانێ کوردیدا ((گوڤەرا بادینی))، گوڤارا زانکویا دهوك، پەربەندا (١١)، ژ(١)، ٢٠٠٨.
- ________(٢٠١٥)، نیشانێن نڤش وکۆمکرنێ دگوڤەرا بەهدینی یا کوردیا سەریدا، گوڤارا زانکویا دهوك، پەربەندا (١٨)، ژ(٢).
- زێڕین خورشید سەلیم، (٢٠١٤) پۆلگوهۆڕینا فۆڕمێ پەیڤێ د پۆلە فۆرمێن ڤەکریدا (گۆڤەرا بەهدینی) وەکو نموونە، گۆڤارا زانکۆیا دهۆك، پەربەندا (١٧)، ژ(١).
- ________ و نەسرین عەبدوللا محەمەد تاهر(٢٠١٥)، مۆرفیما دوولایەن د دیالیکتا سەرییا زمانی کوردیدا(گوڤەرا بەهدینی) وەکو نموونە، گوڤارا زانکویا دهوك، پەربەندا (١٨)، ژ(١).
-صباح رشید قادر، تیۆری مۆرفیم و هەندێ دیاردەی مۆرفۆلۆجیی کوردی، گۆڤاری زانستە مرۆڤایەتییەکتنی زانکۆی سەلاحەددین، ژ(٤٢)، ٢٠٠٩.
-طالب حسین علی، کاری تێپەر لە زمانی کوردیدا (تێروانینێکی واتایی)، کۆلیژی پەروەردەی مرۆڤایەتی، زانکوی سەلاحەددین، هەولێر.

- شەهاب شێخ تەیب (٢٠١٢)، لە وێستگەکانی وشەسازیی کوردی، گۆڤاری زمانناسی، ژمارە ١٣، هەولێر.
- شلێر نایف أمین (٢٠١٠)، مۆرفیمێن ڕێککەڤتنێ د دیالێکتا سەری یا زمانێ کوردیدا (گۆڤەرا بەهدینی)، گۆڤارا زانکویا دهوك، پەربەندا (١٤)، ژ(١)، دهوك.
- عبدالستار کاڤم (١٩٨٣)، کتێبی هەندێ ئامرازی سینتاکسی چەند تێبینییەك، گۆڤاری کاروان، ژ(١٣)، ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان، هەولێر.
- قەیس کاکل (١٩٩٩)، سەرنجێك لە بارەی مۆرفیمی (ێك)، گۆڤاری رامان، ژ(٢٠)، هەولێر.
-مسعود محەمەد (١٩٧٧)، ١- هەلدانەوەی چەند رووپەرەییێکی زمانی کوردی. ٢- بەسەردا چوونەوە، گۆڤاری کوری زانیاری کورد، بەرگی (٥)، بەغدا.
- کوردستان موکریانی (١٩٨٣)، ئاوەڵناو لە رستەی کوردیدا بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی خواروو و کرمانجی ژووروودا ، گۆڤاری کاروان، ژ(٥)، هەولێر.

5- وانەیێن ماموستایان:

- بائیز عمر أحمد (٢٠٠٨)، سینتاکس، ماستەر، کورسێ ٢، کولیژا ئاداب، پشکا زمانێ کوردی، دهوك.

6- ب زمانی عەرەبی:

- أحمد مختار عمر(١٩٩٧)، دراسة الصوت اللغوي، عالم الكتب، القاهرة.

- جورج ظندريس، اللغة، ترجمة: عبدالحميد الدواخلي، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، ١٩٥٠.

- خالد محمود جمعة، اللسانيات الحديثة، مدخل و مقارنة، الطبعة الاولى، الناشر مكتبة دار العروبة للنشر و التوزيع، الكويت، ٢٠٠٨.

- ر. ف. جارين(٢٠١٢)، ترجمة: عبدالكريم فندى و متي فليس ، اللغة الكرية في منطقة بهدينان ، مطبعة هاوار، دهوك.

-- رمزي منير بعلبكي، معجم المصطلحات اللغوية، الطبعة الأولى، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٩٠.

- سامي عياد حنا و اخرون، معجم اللسانيات الحديثة، مكتبة لبنان ناشرون، لبنان، ١٩٩٧.

-سميع ابو مغلى (٢٠٠٢)، ابحاث لغوية، دار صنعاء للنشر و التوزيع، عمان.

-فرانك نوفو، قاموس علوم اللغة، ترجمة: صالح الماجري، المراجعة: طيب البكوش الطبعة الاولى، المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ٢٠١٢.

- عبدالحميد عبدالواحد، الكلمة في اللسانيات الحديثة، الطبعة الاولى، مطبعة التسفير الفني، صفاقس- تونس، ٢٠٠٧.

- مبارك مبارك، معجم المصطلحات الالسنية، فرنسي-انكليزى-عربي، الطبعة الاولى، دار الفكر اللبناني للطباعة و النشر، بيروت-لبنان، ١٩٩٥.

- محمد الهادي عياد، الكلمة، دراسة في اللسانيات المقارنة، الناشر:

مركز النشر الجامعي، دار السحر للنشر-تونس، ٢٠١٠.
- محمد عبدالوهاب شحاتة، مفهوم المورفيم في علم اللغة الحديث، دراسة نظرية و محاولة تطبيقية في العربية، مجلة علوم اللغة، المجلد الاول، العدد الاول، القاهرة، ١٩٩٨.
- ـــــــــــــــ، أنواع المورفيم في العربية، مجلة علوم اللغة، المجلد الاول، العدد الثاني، القاهرة، ١٩٩٨.
-محمد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري (أنكليزي - عربي)، الطبعة الاولى، مكتبة لبنان، بيروت، ١٩٨٢.
- محمود السعران١٩٦٢، علم اللغة، مقدمة للقارئ العربي، اسكندرية، مصر.
- محمود عكاشة، التحليل اللغوي في ضوء علم الدلالة دراسة في الدلالة الصوتية والصرفية والنحوية و المعجمية، دار النشر للجامعات ، القاهرة ، ٢٠١١.

7- ب زمانێ فارسی:

- احمد ابو محبوب ١٣٨٣(٢٠٠٤)، ساخت زبان فارسی، چاپ سوم، چاپخانه تابش، تهران.
- حسين على يوسف ١٣٧٩(٢٠٠٠)، دەستور زبان فارسی١ و٢، چاپ دووم، چاپخانه ايران نما.
- خسرو غلا معلى زاده ١٣٨٢(٢٠٠٣)، ساخت زبان فارسی، چاپ چاپهارم، انتشارات احياوكتاب، مجتمع چاپ و نشر رويداد، تهران.
- خسرو فرشيد ورد ١٣٧٨(١٩٩٩)، جمله و تحول ان در زبان فارسی، چاپ دووم، انتشارات اميركبير، چاپخانه سپهر، تهران.

- غلا مرضا ارژنگ ۱۳۸۱(۲۰۰۲)، دستور زبان فارسی امروز، چاپ سوم، نشر قگره، تهران.

-کورش صفوی۱۳۸۳(۲۰۰٤)، درامدی بر معنی شناسی، چاپ دووم، انتشارات سورەمهر، چاپخانه سوره، تهران.

- محسن ابو القاسمی ۱۳۷٤ (۱۹۹٥)، ڕیشه شناسی، چاپ دووم، چاپ شمشاد، تهران.

8- پەرتووك ب زمانێ ئینگلیزی:

- Abraham.R.D. Fixed order of coordinates: A study in comparative lexicography. Modern Language journal. 34. Pp 276-287.

-Aitchson(2003).Linguistics . Oxford.

-Alexander.R & Plein. U. Pairing up:Didactic and contrastive considerations of irreversible binominals in German and English. Die Neuren. 90(5). Pp 467-481.

- Al-Rojaie,Yousef Ibrahim (2012).Diminutives in Najdi Arabic:An Account of Socio - Pragmatic Variation. Qassim - Qassim University.

- Aronoff, M and Fudeman,K(2010). What is Morphology? 2ndEdit. Blackwell Publishing.

- Aziz, YowellY. (1985). «Modes of Address in English Arabic-Translation» Babel, No. 3. Vol. xxx1, pp 144-146.

- Badarneh, M. (2010). The Pragmatics of Diminutives in ColloquialJordanian Arabic. Journal of Pragmatics, 42, 153-167.

- Bloomfield. L. (1933). Language. Holt. Rinehart & Winston. New York.

-Cabre.T, Terminology: Theory, Methods and applications. Am-

sterdam.John Benjamins publishing company.

-Crystal.D(1985). An Introduction of Linguistics and phonetics. second edition. Basil Blackwell Ltd.

- Crystal .D (1988). A dictionary of linguistics and phonetics. 2ndedition. Basil Blackwell.

-Crystal.D(1992). An Encyclopedia Dectionary of Language and Languages.Blackwell.

- Crystal, D. (2009) A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Second Edition. Basil Blackwell.

- Daltas, P. (1985). Some Patterns of Variability in the Use of Diminutiveand Augmentative Suffixes in Spoken Modern Greek Koine (MGK) Glossologia, 4, 63-88.

-Dayley, Jon P. (1985). Tzutujil grammar. (University of California Publicationsin Linguistics, 107.) Berkeley: University of California Press.

- Eble Gunther J (2000). Theoretical Morphology: State of the Art. National Museum of Natural History Smithsonian Institution MRC-121, Washington, D.C. 20560, U.S.A. and Santa Fe Institute 1399 Hyde Park Road, Santa Fe, NM 87501, U.S.A.

- Fasold,Ralph w. and Connor-Linton Jeff (2006) . An introduction to Language and linguistics. Cambridge University Press

- Fromkin,V., Rodman, R. and Hayms, N. (2007) An introduction to Language. Eighth edition. Thomson.

-Finch.G(2000) Linguistic Terms and Concepts, machillan press L.TD.

-Geoffrey L.Haig(2008).Alignment Change in Iraninan Languag-

es. Berlin.

- Gustafsson.M. (1975)Binominal expressions in present day English: Asyntactic and Semantic study.Turku.Turun. Yliopisto.

- Haspelmath, M and Sims D(2010). Andrea. Understanding Morphology. 2nd Edt .HodderEducation.

-Hockett (1958). Acourse in modern linguistics.The macmacmillan company, New york.

- http://en.wikipedia.org/wiki/Diminutive.

- http://en.wikipedia.org.Grapheme.

-http://every thing. Explained. Today/ Morpheme.

-http://grammar about /od/d/g/diminterm. htm.

- http://ielanguages.com/Linguist.htm/.

-http://Language Linguistics.Word.com/2014t6/19/empty-morpheme-in-Linguistics.

-http://Language Linguistics.Word press.com/2014/06/18/
empty-morpheme/.

- http://www.beta._ satefl.org.

-http://www.mathcs.duq.edu/ ˜packer/cources/psy 598/ Ling- Morphology.pdf.

-http://WWW. Wisegeek.com./what-is-the-difference-between-Syntax-and-morphology./htm.

-http://www.frathwiki.com/Morphological_type

-http://www.guora.com/ what-is-the-history-of-different-parts-of-speech.

-Jackson, Howard (1988). Words and Their Meaning. Longman.

- Joseph, Brain D. Historical Morphology. The Ohio State Univer-

sity.

- Jurafsky, D. (1996). Universal Tendencies in the Semantics of theDiminutive. Language, 72, 533-578.

- Katamba,F (1993). Morphology. London. Macmillan.

-Lieber , Rochelle(2009). Introducing Morphology. Cambridge University Press.

-Mahootian, Shahrzad (1997). Persian. London: Routledge.

- Malkiel.Y. studies in irreversible binominals. Langua, 8. Pp 113-160.

-Mathews.P.H, (2007)Qxford Concise Dictionary of Linguistics,2nd edition, oxford, Oxford University press.

- Maurizio Carzoni(1787). Grammatica e Vocabolario Della Lingua Kurda composti. Roma.

- Miller, D., ed. (1995). Goethe. The collected works. Volume 12, Scientific studies. Princeton,Princeton University Press.

-Newmark.p (1988). A text book of Translation. London.prentice. hall.

-Parrot, Martin, (2001). Grammar for English Language Teachers. Cambridge University Press.

-Palmer. Frank, (1975). Grammer. peguin Books.

-Radford, A et al (2009).Linguistics An Introduction .2nd. Cambridge.

-Stageberg.N.C, (1981). An Introduction to English Grammer, 4th edition, Holt, Rinebart and Winston. In.

- Sinclair, J (n.d) Word Formation.

- Travis, C. (2004). The Ethno-Pragmatics of the Diminutive in

Conversational Colombian Spanish. Intercultural Pragmatics, 1-2, 249-274.

- Yule. G,(2006). The study of language. third edition. Campridg, Campridge University Press.

- Williamson.G (2014), http://sltinto.com/the- function of morphemes/.

- www.dictionary.com/browse/morphophoneme.

-www.my English page.com. site-phd-files/grammer-lesson-masculine-feminine.phd.

- www.thefreedictionary.com/morphosynatax.

-Yule. G,The study of language, third edition, Campridg, Campridge University Press,2006.

- Zandvoort, R.W. (1972). A Handbook of English Grammar.London: Longman Group Ltd.

بەرهەمێن چاپکری یێن دەزگەهێ نالبەند

پەرتووك	نڤیسەر	وەرگێر	جۆر
ڤێ بەڤێ بخۆ	برایان تریسی	دیان جەمیل	پێگەهشتنا مرۆڤی
شەڕێن ژن و مێران بەرگێ ئێکێ	ئالان و باربارا بیز	د. مەسعود جەمیل رەشید	جڤاکی
زەڤیا گیانەوەران	جورج ئورول	وەلات تەوفیق	رۆمان
چەند هزرکێن بچووك بۆ ژیانەکا مەزن	کریم الشاذلي	کاروان سامی	پێگەهشتنا مرۆڤی
لایێ لایێ لۆ لۆ لێ لێ!	مێك ئینکپێن	ئەمین عەبدولقادر	چیرۆك بۆ زارۆکان
بەزالیایێن خوە بخۆ	کێس گرەی و نێك شەرەت	ئەمین عەبدولقادر	چیرۆك بۆ زارۆکان
وەرزێ مشەختبوونێ بەر ب باکووری	الطیب صالح	حەیدەر دۆسکی	رۆمان
هێژایێ زیمبۆ سەرکەفتیێ بەریکانێ	Sam Lloyd	ئەمین عەبدولقادر	چیرۆك بۆ زارۆکان

بەرهەمێن چاپکری یێن دەزگەهێ نالبەند

پەرتووك	نڤیسەر	وەرگێر	جۆر
خوەشخوان	جگەر خوین	بەرهەڤکرنا دریاس مستەفا	هۆزان
پرەنسێ بچووك	ئانتۆان دی سەینت - ئێکسوپێری	ژیوار عەبدولحەکیم	رۆمان
چەند وانەك ل دۆر جوگرافییا سیاسی	د. زیاد عبدالعزیز الیوسف	مەسعود خالد گولی	جوگرافی
پیرەمێر و دەریا	ئێرنیست هێمینگوەی	ئوسام خشخاشی	رۆمان
وەرگێرانا ئەدەبی و بزاڤا وێ ل دەڤەرا بەهدینان	سەگڤان ئەبدولرەحمان تاها	-----	وەرگێرانا ئەدەبی
جوگرافیا مرۆڤی د چەند خواندنەکاندا	شێرزاد عەبدولعەزیز	مەسعود خالد گولی	جوگرافی
پەیامبەر	جبران خلیل جبران	ژیوار عەبدولحەکیم	رۆمان
وشەسازی	پ. هـ. د.شیرزاد سەبری عەلی م. ئاراز مونیب	-----	زمان